

19 MAYIS JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

19 MAYIS SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2717-736X

CİLT: 2 SAYI: 3

19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi

2021, Cilt: 2, Sayı: 3

ISSN: 2717-736X

İndeks:

ASOS
indeks

İletişim: dergipark.org.tr/19maysbd
19maysbd@gmail.com

Editör

Dr. Furkan ÇELEBİ

Editör Yardımcısı ve Mizanpaj

Öğr. Gör. Eyyüp ORHAN

Öğr. Gör. Salih GENÇER

Yabancı Dil Editörü

Ercüment KAYA

Sayı Hakemleri

Prof. Dr. Muhittin KAPLAN

Prof. Dr. Uğur KESKİN

Doç. Dr. Hülya TOKER

Doç. Dr. Selim Ferruh ADALI

Doç. Dr. Serdar KUZU

Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT

Dr. Öğr. Üyesi Aslı METİN

Dr. Öğr. Üyesi Bekir Şakir KONYALI

Dr. Öğr. Üyesi Fatih KAYHAN

Dr. Öğr. Üyesi Hatice EPLİ

Dr. Öğr. Üyesi Metin YILDIRIM

Dr. Öğr. Üyesi Özge DEMİRKALE

Dr. Öğr. Üyesi Selçuk URAL

Dr. Öğr. Üyesi Serkan YAZICI

Dr. Öğr. Üyesi Sümeyye ÖZMEN

Dr. Öğr. Üyesi Tuncay ÇİÇEK

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin TATLI

Dr. Michelle ÖZ

Dr. Nurdan DOĞRU ÇABUKER

Dr. Sena COŞKUN

Dr. Tuğrul BAYAT

Dr. Ülfet DAĞ

Semra BOĞA

Makaleler

1. Tedarik Zinciri Üyelerinin Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözümler, Ayvaz ABAR, Lamiha ÖZTÜRK. Sayfalar: 538-556.
2. Öğretmen Adaylarının Öğrenme ve Ders Çalışma Stratejilerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi, Dilsat PEKER ÜNAL. Sayfalar: 557-580.
3. Sağlık İşletmelerinde Malzeme Yönetiminde Uygun Talep Tahmin Yönteminin Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama, Zehra TORUN, Mustafa DESTE. Sayfalar: 581-613.
4. Sultan Abdülaziz Döneminde Mâbeyn-İ Hümâyûn'da Mâbeyncilik (Kurenâlık) Görevi, Evren GÖKÇE. Sayfalar: 614-642.
5. Soğuk Savaş Ortamında Anti-Komünizm ve Peyami Safa, Enes Bahadır KIZAK. Sayfalar: 643-659.
6. Genetik Determinizme Dair Kavramsal İnceleme, Sümeyye GÜNGÖR, Ramazan ERDEM. Sayfalar: 660-674.
7. Hitit ve Eski Mısır'da Teknolojik Bir Silah: Savaş Arabaları, Yasin GÜR. Sayfalar: 675-696.
8. Cari Açık Sorununa Kobi'lerin Dış Ticaretten Aldıkları Payı Artırma Stratejisi Etkin Bir Çözüm Olabilir Mi?, Ebru Gül YILMAZ, Emrah DOĞAN, Onur ÖZDEMİR. Sayfalar: 697-723.
9. Gürpınar'ın, Roman Üzerine Düşünen Tiyatrosu İstiğrak-I Seherî'de Gerçekçilik Arayışı ve Karikatürizasyonu, Nur YILMAZTÜRK DAĞASLANI. Sayfalar: 724-738.
10. Sans Toit Ni Loi Filminde Flanöryen Göstergeler, İrem Nur KURAL, Şerif ESENDEMİR. Sayfalar: 739-756.
11. Factors Responsible For Current Account Deficits in Turkey: Short-Term Capital Inflows, Energy Imports Or Gold Imports?, İsmail Erkan ÇELİK, Melih Sefa YAVUZ. Sayfalar: 757-769.

**TEDARİK ZİNCİRİ ÜYELERİNİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR: NİTEL BİR
ÇALIŞMA¹****Ayvaz ABAR**

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

ayvaz.abar@std.hku.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8293-7769

Dr. Öğr. Lamia ÖZTÜRK

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

lamiha.ozturk@hku.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9724-5060

Öz

Bu çalışmanın amacı, lojistik sektöründe üretici, lojistik hizmet sağlayıcı ve bağımsız yük taşıyıcı olarak faaliyette bulunan aktörlerin karşılaştıkları sorunları betimlemektir. Bu amaç doğrultusunda, nitel veri toplama yöntemi olan yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat tekniği uygulanmıştır. Verilerin çözümlenmesinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, çalışmaya dahil olan üç aktörün birbirinden kaynaklı zincirleme birçok sorun yaşadığı tespit edilmiştir. Özellikle parsiyel yük taşımacılığın planlı ve organize olmadığı durumlarda zincirleme bir gecikmenin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Söz konusu zincirleme gecikme katılımcıların en sık karşılaştıkları sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Her bir aktör için yüklerin planlanan zaman diliminde teslim edilmesi önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda, müşteri memnuniyetinin ön planda tutulduğunu ifade etmek mümkündür. Müşteri memnuniyetini sağlayarak, marka ve sadakat duygusunun oluşmasının ilgili firmaların sektördeki konumları açısından önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Bilgi teknolojilerinin özellikle haberleşme kanallarının yetersiz düzeyde kullanılması diğer bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bağımsız yük taşıyıcıları özellikle komisyon evleri ve lojistik hizmet sağlayıcılar ile sorun yaşadıklarını belirtmektedirler. Bağımsız yük taşıyıcılarının komisyon evleri ve lojistik hizmet sağlayıcıları ile karşılaştıkları sorunların aşılması için yasal bir çerçeveye kapsamında, etkin ve tesirli politikaların belirlenmesi önerilmiştir.

¹ Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Lojistik Sektörü, Ulaşımında Planlama, Tedarik Zinciri Üyeleri*

JEL Kodu: F14, L91, R12, R40.

DIFFICULTIES ENCOUNTERED BY MEMBERS OF THE SUPPLY CHAIN: A QUALITATIVE STUDY

Abstract

The aim of this study is to describe the problems faced by actors operating as producers, logistics service providers and independent cargo carriers in the logistics sector. For this purpose, the semi-structured in-depth interview technique, which is a qualitative data collection method, was applied. In the analysis of the data, the internal analysis technique was used. Based on the results obtained, it was determined that these three actors had many problems with chaining caused by each other. It is understood that a chain delay occurs, especially in cases where parcel freight transport is not planned and organized. It is understood that it is important for each actor to deliver the payloads in the planned time frame. In this sense, it is possible to express that customer satisfaction is kept at the forefront. By ensuring customer satisfaction, it is understood that the formation of a sense of brand and loyalty is important for the positions of the relevant companies in the sector. In terms of independent freight carriers, it has been determined that the companies with the most problems are commission houses and logistics service providers. In order to overcome this situation, it is important to determine effective policies within the legal framework for independent freight carriers to compete against logistics service providers and commission houses and to strengthen their hands.

Keywords: *Logistics Sector, Transportation Planning, Supply Chain Members,*

JEL Code: F14, L91, R12, R40.

GİRİŞ

Lojistik sektörü, tarih açısından genç bir sektör olmasının yanı sıra potansiyeli yüksek ve dinamik bir sektördür. İşletmeler, amaç ve araçları birleştirerek müşteriler arasında iletişimi sağlamaktadır. İşletmeler açısından müşteri memnuniyetinin tamamen sağlanması işletme içi lojistiğin eksiksiz gerçekleştirilmesine bağlıdır (Waters, 2003: 18). Lojistik, maliyetlerin azaltılmasına yardımcı olmakla beraber karlılığın, şirket performansının ve müşteri memnuniyetinin artmasında etkilidir. Novich (1990) müşteri şikâyetlerinin başarılı olmayan lojistik faaliyetlerden kaynaklanmakta olduğunu ifade etmektedir (Novich, 1990: 48-53). UTİKAD'ın 2019 lojistik sektörü raporuna göre 2018-2026 yılları arasında yıllık bileşik büyümenin %7,4 oranında gerçekleşeceği ön görülmektedir. Söz konusu rapor 2026 yılında küresel lojistik pazarının büyüklüğünün 16,445 milyar ABD Doları'na ulaşacağını ve halihazırda lojistik sektörünün küresel büyüklüğünün 5 trilyon ABD Doları'na ulaştığını belirtmektedir. Bu anlamda, lojistik sektörü ile ilgili sorunların belirlenmesi ve bu sorunlara çözüm önerileri getirilmesi sektörün gelişimi açısından önem arz etmektedir. Lojistiğin, çok geniş bir alana sahip olmasından kaynaklı birçok tanımı bulunmaktadır. Tanımların her birinin farklı olması araştırmacıların lojistiği farklı açılardan incelemelerinden kaynaklanmaktadır.

Tanımlar incelendiğinde farklılıklar olmasına rağmen, ana fikrin benzer olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda farklı kaynaklardan alınan lojistik ile ilgili tanımlar bulunmaktadır. İTO'nun (İstanbul Ticaret Odası, 2006) tanımına göre lojistik; 7 doğru prensibine dayanmaktadır. Bu prensiplere göre lojistik: doğru malzemenin doğru miktarda, doğru zamanda, doğru şekilde, doğru yere, doğru fiyat ile doğru tüketiciye ulaşmasıdır. İTO'nun bu tanımı lojistiğin zaman ve mekân boyutuna dikkat çekmektedir (İstanbul Ticaret Odası, 2006). Vitasek (2013), lojistik kavramını, tüketici ihtiyaçlarına göre lojistik faaliyetlerin getirdiği avantajları göz önüne alarak, “...müşterilerin ihtiyaçları ve tüketimi doğrultusunda, ürünlerin verimli ve etkin taşıma yöntemleriyle planlanması, depolanması, uygulaması ve kontrol edilmesi...” olarak tanımlamıştır. Lojistiğin temel amacı, en optimal şekilde müşterinin faydası gözetilerek, malların, hizmetlerin ve ilgili bilgilerin üretim noktasından tüketim noktasına, müşteri çıkarlarına uygun olarak etkin akışını ve depolanmasını planlamak, uygulamak ve kontrol etmektir (Tepic vd.,2011: 379). Bu çalışma, Türkiye’de bulunan lojistik sektöründe faaliyet gösteren üretici firmaların, lojistik hizmet sağlayıcılarının ve bağımsız yük taşıyıcılarının ulusal ve uluslararası taşımacılık alanlarında karşılaştıkları lojistik sorunları betimlemeği ve çözüm önerileri geliştirmeği hedeflemektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana lojistik ve taşımacılık konusunda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak ilk çalışmalarda, depolama, paketleme vb. gibi lojistik süreçteki lojistik sorunları değil de sadece ulaşım sorunları gibi daha kısıtlı konular ele alınmıştır (Wu, 2008: 218). Örneğin, Aneja ve Nair (1979) taşımacılıktaki lojistik sorunlar açısından çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Zamanla bu çalışmalarda ele alınan farklı konu sayılarında artış gözlemlenmiştir. Bu anlamda, Etezadi ve Beasley (1983) ulaşım hızı ve ekipmanları sorunlarına değinmişlerdir. Current ve Min, (1986) taşımayı etkileyen değişkenler konusunu irdemişlerdir. Cohen ve Lee, 1989 yılında uluslararası lojistik sürecindeki sorunların sebeplerini araştırmışlardır. Cohen ve Lee'nin (1989)elde ettikleri bulgulara göre, hammadde ve üretim maliyeti, farklı ülkelerde uygulanan vergi çeşitleri ve oranları, gümrük vergileri ve döviz kurlarındaki olası dalgalanmalar sektörün temel sorunları olarak gösterilmiştir. Fawcett (1992) uluslararası lojistik alanında çok fazla çalışma yapılmadığını ve mevcut çalışmaların özellikle tanımlar üzerinde yoğunlaştığını belirtmektedir. Murphy vd. (1994) lojistik sektör yöneticilerinin çevre sorununa odaklandığını belirtmiştir. Murphy vd. (1994) lojistik faaliyetleri olarak, dağıtım, depolama, taşımacılık gibi faaliyetler yürütülürken, çevre sorunları ile tersine lojistik sektörüne deyinmiş ve sadece üreticiden tüketiciye dağıtım değil, tüketiciden üreticiye geri dönüş de önem kazanmaya başladığını vurgulamışlardır.

Eyüboğlu ve Bastı (2017), Türkiye’de gıda sektöründeki tersine lojistik faaliyetleri kapsamında gıda firmaları üzerine bir saha çalışması yapmış ve tersine lojistiğin marka değeri, sosyal sorumluluk ve müşteri memnuniyeti açısından olumlu algının oluşmasında önemli rol oynadığını tespit etmişlerdir. Ülengin ve Uray (1999), Türkiye üzerindeki çalışmalarında İstanbul Ticaret Odası'na kayıtlı 250 şirket hakkında bir anket gerçekleştirmiştir.

Gerçekleştirilen ankette, Türkiye'deki firmaların lojistik süreçlerini nasıl planladıkları, lojistik süreçlerini nasıl yürüttükleri ve nasıl geliştirdikleri hakkında sorular sorulmuştur. Ankete cevap veren firmaların %47,3'ü lojistik departmanına sahip olduklarını belirtmiştir. Ayrıca ankete katılan firmaların %65,2'si lojistik yönetim maliyetlerinin, nakliye ve depolama maliyetlerinden daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Çalışmada, lojistik faaliyetlerin gelişmesinin nedenlerinin; işletme maliyetlerin minimize etmek, rakiplerine göre rekabet avantajı sağlamak, geçmişte yaşanan problemlerin üstesinden gelmek ve müşterilerin taleplerini karşılamak olduğu belirtilmiştir. Lojistikte yaşanan ana sorunların, eğitimde eksiklik, müşteri ihtiyaçlarının anlaşılmasında, yönetimin ve çalışanların depo otomasyonu gibi yeni teknolojilere karşı direnci olduğu belirlenmiştir. Aktaş ve Ülengin (2005) ilk 500 sanayi şirketi üzerinde bir çalışma yürütmüştür. Ankete katılan firmalar nakliyecilerin seçimine odaklanmıştır. Söz konusu şirketlerin %93'nün nakliyatçı seçiminde dış kaynak seçimine gittiği bulgusuna ulaşılmıştır. Nakliyecinin seçiminde ve değerlendirilmesinde en önemli faktörler, nakliyenin kalitesi, mevcut nakliye sorunlarının ortadan kaldırılması, nakliye şirketinin prestiji, nakliye şirketinin güncel teknolojinin kullanımı ve nakliyecinin siparişe tepkisi olduğu görülmüştür. Türkiye'nin lojistik sektöründe ulaştığı düzeyi değerlendirdikten sonra, sektörde yaşanan sorunları dile getirmişlerdir ve bu sorunlar nedeniyle Türkiye'nin lojistik merkezi olma avantajını kullanmadığını ifade etmişlerdir. Wilson (2006) "17. Yıllık Lojistik Durum Raporu" adlı çalışmada, işletmelerin lojistik maliyetlerinin 2005 senesinde GSYİH'nin %9,5'ini oluşturduğunu ayrıca bir önceki yıla göre %8,8 olan yüzdenin %9,5'e gelmesiyle 156 milyar dolarlık artış sağlandığını belirtmiştir. Wilson (2006), ulaşım maliyetlerinin GSYİH'nin %6'sını oluşturarak, 2005 yılında %15,2'ye yükseldiğini vurgulamaktadır. Lojistik sektörüne yönelik yapılan çalışmalar sonucunda, ulaşım ağlarındaki kapasite sorunlarından ve ulaşım altyapısına yapılan yatırımların yetersizliğinden dolayı ulaşım sektörünün ihtiyaçlarının tam olarak karşılanmadığını belirtmiştir (Wilson, 2006).

Cooke (2006), artan ulaşım maliyetlerinin ve hizmet sorunlarının sektörde önemli bir yer tuttuğunu belirtmiştir. Cooke (2006) Çalışmasında, 1,100 nakliyeciyi çevrimiçi bir anket gerçekleştirilmiştir. Ankete katılan firmaların %69,6'sı yurtiçi taşımacılığa 49 milyon dolar ve altında, %9,6'sı 50 ila 99 milyon dolar, %18,5'i 100 ila 499 milyon dolar arasında ve %2,2'si 750 milyon dolar ve üzerinde harcama yaptığını bildirmiştir. Ankete katılan şirketler, en fazla sorunu "zamanında teslimat" konusunda yaşadıklarını belirtmiştir. Ayrıca ulaşım yollarındaki altyapı eksikliklerini başka bir sorun olarak değerlendirmiştir. Bu şirketlere hedefleri sorulduğunda, %35,9'u müşteri memnuniyetini artırmak, %33,9'u maliyetleri düşürmek, %20,7'si kar oranlarını artırmak ve %9,7'si aktif kullanım oranlarını maksimum seviyeye çıkarmak olduğunu belirtmişlerdir.

Macdonald (2007), küreselleşme gibi gelişmelerin ve faktörlerin etkileri nedeniyle lojistik faaliyetlerin tüm dünyaya yayıldığını, yayılımın lojistik sorunları (karmaşıklık) artırdığını ve çözümlerin daha karmaşık hale geldiğini belirtmiştir. Ketikidis vd. (2008), bilgi teknolojilerinin gelişimi üzerine yaptıkları araştırmada, tedarik zinciri paydaşları açısından talep zincirinin zayıflığının önde gelen sorunlar arasında yer aldığını ifade edilmiştir. Lojistiğin gelişimindeki engeller olarak özellikle ters lojistik sürecinde iletişim eksikliği, stratejik

planlama yapısının eksikliği, organizasyon yapısının eksikliği ve altyapı sorunları ön plana çıkmaktadır. Nalbantçılar (2012), birçok faktörün (zaman yönetimi, ürünün kalitesi, fiyatı vs.) lojistik sektörünün gelişimini etkilediğini vurgulamıştır. Üretilen ürünün zamanında ve kusursuz bir şekilde tüketiciye ulaştırılması aşamasının da üretim aşaması kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Tüm bu işlemlerin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi için üreticinin tedarikçileriyle ve diğer tedarik zinciri üyeleriyle etkin bir iletişim ağı kurması gerektiğini vurgulamıştır. İşletmenin pazardaki başarısının, tüm bu süreçlerdeki başarılarla doğru orantılı olduğunu belirtmiştir. Öztürk (2014) özellikle Freight Forwarder firmaların sorunlarını incelemiş ve mevcut sorunların intermodal taşımacılığı ile çözülebileceğinin altını çizmiştir. İlbeyli (2015) lojistik sektöründe kalifiye personelin yetiştirilmesinin sektöre olumlu yönde etki edeceğini ifade etmiştir. MÜSİAD (2015) sektör analizi adlı raporunda sektör aktörlerine yöneltilen anket uygulaması sonucu en öne çıkan sorunların zamanında teslimat yapılamaması, hasarlı ürün teslimatın gerçekleştirilmesi ve kalifiye personelin noksanlığı olduğu ileri sürülmektedir. Demiral (2017) küresel tedarik ağlarının tedarik zinciri üyesi olan üreticiler/işletmeler açısından küresel tedarik ağlarına katılmak isteyen ve tedarik zincirinde yönetim ve organizasyon sorunu yaşayan işletmelerin “sınırsız” ve yönetimlerinin “esnek” olması gerektiği bulgusuna ulaşmıştır. Koç (2020), çalışmasında her geçen gün daha da popülerliği artan blockchain teknolojisinin tedarik zinciri yönetimine şeffaflık, izlenebilirlik ve sürdürülebilirlik açısından olumlu yönde etki edeceğini savunmuştur. Bu çalışmanın amacı, lojistik sektöründe üretici, lojistik hizmet sağlayıcı ve bağımsız yük taşıyıcı olarak faaliyette bulunan aktörlerin karşılaştıkları sorunları betimlemektir.

2. YÖNTEM

Araştırmada nitel veri toplama yöntemlerinden biri olan yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem sayesinde sorular katılımcıların cevaplarına göre şekillenebilmektedir. Bu anlamda sağlamış olduğu esneklik bir avantaj olarak görülmektedir (Karasar, 1995: 165). Yarı yapılandırılmış görüşme, görüşmenin önceden planlandığı, ne tür soruların sorulacağı ve hangi verilerin toplanacağını önceden ayrıntılı bir şekilde oluşturulduğu görüşmelerdir (Özdamar vd. 1999).

2.1. Evren, Örneklem ve Katılımcılar

Gaziantep ilinde Ticaret Odasına kayıtlı olan 2 firma araştırmanın örneklemine oluşturmaktadır. Söz konusu iki firma Üretici X (UX) ve Lojistik Hizmet Sağlayıcı firma (LHS X) olarak adlandırılmışlardır. Evreni oluşturan üçüncü grup ise Bağımsız yük taşıyıcılarından oluşmaktadır. Bağımsız yük taşıyıcılar çalışmada BYT olarak ifade edilmiştir. Üretici X (UX) adlı katılımcının seçiminde Gaziantep Ticaret Odasında kayıtlı olan firmalar ele alınmıştır. Gaziantep Ticaret Odasına kayıtlı ve ihracat yapan 1078 firma mevcuttur². 1078 firmadan Türkiye'nin en büyük 500 sanayi kuruluşu arasında yer alan ilk 26 firma dikkate alınmıştır. Söz konusu 26 firma ile eposta ve telefon ile iletişim kurulmaya çalışılmıştır ancak sadece üç firma geri dönüş sağlamıştır. Geri dönüş sağlayan üç firmadan biri yarı-yapılandırılmış mülakat

² <https://gso.org.tr/tr/uye-firmalar.html?q=&n=&p=&s=&e=1>

yöntemi ile sorulara cevap vermeyi kabul etmiştir. Mülakata katılmayı kabul eden şirket Üretici X olarak kayıtlara geçmiştir. Lojistik hizmet sağlayıcı (LHS X) firması ise yine Gaziantep Ticaret Odasına kayıtlı ve ihracat yapan firmalar arasından seçilmiştir. Gaziantep Ticaret Odasına kayıtlı olan, ihracat yapan ve Türkiye'nin "En İyi 20 Lojistik Firması" listesinde bulunan 20 firma ile eposta yolu ile iletişim kurulmaya çalışılmıştır. Söz konusu 20 firmadan sadece ikisi geri dönüş sağlamıştır. Geri dönüş sağlayan iki firma arasında ise en çok işlem hacmi sahibi olan firma tercih edilmiştir. Tercih edilen bu firma LHS X olarak adlandırılmıştır.

Bağımsız yük taşıyıcıları gönüllülük esasına göre seçilmiştir. Gönüllü olan bağımsız yük taşıyıcıların farklı illerde ikamet etmeleri çalışmanın önemli bir parametresidir. Gönüllü olmayı kabul eden 15 bağımsız yük taşıyıcı arasında seçim yapılmasında ayrıca dikkat edilen diğer bir parametre mesleki deneyim ve tecrübedir. Neticede 6 bağımsız yük taşıyıcı ile yarı yapılandırılmış mülakatların gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.

Firmaların ve kişilerin kimlikleri söz konusu firmaların ve kişilerin isteği üzerine gizli tutulmuştur.

2.2.Verilerin Toplanması

Verileri toplama aracı olarak nitel araştırma yöntemlerinden olan derinlemesine yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada firmalara ait bilgiler (isim, adres, telefon ve faks numaraları) Gaziantep Ticaret Odası ve Türkiye İhracatçılar Meclisi, UTIKAD Derneği ve MÜSİAD Derneği kayıtlarından elde edilmiştir. Firmaların elektronik posta adresleri ise web sayfalarından elde edilmiştir. Bu lojistik sektörünün üç ana aktörüyle nitel araştırma yöntemlerinden olan derinlemesine yarı yapılandırılmış mülakat yöntemiyle görüşme yapıldığından randevu alınıp yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Veriler, bu araştırmada üretici firma için hazırlanan 12 adet, bağımsız yük taşıyıcıları için hazırlanan 11 adet, lojistik hizmet sağlayıcı firma için hazırlanan 10 adet sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Görüşme yüz yüze görüşme şeklinde yürütülmüş ve katılımcıların konuya ilişkin ifadeleri yazıya geçirilmiştir. Mülakat formu araştırmanın amacını anlatan bir tanıtım yazısı ile başlamaktadır. Mülakat formunda ilk olarak firmalar hakkında genel bilgiler edinmek amacı ile oluşturulan sorular, sonrasında ise firmaların iç kaynaklı ve dış kaynaklı lojistik sorunlarına yönelik sorular bulunmaktadır. Mülakat özgün ve özel olarak sektöre yönelik hazırlanmıştır. Araştırmada kullanılan görüşme soruları araştırmacılar tarafından Büyüköztürk'ün (2005) geliştirmiş olduğu anket geliştirme süreci modeline dayanarak hazırlanmıştır. 2 farklı firma ve 2 bağımsız yük taşıyıcı ile yapılan pilot çalışmalarda soruların anlaşılabilirliği ve güvenilirliği test edilmiştir. Pilot çalışmaların neticesinde mülakat formun son hali düzenlenmiştir ve asıl uygulamaya geçilmiştir.

2.3.Verilerin Analizi

Görüşme verileri tek tek incelenmiş, görüşme ile ilgili notlarla birlikte değerlendirilmiş ve kodları çıkarılarak raporlanmıştır. Yapılan analizlerde betimsel ve içerik analiz tekniği kullanılmıştır. Bu tür bir analizde, araştırmacı sıklıkla görüştüğü veya gözlemlediği kişilerin görüşlerini çarpıcı bir şekilde yansıtmak için doğrudan alıntılar verir. Bu tür bir analizin temel amacı, bulguları okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde sunmaktır (Yıldırım ve

Şimşek, 2003). İçerik analizinde araştırmacı öncelikle araştırma konusuyla ilgili kategoriler geliştirir. Daha sonra, araştırmacının incelediği veri kümesinde, bu kategoriler içine giren kelimeleri, cümleleri veya resimleri sayar (Silverman, 2001) ve kodlamasını gerçekleştirir.

2.4. Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Tavşancıl ve Aslan'ın (2001) belirtmiş olduğu gibi kodlama işlemi içerik analizin güvenirliliği açısından önem arz etmektedir. Bu anlamda, kodlama sonrası elde edilen kategorilerin objektifliği ve açıklığı analizin önemli bir parçasıdır (Yalçın, 2016). İçerik analizin güvenirliliğini belirlemek adına gözlemciler arası güvenirlilik testi uygulanmıştır. Gözlemcilerin tutarlı kodlama yapma durumunu belirlemek için Cohen (1960) Kappa katsayısına bakılmıştır. Elde edilen katsayı ($k=0,8$) kodlamalarda herhangi bir uyuşmazlığın olmadığını göstermektedir. Ampirik olan bu çalışmada, Lawshe'nin İçerik Geçerliliği Testi uygulanmıştır. Basit ve kullanışlı olan Lawshe içerik testi birçok araştırmacı tarafından tercih edilmektedir (Lawshe, 1975; Veneziano ve Hooper 1997; Wilson, vd., 2012; Ayre ve Scally, 2014; Yeşilyurt ve Çapraz, 2018). Araştırılan konu hakkında bütünsel bir resim oluşturmak için elde edilen veriler katılımcı onayı ile desteklenmiştir ve çalışmaya dahil edilmiştir. Görüşme sonunda, araştırmacının öğrendiklerini özetleyerek ve kendi algısının doğru verileri yansıtmayı yansıtmadığı sorularak katılımcıya dışsal güvenirlilik sağlanmıştır.

3. BULGULAR VE YORUMLAR

Çalışmanın örneklemini üç farklı grup oluşturmaktadır. İlk önce Üretici X adlı katılımcının cevapları betimlenmiştir. UX adlı katılımcımız, istihdam edildiği üretici firmanın lojistik sektöründe yirmi yıldır birçok alanda faaliyette bulunduğunu ve Taşımacılık, Sigorta ve Gümrükleme işlemlerinin 3PL (üçüncü parti lojistik) şirketlerin aracılığı ile gerçekleştirdiklerini ifade etmektedir. Mart 2020 ayında gerçekleşen mülakat esnasında, katılımcımız firmalarında yaklaşık beş yüz personel istihdam ettiklerini vurgulamaktadır. Katılımcı, firmalarının yurt dışı lojistik faaliyetlerinde RORO³ ulaşım türünü, yurt içi faaliyetlerinde ve satışlarında sadece kara yolu taşımacılığını tercih ettiklerini belirtmektedir.

Üretici X adlı katılımcının cevaplarına içerik analizi uygulandığında üç tema ve sekiz alt tema altında cevapların gruplandığı görülmektedir.

³ RO-RO Taşımacılık: Taşınacak yükün kara araçlarının içerisinden indirilmeden, rampalar, geniş park alanları ve uzunlamasına depolara sahip olan gemiler ile denizyoluyla taşınmasına olanak tanıyan ulaşım türüdür (Demirci, 2020).

Temalar	Alt temalar
Teslimat gecikmesine ilişkin görüşler	a) Gümrükten yükün geç çekilmesine ilişkin görüşler b) Nakliye firmaların tutarsızlığına ilişkin görüşler c) Deniz yolu taşımacılığı ile ilgili görüşler
Kurumsallaşmamış firmalara ilişkin görüşler	a) Bilgi teknolojilerin yetersiz düzeyde kullanıma ilişkin görüşler b) Yük izleme/takip edilmesine ilişkin görüşler
Müşteri memnuniyetsizliğine ilişkin görüşler	a) Geç teslimata ilişkin görüşler b) Hasarlı ürüne ilişkin görüşler c) Hasar görmüş paketleme işlemine ilişkin görüşler

Birinci temayı oluşturan “Teslimat gecikmesine ilişkin görüşler” üç alt temaya ayrılmaktadır. Söz konusu temanın üç alt temaları: “Gümrükten yükün geç çekilmesine ilişkin görüşler, Nakliye firmaların tutarsızlığına ilişkin görüşler ve Deniz yolu taşımacılığı ile ilgili görüşler” den oluşmaktadır. Bu anlamda, UX katılımcı üretici firma olarak tedarikçi firmalar ile lojistik faaliyetleri kapsamında en sık karşılaşılan sorunların yükün zamanında gümrük kapısından çekilmemesi veya çekilememesi olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, parsiyel yük taşımacılığında ilk parsiyel yükün geç indirilmesi sebebiyle diğer alıcıların malları gecikmeli olarak teslim etmeleri önemli bir sorun olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcı bu görüşünü şu şekilde ifade etmektedir:

“Sıklıkla karşılaştığımız sorun genelde müşterilerimizin kendi gümrükçülerine geç haber vermesinden kaynaklı gönderdiğimiz yükün zamanında gümrükten çekilememesidir. Örneğin nakliyeciyi parsiyel yük almıştır. Yükü 3 ayrı noktaya bırakmak zorundadır. A, B ve C noktalarının olduğunu düşünelim. Yükün öncelikle A noktasına indirilmesi gerekmektedir ama A noktasındaki müşteri gümrükteki malını çekmezse B ve C noktalarındaki müşterilerin malları mecburen geciktirilmiş olmaktadır. Bu da geç teslimattan kaynaklı mali sorunlara neden olmaktadır. Bu tür sorunlardan dolayı müşterilerimize karşı zor duruma düşmekteyiz. Tedarik zincirinin aksaması söz konusu olmaktadır.”

“Nakliye firmaların tutarsızlığına ilişkin görüşler” alt temasında, özellikle deniz yolu ile gerçekleşen taşıma faaliyetlerinde, ilgili nakliye firmasından gelen bilgilerin tutarsızlığının teslimatın gecikmesine sebep olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda, limanda bekletilen yükün çıkış gününün sözleşme esnasında kararlaştırılan çıkış günü ile farklılık göstermesinin, firmanın itibar ve kredibilite kaybetmesine neden olduğu ifade edilmektedir. Zamanında teslim edilmeyen malın, son müşteride memnuniyetsizlik oluşturmasının yanında firma için de ekstra maliyete sebep olduğu vurgulanmaktadır. Katılımcı yaşadığı sorunu şu şekilde dile getirmektedir:

“Deniz yolu taşımacılığı şirketlerinin inisiyatifinde olan birçok durum vardır. Örnek veriyorum: Mersin limanından Avrupa’ya taşıma yapan X firması diyor ki; “Ben gemilerimi çarşamba

günü harekete geçireceğim.” Çarşamba günü geldiğinde ise cuma günü harekete geçireceğim diyor. Hatta bazen bu tutarsızlıklar arasında günler değil haftalarca fark olmaktadır. Ama biz müşterimize taşımayı yapacak X firmasına güvenerek “çarşamba günü yük yola çıkacak” demişizdir. Ama yük yola çıkamamıştır. Böyle bir durumun neticesinde karşıdaki müşterinin bize olan güveni azalmaktadır. Ayrıca firmamız adına fazladan masraf olmaktadır. Çünkü araçlarımız limanda fazladan 1 hafta bekletmiş oluyor. Aracımızın orda bağlanması demek bizim diğer yük transferlerimizi gerçekleştiremememiz ya da fazla kaynak kullanmamız demektir. Kendi programımızdan dışarı çıkmak zorunda kalmaktayız.”

Bir önceki alt tema ile oldukça yakın olmasının yanı sıra “Deniz yolu taşımacılığı ile ilgili görüşler” alt teması, RORO veya konteyner taşımacılığında meydana gelen sorunları ele almaktadır. Katılımcı, özellikle konteyner taşımacılığında yükün transit aşamasında veya yolculuk aşamasında denize düşmesi ve kaybolması sonucunda sigortanın sadece yüklenen malın değeri kadar tazminatı kabullendiğini ifade etmektedir. Oluşan maddi kaybının telafisi gerçekleşmiş olmasına rağmen müşteriye teslim edilmeyen veya geç tedarik edilen malın neticede memnuniyetsizliğe ve sadakat duygusunun yok olmasına veya oluşmamasına zemin hazırladığı belirtilmektedir.

“Kurumsallaşmamış firmalara ilişkin görüşler” teması altında verilen kategorilere bakıldığında iki alt tema ön plana çıkmaktadır. “Bilgi teknolojilerin yetersiz düzeyde kullanımına ilişkin görüşler” ile ilgili alt temada elde edilen bulgulardan hareketle katılımcının, zaman zaman e-postalara geç geri dönüş yapılmasından ve diğer haberleşme kanallarının kullanılmamasından şikayetçi olduğunu söylemek mümkündür. “Yük izleme/takip edilmesine ilişkin görüşler” ile ilgili katılımcı, GPS gibi takip sistemlerinin kullanılmamasının özellikle hammaddelerin taşınması durumunda, zamanında teslim edilmeyen hammaddenin üretim bandında önemli maddi kayıplara yol açtığını belirtmektedir. Katılımcı kurumsallık yönünden yaşadıkları sorunları şu şekilde özetlemektedir:

“Kurumsallaşmamış şirketlerle çalıştığımız zaman, iletişim kopukluğu yaşamaktayız ya da muhatap bulmada zorluk çekmekteyiz. Taşıyıcı firmaların yurt dışındaki şubesiyle entegre olmaması veya yükün gümrükte çok uzun süre kalması veya bekletilmesi bizi müşteriye karşı zor durumda bırakmaktadır. 3PL firmalar maillerimize çok geç dönüş yapmaktalar ya da hiç dönüş yapmamaktalar. Taşıma yaptırdığımız lojistik firmalarında bazen yabancı dil eksikliği olmaktadır. Mesela ürünümüzü Almanya’ya gönderiyoruz ama taşıma işlemini gerçekleştiren firmanın çalışanları Almanca konuşmamakta ya da konuşmakta zorlanmaktalar. İletişim kopukluğundan kaynakla yanlış anlaşılmalara ya da gümrükte ya da başka bir aşamada beklemeler meydana gelmektedir”.

Son temayı oluşturan “Müşteri memnuniyetsizliğine ilişkin görüşler” diğer iki tema ile entegre olup, üç alt temadan oluşmaktadır. Katılımcı, navlun fiyatların istikrarsızlığı sebebiyle müşterileri ile güven sorunu yaşadıklarını belirtmektedir. Navlun fiyatlarının sabit olmaması ve

özellikle Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerinde yerleşik firmaların DDP⁴ (Delivered Duty Paid) ve DAP⁵ (Delivered at Place) teslim şekillerini kullanmalarının müşteri nezdinde memnuniyetsizliğe ve sadakat duygusunun zedelenmesine yol açtığı vurgulanmaktadır. Katılımcı, 3PL nakliye firmaların personel yetersizliğinden dolayı malların yükleme ve/veya boşaltma sırasında hasar gördüklerini belirtmektedir. Bu anlamda, zaman zaman müşteri firmanın paketleme konusunda memnuniyetsizliğini dile getirdiğini, personel kısıtlaması sebebiyle özenle paketlenmiş ürünlerin bile paketlerin hasarlı teslim edildiğini vurgulamaktadır.

Bağımsız yük taşıyıcıların sektördeki hizmet sürelerine ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

BYT Katılımcı	Lojistik Sektöründe BYT Olarak Hizmet Süresi	Cinsiyet
Katılımcı 1: K1	33 yıl	Erkek
Katılımcı 2: K2	40 yıl	Erkek
Katılımcı 3: K3	27 yıl	Erkek
Katılımcı 4: K4	36 yıl	Erkek
Katılımcı 5: K5	41 yıl	Erkek
Katılımcı 6: K6	33 yıl	Erkek

Veriler, BYT katılımcıların her birinden yüz yüze yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile toplanmıştır. Elde edilen veriler, içerik olarak analiz edilmiş ve aşağıda yer alan tablodaki temaların ve alt temaların oluştuğu görülmüştür:

Temalar	Alt temalar
3PL/ Komisyoncu firmalara ilişkin görüşler	a) Ücret ile ilgili görüşler b) Yasa dışı işlemler ile ilgili görüşler
Yasal düzenlemeler ve Kamu düzenlemeleri ile ilgili görüşler	a) Vergi düzenlemeleri ile ilgili görüşler b) Finansman desteği ile ilgili görüşler c) Yasal düzenlemeler ile ilgili görüşler
Diğer Bağımsız Yük Taşıyıcıları ile ilgili görüşler	a) Formasyon ile ilgili görüşler b) Haksız rekabet ile ilgili görüşler

⁴ DDP Delivered Duty Paid (Gümrük vergileri/Resmi ödenmiş olarak teslim) alıcı, varış noktasına ulaşan malların boşaltılmasından sorumludur. Satış sözleşmesinde, taraflar katma değer vergilerin nasıl paylaşıldığını veya hangi tarafın üstlendiğini belirtmediği takdirde, satıcı katma değer vergileri ödemek ile yükümlüdür (Özalp, 2004).

⁵“DAP Delivered At Place (Belirtilen yerde Teslim). Satıcı, satış sözleşmesinde belirtilen yerde malları teslim etmekle yükümlüdür. (Özalp, 2004).

İlk temayı oluşturan “3PL/Komisyoncu firmalara ilişkin görüşler”, “ücret ve yasa dışı eylemler ile ilgili görüşler” ile iki alt temaya bölünmektedir. “3PL/Komisyoncu firmalara ilişkin görüşler”, teması altında verilen kategorilere bakıldığında, “Ücret ile ilgili görüşler” %10.98 oranına, “Yasa dışı işlemler ile ilgili görüşler” %7.74 oranına sahiptir. “Ücret ile ilgili görüşler” adlı alt tema incelendiğinde, katılımcıların 5’i Havale ve EFT yolu ile gerçekleşmesi planlanan ücret ödemelerinin çoğu zaman gecikmeli olarak ödendiğini ifade etmektedirler. Katılımcılar online ödeme şekline geçilmeden önce ücretlerini yükü boşalttıktan sonra boşaltılan yerde nakit olarak aldıklarını belirtmektedirler. Fakat son dönemlerde online olmasına rağmen ödemelerin beklenen hızda gerçekleşmediği vurgulanmaktadır. Bu soruna ek olarak, katılımcılar, üretici firmalar ile komisyoncu veya 3PL şirketler arasında şifahiye oluşan anlaşmalardan dolayı ücretlerinin “şişirildiğini” ifade etmektedirler. Katılımcılar yük bulamayınca komisyoncu şirketlere başvurmak zorunda kaldıklarını ve bu durumlarda kendilerine yük bulan firmanın taşıma ücretine kendi komisyonunu da eklediğini belirtmektedirler. BYT’nin taşıma ücretine, komisyoncu firmanın komisyonu ve ayrıca üretici firmanın da ek ücreti eklendiğinde BYT’nin taşıma ücreti aynı mesafe ve benzer yük için diğer BYT rakiplerine göre daha yüksek olarak belirlenmektedir. Bu anlamda, katılımcılar kendilerine ödenen taşıma ücretinin aslında diğer BYT’ler ile aynı olduğunu ücret farkının sadece 3PL veya komisyoncu şirketin eklemiş olduğu ek ödemelerden kaynaklandığını vurgulamaktadırlar. Son olarak, katılımcılar, C2⁶ belgesine sahip olan diğer BYT’ci meslektaşlarının K1⁷ belgesine sahip olan Bağımsız yük taşıyıcılardan daha düşük ücretler ile yük taşımayı kabul ettiklerini belirterek ücretlerin aşağıya çekilmesinden olumsuz yönde etkilendiklerini ve bu gibi durumlardan kaynaklanan iş kaybının kendilerine bir gelir kaybı olarak yansıdığını ifade etmektedirler.

Katılımcılardan biri ücret ile ilgili sorunlarını şu şekilde dile getirmektedir:

“Komisyon evleri, bağımsız yük taşıyıcılarını en çok zarara uğratan unsurlardan biri olmaktadır. Bunun sebebine geçmeden önce bir konuda bilgilendirme yapmak gerekmektedir. K1 belgeli araç sadece Türkiye sınırları içerisinde taşıma yapma hakkına sahiptir. Yurt dışı taşıma hizmeti sunma hakkı yoktur, yasaktır. Konuya dönecek olursak bir örnekle açıklayalım: Örneğin, Gaziantep’ten İstanbul’a normal piyasa koşullarında K1 belgeli araç 4000 TL ye giderken, C2 belgeli araç ise sadece 2000 TL ye gitmektedir ama C2 belgeli aracın bu taşımayı yapması normalde yasaktır. Bu aradaki fiyat uçurumunun sebebi şudur: Üretici firma ya da ürünü satın alan firma komisyon evinden ya da 3PL şirketinden yükü taşımak için araç ister. Aracı bulan komisyon evi ya da 3PL şirketi taşıma bedelinin 3500+KDV olduğunu söyler. Buraya kadar sorun yoktur. Çünkü

⁶ 30295 Sayılı ve 2 Ocak 2018 tarihli Resmî Gazete ’de yayımlanan Kara Yolu Taşıma Yönetmeliğinin 6. Maddesinde yetki belgelerinin türleri açıklanmıştır. C2 yetki belgesi ticari amaçla Yurtiçi ve/veya uluslararası eşya taşımacılığı veya hususi taşımacılık yapacak gerçek ve tüzel kişilere verilir.

⁷ 30295 Sayılı ve 2 Ocak 2018 tarihli Resmî Gazete ’de yayımlanan Kara Yolu Taşıma Yönetmeliğinin 6. Maddesinde yetki belgelerinin türleri açıklanmıştır. K1 yetki belgesi ticari amaçla Yurtiçi eşya taşımacılığı veya hususi taşımacılık yapacak gerçek ve tüzel kişilere verilir.

normal piyasa koşullarında da Gaziantep-İstanbul arası zaten bu fiyattır. Sorun şu kısımda başlamaktadır. Komisyon evi ya da 3PL şirketi bu yükü K1 belgeli araçla taşımak yerine C2 belgeli araçla taşımaktadır. Peki bu komisyon evi neden C2 belgeli araca yükü taşımaktadır? Çünkü C2 belgeli araç Gaziantep'ten İstanbul'a K1 belgeli aracın fiyatı olan 3500+KDV yerine sadece 2000 TL'ye gitmektedir. Komisyon evi ya da lojistik hizmet sağlayıcı bu hizmette eğer K1 belgeli bir araç kullansaydı ortalama 300-400 TL kazanacaktı ama bunun yerine C2 belgeli aracı kullanarak ortalama 1500-2000 TL arası para kazandı. Peki neden C2 belgeli bağımsız yük taşıyıcısı İstanbul'a 2000 TL'ye gidiyor? Çünkü C2 belgeli araç İstanbul'a vardığında Avrupa'ya taşıma yapmak için yük bulacağından emindir. Bu yüzden C2 belgeli araç sadece İstanbul'a gidiş maliyetim çıksın yeter düşüncesindedir. Tüm bunlardan yükün boşalacağı firmadakilere haberi yoktur. Peki C2 belgeli bağımsız yük taşıyıcısı neden 2000 TL'ye taşıma görevini üstlenmekte ve 1500 TL de komisyon evine ödemektedir? Çünkü buna göz yummaz ise bir daha ki sefere komisyon evi ona yük vermeyecektir. Tüm bunların sonucunda C2 belgeli bağımsız yük taşıyıcısı bu yükü taşıyarak, K1 belgeli bağımsız yük taşıyıcısını rekabet edemez duruma getirmektedir."

“Yasa dışı işlemler ile ilgili görüşler” alt başlığının içeriğine bakıldığında katılımcıların ifade etmiş oldukları sorunların aslında, bir önceki alt başlıkta yer alan üretici firma yöneticileri ile 3PL veya komisyoncu firmalar arasında gerçekleşen şifahi sözleşmeden kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, katılımcılar üretici firmaların taşıma faaliyetlerini yürüten yöneticilerinin haksız kazanç elde ettiklerini iddia etmektedirler. Çalışmaya dahil olan BYT'ler komisyon firmalarının veya 3PL şirketlerinin kendilerine “yük bulduğu” gerekçesi ile ilgili firmaların yöneticilerine veya taşımacılıktan sorumlu personeline herhangi bir vergi dilimine girmeyen bir ödeme gerçekleştirdiklerini belirtmektedirler. Bu durumun taşıma ücretlerinin yükselmesine ve taşımacılık piyasasında BYT'lerin ücretlerinin yüksek gibi algılanmasına neden olduğunu vurgulamaktadırlar. Öte yandan, çalışmaya dahil olan katılımcılar kendilerine fatura kesilmemesinden mağduriyet yaşadıklarını ifade etmektedirler. Katılımcılar, fatura kesilmemesinin ana sebebinin katma değer vergisinin (KDV) ilgili firmaya maliyet olarak yansımından kaynaklı olduğunu altını çizmektedirler. Ancak, faturasız yük taşımanın kendilerine risk teşkil ettiğini vurgulamaktadırlar. Faturasız yük taşımanın cezası olmakla birlikte söz konusu yüke maliyeci tarafından el konulması söz konusudur. Bu bağlamda, katılımcılar mümkün olduğunca kontrol noktalarının bulunmadığı yollardan yüklerini taşımayı tercih ettiklerini belirtmektedirler.

“Yasal ve Kamu düzenlemeler ile ilgili görüşler” teması altında verilen kategorilere bakıldığında “Vergi düzenlemeleri ile ilgili görüşler” %17,85 oranına, “Finansman desteği ile ilgili görüşler” %6,3 oranına, “Yasal düzenlemeler ile ilgili görüşler” ise %30,52 oranına sahiptir. “Vergi düzenlemeleri ile ilgili görüşler” alt teması incelendiğinde, daha önce bahsedilen katma değer vergisinin 3PL veya komisyon şirketleri tarafından üstlenilmemesi ön plana çıkmaktadır. Bu soruna ek olarak, çalışmaya dahil olan katılımcılar Özel Tüketim Vergisi'nden muaf olamamaktan mağduriyet yaşadıklarını belirtmektedirler. Otoban geçiş noktalarına ödenen ücretlerin ve akaryakıt masraflarının yük taşıma esnasında taşıyıcılar için

en önemli iki maliyet unsuru olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, özellikle Bireysel yük taşıyıcılarına ÖTV muafiyeti veya indirim uygulanmasının kendilerine maddi anlamda olumlu yönde etki edeceğini belirtmektedirler. “Finansman desteği ile ilgili görüşler” alt teması irdelendiğinde, katılımcıların diğer 3PL veya lojistik faaliyeti gerçekleştiren firmalar gibi düşük faiz oranları ile finansman bulamadıklarının, araçlarını yenileyemediklerinin veya gerekli tadilatları zamanında gerçekleştiremediklerinin altını çizmektedirler. İkinci temanın, “Yasal düzenlemeler ile ilgili görüşler” alt teması ise genel anlamda Bağımsız yük taşıyıcılarını ilgilendiren mevzuatlar ile ilgilidir. Bu anlamda, 3516 sayılı Ölçüler ve Ayar Kanunu ile 30242 sayılı ve 16 Kasım 2017 tarihinde Resmi Gazete ’de yayımlanan Takograf Cihazları Muayene ve Damgalama Yönetmeliği Bağımsız yük taşıyıcıları tarafından en çok dile getirilen mevzuat sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. İlgili yönetmeliğin geçici 3. maddesi ile 20. maddesi 1996 model ve sonrası araçlar için dijital takograf cihazının kullanılmasının zorunlu olduğu belirtilmektedir. Katılımcılar zorunlu dijital takograf uygulamasının kendilerini mağdur ettiğini ifade etmektedirler. Mevzuat gereği 1 Ekim 2020 tarihinden bu yana tüm araçların analog takografadan dijital takografa geçişi sağlanmış olmalıdır. Bahsi geçen yönetmeliğin 14. Maddesi’nde dijital takograf için azami tolerans düzeyi belirtilmiştir ancak katılımcılar söz konusu azami tolerans düzeyinin yeterli olmadığını altını çizmektedirler.

Katılımcılardan biri konu ile ilgili mağduriyetini şu şekilde açıklamaktadır:

“Devletin dijital takograf çıkarma kararı bizim için büyük bir sorun teşkil etmektedir. Dijital takograf uygulamasına geçildiği zaman her taşıma hizmeti veren sürücü bu dijital takografı kullanmak zorunda kalacak ama hiçbir sürücü şu an o takografı kullanmak istememektedir. Sebebi şu şekilde anlatabiliriz: Dijital takograflarda rapor sistemi olacak. Sürücü her ay bu raporu ticaret odasına götürecektir. Raporu incelemek yapılacak. Yapılan inceleme sonucunda sürücüler olarak azami hız sınırımız olan 90km/s hızın üstüne çıktığımız görünür ise anında ceza yazılacaktır. Aslında bizim dijital takografı istemememizin sebebi şu: Analog takografda oynama yapılabilmektedir. Mesela aracın yoldaki azami hız sınırı 90km/s diyelim, ama araç gerçekte 110km/s hızla giderken takograf bunu 90km/s göstermektedir. Bu oynamayı yapan da var yapmayan da var ama zaten inanılmaz zor çalışma koşulları altında çalışmaktayız”.

Katılımcılar ayrıca, kendilerinden talep edilen ve araçlarında bulundurmaları gereken belge türü sayısının yüksek olduğunu ifade etmektedirler⁸. Bağımsız yük taşıyıcıların öncelikle yetki belgesi ibraz etmeleri gerekmektedir. Yükün ulusal veya uluslararası düzeyde taşınmasına göre yetki belgesinin türü⁹ değişmektedir. İlgili mevzuatta belirtilen 35 farklı yetki belgesi ayrıca

⁸ Bağımsız yük taşıyıcıların bulundurmaları gereken azami belgeler şu şekildedir: Yetki belgesi, psikoteknik belgesi, SRC belgesi, egzoz bandrolü, maliye sorumluluk sigortası, kasko ve canlı hayvan taşıma belgesi.

⁹ Karayolu Taşıma Yönetmeliği, 6. maddesi yetki belgeleri türleri açıklanmıştır, toplam 35 farklı yetki belgesi bulunmaktadır.

geçerlilik süreci bittiğinde yenilenmelidir¹⁰. Katılımcıların tamamı K1 veya C2 gibi yurtiçi veya yurt dışı ticari eşya taşımacılığı yetki belgelerine sahip olabilmek için kendilerinden talep edilen belge ücretinden şikayetçidir. 30295 Sayılı ve 8 Ocak 2018 tarihinde Resmî Gazete’de yayınlanan Karayolu Taşıma Yönetmeliği’nin ekinde ilgili belgelerin ücretleri belirtilmektedir. Katılımcıların söz ettikleri K1 belgesi için 10.000 Türk Lirası, C2 yetki belgesi için ise 40.000 Türk Lirası talep edilmektedir. Söz konusu belgenin düzenli olarak yenilenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte araçlarını satmak istediklerinde veya mesleklerine son verdiklerinde yetki belgesini araçlarını satın alan veya sadece yetki belgesi ihtiyacı olan başka bir bağımsız yük taşıyıcısına devretmelerinin mümkün olmamasından mağduriyet yaşadıklarını vurgulamaktadırlar. Katılımcılar taksi plakalarının araç ile birlikte devredildiğini böylece araçların taksi plakası ile birlikte satışı gerçekleştiğinden gerçek değerinde satış gerçekleştiğini ancak bunun bağımsız yük taşıyıcılar için uygulanmadığını ve yetki belgesine ödenen ücretin tekrar elde edilemediğini ifade etmektedirler.

“Diğer Bağımsız Yük Taşıyıcıları ile ilgili görüşler” teması altında verilen kategorilere bakıldığında, “Formasyon ile ilgili görüşler” %1,25 oranına, “Haksız rekabet ile ilgili görüşler” %5,75 oranına sahiptir. “Formasyon ile ilgili görüşler” alt teması incelendiğinde, katılımcıların yeni yasal düzenlemeler sayesinde muavinlik tecrübesi olmayan herhangi bir şahsın yetki belgesine başvurabilme imkanı olmasından şikayetçi olduklarını belirtmektedirler. Katılımcılardan biri konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Kendi meslektaşlarının %70’inden şikayetçiyim. Eskiden muavinlik sistemi vardı. Eğer şoför olmak istersen bir şoförün yanında 5 sene muavin olduktan sonra ehliyet almaya hak kazanıyordun. Eski sistem güzeldi. Çünkü mesleğin inceliklerini ve adabını öğreniyordun. Temelini öğreniyordun ama şimdi 22 yaşına giren herkes ehliyet alabilmektedir. Bir de parasını basıp tır ya da kamyon alıp hemen sektöre girmektedirler. Hal böyle olunca temelden yetişmemiş kişiler sektörü doldurmaktadır. Bu deneyimsiz kişiler ne iş ahlakını almışlardır ne de temizlik bilirlen. Sektörde şoförlük edebini almayan insanlar var.”

“Haksız rekabet ile ilgili görüşler” alt teması irdelendiğinde, “ücret ile ilgili görüşler” adlı alt tema ile bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. K1 yetki belgesine sahip olan katılımcıların, özellikle C2 yetki belgesine sahip Bağımsız yük taşıyıcılar ile bir rekabet içerisinde oldukları görülmektedir. Katılımcılar, C2 yetki belgesine sahip olan bağımsız yük taşıyıcıların yurt içinde yük taşıma ücretlerini aşağı çektikleri ifade etmektedirler.

Son olarak, lojistik hizmet sağlayıcı firmasında istihdam edilen katılımcı ile gerçekleştirilen mülakatın verileri analiz edilmiştir. Verilere uygulanan içerik analizi iki temanın ön plana çıktığını göstermektedir. Elde edilen bulgular, “İletişim ile ilgili görüşler” ve “Taşıma koşulları ile ilgili görüşler” olarak adlandırılan ve kodlanan iki temanın oluştuğunu göstermektedir.

¹⁰ Karayolu Taşıma Yönetmeliğinin 19. maddesine yetki belgesi sahiplerinin ilgili belgenin yenilenmesi için yetki belgesinin geçerlilik süresinin sona erdiği tarihten itibaren 540 takvim günü içinde Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı yazılı olarak müracaat edilmesini ön görmektedir.

“İletişim ile ilgili görüşler” adlı tema ön plana çıkmaktadır. Lojistik hizmet sağlayıcı firmada çalışan katılımcı gerek üretici firmalar ile gerek BYT’lar ile alakalı en önemli sorunun iletişim yetersizliği olduğunu vurgulamaktadır. Katılımcı, ürünün tedarik edilmesi için gerekli tüm bilgilerin zamanında taraflara iletilmemesinin tedarik zincirinde aksaklıklara ve/veya müşteri memnuniyetsizliğine zemin hazırladığını ifade etmektedir. Katılımcı, iletişim sorunlarından birini şu şekilde aktarmaktadır:

“Müşteriyle olan bilgi yetersizliği ve iletişim bozukluğundan kaynaklı sorunlar yaşanabilmektedir. Örneğin, müşteri, ürününü taşıtmak için 40’luk konteyner istemiştir. Bizde genel amaçlı 40’DC konteyner göndermişizdir. Meğerse 40’HQ istemiştir. Ama üretici detay vermediği için bu sorun yaşanmıştır. İletişim kaynaklı sorunlardan dolayı müşteri kaybedebilmekteyiz”.

“İletişim ile ilgili görüşler” temasının “Teslimat gecikmesine ilişkin görüşler” alt teması ile örtüştüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Lojistik hizmet sağlayıcı firmada istihdam edilen katılımcı, iletişim yetersizliği veya bilgi eksikliğinin parsiyel yük taşımacılığında teslimatların zamanında gerçekleşmemesine neden olduğunu ifade etmektedir. “Teslimat koşulları ile ilgili görüşler” teması incelendiğinde, taşıma esnasında soğuk zincirin muhafaza edilememesinin zaman zaman yükün bozulmasına veya zarar görmesine neden olduğu ifade edilmektedir. Katılımcı, müşteri memnuniyeti konusundaki hassasiyetleri dile getirmektedir. Soğuk zincirin kırılması veya hasarlı konteynerlerden kaynaklı zarar gören yüklerin firmalarını maddi ve manevi açıdan olumsuz yönde etkilediğinin altını çizmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, lojistik sektöründe üretici firma, lojistik hizmet sağlayıcı ve bağımsız yük taşıyıcı olarak faaliyete bulunan aktörlerin karşılaştıkları sorunlar konu edilmiştir. Elde edilen bulgular, sorunları sekiz farklı tema ve on beş farklı alt tema altında gruplamamıza olanak sağlamıştır. Gümrükleme işlemlerinde sorun yaşamayan katılımcıların, yükün gümrük kapısından zamanında çekilmemesinden ve bu gecikmeden kaynaklı teslimatın planlanan zaman diliminde teslim edilememesinden şikayetçi oldukları anlaşılmaktadır. Özellikle parsiyel yük taşımacılığının planlı ve organize olmadığı durumlarda zincirleme bir gecikmenin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Söz konusu zincirleme gecikme katılımcıların en sık karşılaştıkları sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Gümrük kapıları dışında limanlarda bekletilmesinin yüklerin nihai müşteriye gecikmeli olarak teslim edilmesine sebep olduğu katılımcılar tarafından aktarılmaktadır.

Deniz yolu ile gerçekleşen teslimatlar da yükün “kaybolması” veya konteynerin bakım durumu sebebiyle hasar gören yükün maddi ve manevi kayıplara yol açtığı ifade edilmektedir. Bilgi teknolojilerinin özellikle haberleşme kanallarının yetersiz düzeyde kullanılması diğer bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. E-postalara geç geri dönüş yapılmasının veya nakliyesi gerçekleştirilecek yük hakkında bilgilerin zamanında ve yeterli düzeyde iletilmemesinin söz konusu yükün gecikmeli teslim edilmesine sebep olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda elde edilen sonuçlar MÜSAİD’in (2015) raporunda sunulan sonuçlar ile benzerlik göstermektedir.

Üretici firmada istihdam edilen ve lojistik hizmet sağlayıcı firmada çalışan katılımcıların ortak bir sorunda bulunduğu gözlemlenmektedir. UX katılımcısının bilgi teknolojilerin yetersiz düzeyde kullanılmasından kaynaklı sorunları ile LHSX katılımcısının iletişim yetersizliği olarak ifade ettiği sorunlarının benzerlik taşıdığını ifade etmek mümkündür. Neticede iki aktör için yüklerinin planlanan zaman diliminde teslim edilmesi önem arz etmektedir. Söz konusu iki aktör için de müşteri memnuniyetinin ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Navlun fiyatlarının istikrarsızlığının, müşteri nezdinde memnuniyetsizliğe ve güven kaybına yol açtığı vurgulanmaktadır. Müşteri memnuniyetini sağlayarak marka ve sadakat duygusunun oluşmasının, ilgili firmaların sektördeki konumları açısından önem arz ettiği anlaşılmaktadır.

Çalışmaya dahil olan bağımsız yük taşıyıcı katılımcıların ise elektronik ortamda gerçekleşen ücret ödemelerinin kendilerine zamanında ulaşmamasından şikayetçi olduklarını ifade etmek mümkündür. Bağımsız Yük Taşıyıcıları açısından öne çıkan sorunlardan biri komisyon evleri ve lojistik hizmet sağlayıcı firmaların arasında gerçekleşen şifahi anlaşmalardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu durumun aşılması, BYT'lerin LHS'ler ve komisyon evlerine karşı rekabet etmesi ve ellerini güçlendirmesi için yasal çerçeve kapsamında, etkin, tesirli politikaların belirlenmesi önem arz etmektedir. Bağımsız yük taşıyıcı katılımcılar yasal düzenlemelerin kendilerini mağdur ettiğini ifade etmektedirler. Özel tüketim vergisi, yetki belgelerin yüksek harç ücretleri, hayata geçirilen dijital takograf gibi düzenlemelerin çalışma koşullarını zorlaştırdığını vurgulanmaktadır.

Bağımsız yük taşıyıcıların mağduriyetlerini kısmen de olsa gidermek amacı ile kendilerine yük bulabilecekleri yasal bir platformun hayata geçirilmesi önerilmektedir. Ek olarak bahsi geçen iletişim sorunlarının kısmen de olsa azaltılması adına lojistik sektöründe faaliyette bulunan tüm paydaşların blockchain teknolojisi tabanlı bir bilgi paylaşımı platformuna üye olmaları önerilmektedir. Bilgi akışını eş-anlı tüm paydaşlar ile gerçekleştiren bu yeni teknoloji 21. Yüzyılın teknolojik devrimi olarak nitelendirilmektedir. Şirket içi eğitimlerin yanı sıra hayat boyu öğrenme programları kapsamında da özellikle lojistik sektöründe bulunan aktörlerin blockchain teknolojisi hakkında eğitim almaları sektörün geleceği açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aneja, Y.P., Nair, K.P.K., (1979). Bicriteria transportation problem. *Management Sci.*, 25, 73–78.
- Ayre, C., Scally A. J. (2014). Critical values for Lawshe's content validity ratio: revisiting the original methods of calculation. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 47 (1), 79–86. doi: 10.1177/0748175613513808.
- Aktaş E., Ülengin, F. (2005), Outsourcing Logistics Activities in Turkey, *Journal of Enterprise Management, Journal of Enterprise Information Management*, 18 (3), Special Issue, 316 – 329.

- Büyüköztürk, Ş. (2005). Anket Geliştirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 133-151. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tebd/issue/26124/275190>.
- Cohen, J. (1960), A coefficient of agreement for nominal scales, *Educational and Psychological Measurement* Vol.20, No.1, 37-46
- Cohen, M.A., Lee, H.L., (1989). Resource deployment analysis of Global Manufacturing and Distribution networks, *J. Manufacturing Operations Management*, 2, 81–104.
- Cooke, J.A. (2006). 15th Annual Masters Of Logistics Survey. *Strategy Shift*, 25-30
- Current, J., Min, H. (1986). Multiobjective design of transportation networks: Taxonomy and annotation, *European Journal of Operational Research*. 26(2), 187-201.
- Demiral, Ö. (2017). Küresel Tedarik Ağları ve Yönetim-Organizasyon Sorunları: Çok Boyutlu Bir Literatür İncelemesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (1), 313-326. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil/issue/31939/351399>
- Demirci E. (2020). Lojistik İlkeleri, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 69.
- Etezadi, T., Beasley, J. (1983). Vehicle Fleet Composition. *Journal of Operational Research Society*, 34, 87–91. <https://doi.org/10.1057/jors.1983.11>
- Eyüboğlu, G., Bastı, M. (2017). Tersine Lojistikte Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Türk Gıda Sektörü Örneği, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (31).
- Fawcett, S.E. (1992). Strategic logistics in co-ordinated global manufacturing success. *International Journal of Production Research*, 30:5, 1081-1099, DOI: 10.1080/00207549208942944
- İlbeyle, E. (2015). Dış Ticaretteki Bürokratik Engellerin Lojistik Sektörüne Etkileri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi/ Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul.
- İTO (İstanbul Ticaret Odası). (2006) *Türkiye Lojistik Sektörü Altyapı Analizi*, İTO Yayın No:2006-14.
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel psychology*, 28(4), 563-575.
- Karasar, N. (1995). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. 3. Araştırma Eğitim Danışmanlık, Ankara.
- Karayolu Taşıma Yönetmeliği. 30295 Sayılı ve 2 Ocak 2018 tarihli Resmî Gazete.
- Ketikidis, P.H., Koh, S.C.L., Dimitriadis, N., Gunasekaran, A. and Kehajova, M. (2008). The use of information systems for logistics and supply chain management in South East Europe: Current status and future direction. *Omega*, 36(4), , 592-599.
- Koç, E. (2020). Tedarik Zinciri İzlenebilirliği ve Sürdürülebilirliğinde Yeni Paradigma: Blokzincir. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 417-438. DOI: 10.29029/busbed.731939.

- Macdonald, A. (2007). Global Logistics Solutions: A Guide to the Problems Shippers Face. *World Trade Mag*, May, 36-40.
- Murphy, P. R., Poist, R. F., and Braunschweig, C. D. (1994). Management of environmental issues in logistics: Current status and future potential. *Transportation Journal*, 34(1), 48-56.
- MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği). (2015). İstanbul Lojistik Sektör Analizi Raporu. İstanbul.
- Nalbantçılar, A.B. (2012). Tedarik Zinciri Yönetiminde Alıcı-Tedarikçi İlişkileri ve Makine Tedarikçisi Seçimi Probleminin AHP ile Çözümlemesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Novich, N.S. (1990). Leading-edge distribution strategies. *The Journal of Business Strategy*, November/ December, 48-53.
- Özalp, A. (2004). *Dış ticarete teslim ve ödeme şekilleri*. Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Özdamar, K., Odabaşı, Y., Hoşcan, Y., Kırcaali-İftar, G., Özmen, A. ve Uzuner, Y. (1999). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Bilim ve Araştırma (Editör Ali Atıf. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir
- Öztürk, S. (2014). *Türkiye Lojistik Sektöründeki Tedarikçi Şirketlerin Sorunları ve Çözüm Önerilerinin İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Silverman, D. (2001). *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. SAGE Publication, London.
- Tavşancıl, E., Aslan, E. (2001). Sözel, Yazılı ve Diğer Materyaller İçin İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri. Epsilon Yayınları: İstanbul.
- Tepic, J., Tanackov, I., Stojic, G. (2011). Ancient Logistics Historical Timeline and Etymology. *Technical Gazette*, 18 (3), 379-384.
- Utikad, (2019). *Lojistik Sektörü Raporu, küresel lojistik Pazar Hacmi*. <https://www.utikad.org.tr/Images/DosyaYoneticisi/22012020utikadlojistiksektoruraporu.pdf>, (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2020).
- Ülengin, F., Uray, N. (1999). Current perspectives in logistics: Turkey as a case study. *International Journal of Physical Distribution and Logistics Management*, 29 (1), 22-49.
- Veneziano L., Hooper J. (1997). A method for quantifying content validity of health-related questionnaires. *American Journal of Health Behavior*, 21 (1), s. 67-70.
- Vitasek, K. (2013). *Supply chain management terms and glossary*. Supply Chain Visions. https://cscmp.org/CSCMP/Contacts/Sign_In.aspx?WebsiteKey=0b3f453d-bd90-4121-83cf-172a90b226a9&LoginRedirect=true, (Erişim tarihi: 25 Nisan 2020).

- Waters, D. (2003). *Logistics; An Introduction to Supply Chain Management*. Ashford Colour Press Ltd, New York.
- Wilson, F. R., Pan, W. and Schumsky, D. A. (2012). Recalculation of the critical values for Lawshe's content validity ratio. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 45, 197–210. doi:10.1177/0748175612440286.
- Wilson, R. (2006). *17th Annual State of Logistics Report*, Ronald Reagan Building, Washington, DC, 2-40.
- Wu, Y. (2008). *A Mixed-integer programming model for global logistics transportation problems*. Southampton, UK.
- Yalçın, S. (2016). Content Analysis of Research Articles in Measurement and Evaluation Journals. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 49 (1) , 65-84 . DOI: 10.1501/Egifak_0000001375
- Yeşilyurt, S., Çapraz, C. (2018). Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Kullanılan Kapsam Geçerliği İçin Bir Yol Haritası. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20 (1), 251-264. DOI: 10.17556/erziefd.297741
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2003). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayınları. Ankara.

ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRENME VE DERS ÇALIŞMA STRATEJİLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ**Dr. Öğr. Üyesi Dilşat PEKER ÜNAL**

Yozgat Bozok Üniversitesi

dilsat.unal@bozok.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1370-4950

ÖZ

Araştırmanın amacı öğretmen adaylarının öğrenme ve ders çalışma stratejilerinin; öğrenme stillerine, fakülteye, bölüme ve cinsiyete göre değişme durumunu ortaya koymaktır. Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu bir devlet üniversitesinin Eğitim ve İlahiyat Fakültesi'nde ikinci sınıfta öğrenim görmekte olan 389 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmada veriler "Öğrenme ve Ders Çalışma Stratejileri Envanteri" ile "Öğrenme Stili Envanteri" kullanılarak toplanmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistik, tek yönlü varyans analizi ve bağımsız gruplar t testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; öğretmen adaylarının özümseyen öğrenme stilini; bilgiyi işleme, kendini test etme ve çalışma yardımcıları stratejilerini daha yoğun kullandıkları belirlenmiş, ders çalışma ve öğrenme stratejilerinin alt boyutu olan tutum ile ayırıştırılan öğrenme stilli arasında anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Öğrenme ve ders çalışma stratejilerinin konsantrasyon ve test stratejileri alt boyutunda ilahiyat fakültesi, kendini test etme alt boyutunda eğitim fakültesi puanlarının daha yüksek olduğu; zaman yönetimi alt boyutunda sınıf öğretmenliği, ana fikir seçimi alt boyutunda fen bilimleri, test stratejileri alt boyutunda ilahiyat fakültesindeki öğretmen adaylarının puanlarının anlamlı derecede yüksek olduğu; erkek öğretmen adaylarının tutum, zaman yönetimi, konsantrasyon alt boyutlarında, kadın öğretmen adaylarının bilgi işleme, çalışma yardımcıları ve kendini test etme alt boyutlarında farklılık gösterdiği ortaya konmuştur. Bulguların öğretmen adaylarının kendilerini tanımada, öğretim üyelerinin öğretim süreçlerini planlamada yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: öğrenme ve ders çalışma stratejileri, öğretmen adayları, öğrenme stilleri, cinsiyet, eğitim fakültesi, ilahiyat fakültesi, öğretmenlik programları.

AN ANALYSIS OF LEARNING AND STUDYING STRATEGIES OF TEACHER CANDIDATES IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES**ABSTRACT**

The study aimed to reveal how learning and studying strategies of teacher candidates varied according to their learning styles, faculties, departments, and genders. The study was conducted

by using screening model, which is one of the quantitative research methods. The study group consisted of 389 second-year teacher candidates studying in the Education and Theology Faculties of a state university. The study data were collected by using the “Learning and Studying Strategies Inventory” and “Learning Style Inventory”. In the analysis of the data, descriptive statistics, One-Way Analysis of Variance, and independent groups t-test were employed. As a result of the study, it was determined that the teacher candidates more intensively used assimilative learning style and the strategies of processing knowledge, self-testing, and study assistants, and it was observed that there was a significant relationship between attitude, which is a subdimension of studying and learning strategies, and convergent learning style. It was revealed that the scores of the theology faculty teacher candidates were higher in the concentration and test strategies subdimensions of studying and learning strategies, and that the scores of education faculty teacher candidates were higher in the subdimension of self-testing; the scores of the classroom teacher candidates in the time management subdimension, the scores of the science teaching teacher candidates in the subdimension of choosing the main idea, and the scores of the theology faculty teacher candidates in the test strategies subdimension were found to be significantly higher. It was also revealed that male teacher candidates in the subdimensions of attitude, time management, and concentration, and female teacher candidates in the subdimensions of processing knowledge, study assistants, and self-testing showed variations. It is believed that the study findings will be beneficial for teacher candidates to know themselves and for instructors to plan their teaching processes.

Keywords: Learning and studying strategies, teacher candidates, learning styles, gender, education faculty, theology faculty, teaching programs.

GİRİŞ

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Öğretmen yetiştiren fakültelerin ilgili bölümlerinde öğretmen adaylarına meslek bilgisi, alan bilgisi ve genel kültür dersleri kapsamında çeşitli bilgi ve beceriler kazandırılmaya çalışılmaktadır. Bu süreçte öğretmen adaylarının; içerik bilgisi, öğretim ve sınıf yönetimi becerisi kazanması, öğrenme ve öğretme ile ilgili olumlu duygulara sahip olması, öğretim stratejilerini ve yöntemlerini doğru şekilde kullanması, öğrencilerin öğrenmeye yönelik duygularının olumlu olmasını sağlaması, kendisini öğretim işine adanması (Okpala ve Ellis, 2005), içeriğe özgü pedagojik ilkeleri uygulaması (Reynolds, 1995), bilimsel düşünme, iş birliği yapma, zamana ve duruma göre esnek planlar oluşturma konularına hâkim olması amaçlanmaktadır. Sıralanan bilgi ve becerilerin kazanılması için öğretmen adaylarının öğretmen yetiştiren kurumlarda, öncelikle “öğrenme ve öğretme” ile ilgili yeterli bilgiye, olumlu tutuma ve sergilenecek doğru davranışların neler olduğunu görmeye ihtiyaçları vardır.

Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından yapılan düzenlemeye göre; eğitim fakültesi mezunları ile öğretmenlik meslek bilgisi derslerinin tamamını lisans eğitimi sırasında aldığını belgelendiren ilahiyat fakültesi mezunları öğretmen olarak atanabilmektedir (MEB, 2021). Adı geçen fakülte ve bölümlerde uygulanan öğretim

programlarında Yüksek Öğretim Kurulu kararı ile; öğretim ilke ve yöntemleri, öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı, eğitimde araştırma yöntemleri, eğitimde ölçme ve değerlendirme, eğitimde ahlak ve etik, öğretmenlik uygulaması gibi derslerde öğretmen adaylarının sahip olmaları gereken bilgi ve beceriler kazandırılmaktadır (YOK, 2020). Bu derslerde; öğrenme ve öğretme sürecinin nasıl gerçekleştiği, öğrenme ve öğretmeyi kolaylaştıran kuramlar, modeller, yaklaşımlar, stratejiler, yöntem ve tekniklerle doğuştan getirilen ve sonradan kazanılan öğrenme özellikleri aktarılmakta böylece hem kendi öğrenmelerini yönetme hem de öğrencilerin öğrenmelerine rehberlik etmeleri sağlanmaya çalışılmaktadır. Öğrenme ve öğretme süreçlerinin nasıl geliştiğini açıklayan kuram, model ve uygulamalardan bazıları; sosyal bilişsel kuram, bilgiyi işleme kuramı, beyin temelli öğrenme, tam öğrenme modeli, yapılandırmacı yaklaşımdır.

Bu kuramlardan birisi olan “Bilgiyi İşleme” öğrenme sürecinde bireyin kullanacağı stratejilerle içeriğin uzun süreli belleğe taşınabileceğini, bu stratejilerin öğrenilebileceğini ve öğretilebileceğini vurguladığı için önem taşımaktadır. Bilgiyi işleme kuramında; insanın bilgiyi algılama, depolama, kaydetme, hatırlama süreçlerinin nasıl ilerlediğini açıklamakta; bu süreçlerde öğrenmenin gerçekleşmesi için bireyin aktif olması, öğrenmesinin sorumluluğunu alması; öğretmenlerin de öğrencinin dikkatini çekme ders sırasında önemli noktaları vurgulamaları, ipucu bilgileri vermeleri, yeni öğrenilenlerle eski öğrenilenlerin ilişkisini kurmaları gerektiğini belirtmektedir (Anderson, 1985; Atkinson ve Shiffrin, 1968; Gagne, 1985) Bilgiyi işleme kuramında; uyarıcıların önce duyu organlarımıza geldiği, bunlardan birey için anlamlı olanların seçildiği ve kısa süreli belleğe taşındığı, bu bellekte günlük hayat akışını sağlayan işlevlerin gerçekleştirildiği, bu bellekteki verilerden seçilenlerin uzun süreli belleğe taşındığı böylece kalıcı öğrenmenin gerçekleştiği belirtilmiştir. Bilgiyi işleme kuramına göre uyarıcıların uzun süreli belleğe taşınmasında bireyin bilinçli çaba göstermesi gerekmektedir. Bu çaba çeşitli stratejilerin kullanılması ile anlamlı olmaktadır. Öğrenilecek içeriği aynen ya da kısaltarak sürekli tekrar etmek, öğrenilecek içerikle çok iyi bilinen bir mekanın ilişkisini kurmak, kodlama yapmak, birbiri ile ilişkili öğeleri ilişkilendirmek (örgütlemek) bu stratejilerden bazılarıdır. (Adıgüzel, 2015; Ekici ve Kurt, 2016; Gagne, Briggs ve Wager, 1988; Senemoğlu, 2009; Tabak, 2019).

Strateji kelimesinin anlamının “tutulan yol, uygulanan yöntem ve teknik” olduğu düşünüldüğünde, öğrenme stratejisi de öğrenme sürecinde izlenen yol, öğrenme yolu olarak tanımlanabilir. Öğrenme stratejisi Nisbet ve Schucksmith (1986) tarafından “öğrenme boyunca yapılan zihinsel işlemin farkında olunmasını sağlayan ve öğrenmeye yardımcı olan süreç”; Weinstein ve Mayer (1986) tarafından “öğrenmeyi kolaylaştırmak için sergilenen davranışlar ya da sahip olunan düşünceler”; Mayer (1988) tarafından; “öğrencinin bir bilgiyi işleme-kullanma biçimini etkileyen öğrenci davranışları” olarak tanımlanmıştır. Öğrenme stratejileri aynı zamanda “bilişsel stratejiler” olarak da bilinmekte, öğrencilerin herhangi bir bilgi ya da davranışı algılamalarına, zihinde saklamalarına, hatırlamalarına yardımcı olacak düşünce ve davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Köymen, 1994). Görüldüğü gibi öğrenme stratejileri; bilginin kısa süreli bellekten uzun süreli belleğe taşınmasını kolaylaştıran, unutmayı zorlaştıran,

bilginin öğrencinin zihnindeki mevcut bilgilere uyum sağlayarak daha kalıcı olmasını sağlayan çeşitli davranışlar ve düşüncelerdir.

Öğrenme stratejilerinin kullanımı; öğrenilecek içeriğe, öğrencinin sahip olduğu niteliklere ve çevresel şartlara göre değişmekle birlikte öğrenenler tarafından; dikkat (altını çizme, renkli kalemle sözcüğü boyama, paragrafın kenarına yıldız koyma, vb), tekrar (öğrenilecek içeriği hiç değiştirmeden aynen tekrar etme ya da içeriği kendi cümlelerimizle kısaltarak önemli yerleri sürekli tekrar etme), örgütlenme (akılda tutulması gereken içeriği birbiri ile ilişkilendirerek hatırlamayı kolaylaştırma), anlamlandırma (içeriği kendimize göre anlamlı hale getirme), yerleştirme (çok iyi bilinen bir mekanlar ya da yerle öğrenilecek içeriği zihnimize eşitleme), gibi çeşitli biçimlerde kullanılmaktadır (Blumenfeld ve Meece, 1988; Mayer, 1988; Senemoğlu, 2012; Serçe, 2015). Weinstein (1987) bilişsel ve duyuşsal faktörlerin öğrenme stratejilerini kullanmada etkili olduğunu belirtmiş; tutum, güdüleme, zaman kullanımı, kaygı, konsantrasyon, bilgi işleme, ana fikirlerin seçimi, ders çalışma yardımcıları, kendi kendini test etme ve test stratejilerinin öğrenmede etkili olduğunu belirtmiştir. Öğrenme stratejileri, bireylerin sergilediği diğer bütün davranışlar ve düşünceler gibi kişiye özgüdür.

Yapılan araştırmalar yüksek öğretimde öğrencilerin; tekrarlama, anlamlandırma, örgütlenme (Broadbent ve Poon, 2015); Richardson, Abraham ve Bond (2012) (aktaran Broadbent ve Poon, 2015); üst biliş, çaba ve zaman yönetimi somut işleme, ilişkilendirme, analiz etme, kendi kendine düzenleme, aynen tekrar (Vertten, Ladewijks ve Vermunt, 1999); kontrol ve ezberleme (Mi-Jeong ve Cha-Young, 2013); konsantrasyon-veri toplama-kavram-bilgi-uygulama teknikleri (Pino-Juste ve Lopez, 2010); anlamlandırma (Ünal, Dilbaz Alkan, Özdemir ve Çakır, 2013); örgütlenme, tekrar, eklemleme (Arsal ve Özen, 2007); dikkat, bilişi yönetme, anlamlandırma, zihne yerleştirme ve hatırlama (Çelenk ve Karakış, 2007); tekrar, anlamlandırma, dikkat, üst bilişsel, duyuşsal, hatırlama (Şahin ve Uyar, 2013) stratejilerini yaygın olarak kullandığını göstermektedir.

Bireylerin öğrenmelerini destekleyen ve yaygın olarak strateji kavramı ile birlikte kullanılan bir kavram da öğrenme stildir. Öğrenme stili; öğrenme, öğretme, düşünme boyunca kullanılan bir yaklaşımdır ve oluşmasında bireylerin olaylardan etkilenme durumları, motivasyonları, algıları, kişilik yapıları etkilidir (Riding ve Rayner, 1998). Claxton ve Ralston (1978), öğrenme stilini bir öğrencinin, öğrenme sürecinde uyarınları tutarlı bir şekilde alma, düzenleme ve kullanma biçimi olduğunu belirtmiştir. Öğrenme stilleri bireyin sahip olduğu fiziksel, sosyal, biyolojik, kültürel, kalıtsal, çevresel, gelişimsel özellikleri temel alarak ve içinde bulunulan çevreden etkilenerek oluşan bir özelliktir.

Öğrenme stilleri farklı biçimlerde gruplanmıştır. Bilgiyi işleme kuramı kapsamında oluşturulan görsel, işitsel ve kinestetik (bedensel) öğrenme stili yanında; çevresel, sosyolojik, duygusal, fizyolojik ve psikolojik faktörlere dayanan Dunn ve Dunn Modeli (1993) ile McCarthy (1990) tarafından oluşturulan hissederek, gözlemleyerek, düşünerek ve yaparak öğrenme stilleri alan yazında görülmektedir. Bunlara ek olarak Kolb (1981) tarafından hazırlanan ve en yaygın kullanılan (Gruber, 2015; Manolis, Burns, Assudani ve Chinta, 2013) Kolb öğrenme stili de bulunmaktadır. Kolb öğrenme stilini açıklarken; öğrencinin bakış açısına, kişisel gelişimine ve

bireyin kendi öğrenme sürecine rehberlik etmesine odaklanmıştır. Kolb'un stilinde bireyin; somut yaşantı, yansıtıcı gözlem, soyut kavramsallaştırma ve aktif yaşantı olarak adlandırılan döngüde öğrendiği belirtilmektedir. Öğrenenin; somut yaşantıda “hissederek”, yansıtıcı gözlemlerde “izleyerek”, soyut kavramsallaştırmada “düşünerek”, aktif yaşantıda “yaparak” öğrendiği belirtilmiştir. Bu aşamalar bilişsel kökenlidir ve içsel olarak tamamlanmaktadır. Kolb'a göre bu döngüler aşamalı olarak sıralanmaktadır. Öğrencinin içinde bulunduğu döngü ve öğrenme yolunun bir araya gelmesi onun öğrenme stilini belirtmektedir. Modele göre “yerleştiren”, “değiştiren”, “özümseyen” ve “ayrıştıran” olmak üzere dört öğrenme stili vardır (Aşkar ve Akkoyunlu, 1993) Döngüye herhangi bir aşamadan girilebilmekte ve sırası ile izlenerek öğrenme gerçekleşmektedir (McLeod, 2017).

Aşkar ve Akkoyunlu (1993) ayrıştıran öğrenme stilini kullanan öğrencilerin problem çözme, karar verme ve fikirlerin mantıksal analizini, sistematik planlamasını yapma konularında başarılı olduklarını belirtmişlerdir. Değiştiren öğrenme stiline sahip öğrenciler düşünme becerisine sahiptirler, somut durumları ve ilişkileri düzenlerler, sabırlıdırlar, nesnelidirler ve dikkatlidirler. Ancak eylemde bulunmazlar, kendi düşünce ve duygularını göz önüne alırlar. Özümseyen stildekiler kavramsal modeller oluştururlar, soyut kavramlar ve fikirler üzerine odaklanırlar. Yerleştiren stildekiler planlama yapma, kararları uygulama, yeni deneyimlerde bulunma, değişikliklere kolayca uyum sağlama özelliklerine sahiptirler

Alanyazına bakıldığında öğrenme stratejileri ile öğrenme stillerinin birlikte kullanıldığı görülmektedir (Chen ve Hung, 2012; Paterson ve Robottom, 1995; Vermunt ve Vermetten, 2004). Bu çalışmalarda farklı öğrenme stillerine sahip öğrenenlerin kullandıkları öğrenme stratejileri belirlenmiştir. Öğrenme stil ve stratejilerinin birlikte incelenmesi öğrencilerin doğuştan getirdikleri öğrenme özellikleri ile sonradan kazandıkları öğrenme yollarının ilişkisinin kurulmasını, öğrenciye uygun öğrenme yollarının ortaya konmasını, öğrenme ortamlarının öğrencilere uygun olan strateji ve stillere göre düzenlenmesini, öğrencilerin yaşam boyu öğrenenler olmalarını sağlamaktadır (Befring, 1997; Güven, 2004; Bong ve Skaalvik, 2003).

Öğrencilerin doğuştan getirdikleri öğrenme stillerini tanımaları, öğrenmede kullandıkları stratejileri bilmeleri, öğrenmelerini kolaylaştıracak ortamları düzenlemeleri bütün öğretim kademelerinde önemlidir ancak özellikle yükseköğretimde, öğrenme ve öğretme konusunda çalışma yapacak olan öğretmenlerin yetiştiği fakültelerde daha büyük önem taşımaktadır. Yüksek öğretim kademesinde öğrenme stratejileri konusunda yapılacak bir çalışma öğrencilerin kendi öğrenme süreçlerini fark etmelerini, bu süreçleri düzenlemelerini, öğrenme stratejilerini gereksinim duyan öğrencilere fark ettirmelerini sağlayacaktır. Öğretim üyelerinin öğrencilerin öğrenme stratejilerini etkileyen öğeleri bilmeleri ise; sınıflarında öğrenme ortamlarını öğrencilerin durumlarına göre düzenlemelerini, ortamı araç-gereç ve materyallerle desteklemelerini, öğrencilerin gereksinim duydukları öğrenme desteğini vermelerini, öğrencileri öğrenme stratejilerine göre öğrenmeleri konusunda desteklemelerini, öğretim stratejilerini öğrencilerin öğrenme stratejilerine uyumlu hale getirmelerini sağlayacaktır.

Yapılan araştırmalar cinsiyete göre öğrenme stratejilerinin kullanımının farklılaştığını, kadınların; öğrenme, iletişim kurma ve kendini yönlendirme (Bozinovic ve Sindik, 2011); bellek, bilişsel, örgütleme, üstbilişsel, duyuşsal ve sosyal (Kyung Ok, 2003); telafi (Demirel, 2012) stratejilerini erkeklere göre daha yoğun kullandıklarını ortaya koymuştur. Öğrencilerin yükseköğretimde devam ettikleri bölümle göre de kullandıkları stratejilerin değiştiğini gösteren çalışmalar görölmüştür (Gömlüksiz ve Demiralp, 2012). Bu kapsamda araştırmanın genel amacı öğretmen adaylarının öğrenme ve ders çalışma stratejileri ile öğrenme stillerini belirlemek, öğrenme ve ders çalışma stratejilerinin öğrenme stillerine, fakültelerine, bölümlerine ve cinsiyetlerine göre değişme durumunu ortaya koymak olarak belirlenmiştir. Araştırmanın genel amacına ulaşmak için aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1-Öğretmen adaylarının öğrenme stilleri ile öğrenme ve ders çalışma stratejilerinin dağılımı nasıldır?

2-Öğretmen adaylarının ders çalışma ve öğrenme stratejileri, öğrenme stillerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

3-Öğretmen adaylarının ders çalışma ve öğrenme stratejileri, fakültelerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

4-Öğretmen adaylarının ders çalışma ve öğrenme stratejileri, bölümlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

5-Öğretmen adaylarının ders çalışma ve öğrenme stratejileri, cinsiyetlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

2.YÖNTEM

Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden ilişkiyel tarama modeli kullanılarak gerçekeştirilmiştir. Öğretmen adaylarının öğrenme ve ders çalışma stratejileri ile çeşitli değişkenler (öğrenme stilleri, fakülteleri, bölümleri, cinsiyetleri) arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubunu bir devlet üniversitesinin eğitim ve ilahiyat fakültelerinde araştırmacı tarafından uygulanan öğretim ilke ve yöntemleri dersi programına katılan ikinci sınıfa devam eden öğretmen adayları oluşturmaktadır. Covid-19 salgının ölkemizde göröldüğü günlerde toplanmasına başlanan veriler, üniversitelerin iki hafta süre ile kapatılması ile sonlandırılmış, bu arada araştırmacının kolay ulaşabildiği gruptan veriler toplanmıştır.

Tablo 1: Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının fakülte, bölüm ve cinsiyete göre dağılımı

Fakülte Adı	Bölüm	Öğrenci sayısı (K)	Öğrenci sayısı (E)	Toplam
Eğitim Fakültesi	Okulöncesi Öğretmenliği	30	20	50
	Sosyal Bilgiler öğretmenliği	13	5	18
	İlköğretim Matematik Öğretmenliği	26	18	44
	Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	44	14	58
	Sınıf Öğretmenliği	24	8	32
	Fen Bilgisi Öğretmenliği	27	9	36
İlahiyat Fakültesi	İlahiyat	106	53	159
TOPLAM		270	127	397

Araştırmada analizler yapılmadan önce; araştırma kapsamında ele edilen veri setindeki kayıp değerler incelenmiş ve inceleme sonunda veri setinde yer alan boş değerlerin %5'i geçmediği belirlenmiştir. Ardından veri setindeki tek değişkenli uç değerler incelenmiştir. Tabachnick ve Fidel' e göre (2013) z puanı ± 3.3 ($p < .001$) aralığı dışında kalan veriler tek yönlü uç değer olarak değerlendirilebileceğinden dolayı verilere ait değişkenler tekli doğrusal uç değerler kapsamında incelenmiş ve ± 3.3 'ün dışında kalan 8 veri analiz dışında tutulmuştur. Sonuç olarak $397-8=389$ öğretmen adayının verileri analiz edilmiştir.

Veri toplama araçları

Bu araştırmada veriler kişisel bilgi formu, "Öğrenme ve Ders Çalışma Stratejileri Envanteri", Kolb'un "Öğrenme Stili Envanteri" ile toplanmıştır. Kişisel bilgi formunda öğretmen adaylarının fakültelerini, bölümlerini ve cinsiyetlerini yazmalarını gerektiren sorular yer almıştır.

Öğrenme ve ders çalışma stratejileri envanteri (LASSI) Weinstein (1987) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek bilişsel (zaman kullanımı, konsantrasyon, bilgilerin işlenmesi, ana fikri seçme, ders çalışma yardımcıları, kendi kendini test etme, test stratejileri) ve duyuşsal olmak üzere (tutum, güdüleme, kaygı) iki ana alandan ve 77 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte öğrencilerin ilgili maddeyi okumaları ve katılma düzeylerini "1=bana hiç uymuyor", "2=bana pek uymuyor", "3=bana biraz uyuyor", "4=bana oldukça uyuyor" ve "5=bana tamamen uyuyor" şeklinde puanlamaları beklenmiştir. Ölçekte 5, 14, 18, 29, 38, 45, 51, 69. maddeler tutum; 10, 13, 16, 28, 33, 41, 49, 56. maddeler motivasyon; 3, 22, 36, 42, 48, 58, 66, 74. maddeler zaman yönetimi; 1, 9, 25, 31, 35, 54, 57, 63. maddeler kaygı; 6, 11, 39, 43, 46, 55, 61, 68. maddeler konsantrasyon; 12, 15, 23, 32, 40, 47, 67, 76. maddeler bilgiyi işleme; 2, 8, 60, 72, 77. maddeler ana fikirlerin seçimi; 7, 19, 24, 44, 50, 53, 62, 73. maddeler çalışma yardımcıları; 4, 17, 21, 26, 30, 37, 65, 70. maddeler kendini test etme; 20, 27, 34, 52, 59, 64, 71, 75 maddeler test stratejilerini ölçmektedir (Obiekwe, 2000) . Ölçek 1994 yılında Köymen tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Köymen çalışmasında tutum skalasının Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısını .82; güdülenmeyi .87; zaman kullanımını .82; kaygıyı .89; konsantrasyonu .93; bilgi işlemeyi .93; ana fikirlerin seçimini .82; çalışma yardımcılarını .90; kendi kendini test

etmeyi .87; test stratejilerini .88 toplamı ise .96 olarak bulmuştur. Bu araştırmada ölçeğin Cronbach Alfa iç-tutarlılık katsayıları; tutum .60, güdülenme .63, zaman kullanımı .68, kaygı .72, konsantrasyon .76, bilgi işleme .81, ana düşünceleri seçme .59, çalışma yardımcıları .59, kendi kendini test etme .67, test stratejileri .72, ölçeğin bütünü (toplam) .74 olarak hesaplanmıştır.

Kolb'un Öğrenme Stili Envanteri (LSI) Kolb tarafından 1984 yılında hazırlanmıştır. Envanterde 12 madde, her bir maddenin altında da dört cümle yer almaktadır. Diğer bir ifade ile ölçekte toplam 48 cümle yer almaktadır. Her bir madde “en uygun olan için 4”, “ikinci en uygun olan için 3”, “üçüncü en uygun olan için 2”, ve “en az uygun olan için 1” olarak derecelendirilmiştir. Her bir cümle dört öğrenme biçiminden birisini temsil etmektedir. Birinci cümle somut yaşantı, ikinci cümle yansıtıcı gözlem, üçüncü cümle soyut kavramsallaştırma, dördüncü cümle ise aktif yaşantıyı temsil etmektedir. Envanterde cümlelere verilen yanıtlarla bireyin öğrenme stiline somut yaşantı (SY), yansıtıcı gözlem (YG), soyut kavramsallaştırma (SK) ve aktif yaşantı (AY) döngüsünün hangisinde olduğu belirlenmektedir. Döngünün belirlenmesinden sonra birleştirilmiş puanlar hesaplanmakta (SK-SY ve AY-YG), birleştirilmiş puanlardan bireyin öğrenme stili belirlenmekte, bireyin yerleştiren, özümseyen, değiştiren ve ayarlayan stilden hangisine girdiği ortaya çıkmaktadır. Ölçeğin Türkçe’ye uyarlanması Aşkar ve Akkoyunlu (1993) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin Türkçe’ye uyarlanması yapıldığında güvenilirlik katsayısı somut yaşantı için .82; yansıtıcı gözlem için .73; soyut kavramsallaştırma için .83; aktif yaşantı için .78; soyut kavramsallaştırma- somut yaşantı için .88; aktif yaşantı-yansıtıcı gözlem için; .81 bulunmuştur. Bu araştırma kapsamında öğrenme stili envanterinin güvenilirliğini yeniden belirlemek için envanter birinci sınıflardaki öğretmen adaylarından 78 kişilik bir gruba uygulanmıştır. Bu uygulama sonunda güvenilirlik katsayısı envanterin tamamı için .748 bulunmuştur.

Verilerin analizi

Öğrenme ve ders çalışma stratejileri envanterinden alınan veriler sürekli veri olarak değerlendirilmiş, Kolb Öğrenme stili envanterinden alınan veriler ise kategorik veri olarak tanımlanmıştır. Araştırmanın birinci alt sorusuna yanıt vermek için frekans ve yüzde, diğer alt sorulara yanıt vermek için tek yönlü varyans analizi ile bağımsız gruplar t testi kullanılmıştır.

Tek değişkenli normallik varsayımı çarpıklık katsayısı, aritmetik ortalama, ortanca ve mod olan betimsel yöntemlerle incelenmiş (Büyüköztürk, 2012) çarpıklık katsayısı [-1,1] aralığında (-.120, .657) bulunmuş böylece tek değişkenli normallik varsayımının sağlandığı görülmüştür. Kolmogorov-Smirnov analizinde p değeri .087>.05 olduğu için normalliğin sağlandığı görülmüştür.

3.BULGULAR

“Öğretmen adaylarının öğrenme stilleri, öğrenme ve ders çalışma stratejilerinin dağılımı nasıldır?” sorusuna yanıt vermek için frekans ve yüzde değerleri hesaplanmıştır. Öğretmen adaylarının öğrenme stillerinin dağılımı Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Öğretmen adaylarının öğrenme stilleri

Öğrenme stilleri					
	Ayrıştıran	Değiştiren	Özümseyen	Yerleştiren	Toplam
N	82	103	132	72	389
%	21	26	34	19	100

Tablo 2’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan öğretmen adaylarının 132’si (%34) özümseyen öğrenme stilini kullanmaktadır. Bu öğrenme stili en yüksek değerdedir. Öğretmen adaylarının 103’ü (%26) değiştiren, 82’si (%21) ayrıştıran, 72’si (%19) yerleştiren öğrenme stilindedir.

Öğretmen adaylarının kullandıkları öğrenme stratejilerinin dağılımı Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Öğretmen adaylarının öğrenme ve ders çalışma stratejileri

	n	En Düşük	En Yüksek	\bar{X}	Ss
1. Tutum	389	8	36	17.60	4.56
2. Motivasyon	389	16	35	26.10	3.22
3. Zaman yönetimi	389	14	36	24.59	3.32
4. Kaygı	389	10	40	23.42	5.41
5. Konsanstrasyon	389	12	37	25.50	5.32
6. Bilgi işleme	389	19	40	31.13	3.92
7. Ana fikir seçimi	389	9	23	15.34	2.34
8. Çalışma yardımcıları	389	16	40	28.80	4.14
9. Kendini test etme	389	14	40	29.35	4.56
10. Test stratejileri	389	9	36	20.31	4.96

Tablo 3’te görüldüğü gibi öğretmen adaylarının “bilgi işleme” alt boyutundan aldıkları puan (\bar{X} =31.13) ölçeğin diğer alt boyutlarından alınan puandan daha yüksektir. Bu puan öğretmen adaylarının yeni öğrendikleri ile eski bilgileri arasında anlamlı ilişki kurmaya çalıştıklarını göstermektedir. İkinci en yüksek alt boyut puanı “kendini test” (\bar{X} = 29,35) alt boyutudur. Bu boyutu “çalışma” (\bar{X} = 28.80) alt boyutu izlemektedir. Öğretmen adayları en düşük puanı (\bar{X} =15,34) ana fikir seçimi alt boyutundan almıştır. İkinci en düşük alt boyut puanı (\bar{X} =17.60) ile tutumdur.

Araştırmanın ikinci alt sorusunda öğretmen adaylarının ders çalışma ve öğrenme stratejilerinin öğrenme stillerine göre farklılaşma durumu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla tek yönlü varyans analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4: Öğretmen adaylarının öğrenme ve ders çalışma stratejilerinin öğrenme stillerine göre farklılaşma durumu

Değişkenler		N	\bar{X}	Varyans kaynağı	Kareler toplamı	Sd	Kareler ort.	F	p
Tutum	Değiştiren	146	17.15	Gruplar	213.589	3	71.196	3.58	.014
	Yerleştiren	76	18.09	arası	7651.661	38	19.874	2	
	Ayrıştıran	53	19.21	Grup içi	7865.258	5			
	Özümseyen	114	17.10	Toplam					
	Toplam	389	17.60						
Motivasyon	Değiştiren	146	25.89	Gruplar	16.532	3	5.511	.543	.653
	Yerleştiren	76	26.17	arası	3908.851	38	10.153		
	Ayrıştıran	53	25.99	Grup içi	3925.383	5			
	Özümseyen	114	26.38	Toplam					
	Toplam	389	26.10						
Zaman Yönetimi	Değiştiren	146	24.31	Gruplar	17.976	3	5.992	.556	.645
	Yerleştiren	76	24.75	arası	4151.647	38	10.783		
	Ayrıştıran	53	24.76	Grup içi	4169.624	5			
	Özümseyen	114	24.76	Toplam					
	Toplam	389	24.59						
Kaygı	Değiştiren	146	23.09	Gruplar	38.550	3	12.850	.447	.720
	Yerleştiren	76	23.77	arası	11075.92	38	28.769		
	Ayrıştıran	53	23.92	Grup içi	11114.47	5			
	Özümseyen	114	23.63	Toplam					
	Toplam	389	23.42						
Konsantrasyon	Değiştiren	146	25.14	Gruplar	102.973	3	34.264	1.24	.294
	Yerleştiren	76	25.56	arası	10162.27	38	27.564	3	
	Ayrıştıran	53	26.73	Grup içi	10715.06	5			
	Özümseyen	114	25.32	Toplam					
	Toplam	389	25.50						
Bilgi İşleme	Değiştiren	146	32.16	Gruplar	75.259	3	25.086	1.68	.169
	Yerleştiren	76	32.26	arası	5718.965	38	14.854	9	
	Ayrıştıran	53	31.07	Grup içi	5794.224	5			
	Özümseyen	114	32.48	Toplam					
	Toplam	389	32.12						
Anafikir Seçimi	Değiştiren	146	15.39	Gruplar	4.023	3	1.341	.250	.861
	Yerleştiren	76	15.46	arası	2065.907	38	5.366		
	Ayrıştıran	53	15.39	Grup içi	2069.930	5			
	Özümseyen	114	15.20	Toplam					
	Toplam	389	15.35						

Çalışma Yardımcısı	Değiştiren	146	28.92	Gruplar arası Grup içi Toplam	31.106	3	10.639	.620	.603
	Yerleştiren	76	28.44		6442.716	38	16.734		
	Ayrıştıran	53	29.34		6473.822	5			
	Özümseyen	114	28.63						
	Toplam	389	28.80						
Kendini Test Etme	Değiştiren	146	29.32	Gruplar arası Grup içi Toplam	30.308	3	10.103	.495	.686
	Yerleştiren	76	29.44		7850.344	38	20.391		
	Ayrıştıran	53	28.71		7880.652	5			
	Özümseyen	114	29.61						
	Toplam	389	29.35						
Test Stratejileri	Değiştiren	146	19.78	Gruplar arası Grup içi Toplam	98.319	3	32.773	1.37	.249
	Yerleştiren	76	20.53		9162.875	38	23.800	7	
	Ayrıştıran	53	21.32		9261.194	5			
	Özümseyen	114	20.38						
	Toplam	389	20.31						

p<.001

Öğretmen adaylarının ayrıştıran, değiştiren, özümseyen ve yerleştiren öğrenme stillerini kullandıkları araştırmanın birinci alt sorusunda ortaya konmuştur. Dört farklı öğrenme stiline ilişkin olarak ders çalışma ve öğrenme stratejilerini oluşturan boyutlardan sadece tutum alt boyutunda öğrenme stilleri arasında anlamlı farklılık bulunmuştur [$F(3, 385) = 3.582, p < .01$]. Diğer alt boyutlarda öğrenme stilleri arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Eta kare kullanılarak hesaplanan etki büyüklüğü .002 olarak bulunmuştur. Bu düzey etki düzeyinin oldukça küçük olduğunu işaret etmektedir (Cohen, 1988). Gruplarda farkın hangi öğrenme stillerinden kaynaklandığını belirlemek için Tukey HSD kıyaslaması kullanılmış ve ayrıştıran stiline sahip olan öğretmen adaylarının ($M=19.21, SD= 5,14$), değiştiren ($M=17.15, SD= 5.15$) ve özümseyen ($M=17.10, SD= 4,31$) öğretmen adayı grubundan elde edilen ortalama puandan anlamlı bir biçimde yüksek olduğu görülmüştür.

Üçüncü araştırma sorusunda öğretmen adaylarının ders çalışma ve öğrenme stratejilerinin, devam edilen fakülteye göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği araştırılmış, bu amaçla bağımsız gruplar t testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Ders Çalışma ve Öğrenme Stratejilerinin Fakülteleere Göre Dağılımı

Değişken	Fakülte	N	\bar{X}	Ss	t	Sd	p
Tutum	Eğitim Fakültesi	233	17.35	4.59	-1.39	387	.182
	İlahiyat Fakültesi	156	17.87	4.36			
Motivasyon	Eğitim Fakültesi	233	25.94	3.01	-1.22	387	.222
	İlahiyat Fakültesi	156	26.34	3.42			
Zaman Yönetimi	Eğitim Fakültesi	233	24.41	3.22	-1.30	387	.193
	İlahiyat Fakültesi	156	24.85	3.35			
Kaygı	Eğitim Fakültesi	233	23.48	5.44	.266	387	.791
	İlahiyat Fakültesi	156	23.33	5.23			

Konsantrasyon	Eğitim Fakültesi	233	24.82	5.43	-3.13	387	.002
	İlahiyat Fakültesi	156	26.50	4.82			
Bilgi işleme	Eğitim Fakültesi	233	32.29	3.88	1.03	387	.306
	İlahiyat Fakültesi	156	31.88	3.84			
Ana fikir seçimi	Eğitim Fakültesi	233	15.35	2.31	.021	387	.984
	İlahiyat Fakültesi	156	15.34	2.32			
Çalışma yardımcısı	Eğitim Fakültesi	233	28.92	4.14	.684	387	.494
	İlahiyat Fakültesi	156	28.63	4.01			
Kendini test etme	Eğitim Fakültesi	233	29.77	4.72	2.28	387	.023
	İlahiyat Fakültesi	156	28.71	4.10			
Test stratejileri	Eğitim Fakültesi	233	19.77	4.81	-2.71	387	.007
	İlahiyat Fakültesi	156	21.13	4.80			

$p < .001$

Eğitim ve ilahiyat fakülteleri öğretmen adaylarının ders çalışma ve öğrenme stratejilerini karşılaştırmak için bağımsız gruplar t testi yapılmıştır. Yapılan testin sonuçlarına göre konsantrasyon, kendini test etme ve test stratejileri alt boyutlarında elde edilen puanlarda anlamlı bir farklılık bulunmuş diğer alt boyutlarda ise anlamlı farklılık bulunmamıştır.

Konsantrasyon alt boyutundan elde edilen puanlara bakıldığında ilahiyat fakültesi öğretmen adaylarının ortalama puanlarının ($\bar{X}=26.50$, $Sd=4.82$) eğitim fakültesi öğretmen adaylarının ortalama puanlarından ($\bar{X}=24.82$, $Sd=5.43$; $t=(387)-3.13$, $p>.002$) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmüştür.

Kendini test etme alt boyutundan elde edilen puanlara bakıldığında eğitim fakültesi öğretmen adaylarının ortalama puanlarının ($\bar{X}=29.77$, $Sd=4.72$) ilahiyat fakültesi öğretmen adayları ortalama puanlarından ($\bar{X}=28.71$, $Sd=4.10$; $t:(387):2.28$, $p>.023$) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmüştür.

Test stratejileri alt boyutundan elde edilen puanlara bakıldığında ilahiyat fakültesi öğretmen adaylarının ortalama puanlarının ($\bar{X}=21.13$, $Sd=4.80$) eğitim fakültesi öğretmen adayları ortalama puanlarından ($\bar{X}=19.77$, $Sd=4.81$; $t:(387):-2.71$, $p>.007$) anlamlı şekilde yüksek olduğu bulgulanmıştır.

Öğretmen adaylarının ders çalışma ve öğrenme stratejilerinin bölümlere göre anlamlı farklılık gösterme durumunu belirlemek için tek yönlü varyans analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Öğrenme ve Ders Çalışma Stratejilerinin Öğretmen Adaylarının Bölümlerine Göre Dağılımı

Değişkenler		N	\bar{X}	Varyans kaynağı	Kareler toplamı	Sd	Kareler ort.	F	p
Tutum	Okul Ö.	50	16.87	Gruplar arası Grup içi Toplam	71.564	6	11.927	.586	.742
	Sos. Bilg.	17	17.76		7736.299	38	20.359		
	Mat. Öğr.	41	17.26		7808.863	2			
	Reh. P.D.	58	17.19						
	İlahiyat	157	17.94						
	Sınıf Ö.	32	17.38						
	Fen Bilg.	34	17.59						
	Toplam	389	17.60						
Motivasyon	Okul Ö.	50	25.88	Gruplar arası Grup içi Toplam	60.579	6	10.096	.998	.426
	Sos. Bilg.	17	26.24		3864.804	38	10.117		
	Mat.Öğr.	41	25.93		3925.383	2			
	Reh.P.D.	58	25.74						
	İlahiyat	157	26.31						
	Sınıf Ö.	32	25.31						
	Fen Bilg.	34	26.91						
	Toplam	389	26.09						
Zaman Yönetimi	Okul Ö.	50	23.63	Gruplar arası Grup içi Toplam	163.619	6	27.270	2.600	.018
	Sos. Bilg.	17	25.24		4006.004	38	10.487		
	Mat.Öğr.	41	24.86		4169.624	2			
	Reh.P.D.	58	23.79						
	İlahiyat	157	24.86						
	Sınıf Ö.	32	25.91						
	Fen Bilg.	34	24.26						
	Toplam	389	24.59						
Kaygı	Okul Ö.	50	22.95	Gruplar arası Grup içi Toplam	281.278	6	46.880	1.653	.131
	Sos. Bilg.	17	25.29		10833.19	38	28.359		
	Mat.Öğr.	41	22.58		11114.47	2			
	Reh.P.D.	58	22.79						
	İlahiyat	157	23.31						
	Sınıf Ö.	32	23.63						
	Fen Bilg.	34	25.56						
	Toplam	389	23.42						
Konsantrasyon	Okul Ö.	50	24.77	Gruplar arası Grup içi Toplam	346.902	6	57.817	2.130	.053
	Sos. Bilg.	17	26.35		10368.16	38	27.142		
	Mat.Öğr.	41	24.14		10715.07	2			
	Reh.P.D.	58	24.28						
	İlahiyat	157	26.46						

	Sınıf Ö.	32	25.28						
	Fen Bilg.	34	25.62						
	Toplam	389	25.50						
Bilgi İşleme	Okul Ö.	50	31.88	Gruplar	52.436	6	8.739	.581	.745
	Sos. Bilg.	17	32.35	arası	5741.788	38	15.031		
	Mat.Öğr.	41	32.21	Grup içi	5794.224	2			
	Reh.P.D.	58	32.43	Toplam					
	İlahiyat	157	31.91						
	Sınıf Ö.	32	31.78						
	Fen Bilg.	34	33.09						
	Toplam	389	32.12						
Anafikir Seçimi	Okul Ö.	50	15.05	Gruplar	78.691	6	13.115	2.516	.021
	Sos. Bilg.	17	16.12	arası	1991.239	38	5.213		
	Mat.Öğr.	41	14.65	Grup içi	2069.930	2			
	Reh.P.D.	58	15.16	Toplam					
	İlahiyat	157	15.33						
	Sınıf Ö.	32	15.56						
	Fen Bilg.	34	16.44						
	Toplam	389	15.35						
Çalışma Yardımcısı	Okul Ö.	50	28.93	Gruplar	136.679	6	22.780	1.373	.224
	Sos. Bilg.	17	28.18	arası	6337.142	38	16.598		
	Mat.Öğr.	41	27.79	Grup içi	6473.822	2			
	Reh.P.D.	58	29.72	Toplam					
	İlahiyat	157	28.61						
	Sınıf Ö.	32	28.50						
	Fen Bilg.	34	29.74						
	Toplam	389	28.80						
Kendini Test Etme	Okul Ö.	50	29.28	Gruplar	165.697	6	27.949	1.384	.220
	Sos. Bilg.	17	30.06	arası	7712.955	38	20.191		
	Mat.Öğr.	41	29.62	Grup içi	7880.652	2			
	Reh.P.D.	58	29.90	Toplam					
	İlahiyat	157	28.71						
	Sınıf Ö.	32	29.28						
	Fen Bilg.	34	30.82						
	Toplam	389	29.35						
Test Stratejileri	Okul Ö.	50	18.89	Gruplar	423.102	6	70.517	3.048	.006
	Sos. Bilg.	17	21.59	arası	8838.092	38	23.136		
	Mat.Öğr.	41	20.29	Grup içi	9261.194	2			
	Reh.P.D.	58	18.66	Toplam					
	İlahiyat	157	21.08						
	Sınıf Ö.	32	19.97						

Fen Bilg.	34	21.41
Toplam	389	20.31

$p < .001$

Öğretmen adayları okul öncesi, sosyal bilgiler, matematik, rehberlik ve psikolojik danışmanlık, ilahiyat, sınıf ve fen bilgisi öğretmenliği olmak üzere yedi farklı programda öğrenim görmektedir. Yedi farklı programa ilişkin olarak ders çalışma ve öğrenme stratejilerini oluşturan boyutlardan zaman yönetimi [$F(6, 382) = 2.600, p < .01$], ana fikir seçimi [$F(6, 382) = 2.516, p < .01$], ve test stratejileri [$F(6, 382) = 3.048, p < .01$] alt boyutlarında öğrenme stilleri arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Diğer alt boyutlarda ise öğrenme stilleri açısından anlamlı farklılık bulunmamıştır.

Zaman yönetimi alt boyutunda gruplarda farkın hangi bölümlerden kaynaklandığını belirlemek için Tukey HSD kıyaslaması kullanılmış ve sınıf öğretmenliği adaylarının ($\bar{X} = 25.91, SD = 2.80$) rehberlik ve psikolojik danışmanlık ($\bar{X} = 23.79, SD = 3.30$) ve okul öncesi öğretmenliği adaylarından ($\bar{X} = 23.63, SD = 3.11$) elde edilen ortalama puandan anlamlı bir biçimde yüksek olduğu görülmüştür.

Ana fikir seçimi alt boyutunda gruplarda farkın hangi bölümlerden kaynaklandığını belirlemek için Tukey HSD kıyaslaması kullanılmış ve fen bilgisi öğretmenliği adaylarının ($\bar{X} = 16.44, SD = 2.60$) matematik öğretmenliği adaylarından ($\bar{X} = 14.65, SD = 1.96$) elde edilen ortalama puandan anlamlı bir biçimde yüksek olduğu ortaya konmuştur.

Test stratejileri alt boyutunda gruplarda farkın hangi bölümlerden kaynaklandığını belirlemek için Tukey HSD kıyaslaması kullanılmış ve ilahiyat fakültesi/bölümündeki öğretmen adaylarının ($\bar{X} = 21.08, SD = 4.92$) rehberlik ve psikolojik danışmanlık adaylarından ($\bar{X} = 18.66, SD = 4.22$) elde edilen ortalama puandan anlamlı bir biçimde yüksek olduğu görülmüştür.

Öğretmen adaylarının ders çalışma ve öğrenme stratejileri, cinsiyetlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir? sorusuna yanıt vermek için bağımsız gruplar t testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Ders Çalışma ve Öğrenme Stratejilerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Değişken	Cinsiyet	N	\bar{X}	Ss	t	Sd	p
Tutum	Kadın	269	16.70	3.85	-5.56	387	.000
	Erkek	120	19.63	5.17			
Motivasyon	Kadın	269	26.22	3.09	1.094	387	.274
	Erkek	120	25.83	3.37			
Zaman yönetimi	Kadın	269	24.24	3.17	-3.23	387	.001
	Erkek	120	25.38	3.38			
Kaygı	Kadın	269	23.77	5.24	1.930	387	.054
	Erkek	120	22.64	5.54			
Konsantrasyon	Kadın	269	24.99	5.06	-2.87	387	.006
	Erkek	120	26.63	5.53			

Bilgi işleme	Kadın	269	32.63	3.55	3.911	387	.000
	Erkek	120	31.00	4.29			
Ana fikir seçimi	Kadın	269	15.26	2.31	-1.13	387	.257
	Erkek	120	15.55	2.31			
Çalışma yardımcısı	Kadın	269	29.48	3.74	5.095	387	.000
	Erkek	120	27.27	4.41			
Kendini test etme	Kadın	269	30.01	3.97	5.058	387	.000
	Erkek	120	27.67	5.16			
Test stratejileri	Kadın	269	20.01	4.73	-1.59	387	.064
	Erkek	120	21.00	5.16			

$p < .001$

Kadın ve erkek öğretmen adaylarının ders çalışma ve öğrenme stratejilerini kıyaslamak için yapılan bağımsız gruplar t testinde; tutum, zaman yönetimi, konsantrasyon, bilgi işleme, çalışma yardımcısı ve kendini test etme alt boyutlarında elde edilen puanlarda anlamlı bir farklılık bulunmuş diğer alt boyutlarda ise anlamlı farklılık bulunmamıştır.

Tutum alt boyutundan elde edilen puanlara bakıldığında erkek öğretmen adaylarının ortalama puanlarının ($\bar{X}=19.63$, $Sd=5.17$) kadın öğretmen adayları ortalama puanlarından ($\bar{X}=16.70$, $Sd=3.85$; $t=(387):-5.56$, $p>.000$) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmüştür.

Zaman yönetimi alt boyutundan elde edilen puanlara bakıldığında erkek öğretmen adaylarının ortalama puanlarının ($\bar{X}=25.38$, $Sd=3.38$) kadın öğretmen adayları ortalama puanlarından ($\bar{X}=24.24$, $Sd=3.17$; $t=(387):-3.23$, $p>.001$) anlamlı şekilde yüksek olduğu bulunmuştur.

Konsantrasyon alt boyutundan elde edilen puanlara bakıldığında erkek öğretmen adaylarının ortalama puanlarının ($\bar{X}:26.63$, $Sd:5.53$) kadın öğretmen adayları ortalama puanlarından ($\bar{X}=24.99$, $Sd=5.06$; $t=(387):-2.87$, $p>.006$) anlamlı şekilde yüksek olduğu bulunmuştur.

Bilgi işleme alt boyutundan elde edilen puanlara bakıldığında kadın öğretmen adaylarının ortalama puanlarının ($\bar{X}=32.63$, $Sd=3.55$) ve erkek öğretmen adayları ortalama puanlarından ($\bar{X}=31.00$, $Sd=4.29$; $t=(387):3.911$, $p>.000$) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmüştür.

Çalışma yardımcısı alt boyutundan elde edilen puanlara bakıldığında kadın öğretmen adaylarının ortalama puanlarının ($\bar{X}=29.48$, $Sd=3.74$) erkek öğretmen adayları ortalama puanlarından ($\bar{X}=27.27$, $Sd=4.41$; $t=(387):5.095$, $p>.000$) anlamlı şekilde yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Kendini test etme alt boyutundan elde edilen puanlara bakıldığında kadın öğretmen adaylarının ortalama puanlarının ($\bar{X}=30.01$, $Sd=3.97$) ve erkek öğretmen adayları ortalama puanlarından ($\bar{X}=27.67$, $Sd=5.16$; $t=(387):5.058$, $p>.000$) anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmüştür.

Yapılan analizlerde görüldüğü gibi öğretmen adayları dört farklı öğrenme stiline sahiptir. Öğretmen adaylarının %34'ü özümseyen stildedir. Öğretmen adaylarının öğrenme ve ders çalışma stratejileri incelendiğinde “bilgi işleme” alt boyutundan aldıkları puanın ölçeğin diğer alt boyutlarından alınan puandan daha yüksek olduğu görülmektedir. Ders çalışma ve öğrenme

stratejilerini oluşturan boyutlardan sadece tutum alt boyutunda ayırıştırılan öğrenme stiline sahip öğrencilerin puanları arasında anlamlı farklılık bulunduğu görülmüştür. Öğretmen adaylarının yükseköğretimde devam ettikleri fakülteye göre kullandıkları ders çalışma ve öğrenme stratejilerine bakıldığında eğitim fakültesindeki öğretmen adaylarının kendini test etme, ilahiyat fakültesindeki öğretmen adaylarının konsantrasyon ve test stratejilerini kullandıkları ortaya konmuştur. Öğretmen adaylarının devam ettikleri programa göre kullandıkları ders çalışma ve öğrenme stratejisini belirlemek için yapılan analizde; sınıf öğretmenliği adaylarının zaman yönetimi, fen bilimleri öğretmenliği adaylarının ana fikir seçimi, ilahiyat öğretmen adaylarının ise test stratejilerini kullandıkları görülmüştür. Kadın ve erkek öğrencilerinin ders çalışma ve öğrenme stratejilerini kıyaslamak için yapılan testin sonuçlarına göre erkek öğretmen adayları tutum, zaman yönetimi, konsantrasyon alt boyutlarında; kadın öğretmen adayları ise bilgi işleme, çalışma yardımcıları ve kendini test etme alt boyutlarında farklılık göstermişlerdir.

4.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bir devlet üniversitesinde öğretmen yetiştiren iki fakültede öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarının öğrenme ve ders çalışma stratejilerini çeşitli değişkenlere göre incelemeyi amaçlayan bu çalışmada; araştırmaya katılan öğretmen adaylarının ayırıştırılan, değiştiren, özümseyen ve yerleştiren olarak dört farklı öğrenme stiline sahip olduğu görülmüştür. Öğretmen adaylarının %34'ü en yüksek yüzde ile özümseyen öğrenme stilini kullanmaktadır. Öğretmen adaylarının öğrenme stillerinin en yüksek oranda “özümseyen” stilde olması öğrencilerin izleyerek ve düşünerek öğrendiklerini göstermektedir. Bu bulgu Karakış (2006); Kaf Hasırcı (2006); Çelenk ve Karakış (2007); Tulbure (2012); Ünal, Dilbaz Alkan, Özdemir ve Çakır (2013) tarafından yapılan araştırmaların bulguları ile benzerlik göstermektedir. Ekici (2013) tarafından yapılan araştırmanın bulgularında da teknik öğretmen adaylarının öğrenme stilleri sırasıyla en yüksek değiştiren, ardından yerleştiren, ayırıştırılan ve özümseyen öğrenme stiline oldukları görülmüştür. Değiştiren öğrenme stiline öğretmen adaylarının yaparak yaşayarak öğrenmeleri, pratik uygulamaları tercih etmelerinin branşları gereği uygun olduğu düşünülmektedir. Öğretmen adaylarının meslek ve alan bilgisi içeriklerini zihinlerinde bütünleştirme çabalarının, konuyu ayrıntılı olarak öğrenme isteklerinin bu stilin kullanımını desteklemiş olduğu düşünülmektedir.

Araştırma grubundaki öğretmen adaylarının öğrenme ve ders çalışma stratejileri incelendiğinde “bilgi işleme” alt boyutundan aldıkları puanın ($X=31.13$) ölçeğin diğer alt boyutlarından alınan puandan daha yüksek olduğu görülmektedir. İkinci en yüksek alt boyut puanı “kendini test” ($X= 29,35$) alt boyutudur. Bu boyutu “çalışma” ($X= 28.80$) alt boyutu izlemektedir. Öğretmen adayları en düşük puanı ($X=15,34$) “ana fikir seçimi” alt boyutundan almıştır. İkinci en düşük alt boyut puanı ($X=17.60$) ile tutum dur. Öğretmen adaylarında “bilgi işleme” alt boyutunun yüksek olmasının, eğitim fakültelerinde pek çok derste vurgulanan yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı ile ilgili olabileceği düşünülebilir. Yapılandırmacı öğrenmede, öğretmen adaylarına göreve başladıkları zaman öğrencilerinin eski bilgileri ile yenilerini ilişkilendirmeleri gerektiği belirtilmekte, yaklaşımı uygulamaları için yapmaları gerekenlerle, bu konudaki görev ve sorumlulukları belirtilmektedir. Bu kapsamda öğrencilerin önce kendi yaşantılarında eski ve yeni öğrenmeleri bütünleştirmeye çalıştıkları düşünülebilir. Öğretmen adaylarının öğrenme ve

ders çalışma stratejilerinin alt boyutlarına bakıldığında en düşük ortalama puan “ana fikir seçimi” alt boyuttan alınmıştır. Bu alt boyuttan düşük puan alınmasının sebebinin çalışma grubundaki öğrencilerin metin çözümü, okuduğunu anlama, okuduğu metnin konusunu belirleme konusundaki eksiklikleri olduğu düşünülmektedir. Eser (2017) tarafından yapılan araştırmanın bulgularında da öğretmen adaylarının metinlerde konu ve ana fikri bulmada zorlandıkları görülmüş, bu eksikliğin lisans eğitime gelinceye kadar diğer öğretim kademelerinde oluşturulan şemalarla ilişkili olabileceği belirtilmiştir.

Araştırmanın ikinci alt sorusunda öğretmen adaylarının ders çalışma ve öğrenme stratejilerinin, öğrenme stillerine farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Yapılan analiz sonunda öğretmen adaylarının öğrenme stillerinin değiştiren, yerleştiren, ayırıştıran ve özümseyen olmak üzere dört farklı gruba ayrıldığı, ders çalışma ve öğrenme stratejilerini oluşturan boyutlardan sadece tutum alt boyutunda ayırıştıran öğrenme stiline sahip öğretmen adaylarının puanları arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Diğer bir ifade ile okula-öğrenmeye yönelik tutumu olumlu olan öğretmen adayları düşünerek ve yaparak öğrenmekte, problem çözerken planlama yapmakta, problemi çözerken öğrenmektedirler. Alan yazında bu konuda yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Araştırmanın üçüncü sorusunda fakültele göre öğretmen adaylarının ders çalışma ve öğrenme stratejileri arasındaki fark belirlenmeye çalışılmıştır. Analizler sonunda ilahiyat fakültesindeki öğretmen adaylarının konsantrasyon ve test stratejileri; eğitim fakültesindeki öğretmen adaylarının kendini test etme alt boyutlarında yüksek puan aldıkları görülmüştür. Bu bulgu ilahiyat fakültesindeki öğretmen adaylarının kendi kendilerine Kuran-ı Kerim’i öğrenme çabalarının sonucunda konsantrasyon becerilerinin gelişmesi ile (öğrencilerin Arap dili ve belagati, Kur’an okuma, Osmanlı Türkçesi gibi dersleri evde ağırlıklı olarak kendi başlarına çalışmalarını sonucunda) ilgili olduğu düşünülebilir.

Beşinci araştırma sorusu kapsamında öğretmen adaylarının öğrenme ve ders çalışma stratejilerinin cinsiyete göre farklılaşma durumuna bakılmıştır. Kadın öğretmen adaylarının; bilgi işleme, çalışma yardımcısı ve kendini test etme; erkek öğretmen adaylarının tutum, zaman yönetimi ve konsantrasyon boyutlarında puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Şara (2012) çalışmasında sınıf öğretmenliği bölümündeki kadın öğretmen adaylarının tutum, güdülenme, zaman yönetimi, konsantrasyon, ana fikrin seçilmesi, çalışma yardımcısı, test stratejileri alt boyutlarında erkek öğretmen adaylarına göre daha yüksek puan aldığını ortaya koymuştur. Şara (2012) tarafından yapılan araştırmanın bulguları bu çalışmada elde edilen bulguları desteklemektedir. Bembenutty’nin (2009) 250 üniversite öğrencisi ile yaptığı çalışmanın bulguları kadın öğrencilerin öz düzenleme becerilerinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Bender ve Garner (2010) yaptıkları çalışmada kadınlar öğrenme ve ders çalışma stratejilerinde tutum, motivasyon, kendini test, zaman yönetimi alt boyutlarında erkeklere oranla yüksek puan almışlardır.

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının ayırıştıran, değiştiren, özümseyen ve yerleştiren öğrenme stillerine sahip olduğu görülmüştür. Bu bulgunun öğretmen adaylarına bildirilmesi, her bir strateji gereği hangi düzenlemelerin yapılması gerektiği, öğretmen adaylarına fark

ettirilmelidir. Benzer şekilde öğretmen adaylarının ders çalışma ve öğrenme stratejileri öğretim üyelerine de bildirilmeli, öğretim üyelerinin farklı öğrenme stillerine hitap edecek şekilde ders içeriğini sunmaları gerektiği hatırlatılmalıdır. Öğretim üyeleri öğrencilerin; hissederek, izleyerek, düşünerek, yaparak öğrenenler olduğunu unutmamalı, öğretmen adaylarının problem çözme, planlama yapma, düşünme, karar alma, somut durumları gözden geçirme, ilişkileri düzenleme, duygu ve düşünceleri de işe katarak sabırlı, nesnel davranma, kavramsal modeller oluşturma, soyut kavramlar ve fikirler üzerinde durma becerilerini kullanmalarını sağlayacak öğrenme ortamları oluşturmaları gerekmektedir (Aşkar ve Akkoyunlu, 1993).

Araştırmada öğretmen adaylarının ders çalışma ve öğrenme stratejilerinin, devam ettikleri bölüme göre durumuna da bakılmış, sınıf öğretmenliği bölümündeki öğretmen adaylarının öğrenme stratejilerinden “zaman yönetimi”; fen bilimleri öğretmenliği bölümü öğretmen adaylarının “ana fikri seçme”; ilahiyat fakültesindeki öğretmen adaylarının “test stratejileri” alt boyutlarını daha yoğun olarak kullandıkları görülmüştür. Bu gruptaki öğretmen adaylarının belirlenen alt boyutları kullanma gerekçelerini belirlemek amacıyla daha ayrıntılı araştırmaların yapılması yararlı olacaktır.

Farklı fakültelerde, cinsiyetlerde, özel ve devlet üniversitelerine devam eden öğretmen adaylarının öğrenme stil ve stratejilerinin, öğretmen adaylarının öğrenme stratejileri ile öğretim üyelerinin öğretim stratejileri arasındaki uyumun belirlenmesine yönelik yeni araştırmaların tasarlanmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Araştırma bulgularını destekleyecek çalışmalara rastlanmadığı için hem eğitim fakültesindeki hem de özellikle ilahiyat fakültesindeki öğretmen adaylarının öğrenme ve ders çalışma stratejileri ile ilgili araştırmaların yapılması yararlı olacaktır.

5.KAYNAKÇA

- Adıgüzel, A. (2015). Bilişsel Öğrenme Kuramları. Yusuf Budak (Ed). *Öğretim İlke ve Yöntemleri içinde* (s.98-124). Ankara: Pegem Akademi
- Anderson, J.(1985). *Cognitive psychology and its applicatlon* (2 nd edition). New York: W.H. Freeman and Company.
- Arsal, Z. ve Özen, R. (2007). Sınıf öğretmeni adaylarının öğrenme stratejileri ve öğrenme biçimi tercihlerinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 7 (2). 151-164. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aibuefd/issue/1494/18074>
- Aşkar, P. ve Akkoyunlu, B. (1993). Kolb öğrenme stili envanteri. *Eğitim ve Bilim*. 17 (87). 1300-1337. Erişim adresi: <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5854>
- Atkinson, R., &Shiffrin, R. (1968). *Human memory: A proposed system and its control processes*. In Spence, K., &Spence, J., (Eds). *The psychology of learning and motivation*. Vol. 2. New York: Academic Press.

- Befring, E. (1997). The enrichment perspective: A special educational approach to an inclusive school. *Remedial and Special Education*, 18(3), 182–187. <https://doi.org/10.1177/074193259701800307>
- Bembenutty, H. (2009). Academic delay of gratification, self-regulation of learning, gender differences, and expectancy-value. *Personality and Individual Differences*. 46 (2009). 347-352. Erişim adresi: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0191886908004091>
- Bender, D.S. ve Garner, J.K. (2010). *Using the LASSI to predict first year college achievement: is a gender-specific approach necessary?* Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association Denver, Colorado, April 30– May 4, 2010.
- Blumenfeld, P.C. ve Meece, J.L. (1988). Task factors, teacher behaviour and students' involvement and use of learning strategies in science. *The Elementary School Journal*. 88(3),p.235-250. Erişim adresi: https://www.jstor.org/stable/1001954?seq=1#metadata_info_tab_contents
- Bong, M., & Skaalvik, E. M. (2003). Academic self-concept and self-efficacy: How different are they really? *Educational Psychology Review*, 15(1), 1–40. <https://doi.org/10.1023/A:1021302408382>
- Bozinovic, N. ve Sindik, J. (2011). Gender differences in the use of learning strategies in adult foreign language learners. *Methodological Horizons* 11(1). p.5-20. Erişim adresi: DOI: [10.32728/mo.06.1.2011.01](https://doi.org/10.32728/mo.06.1.2011.01)
- Broadbent, J., ve Poon, W. L. (2015). Self-regulated learning strategies & academic achievement in online higher education learning environments: A systematic review. *The Internet and Higher Education*, 27, 1-13. Erişim adresi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.iheduc.2015.04.007>
- Büyüköztürk, Ş, (2012). *Veri analizi el kitabı*, Pegem Yayınları, Ankara
- Chen, M. ve Hung, L. (2012). Personality type, perceptual style preferences, and strategies for learning english as a foreign language. *Social Behavior and Personality: an International Journal*. 40 (9). Erişim adresi: <https://doi.org/10.2224/sbp.2012.40.9.1501>
- Claxton, C.S. ve Ralston, Y. (1978). Learning Styles: Their Impact on Teaching and Administration. AAHE-ERIC/Higher Education Research Report. No: 10. Erişim adresi: <https://eric.ed.gov/?id=ED167065>
- Çelenk, S. ve Karakış, Ö. (2007). Farklı öğrenme stillerine sahip öğrencilerin genel öğrenme stratejilerini kullanma düzeyleri AİBÜ örneği. *AİBÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*. 7 (2), 34-52. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aibuefd/issue/1494/18066>
- Demirel, M. (2012). Üniversite öğrencilerinin kullandıkları dil öğrenme stratejileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 20012 (43). 141-153. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunefd/issue/7795/102019>

- Dunn, R. ve Dunn, K. (1993). *Teaching secondary students through their individual learning styles: Practical approaches for grades 7-12*. Boston: Allyn & Bacon.
- Ekici, G. (2013). Gregorv ve Kolb öğrenme stili modellerine göre öğretmen adaylarının öğrenme stillerinin cinsiyet ve genel akademik başarı açısından incelenmesi. *Eğitim ve Bilim* 38 (167). 211-225. Erişim adresi: <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/1739>
- Ekici, G. ve Kurt, H. (2016). Bilgiyi İşleme Kuramı. Gülay Ekici (Ed.). *Öğrenme-Öğretme Kuramları ve Uygulamadaki Yansımaları içinde* (s.196-230). Ankara: Pegem Akademi
- Eser, E. (2017). Türkçe öğretmen adaylarının farklı metin türlerinde konu ve ana fikri belirleme yeterlilikleri. *Turkish Studies(elektronik)* 12 (4). 181-192. Erişim adresi: https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makaledetay&Alan=fen&Id=AXC_L00_yZgeuuwfWDRu
- Gagne, E. (1985). *The cognitive psychology of school learning*. Boston: Little, Brown and Company.
- Gagne, R.M, Briggs, L.J., Wager, W. W. (1988). *Principles of instructional design*. (üçüncü baskı) New York: Holt
- Gömlüksiz, M. ve Demiralp, D. (2012). An Assessment of Prospective Teachers' Views Toward Their Self-Regulated Learning Skills in Terms of Several Variables. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11 (3). S. 777-795. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jss/issue/24238/256953>
- Gruber, G. (2015). *I do and I understand. Kolb's experiential learning theory explained*. Web: <https://explorance.com/blog/i-do-and-i-understand-kolbs-experiential-learning-theory-explained/> adresinden 21 Ocak 2020'de alınmıştır.
- Güven, M. (2004). *Öğrenme stilleri ile öğrenme stratejileri arasındaki ilişki*. (Doktora tezi). Yok veri tabanından alınmıştır. (143975)
- Kaf Hasırcı, Ö. (2006). Sınıf öğretmenliği öğrencilerinin öğrenme stilleri: Çukurova Üniversitesi Örneği. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*. 2(1) 15-25. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eku/issue/5441/73873>
- Karakış, Ö. (2006). *Bazı yükseköğrenim kurumlarında farklı öğrenme stillerine sahip olan öğrencilerin genel öğrenme stratejilerini kullanma düzeyleri*. (Yüksek lisans tezi). Yok veri tabanından alınmıştır. (188594)
- Kolb, D.A. (1981a). Experiential learning theory and the Learning Style Inventory: A reply to Freedman and Stumpf. *The Academy of Management Review*, 6, 289-296. (5) (PDF) *The Kolb Learning Style Inventory 4.0: Guide to Theory, Psychometrics, Research & Applications*. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/303446688_The_Kolb_Learning_Style_Inven_tory_40_Guide_to_Theory_Psychometrics_Research_Applications

- Köymen, Ü. (1994). Öğrenme ve ders çalışma stratejileri envanteri: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*. 2 (5). S. 19-28. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/tpdrd/issue/21425/229652>
- Kyung Ok, L. (2003). The relationship of school year, sex and proficiency on the use of learning strategies in learning English of Korean junior high school students. *The Asian EFL Journal*. 5(3). 1-36. Erişim adresi: <https://www.asian-efl-journal.com/main-editions-new/the-relationship-of-school-year-sex-and-proficiency-on-the-use-of-learning-strategies-in-learning-english-of-korean-junior-high-school-students/>
- Manolis, C., Burns, D. J., Assudani, R., Chinta, R. (2013). Assessing experiential learning styles: A methodological reconstruction and validation of the Kolb Learning Style Inventory. *Learning and Individual Differences* 23(1):44-52. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/271892216_Assessing_experiential_learning_styles_A_methodological_reconstruction_and_validation_of_the_Kolb_Learning_Style_Inventory
- Mayer, R. E. (1988). Learning Strategies: An Overview. Claire E. Weinstein, E. T. Goetz ve P. E. Alexander (Ed). *In Learning and Study Strategies*. New York: Academic Press,
- McCharty, B. (1990). Using the 4MAT System to Bring Learning Styles to Schools. *Educational Leadership*. 48 (2). P.31-37. Erişim adresi: <https://eric.ed.gov/?id=EJ416429>
- McLeod, S. (2017). Kolb's Learning Styles and Experiential Learning Cycle. *SimplyPsychology-Cognitive Psychology*. Erişim adresi: <https://www.simplypsychology.org/learning-kolb.html>
- Mi-Jeong, K., Cha-Young, L. (2013). Kolb learning styles and self-regulated learning strategies of dental hygiene students. *Journal of Korean society of Dental Hygiene*. 13 (2). p.343-350. Erişim adresi: <http://dx.doi.org/10.13065/jksdh.2013.13.2.343>
- Nisbet, J. ve Shucksmith, J. (1986). Learning Strategies. *Routledge Library Editions: Psychology of Education*. Routledge. England.
- Obiekwe, J. C. (2000). *The Latent Structures of the Learning and Study Strategies Inventory (LASSI): A Comparative Analysis*. Presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association, New Orleans, LA. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/234742390_The_Latent_Structures_of_the_Learning_and_Study_Strategies_Inventory_LASSI_A_Comparative_Analysis/citations
- Okpala, C.O. ve Ellis, R. (2005). The perceptions of college students on teacher quality: a focus on teacher qualifications. *Education*. 126 (2). 374-383.
- Patterson, P. ve Robottom, J. (1995). Learning style and learning strategies. *Research in Learning Technology*. Web: <https://doi.org/10.3402/rlt.v3i1.9587>
- Pino-Juste, M., Lopez, B. R. (2010). A study on English learning dynamics in pre-primary schools. *Porta Linguarum*. 2. p.29-43. Erişim adresi:

https://www.researchgate.net/publication/46014884_A_Study_on_English_Learning_Dynamics_in_Pre-primary_Schools

- Reynolds, A. (1995). The knowledge base for beginning teachers: education professionals' expectations versus research findings on learning to teach. *The Elementary School Journal*. 95 (3). 199-221. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/pdf/1001931.pdf>
- Riding, R., J., ve Rayner, G. S. (1998). Cognitive Styles and Learning Strategies. *Understanding Style Differences in Learning and Behaviour*. Routledge. Web: tesl-ej.org.
- Richardson, M., Abraham, C., & Bond, R. (2012). Psychological correlates of university students' academic performance. A systematic review and meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 138, 353–387. Erişim adresi: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22352812/>
- Senemoğlu, N. (2012). *Gelişim, öğrenme ve öğretim*. 21. Baskı Ankara: Pegem Akademi.
- Senemoğlu, N. (2009). *Gelişim öğrenme ve öğretim. kuramdan uygulamaya*. Geliştirilmiş 14. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Serçe, H. (2015). *Dil öğrenme stratejileri*. 2. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Şahin, H. ve Uyar, M. (2013). Öğrenme stratejileri kullanımının akademik başarıya yansımaları. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 13 (1). 165-177. Erişim adresi: <http://earsiv.kmu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11492/1729/%20ahin,%20Harun%202013.pdf?sequence=1>
- Şara, P. (2012). Sınıf öğretmeni adaylarının öğrenme ve ders çalışma stratejileri, problem çözme becerileri ve denetim odağı düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. (Doktora tezi). Yok veri tabanından erişildi. (313081)
- Tabachnick, B.G., Fidell, L.S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (sixth ed.) Pearson, Boston
- Tabak, S. (2019). Öğrenme ve Öğretimle İlgili Kuramlar, Yaklaşımlar İlkeler. Tayip Duman, Dilşat Peker Ünal (Ed), *Öğretim İlke ve Yöntemleri içinde* (s.28-73). Ankara: Pegem Akademi
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (2021). *Öğretmenlik alanları, atama ve ders okutma esasları*. Erişim adresi: https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_03/04114029_9_cizelgeveesaslar.pdf
- Tulbure, C. (2012). Investigating the relationship between teaching strategies and learning styles in higher education. *Acta didactica napocensica* 5 (1). 65-74. Erişim adresi: <https://www.semanticscholar.org/paper/Investigating-the-Relationships-between-Teaching-in-Tulbure/afb238caa4489df796a6ae0d5dbd186c154b01cd>
- Ünal, K., Dilbaz Alkan, G., Özdemir, F.B., Çakır, Ö. (2013) Eğitim fakültesi öğrencilerinin öğrenme stil ve stratejilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (Mersin Üniversitesi Örneği). *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 9 (3). 56-76. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mersinefd/issue/17384/181646>

- Vermetten, Y., Lodewijks, H.G., ve Vermunt, D. J. (1999). Consistency and variability of learning strategies in different university course. *Higher education*. 37. P.1-21. Erişim adresi:https://www.researchgate.net/profile/JanVermunt/publication/226181480_Consistency_and_variability_of_learning_strategies_in_different_university_courses/links/5fae649aa6fdcc9389b208d9/Consistency-and-variability-of-learning-strategies-in-different-university-courses.pdf
- Vermunt, J.D. ve Vermetten, Y.J. (2004). Patterns in student learning; relationships between learning strategies, conceptions of learning and learning orientations. *Educational Psychology Review*. 16 (4). Erişim adresi: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10648-004-0005-y.pdf>
- Weinstein C.E. and R.E. Mayer (1986). *The teaching of learning strategies in handbook of research on teaching*. 3rd ed. New York: Mac Millan.
- Weinstein, C.E. (1987). *Learning strategies and learning styles*. (Ed. R.R.Schmeck) New York: Springer Science and Business Media.
- Yüksek Öğretim Kurulu (2018). *Yeni öğretmen yetiştirme lisans programları*. Erişim adresi: <https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari>

SAĞLIK İŞLETMELERİNDE MALZEME YÖNETİMİNDE UYGUN TALEP TAHMİN YÖNTEMİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR UYGULAMA¹

Zehra TORUN

Doktora Öğrencisi

Sakarya Üniversitesi

zhrtorun@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3446-5431

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DESTE

İnönü Üniversitesi

mustafa.deste@inonu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5781-6543

ÖZ

Amaç- Samsun ilinde bulunan bir devlet hastanesinin ortopedi bölümünün tedavi sürecinde kullandığı medikal malzemelerin talebinin nicel tahmin yöntemleri ile analiz edilmesi ve en uygun tahmin yönteminin belirlenmesidir.

Yöntem- Araştırmada talep tahmini yöntemlerinden 3 Aylık Hareketli Ortalama Yöntemi, 5 Aylık Hareketli Ortalama Yöntemi, Tek Üstel Düzeltme Yöntemi, Holt'un Doğrusal Yöntemi, Çarpımsal Holt-Winters Yöntemi, Toplamsal Holt-Winters Yöntemi ve Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi kullanılmıştır. Yöntemlerin karşılaştırılması ve en uygun tahmin yönteminin belirlenebilmesi için Ortalama Mutlak Hata (OMH), Ortalama Mutlak Yüzde Hata (OMHY) ve Hata Kareleri Ortalaması (HKO) gibi hata ölçütleri dikkate alınmıştır.

Bulgular- Uygulama sonucunda her bir malzeme için en ideal talep tahmini yöntemi farklı olmakla birlikte genel olarak Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi ve Toplamsal Holt-Winters Yöntemlerinin (0,2-0,2-0,2) en uygun talep tahmini yöntemleri olduğu belirlenmiştir.

Sonuç- Bu çalışma sonucunda, hastanenin satın alma departmanının tıbbi malzeme planlamalarını daha etkin yapabilmesi için uygun bir yöntem önerilmiştir. Böylece hastanede stok maliyetlerinin azaltılması ve israfların önlenmesi mümkün olabilecektir.

¹ Bu çalışma İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan "Sağlık İşletmelerinde Malzeme Yönetimine Uygun Talep Tahmin Yönteminin Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir

Anahtar Kelimeler: *Tedarik Zinciri Yönetimi, Malzeme Yönetimi, Talep Tahmini, Zaman Serileri*

JEL Kodu: M10, M11, C13

**AN APPLICATION FOR DETERMINING THE APPROPRIATE DEMAND
FORECASTING METHOD IN MATERIAL MANAGEMENT IN HEALTHCARE
ENTERPRISES**

ABSTRACT

Purpose - To analyze the demand for medical supplies used by the orthopedics department of a state hospital in Samsun province by quantitative estimation methods and to determine the most appropriate estimation method.

Methodology – 3 Month Moving Average Method, 5 Month Moving Average Method, Single Exponential Correction Method, Holt's Linear Method, Multiplicative Holt-Winters Method, Additive Holt-Winters Method and Simple Linear Regression Method were used in the research. In order to compare the methods and determine the most accurate estimation method, error criteria such as Mean Absolute Error (MAE), Mean Absolute Percent Error (MAPE) and Mean Square Error (MSE) were taken into consideration.

Findings – As a result of the application, although the most ideal demand estimation method for each material is different, it has been determined that the Simple Linear Regression Method and Additive Holt-Winters Methods (0.2-0.2-0.2) are the most suitable demand forecasting methods in general.

Conclusions– As a result of this study, a suitable method has been proposed for the procurement department of the hospital to make medical equipment planning more effectively. Thus, it will be possible to reduce the inventory costs and prevent waste in the hospital.

Keywords: *Supply Chain Management, Materials Management, Demand Forecasting, Time Series*

JEL Code: M10, M11, C13

GİRİŞ

Hizmet sektörünün önemli bir parçası olan ve karmaşık bir yapıda etkinlik gösteren sağlık kurumları, topluma kusursuz ve kaliteli sağlık hizmeti sunabilmek için daima planlı bir şekilde faaliyet göstermektedirler. Sağlık yöneticileri de kurumlarını hedeflenen amaçlarına ulaştırabilmek için bu planlar doğrultusunda modern talep tahmin yöntemlerini kullanırlar. Ancak, sağlık yöneticileri hangi talep tahmin yöntemini kullanılırsa kullansın tahmin hatalarının ortaya çıkması kaçınılmazdır. Sağlık kurumları yöneticileri bu tahmin hatalarını etkili karar vermek için analiz etmesi ve değerlendirmesi gerekmektedir (Yıldırım, Yıldırım ve Arı, 2014: 77-92).

Talep tahminlerinin hatasız ve güvenilir olması hizmet sektörü olan hastanelerin verimliliğini olumlu yönde etkilemektedir. Bu sebeple talep tahmin yöntemleri konusu diğer kurumlar için

önemli olduğu gibi sağlık kurumları için de önemlidir. Hastane yönetimleri, toplumun sağlık seviyesini korumak ve yükseltmek için çalışırken, geleceğe ait belirsizlikleri minimum seviyede tutmak amacıyla tahmin yöntemlerinden yararlanmaktadır. Hastanelerde kullanılacak olan tıbbi malzeme ihtiyaç tahmini ağırlıklı olarak geçmiş deneyimler, alanında uzman kişilerin görüşü ve geçmiş yıl alınan miktara belli bir yüzde eklemek şeklinde tahmin edilmektedir. Eğer yapılan tahminler sonucunda malzeme fazla talep edildiyse depoda atıl beklemesine veya miadı dolarak atılmasına sebep olabilmektedir. Bunun yanında malzeme miktarı eksik tahmin edildiğinde ise sağlık hizmetlerinde aksaklıklara da neden olabilmektedir. Bu sebeplerden dolayı satın alınacak tıbbi malzemelerin tahmininde kalitatif tahmin yöntemlerine ek olarak kesinlikle sayısal tahmin yöntemleri de kullanılmalıdır. Bu sayede hem stok maliyetleri optimize edilmiş olmakta hem de tıbbi malzemelerin tahmini doğru bir şekilde yapılarak hastanenin verimliliği, mali sürdürülebilirliği, kaynakların aktif ve verimli kullanımına etkisi olmaktadır (Yiğit, 2016: 208).

Doğru bir talep tahmini, her bir sağlık kliniği için her ilacın ne kadarına ihtiyaç duyulduğunu tahmin eder- bu, etkili bir tedarik zincirini sürdürürken temel sağlık ürünlerinin yüksek kullanılabilirliğini sağlamak için kritik öneme sahiptir. Bu sebeple bu çalışmada B rolü hastane grubu olan Samsun'da bir Kamu Hastanesinde ortopedi bölümünde en çok kullanılan dokuz çeşit malzemenin 2015-2018 dönemleri arasında gerçekleşen aylık talep verileri kullanılarak her bir tıbbi malzeme için en ideal talep tahmini yöntemi, Ortalama Mutlak Hata (OMH-MAE), Ortalama Mutlak Yüzde Hata (OMHY-MAPE), Hata Kareleri Ortalaması (HKO-MSE) ölçütleri dikkate alınarak Minitab 18 istatistik programı yardımıyla saptanmaya çalışılmıştır.

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Talep belirli bir zaman diliminde belli bir fiyat seviyesinde tüketicilerin pazardan alabileceği mal miktarıdır. Talep, ürünün ücreti, tüketicilerin gelir dağılımları ve gelir seviyeleri, mevsimsel etkenler, bütünleyici ürünlerin ücreti, tüketicilerin alışkanlıkları, tercihleri ve zevkleri, fiyatlarla ve gelirlerle alakalı beklentilerden etkilenebilmektedir (Bulut, 2006: 6). Talep tahmini, gelen müşteri ihtiyaçlarının tahminini istatistiksel ve matematiksel yöntemlere dayandıran sistematik bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır. Tahmin dağıtım ve satış planını kapsar ve iş planının tüm parçaları için temel oluşturur (Martin ve Velky, 2004).

Talep tahmini; stok dönüşleri, teslim süresi ve stok miktarı açısından önemli bilgiler sağlamaktadır. Talep tahminlemede ürün talebi bakımından bilimsel ve doğru çıkarımlar yapmak için istatistik kullanımı ve araştırma önem arz etmektedir. Ürün talebi çoğunlukla belli bir süre içinde, belli bir pazar çeşitliliğini ve tüketicilerin ürüne olan talep miktarını kapsamaktadır. Talep tahmini sonuçları, şirketlerin hammadde ve ürün stok miktarını belirleme, ihtiyaç olan hammaddeyi elde etme, stok maliyetlerini kısıtlama ve işletmelerin rekabet gücünü arttırmaya yardımcı olmaktadır (Xi ve Sha, 2014: 687691).

Hastaneler çok sayıda farklı ürünü/malzemeyi muhafaza etmektedir. Ürün/malzeme çeşitlerindeki bu büyük değişkenlik, hastanenin hastalara sunduğu çeşitli sağlık hizmetlerinden kaynaklanmaktadır. Sağlık hizmetleri sistemindeki tıbbi malzeme talep miktarlarını doğru bir şekilde tahmin etmek için talep tahmin yöntemleri kullanılmaktadır. Hastanelerde talep

tahmini, bireylerin/hastaların ne kadar sağlık hizmeti talep edeceğini ve ne kadar tıbbi malzeme ve ilaç talep edeceğini öngörmektir.

Talep tahminleriyle hangi ürünün üretilebileceği, bu üründen tüketicilerin ihtiyaçlarının hangi ölçüde olacağı ve bu talebin genellikle hangi tarihlerde meydana geleceği değerlendirilir (Tanyaş ve Baskak, 2017:68). Bunlara dikkat edildiği takdirde, gelecek dönemlerdeki tahminler konusunda verimli sonuçlar elde edilmektedir (Demirci, 2015: 12). Mühim olan az hatalı sonuç veren yöntemin bulunmasıdır. Dolayısıyla çeşitli yöntemlerin geçmiş veri grubu üzerinde denenmesi ve bu veri grubu için en iyi sonuç veren yöntemin seçilmesi yolu takip edilmelidir (Tanyaş ve Baskak, 2017:69).

Talep tahmin yöntemleri hata oranlarını azaltmak, yeni ihtiyaçlara cevap verebilmek ve yeni kısıtların etkilerini hesaplayabilmek için devamlı bir gelişim göstermektedir. Bu gelişimin neticesi olarak da tahmin yöntemleri genel kapsamlardan çıkıp özelleşmeye başlamıştır. Bundan dolayı bu zamana kadar pek çok tahmin metodu oluşturulmuş ve değişik biçimlerde sınıflandırılmıştır. Tahmin yöntemleri zaman periyotlarına, mevcut durumdaki karar kriterlerine, ulaşılabilir veriye ve birçok kritere göre artmaktadır (Aksoy,2008: 13).

Çeşitli talep tahmin yöntemi sınıflandırılması yapılmakla birlikte talep tahmin yöntemleri genellikle nitel(kalitatif) ve nicel(kantitatif) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Nitel yöntemler; geçmişe yönelik yeterli bilgi elde edilmediği durumlarda, bilimsel metotlar yerine karar vericilerin inisiyatiflerini, duygularını, tecrübelerini, kişisel bilgilerini kapsayan yöntemlerdir (Demez, 2016: 53). Nicel yöntemler zaman serileri metotları ve ekonometri ya da nedensel (causal) metotlar olmak üzere iki ana grupta incelenmektedir. (Daniel, Ngozi vd., 2014: 185). Hareketli ortalamalar ve üstel düzeltme gibi matematiksel teknikler, zaman serisi verilerine dayanan tahminler oluşturmak için kullanılır.

Sağlık hizmetleri sistemindeki tıbbi malzeme talep miktarlarını doğru bir şekilde tahmin etmek, karar vericilerin hizmet ihtiyacını öngörmelerini ve zaman içinde kaynakları yönetme ve sarf malzemelerini satın alma konusunda bilinçli kararlar almalarını sağlar. Literatürde sağlık kurumlarında malzeme talep yöntemi ile ilgili çok az çalışma bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda talep tahmin yöntemlerinden zaman serisi analizleri kullanılarak yapılmıştır.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Özüdoğru, çalışmasında İstanbul'da bir hastaneden aldığı verilerle temel medikal malzemelerin gerçek talep verileri ile talep tahmini uygulaması yapmıştır. Kullanılan malzemeler de sırasıyla enjektör, eldiven, anjioker ve flasterdir. Çalışmada Ocak 2010- Aralık 2014 yıllarındaki 5 yıllık veriler kullanılarak 2015 yılı için belirlenen medikal malzemeler için tahminler yapılmıştır. Tahminleme yaparken Hareketli Ortalama, Tek Üstel Düzeltme, Holt'un Doğrusal Yöntemi, Holt-Winters ve Regresyon yöntemlerinden yararlanmıştır. Bu yöntemleri karşılaştırmak için Ortalama Mutlak Hata, Ortalama Mutlak Hata Yüzdesi ve Hata Kareleri Ortalaması gibi hata ölçütleri dikkate alınmıştır. Belirlenen medikal malzemeler için eldiven adlı medikal malzeme hariç en iyi yöntem 5 Aylık Hareketli Ortalama Yöntemi olduğuna karar verilmiştir. Eldiven için en iyi yöntem ise Toplamsal Holt-Winters Yöntemi olarak belirlenmiştir (Özüdoğru, 2015).

Demez çalışmasında sağlık hizmet talebinin zaman serisi yöntemlerinden regresyon analiziyle yapılması amaçlanmıştır. Çalışmasında İstanbul'da bir Eğitim Araştırma Hastanesinin Girişimsel Radyoloji Anjiyografi Bölümü ele alınmıştır. Araştırmada Mayıs 2015- Nisan 2016 tarihleri arası çalışma ve kapasite kullanım oranları hesaplanmıştır. Bu hesaplamalarda talebi etkileyen değişkenleri belirlemek için Mayıs 2013- Temmuz 2016 dönemlerindeki 39 aylık veriler ele alınarak regresyon analiz yönteminden yararlanılmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda hastanenin var olan iş hacmiyle ve tıbbi cihazla talebi karşılamada sıkıntı yaşayacağı belirlenmiş bu kapsamda bölümde uzmanlaşmış sağlık personelinin arttırılmasına, cihazın yeterli olmadığı takdirde vardiyalı sistemle çalışılması sonucuna varılmıştır (Demez, 2016).

Yiğit, Süleyman Demirel Üniversitesi Hastanesi'nin serum seti tüketim talebini konu aldığı çalışmasında hareketli ortalama yöntemleri, tek üstel düzeltme yöntemi, holtwinters yöntemi ve doğrusal regresyon yöntemlerini kullanmıştır. Bu çalışmasında hastanenin geçmiş 65 aylık serum seti tüketimi verilerinden yararlanmıştır. Talep tahmini sonuçlarına bakıldığında serum seti için en iyi yöntem toplamsal holt-winters yöntemidir. Araştırmadan elde edilen bilgilere göre sayısal tahmin yöntemleri aracılığı ile hastanelerde tıbbi malzeme ihtiyaçlarının tahmin edilebileceği sonucuna varılmıştır (Yiğit, 2016).

Uçakkuş ve Koçyiğit, Çalışmalarında Gazi Üniversitesi yoğun bakım ünitesinde cerrahi gazlı bez tüketiminin 2013-2018 yılları arasında tüketim miktarları incelenerek geleceğe yönelik tahminler yapılmıştır. Araştırmada talep tahmin yöntemlerinden hareketli ortalama, üstel düzeltme, Holt- Winters tahmin yöntemleri kullanılmıştır. Talep tahmin sonuçlarına bakıldığında en az hata payı hareketli ortalama yönteminde bulunmuştur (Uçakkuş ve Koçyiğit, 2019).

3.YÖNTEM VE TEORİK ÇERÇEVE

Bu araştırmanın amacı, Samsun ilinde bulunan bir devlet hastanesinin ortopedi bölümünün tedavi sürecinde kullandığı medikal malzemelerin talebinin nicel tahmin yöntemleri ile analiz edilmesi ve en uygun tahmin yönteminin belirlenmesidir. Araştırmanın kapsamını 2015-2018 döneminde ortopedi bölümünde tedavi sürecinde kullanılan malzeme tüketimi oluşturmaktadır. Araştırmada malzemelerin fazlalığı sebebiyle en sık kullanılan Eldiven, Steril Spanç, Enjektör, Serum Seti, Şeker Stripi, EKG Elektrodu, Branül, Böbrek Küveti ve Ven Valfi'den oluşan dokuz malzeme tüketimi seçilmiştir. Araştırmanın yapılabilmesi için gerekli yasal izin Sağlık Bakanlığı Samsun İl Sağlık Müdürlüğü'nden alınmıştır. Araştırmanın verilerine ise hastane otomasyon sistemi aracılığı ile ulaşılmıştır. Araştırmanın sonuçlarının gerçeği yansıtabilmesi için zaman aralığı olarak 48 aylık ortopedi bölümünde kullanılan malzeme tüketimleri alınmıştır.

Elde edilen verilere Minitab 18 istatistik paket programı yardımıyla talep tahmin yöntemlerinden 3 Aylık Hareketli Ortalama Yöntemi, 5 Aylık Hareketli Ortalama Yöntemi, Tek Üstel Düzeltme Yöntemi, Holt'un Doğrusal Yöntemi, Çarpımsal Holt-Winters Yöntemi, Toplamsal Holt-Winters Yöntemi ve Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi uygulanmış ve en iyi tahmini veren yöntemi tespit edebilmek için yöntemler arası karşılaştırmalar yapılmıştır.

Yöntemleri karşılaştırmak için Ortalama Mutlak Hata (OMH-MAE), Ortalama Mutlak Yüzde Hata (OMHY-MAPE), Hata Kareleri Ortalaması (HKO-MSE) ölçütleri dikkate alınmıştır.

3.1 Hareketli Ortalama Yöntemi

Hareketli Ortalama Yöntemi sabit sayıda periyot alır ve her bir dönemden sonra en eski zamana ait veriler atılır ve en son geçmiş dönem dahil edilir. Seçilen süre ne olursa olsun, sabit tutulmalıdır, karar verildikten sonra üç, dört veya yirmi periyot olabilir. Hareketli ortalama yöntemi; n tane en son gözlemin ortalamasının alındığı tahmin yöntemidir (Yüksel, 2013: 106).

$$F_t = (D_{t-1} + D_{t-2} + \dots + D_{t-n}) / n$$

F_t : t dönem için tahmin değeri (2.4)

D_{t-1} : t-n dönem için gerçekleşen değer

n : Hareketli ortalamaya alınan dönem sayısı

3.2 Üstel Düzeltme Yöntemleri

Üstel düzeltme, sabit zaman serileri için iyi kullanılan bir başka tahmin yöntemidir. “Mevcut tahmin, son tahminin ağırlıklı ortalaması ve talebin mevcut değeridir.” Daha yeni deneyimler göz önüne alındığında bir tahminin sürekli olarak gözden geçirilmesi için iyi bir tekniktir. Başka bir deyişle, son gözlemlere bir tahminde daha eski gözlemlerden daha fazla ağırlık verilir. (Klimsova ve Lobban, 2008: 32). Düzeltme (düzleştirme) yöntemlerinin kolay uygulanabilir ve düşük maliyetli oluşları yöntemin en önemli özelliğidir. Bir başka özelliği de her gerçekleşen yeni dönem verilerinin yöntemde dâhil edilebilmesi ve yeni dönemlerin tahminlerine hemen yardım edebilmeleridir (Demirbaş, 2011: 19).

3.2.1 Tek Üstel Düzeltme Yöntemi

Bu yöntem, ağırlıklar katlanarak azalır ve en son veriler daha yüksek ağırlıktadır. Satış tahminleri için, önceki dönemlerin ortalama talep / satış değerleri, gelecek dönemleri tahmin etmek için katlanarak tartılır. Amaç, mevcut talebi daha fazla ağırlıklandırmak ve önceki talebe daha düşük ağırlıklar atamaktır. Tek üstel düzeltme yöntemi (Benli ve Yıldız, 2014: 215);

$$F_{t+1} = \alpha D_t + (1-\alpha) F_t$$

F_t : Dönemdeki tahmin değeri

F_{t+1} : Bir sonraki dönem tahmin değeri

D_t : t dönemde gerçekleşen değer

α : Düzleştirme katsayısı

$\alpha=0$ ile 1 arasında bir sayıdır. Alfa değerinin doğru belirlenmesi önemlidir. Alfa değeri artarsa zaman serisinde değişimlere hızlı cevap verilebilir. Zaman serisi trend bir yapı gösteriyorsa alfa değeri artırılmalıdır (Benli ve Yıldız, 2014: 215).

3.2.2 Holt'un Doğrusal Yöntemi

Holt tarafından 1957'de formüllendirilip yöntemin adı yapılan ve zaman serisinde mevsimsel bileşenin olmadığı fakat trendin olduğu durumlarda kullanılan modeldir. Yöntemde basit üstel düzeltmeye ek olarak trend etmeni geliştirilmiştir (Aksoy, 2008: 28-29).

$$L_t = \alpha Y_t + (1 - \alpha) (L_{t-1} + b_{t-1})$$

$$D_{t+m} = L_t + b_t m$$

$$b_t = \beta (L_t - L_{t-1}) + (1 - \beta) b_{t-1}$$

α : düzeltme etmeni, ($0 < \alpha < 1$)

β : trend (eğim) düzeltme etmeni, ($0 < \beta < 1$)

L_t : t anındaki düzey, geçmiş dönemin trend değerini içerir.

b_t : t anındaki trend (eğim)

m : t anından itibaren hesaplanan periyod

D_{t+m} : t+m sürede düzey ve trendin düzeltilmiş hâliyle oluşan talep

Trend faktörünün yapısı gereği, elde edilen sonuçlar, doğrusal olarak artan ya da azalan bir yapı gösterecektir (Aksoy, 2008: 28-29).

3.2.3 Holt-Winters Yöntemi

Anlatılan diğer metotlarda (ortalamalar ve üssel düzeltme yöntemleri) mevsimselliği olmayan veriler ile işlemler gerçekleştirilmiştir. Zaman serisinde mevsimsellikle alakalı bir durum ortaya çıktığında bu metotlarla elverişli neticeler elde edilmemektedir. Holt'un Doğrusal Yöntemi, mevsimselliğin de yönetime ilave edilmesiyle Winters tarafından geliştirilmiştir ve mevsimsel veriler için elverişli düzeye getirilmiştir. Winter'ın yöntemi önceki Holt yöntemine dayanır ve üç düzeltme parametresi kullanarak zaman serisi tabanı, eğilim ve mevsimsel davranışları ele almak için tasarlanmıştır. Bu yöntem, yeni veriler alındıkça güncellenmenin kolay olması açısından bir avantaj sağlar. Holt-Winters yönteminin uygulamasında iki farklı yöntem bulunmaktadır. Bunlar çarpımsal ve toplamsal modellerdir (Klimsova ve Lobban, 2008: 34).

Çarpımsal Holt-Winters Yöntemi'nde kullanılan temel eşitlikler;

$$L_t = \alpha \frac{Y_t}{S_{t-s}} + (1 - \alpha) (L_{t-1} + b_{t-1})$$

$$b_t = \beta (L_t - L_{t-1}) + (1 - \beta) b_{t-1}$$

$$F_{t+m} = (L_t + b_t m) S_{t-s+m}$$

$$S_t = \gamma \frac{Y_t}{L_t} + (1 - \gamma) S_t$$

s : sezonun uzunluğu

S_t : t dönemine ait mevsimsel indeks

t : dönem

L_t : t dönemi için temel değer

L_{t-1} : t-1 dönemi için temel değer

Y_t : t döneminde gerçekleşen gözlem değeri

α : temel değer düzeltme katsayısı ($0 \leq \alpha \leq 1$)

b_{t-1} : t-1 dönem trend değeri

b_t : t dönemi trend değeri

β : trend için düzeltme katsayısıdır ($0 \leq \beta \leq 1$)

γ : mevsimsel indeksler için düzeltme katsayısı ($0 \leq \gamma \leq 1$)

F_{t+m} : m dönem sonraki trend ve mevsimsel ayarlamalı tahmin değeri

m : tahmini yapılacak ileri bir dönemin dönem numarasıdır.

Toplamsal Holt-Winters Yöntemi'nde kullanılan temel eşitlikler;

$$L_t = \alpha(Y_t - S_{t-s}) + (1 - \alpha)(L_{t-1} + b_{t-1})$$

$$b_t = \beta(L_t - L_{t-1}) + (1 - \beta)b_{t-1}$$

$$F_{t+m} = L_t + b_t m + S_{t-s+m}$$

$$S_t = \gamma(Y_t - L_t) + (1 - \gamma)S_{t-s}$$

3.3 Regresyon Analizi

Bu yöntem literatürde en küçük kareler yöntemi olarak da anılır (Yeşil, 2007:5). Tahmin yaparken bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkileri analiz edip ortaya koyan, geçmiş verilerden faydalanılan ve sık kullanılan yöntemlerden biridir. Regresyon analizi, geçmiş dönem verisi olan bağımsız değişken ile buna bağlı olarak gelecekteki dönem tahmini yapılan bağımlı değişken arasındaki ilişkinin, bir doğru ya da eğriyi oluşturan denklemle ifade edilmesidir. Basit bir doğrusal regresyon denklemi aşağıdaki formülle anlatılmaktadır (Demirci, 2015: 35-36):

$$Y' = a + b \cdot X$$

Y': Bağımlı değişken

X: Bağımsız değişken

Regresyon denkleminde yer alan a ve b parametrelerini bulmak için En Küçük Kareler Yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntem, gözlenen fiilî değerler ile tahminî değerler arasındaki sapmanın kareleri toplamını en küçükleyen doğruyu ya da eğriyi bulmayı amaçlar. En Küçük Kareler Yöntemi, aşağıdaki denklemle anlatılmaktadır (Demirci, 2015: 35-36):

$$u = Y - Y'$$

Y: Gerçekleşen (fiili) değer

Y': Tahmini değer

u: Hata değeri

Amaç, hata değerinin kareleri toplamını enazlamaktır.

$$\Sigma u^2 = \Sigma (Y - a - bX)^2$$

En Küçük Kareler Yöntemi sonucunda hesaplanan a ve b parametreleri aşağıdaki denklemlerle hesaplanmaktadır (Demirci, 2015: 35-36):

$$b = \frac{[n \times \Sigma(X \times Y) - \Sigma X \times \Sigma Y]}{[n \times \Sigma X^2 - (\Sigma X)^2]}$$

$$a = \Sigma Y / n - b \times (\Sigma X / n)$$

n: talebin geçmiş dönem sayısı

3.4 Talep Hata Ölçütleri

Talep hata ölçütü, bir miktarın ölçülen değeri ile gerçek değeri arasındaki farktır (Bulut, 2006: 69).

3.4.1 Ortalama Mutlak Hata

Ortalama mutlak hata, tahmindeki ortalama hatayı bulmak için mutlak değerleri kullanmaktır. Ortalama mutlak sapma, izleme sinyallerini elde etmedeki basitliği ve kullanım uygunluğu sebebiyle son zamanlarda tercih edilmektedir (Demirci, 2015: 55).

$$OMH = \frac{\sum_{t=1}^n |D_t - F_t|}{n}$$

t: Dönem sayısı

D_t: T döneminde gerçekleşen değer

F_t: T dönemi için tahmin

n: Kapsanan dönem sayısı

3.4.2 Hata Kareleri Ortalaması

Pozitif (+) veya negatif (-) hataların birbirlerini tesir altına almaması için kare alma (HKO-MSE) yolu yeğlendiği için, hata derecesi büyük sayılarla tanımlanır. Hata karelerinin ortalaması, hataların karesini elde ettiğinden daha büyük olan hataların değerini arttırmakta ve böylece daha büyük hataları bir anlamda cezalandırmış olmaktadır. Hata kareleri ortalaması değeri daha düşük olan tahmin yöntemi en iyi yöntem olarak seçilir (Özüdoğru, 2015: 41).

$$HKO = \frac{\sum_{t=1}^n (D_t - F_t)^2}{n}$$

T: Dönem sayısı

D_t: T döneminde gerçekleşen değer

F_t: T dönemi için tahmin değeri

n: Kapsanan dönem sayısı

3.4.3 Ortalama Mutlak Yüzde Hata

Ortalama mutlak hata yüzdesinde (OMHY-MAPE), meydana gelen değerler ile tahminler arasındaki fark olan hata değerlerinin mutlak değeri alınarak ait olduğu periyottaki meydana gelen değere bölünür. Böylece hata % olarak ifade edilir. Bu yöntem bize hatanın yönüyle ilgili

fikir vermez. Çünkü bu yöntemde hataların mutlak değerleri kullanılır. Ancak oransal olarak hatayı göstermesi yönüyle elverişlidir (Özsoy, 2006: 50-51).

$$OMHY = \frac{\sum_{t=1}^n |D_t - F_t|}{\sum_{t=1}^n D_t} \times 100$$

t: Dönem sayısı

D_t: T döneminde gerçekleşen değer

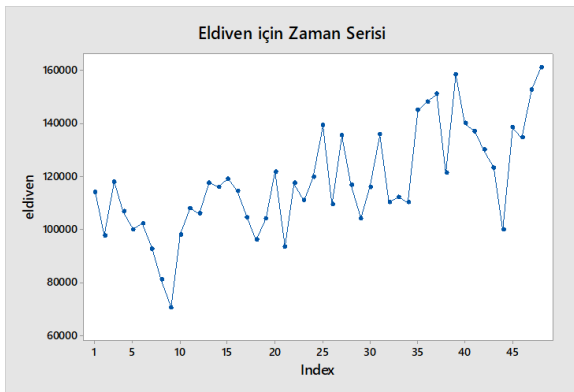
F_t: T dönemi için tahmin

n: Kapsanan dönem sayısı

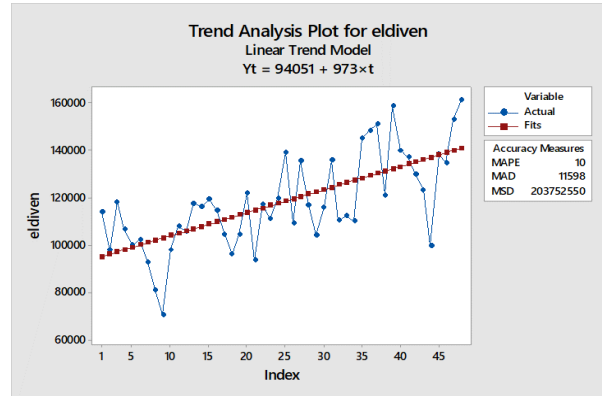
Literatürde yapılan tahmin hatalarını yüzde ölçmede yaygın olarak kullanılan daha çok kabul gören MAPE istatistigi'dir. OMHY(MAPE) değerleri %10'un altında ise tahmin modellerini "yüksek doğruluk", %10-20 arasında ise "doğru" %20-50 arasında "kabul edilebilir" ve %50'nin üzerinde ise "yanlış veya hatalı" olarak sınıflandırılmaktadır (Lewis 2002: 59; akt. Yiğit, 2016: 213).

4.BULGULAR

Araştırmada kullanılan malzemelere uygulanan talep tahmin yöntemlerinin analizleri bu bölüm başlığı altında incelenmiştir. Eldiven adlı malzemeye ilişkin bulgular ayrıntılı bir şekilde verildikten sonra diğer medikal malzemeler için sadece hata ölçütleri verilmiştir.

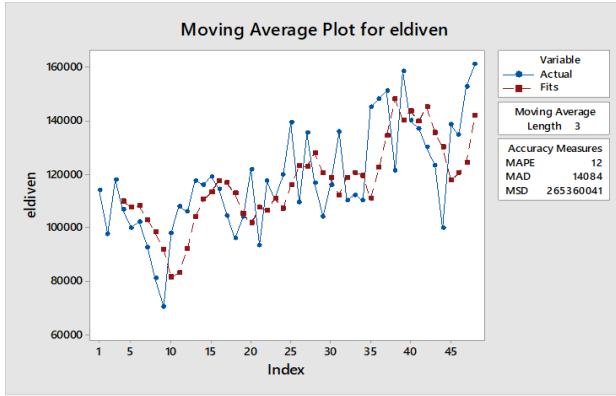
Şekil 1. Eldiven için Zaman Serisi Grafiği

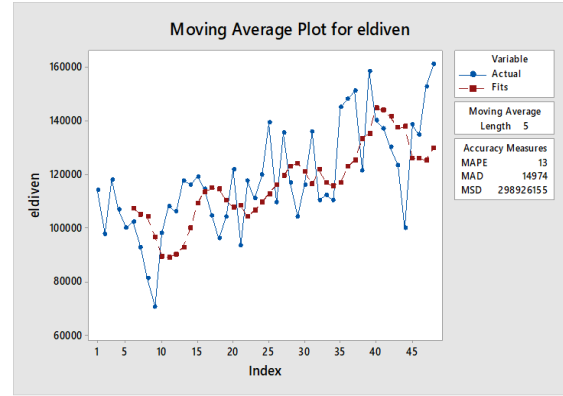
Şekil 2. Eldiven için Trend Analizi

Eldiven

Şekil 1'de Minitab 18 istatistik programı yardımıyla elde edilen zaman serisi grafiği gösterilmiştir. Şekil 1'de görüldüğü gibi eldivenin talep miktarları bazı aylarda azalma bazı aylarda artma göstermektedir. Bu azalma ve artmanın verinin mevsimsellik ve trend içermesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Eldivene en düşük talep 2015 Eylül ayındadır.

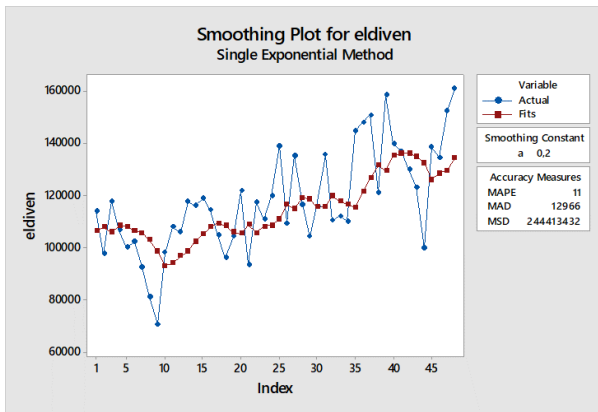

Şekil 3. Eldiven için 3 Aylık Hareketli Ortalama Grafiği

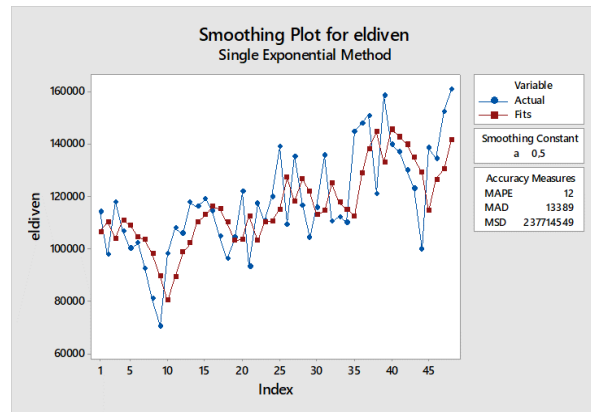

Şekil 4. Eldiven için 5 Aylık Hareketli Ortalama Grafiği

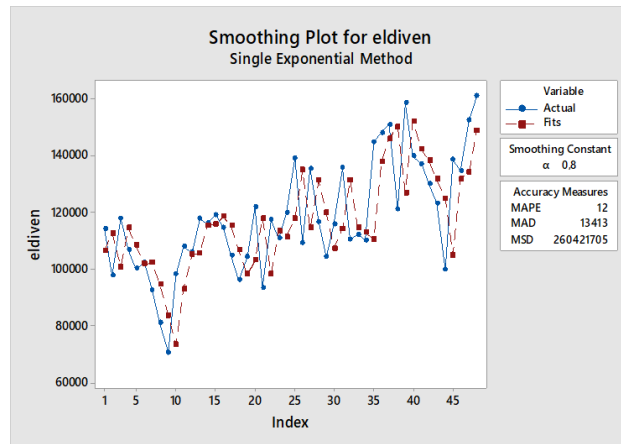
Eldiven için Minitab 18 programı yardımıyla, 3 Aylık Hareketli Ortalama ve 5 Aylık Hareketli Ortalama Yöntemi uygulanmıştır. n değeri (ortalamaya girecek ay sayısı) 3 olarak alındığında MAPE- OMHY değeri 12, MAD- OMH değeri 14084 olarak tespit edilmiştir. Ortalamaya girecek n değeri 5 olarak alındığında MAPE- OMHY değeri 13, MAD- OMH değeri 14974 olarak tespit edilmiştir. Bu durumda n değeri arttıkça MAPE ve MAD değerlerinin arttığı görülmektedir (Şekil 3 ve Şekil 4).

Şekil 5. Eldiven için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,2$ için)

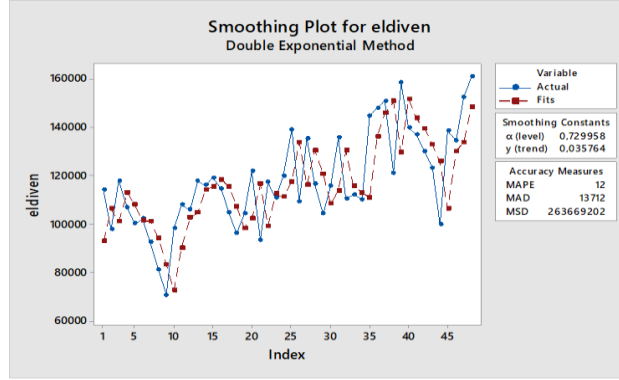

Şekil 6. Eldiven için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,5$ için)

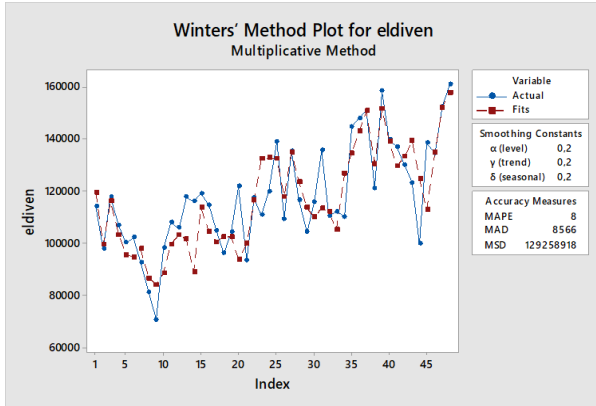
Şekil 7. Eldiven için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,8$ için)

Tek Üstel Düzeltme Yöntemi için gerekli düzgünleştirme katsayısının değeri Minitab 18 istatistik programında 0,2 – 0,5 ve 0,8 olarak standart bir şekilde seçilmiştir ve eldiven adlı malzemeye uygulanmıştır. $\alpha = 0,2$ için MAPE değeri 11, MAD değeri 12966 olarak tespit edilmiştir. $\alpha = 0,5$ olarak alındığında MAPE= 12, MAD= 13389, $\alpha = 0,8$ olarak alındığında MAPE değeri 12, MAD değeri 13413 olarak saptanmıştır. Bu durumda α değeri arttıkça MAD değerinin de arttığı görülmektedir (Şekil 5, Şekil 6 ve Şekil 7).

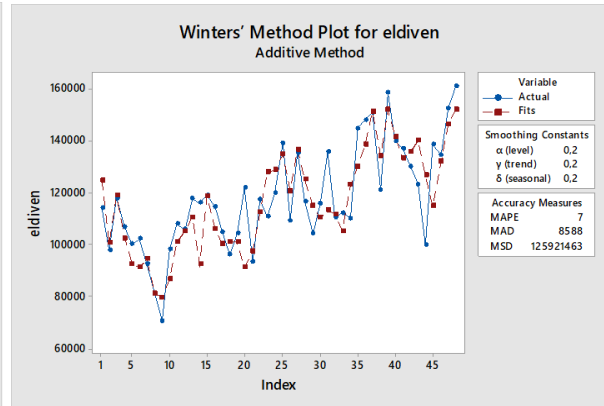

Şekil 8. Eldiven için Holt'un Doğrusal Yöntemi Grafiği

Eldiven için başka bir tahmin yöntemi olan Holt'un Doğrusal Yöntemi yani Çift Üstel Düzeltme yöntemi uygulanmıştır. Basit üssel düzgünleştirme yönteminin geliştirilmiş halidir. Analiz sonucuna göre MAPE=12, MAD=13712 değerleri saptanmıştır (Şekil 8).

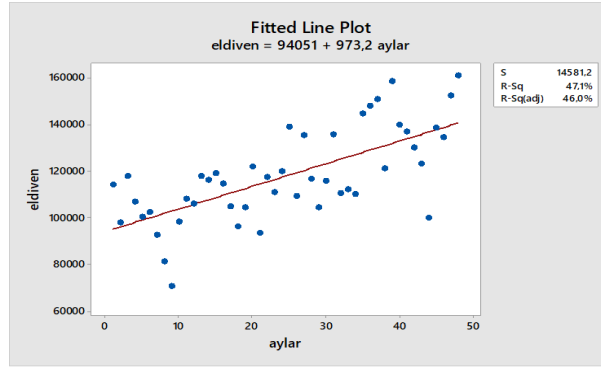

Şekil 9. Eldiven için Çarpımsal Holt – Winters Yöntemi Grafiği

Şekil 10. Eldiven için Toplamsal Holt – Winters Yöntemi Grafiği

Araştırmada Winters'in çarpımsal ve toplamsal modelleri ile malzeme ihtiyacı tahmin edilmiştir. Düzleştirme sabitlerinin, tahmin hatasını minimum yapacak şekilde belirlenebilmesi için $\alpha=0,2$ $\beta=0,2$ $\delta=0,2$ standart değerleri verilmiştir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda çarpımsal modelde MAPE: 8, MAE=8566 değerlerini almış ve toplamsal modelde ise MAPE=7, MAE=8588 değerleri tespit edilmiştir (Şekil 9 ve Şekil 10).

Şekil 11. Eldiven için Basit Doğrusal Regresyon Grafiği

Son olarak elde edilen verilere basit doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucuna göre, MAPE=10 MAE=11598 değerleri tespit edilmiştir (Şekil 11).

Uygulanan tüm talep tahmin yöntemlerinden elde edilen Ortalama Mutlak Hata (OMH), Hata Kareleri Ortalaması (HKO), ve Ortalama Mutlak Yüzde Hata (OMHY) değerleri en uygun yöntemin tespit edilmesi amacıyla Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Eldivenin Hata Ölçütleri

Talep Tahmin Yöntemleri	OMHY (MAPE)	OMH (MAE)	HKO (MSE)
3 Aylık Hareketli Ortalama	12	14084	265360041
5 Aylık Hareketli Ortalama	13	14974	298926155
Tek Üstel Düzeltme (0,2)	11	12966	244413432
Tek Üstel Düzeltme (0,5)	12	13389	237714549
Tek Üstel Düzeltme (0,8)	12	13413	260421705
Holt’un Doğrusal Yöntemi	12	13712	263669202
Çarpımsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2)	8	8566	129258918
Toplamsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2)	7	8588	125921463
Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi	10	11598	203752550

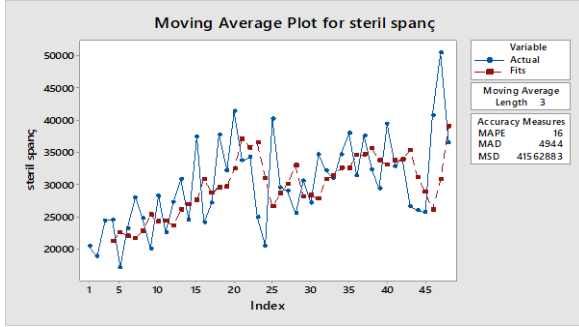
Tablo 1 incelendiğinde Eldiven için Toplamsal Holt-Winters Yönteminin talep tahmini için en uygun yöntem olduğunu göstermektedir. En uygun yöntemin OMHY değerinin 7 olduğu görülmektedir. Bu yöntemde OMHY (MAPE) değerinin %10’un altında olması tahminin «yüksek doğruluk» derecesinde olduğunu göstermektedir.

Eldiven için talep tahmin yöntemleri uygulanarak en uygun yöntemler seçildikten sonra diğer malzemeler için de aynı analizler yapılmıştır. Diğer malzemeler için ayrıntılı olarak analizler verilmeyip sadece hata ölçütleri üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

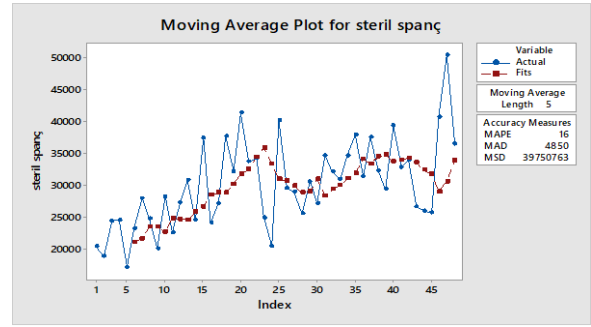
Steril Spanç

Şekil 12’de Steril spanç için talep tahmin grafikleri gösterilmiştir. Tablo 2’de ise grafiklerin hata ölçütleri verilip yorumlanmıştır.

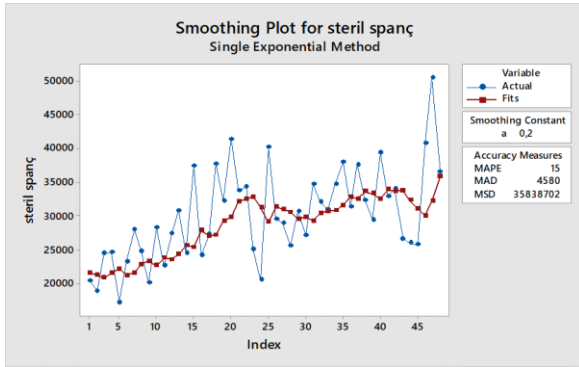
Şekil 12. Steril Spanç İçin Talep Tahmin Yöntemleri

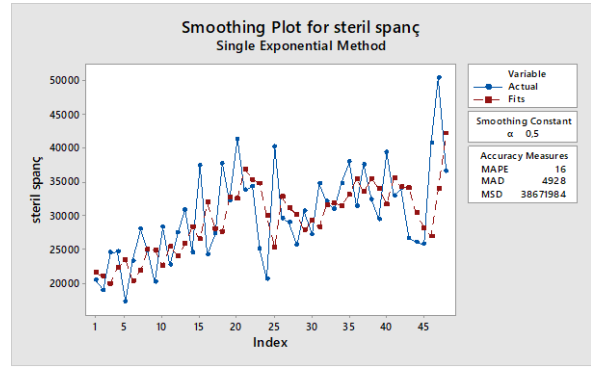
a. Steril Spanç için 3 Aylık Hareketli Ortalama Grafiği

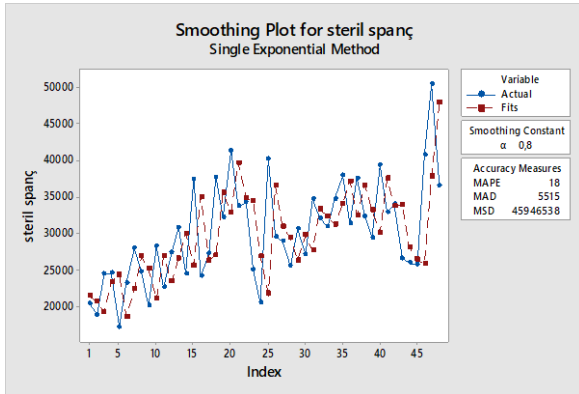
b. Steril Spanç İçin 5 Aylık Hareketli Ortalama Grafiği

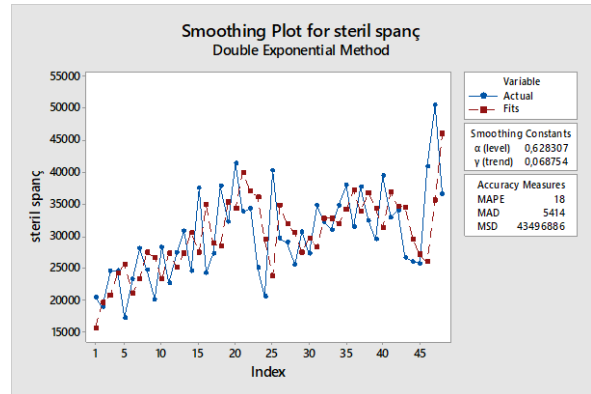
c. Steril Spanç için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,2$ için)

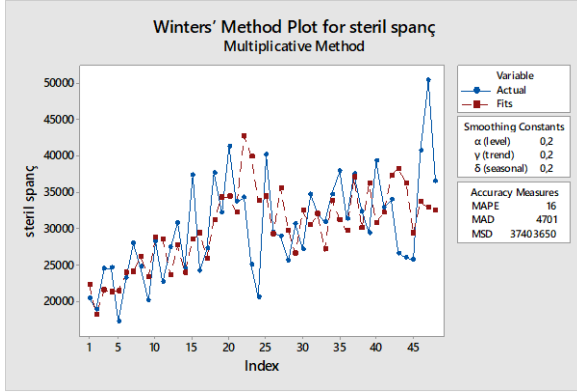
d. Steril Spanç için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,5$ için)

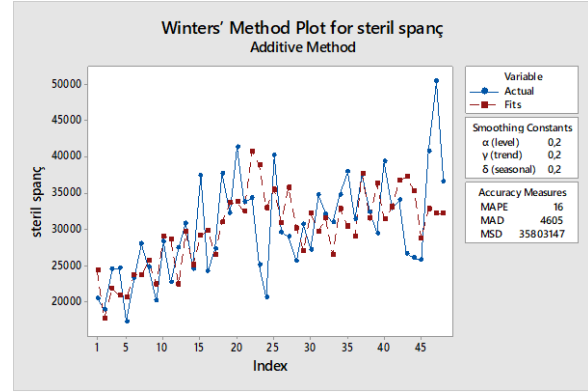
e. Steril Spanç için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,8$ için)

f. Steril Spanç için Holt'un Doğrusal Yöntemi Grafiği

g. Steril Spanç için Çarpımsal Holt – Winters Yöntemi Grafiği

h. Steril Spanç için Toplamsal Holt – Winters Yöntemi Grafiği

Tablo 2’de Steril Spanç için uygulanan talep tahmin yöntemlerinin sonunda elde edilen hata ölçütleri gösterilmektedir.

Tablo 2. Steril Spançın Hata Ölçütleri

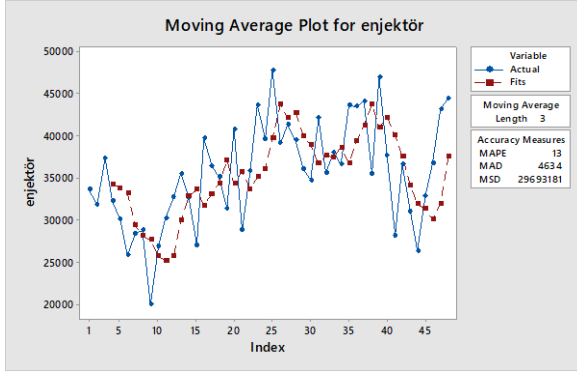
Talep Tahmin Yöntemleri	OMHY (MAPE)	OMH (MAE)	HKO (MSE)
3 Aylık Hareketli Ortalama	16	4944	41562883
5 Aylık Hareketli Ortalama	16	4850	39750763
Tek Üstel Düzeltme (0,2)	15	4580	35838702
Tek Üstel Düzeltme (0,5)	16	4928	38671984
Tek Üstel Düzeltme (0,8)	18	5515	45946538
Holt’un Doğrusal Yöntemi	18	5414	43496886
Çarpımsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2)	16	4701	37403650
Toplamsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2)	16	4605	35803147
Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi	15	4291	30403601

Steril Spanç için hata ölçütlerine baktığımızda en uygun talep tahmini yönteminin Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi olduğunu görmekteyiz. Bu yöntemin OMHY değeri 15’tir. OMHY (MAPE) değerinin %10-%20 arasında olması tahminin «doğruluk» derecesinde olduğunu göstermektedir.

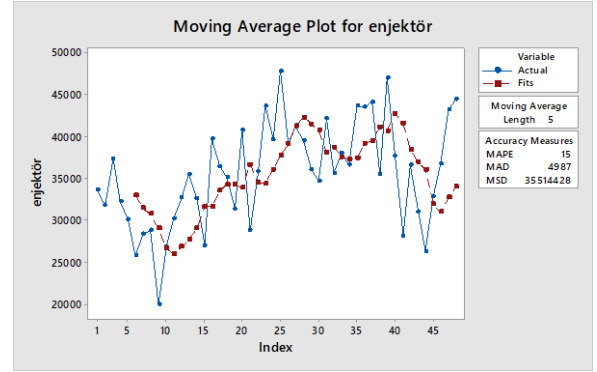
Enjektör

Şekil 13’te Enjektör için talep tahmin grafikleri gösterilmiştir. Tablo 3’te ise grafiklerin hata ölçütleri verilip yorumlanmıştır.

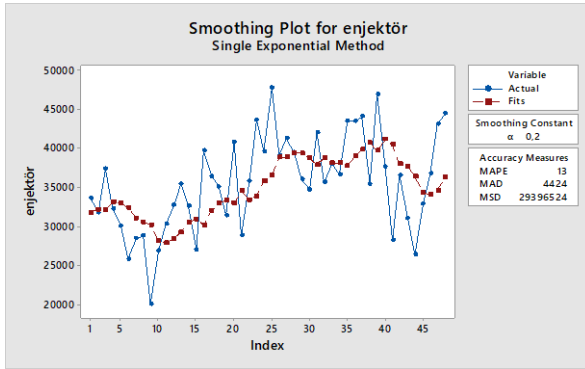
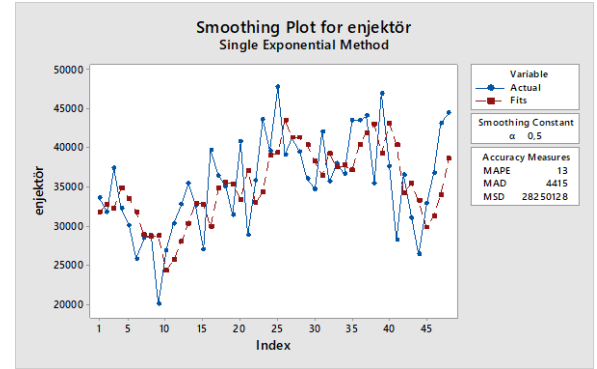
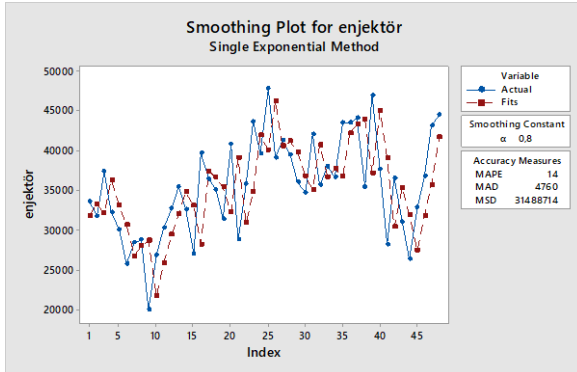
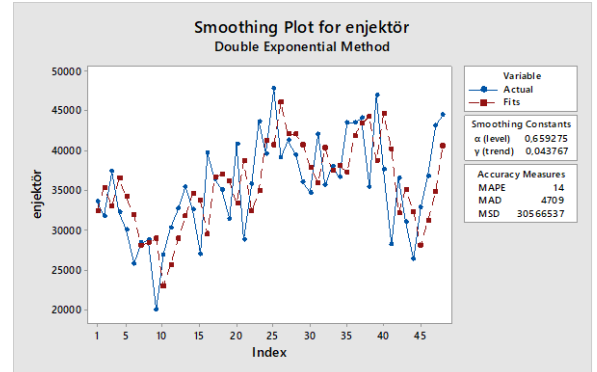
Şekil 13. Enjektör İçin Talep Tahmin Yöntemleri

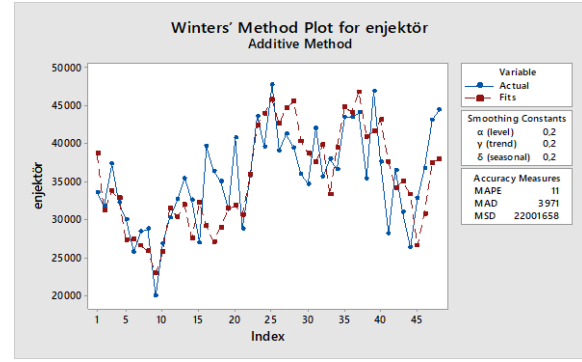
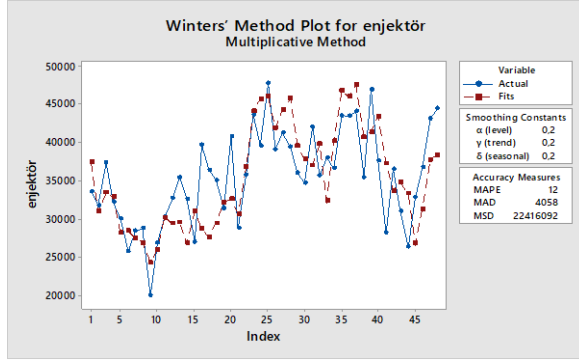
a. Enjektör için 3 Aylık Hareketli Ortalama Grafiği

b. Enjektör İçin 5 Aylık Hareketli Ortalama Grafiği

c. Enjektör için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,2$ için)d. Enjektör için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,5$ için)e. Enjektör için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,8$ için)

f. Enjektör için Holt'un Doğrusal Yöntemi Grafiği

g. Steril Spanç için Çarpımsal Holt – Winters Yöntemi Grafiği

h. Steril Spanç için Toplamsal Holt – Winters Yöntemi Grafiği

Tablo 3'te Enjektör için uygulanan talep tahmin yöntemlerinin sonunda elde edilen hata ölçütleri gösterilmektedir.

Tablo 3. Enjektörün Hata Ölçütleri

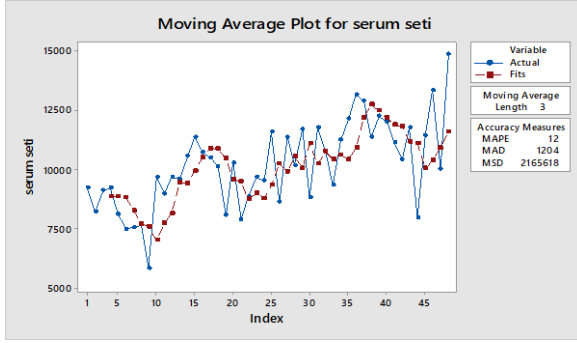
Talep Tahmin Yöntemleri	OMHY (MAPE)	OMH (MAE)	HKO (MSE)
3 Aylık Hareketli Ortalama	13	4634	29693181
5 Aylık Hareketli Ortalama	15	4987	35514428
Tek Üstel Düzeltme (0,2)	13	4424	29396524
Tek Üstel Düzeltme (0,5)	13	4415	28250128
Tek Üstel Düzeltme (0,8)	14	4760	31488714
Holt'un Doğrusal Yöntemi	14	4709	30566537
Çarpımsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2)	12	4058	22416092
Toplamsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2)	11	3971	22001658
Basit Doğrusal Regresyon Analizi	13	4368	29705695

Enjektör için OMHY (MAPE), OMH (MAE) ve HKO (MSE) hata ölçütlerine göre en uygun talep tahmini yöntemi Toplamsal Holt-Winters Yöntemidir. En uygun talep tahmin yönteminin OMHY değeri 11 olarak bulunmuştur. OMHY (MAPE) değerinin %10-%20 arasında olması tahminin «doğruluk» derecesinde olduğunu göstermektedir.

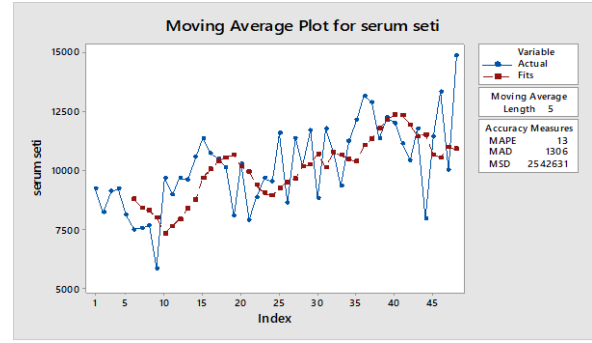
Serum Seti

Şekil 14'te Enjektör için talep tahmin grafikleri gösterilmiştir. Tablo 4'te ise grafiklerin hata ölçütleri verilip yorumlanmıştır.

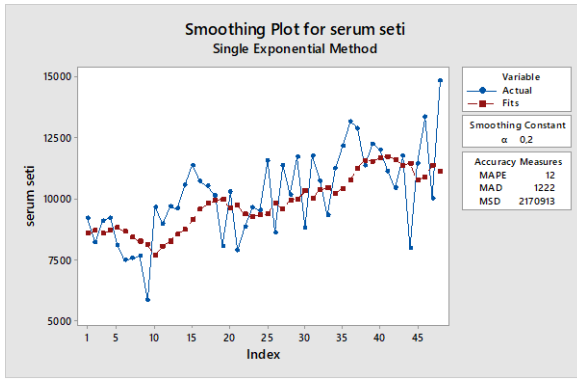
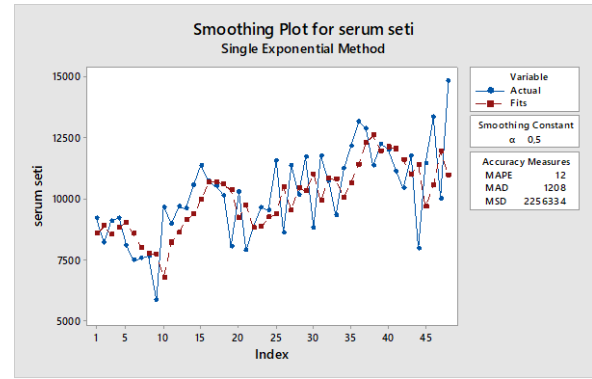
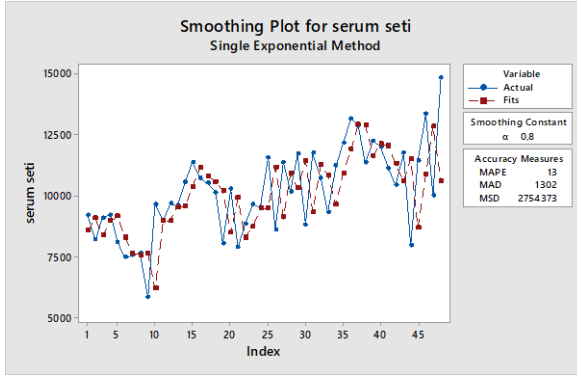
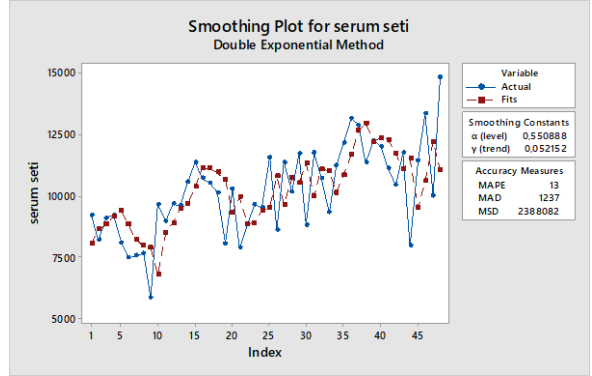
Şekil 14. Serum Seti İçin Talep Tahmin Yöntemleri

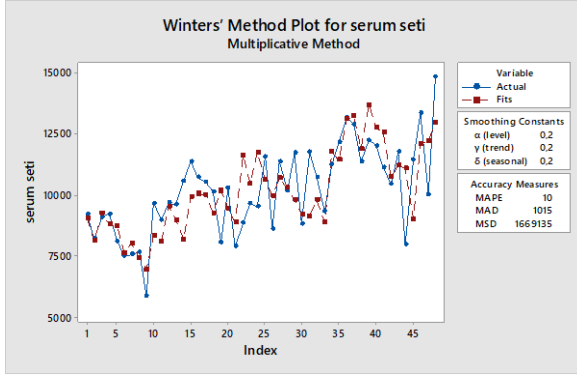
a. Serum Seti için 3 Aylık Hareketli Ortalama Grafiği

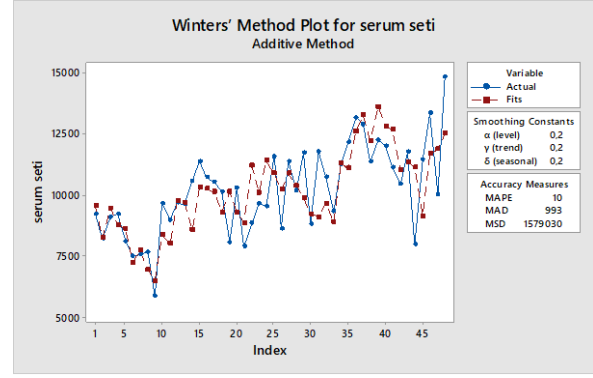
b. Serum Seti İçin 5 Aylık Hareketli Ortalama Grafiği

c. Serum Seti için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,2$ için)d. Serum Seti için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,5$ için)e. Serum Seti için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,8$ için)

f. Serum Seti için Holt'un Doğrusal Yöntemi Grafiği

g. Serum Seti için Çarpımsal Holt – Winters Yöntemi Grafiği

h. Serum Seti için Toplamsal Holt – Winters Yöntemi Grafiği

Tablo 4'te Serum Seti için uygulanan talep tahmin yöntemlerinin sonunda elde edilen hata ölçütleri gösterilmektedir.

Tablo 4. Serum Setinin Hata Ölçütleri

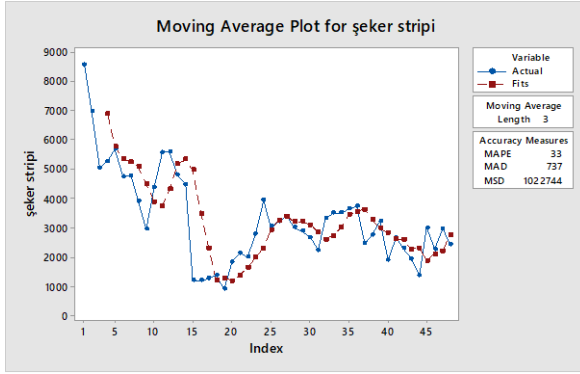
Talep Tahmin Yöntemleri	OMHY (MAPE)	OMH (MAE)	HKO (MSE)
3 Aylık Hareketli Ortalama	12	1204	2165618
5 Aylık Hareketli Ortalama	13	1306	2542631
Tek Üstel Düzeltme (0,2)	12	1222	2170913
Tek Üstel Düzeltme (0,5)	12	1208	2256334
Tek Üstel Düzeltme (0,8)	13	1302	2754373
Holt'un Doğrusal Yöntemi	13	1237	2388082
Çarpımsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2)	10	1015	1669135
Toplamsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2)	10	993	1579030
Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi	11	1082	1799947

Serum seti için hata ölçütlerine göre en uygun talep tahmini yöntemi Toplamsal Holt-Winters Yöntemidir. Bu yöntemle göre OMHY değeri 10'dur. OMHY(MAPE) değerinin %10-%20 arasında olması tahminin «doğruluk» derecesinde olduğunu göstermektedir.

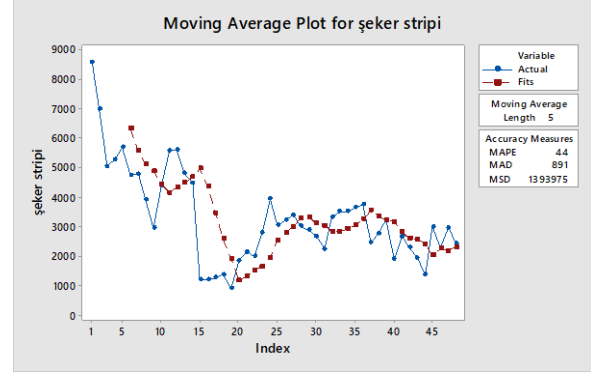
Şeker Stripi

Şekil 15'te Şeker Stripi için talep tahmin grafikleri gösterilmiştir. Tablo 5'te ise grafiklerin hata ölçütleri verilip yorumlanmıştır.

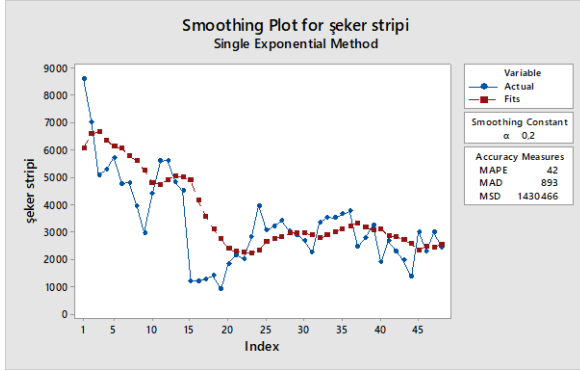
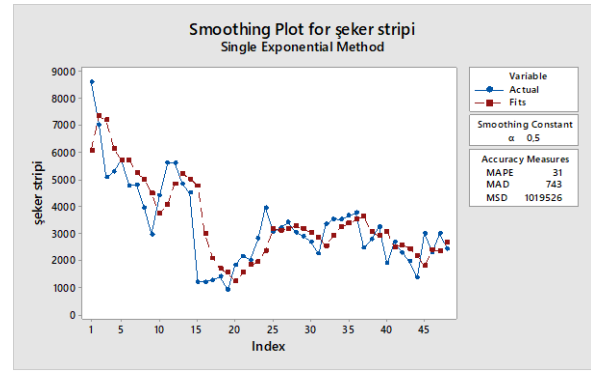
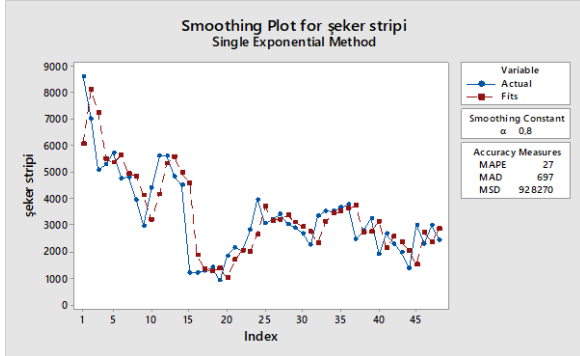
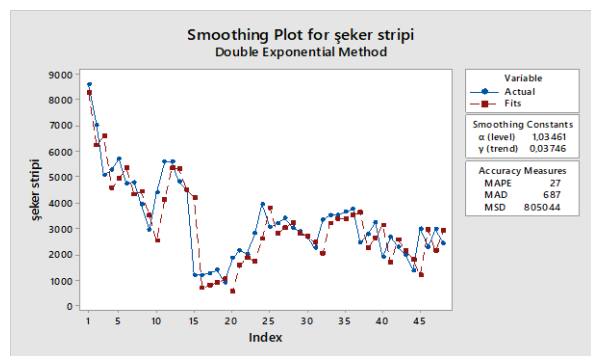
Şekil 15. Şeker Stripi İçin Talep Tahmin Yöntemleri

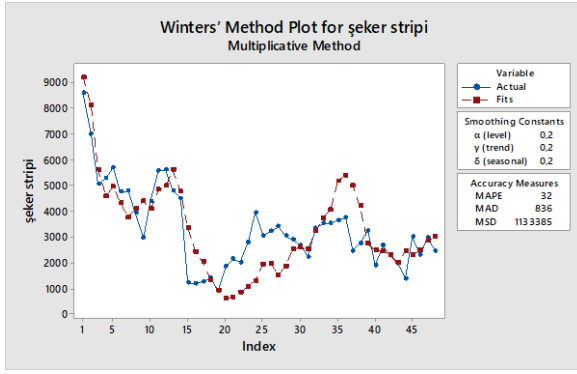
a. Şeker Stripi için 3 Aylık Hareketli Ortalama Grafiği

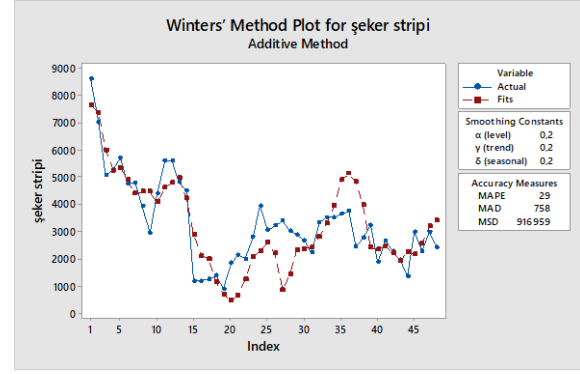
b. Şeker Stripi İçin 5 Aylık Hareketli Ortalama Grafiği

c. Şeker Stripi için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,2$ için)d. Şeker Stripi için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,5$ için)e. Şeker Stripi için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,8$ için)

f. Şeker Stripi için Holt'un Doğrusal Yöntemi Grafiği

g. Şeker Stripi için Çarpımsal Holt – Winters Yöntemi Grafiği

h. Şeker Stripi için Toplamsal Holt – Winters Yöntemi Grafiği

Tablo 5’de Şeker Stripi için uygulanan talep tahmin yöntemlerinin sonunda elde edilen hata ölçütleri gösterilmektedir.

Tablo 5. Şeker Stripinin Hata Ölçütleri

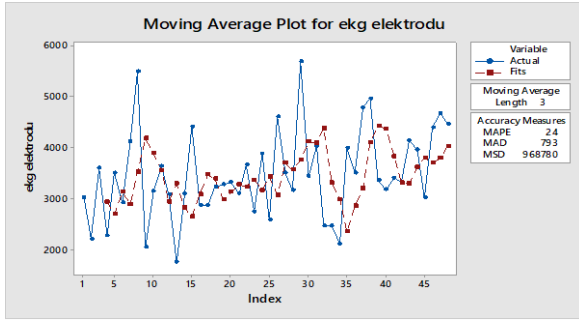
Talep Tahmin Yöntemleri	OMHY (MAPE)	OMH (MAE)	HKO (MSE)
3 Aylık Hareketli Ortalama	33	737	1022744
5 Aylık Hareketli Ortalama	44	891	1393975
Tek Üstel Düzeltme (0,2)	42	893	1430466
Tek Üstel Düzeltme (0,5)	31	743	1019526
Tek Üstel Düzeltme (0,8)	27	697	928270
Holt’un Doğrusal Yöntemi	27	687	805044
Çarpımsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2)	32	836	1133385
Toplamsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2)	29	758	916959
Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi	44	954	1656404

Şeker stripi için hata ölçütlerine göre en uygun talep tahmini yöntemi Holt’un Doğrusal Yöntemidir. En uygun talep tahmini yönteminin OMHY değeri 27 olarak bulunmuştur. OMHY (MAPE) değerinin %20-%50 arasında olması tahminin «kabul edilebilir» derecesinde olduğunu göstermektedir.

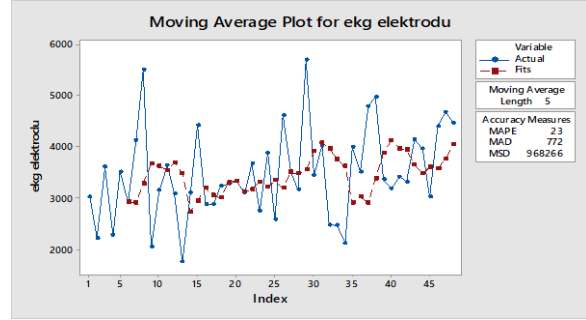
EKG Elektrodu

Şekil 16’da EKG Elektrodu için talep tahmin grafikleri gösterilmiştir. Tablo 6’da ise grafiklerin hata ölçütleri verilip yorumlanmıştır.

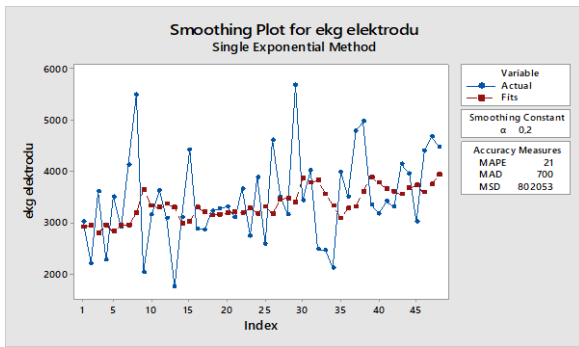
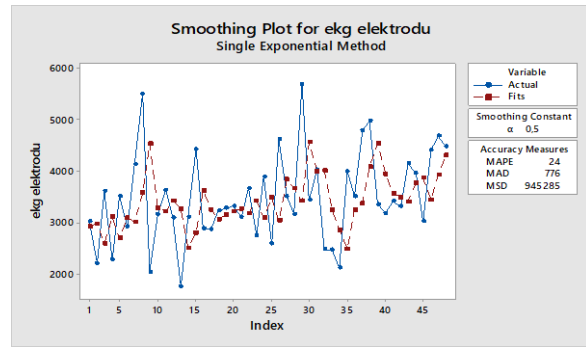
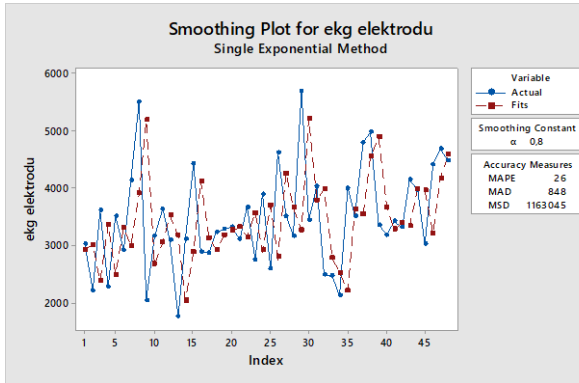
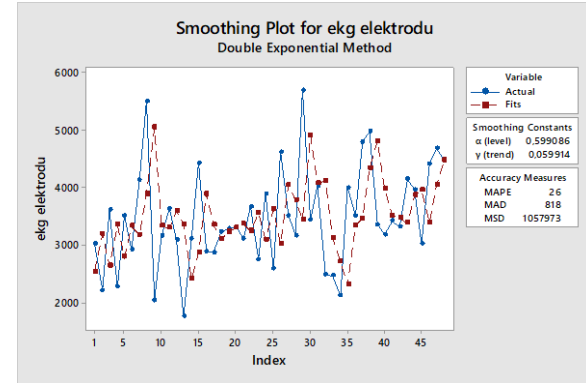
Şekil 16. EKG Elektrodu İçin Talep Tahmin Yöntemleri

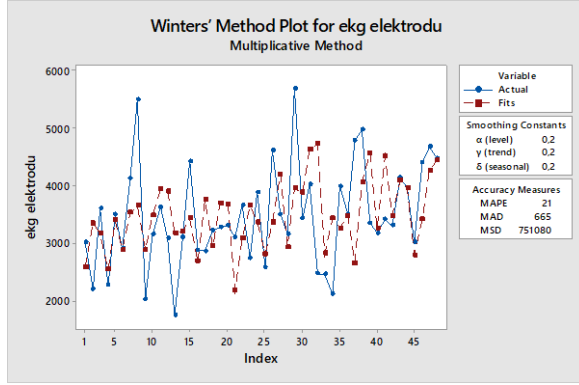
a. EKG Elektrodu için 3 Aylık Hareketli Ortalama Grafiği

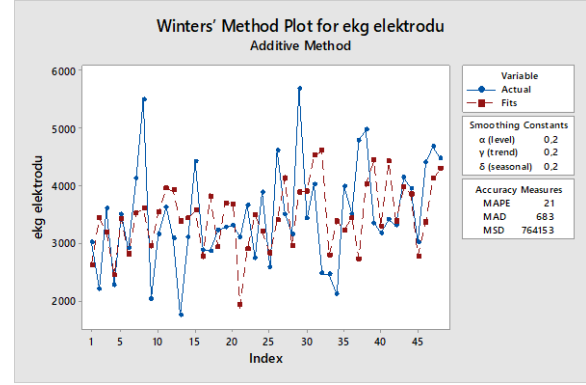
b. EKG Elektrodu için 5 Aylık Hareketli Ortalama Grafiği

c. EKG Elektrodu için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,2$ için)d. EKG Elektrodu için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,5$ için)e. EKG Elektrodu için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,8$ için)

f. EKG Elektrodu için Holt'un Doğrusal Yöntemi Grafiği

g. EKG Elektrodu için Çarpımsal Holt – Winters Yöntemi Grafiği

h. EKG Elektrodu için Toplamsal Holt – Winters Yöntemi Grafiği

Tablo 6’da EKG için uygulanan talep tahmin yöntemlerinin sonunda elde edilen hata ölçütleri gösterilmektedir.

Tablo 6. EKG Elektrodunun Hata Ölçütleri

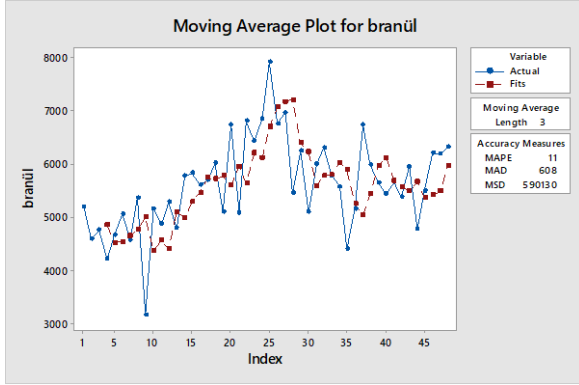
Talep Tahmin Yöntemleri	OMHY (MAPE)	OMH (MAE)	HKO (MSE)
3 Aylık Hareketli Ortalama	24	793	968780
5 Aylık Hareketli Ortalama	23	772	968266
Tek Üstel Düzeltme (0,2)	21	700	802053
Tek Üstel Düzeltme (0,5)	24	776	945285
Tek Üstel Düzeltme (0,8)	26	848	1163045
Holt’un Doğrusal Yöntemi	26	818	1057973
Çarpımsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2)	21	665	751080
Toplamsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2)	21	683	764153
Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi	20	628	671770

EKG Elektrodu için OMHY (MAPE), OMH (MAE) ve HKO (MSE) hata ölçütlerine göre en uygun talep tahmini yöntemi Basit Doğrusal Regresyon Yöntemidir. OMHY (MAPE) değerinin %20-%50 arasında olması tahminin «kabul edilebilir» derecesinde olduğunu göstermektedir.

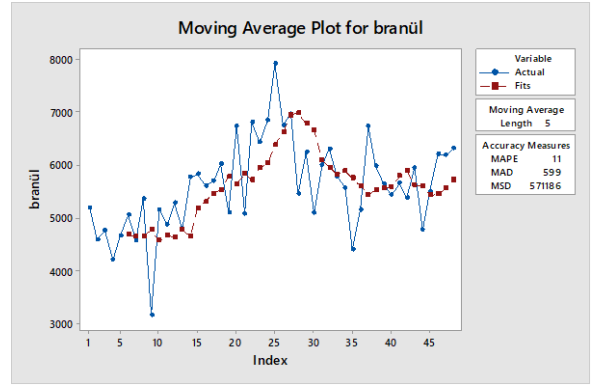
Branül

Şekil 17’de Branül için talep tahmin grafikleri gösterilmiştir. Tablo 7’de ise grafiklerin hata ölçütleri verilip yorumlanmıştır.

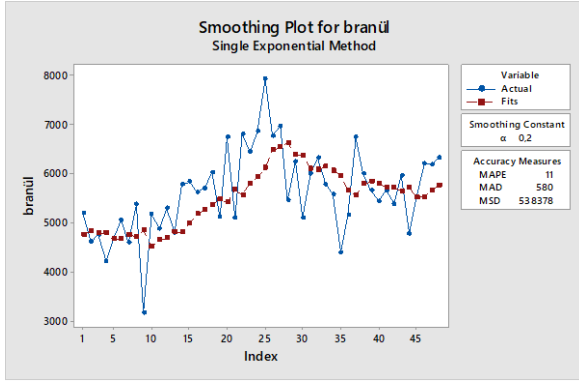
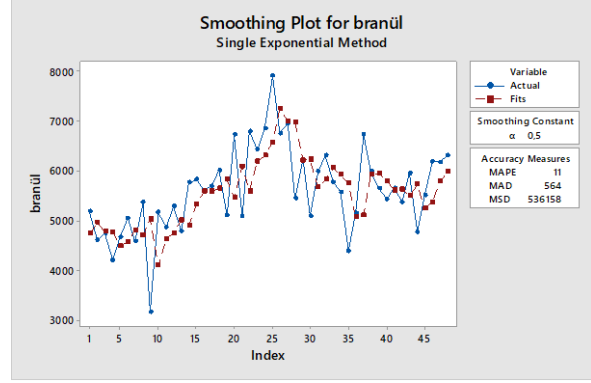
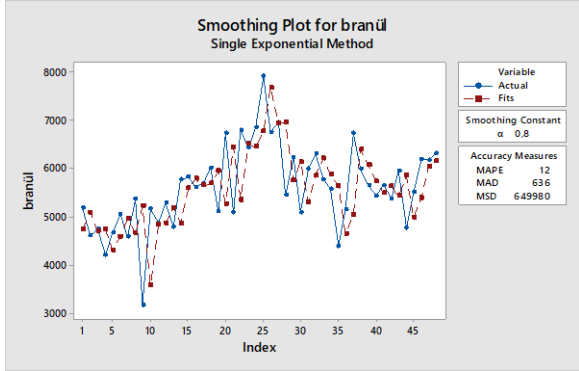
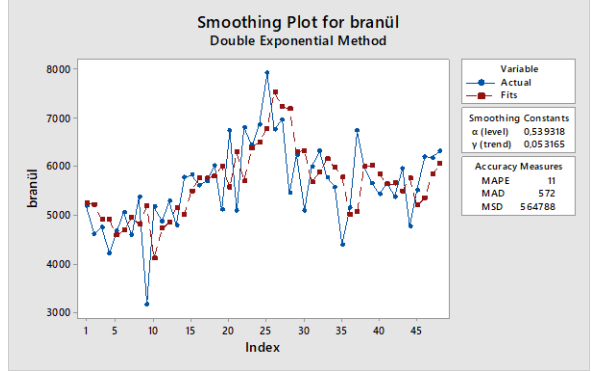
Şekil 17. Branül İçin Talep Tahmin Yöntemleri

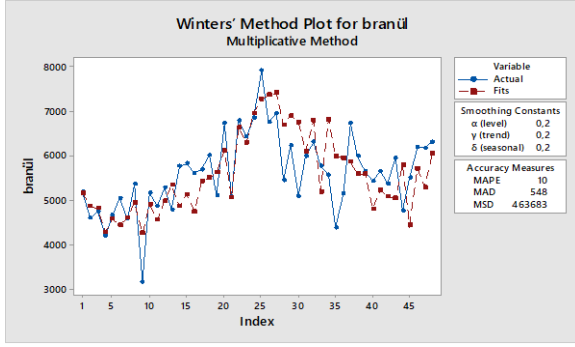
a. Branül için 3 Aylık Hareketli Ortalama Grafiği

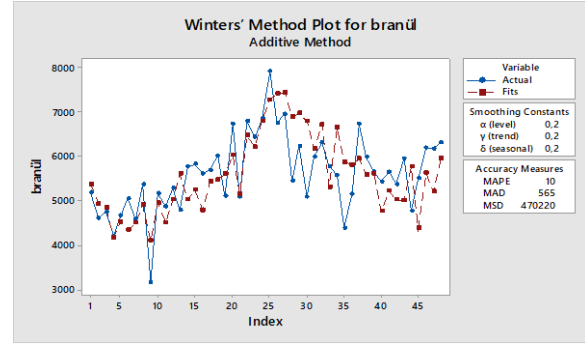
b. Branül için 5 Aylık Hareketli Ortalama Grafiği

c. Branül için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,2$ için)d. Branül için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,5$ için)e. Branül için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,8$ için)

f. Branül için Holt'un Doğrusal Yöntemi Grafiği

g. Branül için Çarpımsal Holt – Winters Yöntemi Grafiği

h. Branül için Toplamsal Holt – Winters Yöntemi Grafiği

Tablo 7’de branül için uygulanan talep tahmin yöntemlerinin sonunda elde edilen hata ölçütleri gösterilmektedir.

Branül için hata ölçütlerine göre en uygun talep tahmini yöntemi Çarpımsal Holt-Winters Yöntemidir. OMHY (MAPE) değerinin %10-%20 arasında olması tahminin «doğruluk» derecesinde olduğunu göstermektedir.

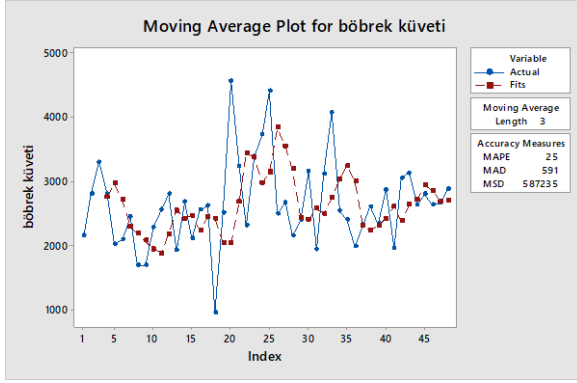
Tablo 7. Branülün Hata Ölçütleri

Talep Tahmin Yöntemleri	OMHY (MAPE)	OMH (MAE)	HKO (MSE)
3 Aylık Hareketli Ortalama	11	608	590130
5 Aylık Hareketli Ortalama	11	599	571186
Tek Üstel Düzeltme (0,2)	11	580	538378
Tek Üstel Düzeltme (0,5)	11	564	536158
Tek Üstel Düzeltme (0,8)	12	636	649980
Holt’un Doğrusal Yöntemi	11	572	564788
Çarpımsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2)	10	548	463683
Toplamsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2)	10	565	470220
Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi	11	584	602887

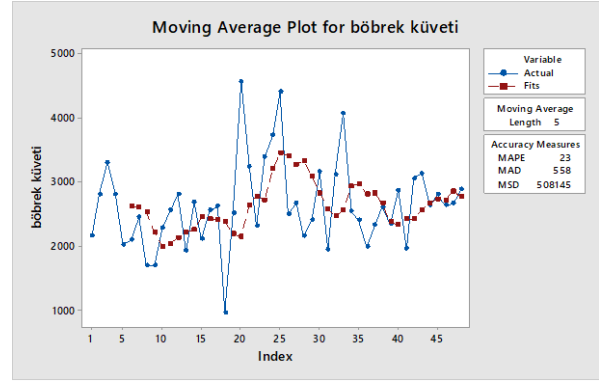
Böbrek Küveti

Şekil 18’de Branül için talep tahmin grafikleri gösterilmiştir. Tablo 8’de ise grafiklerin hata ölçütleri verilip yorumlanmıştır.

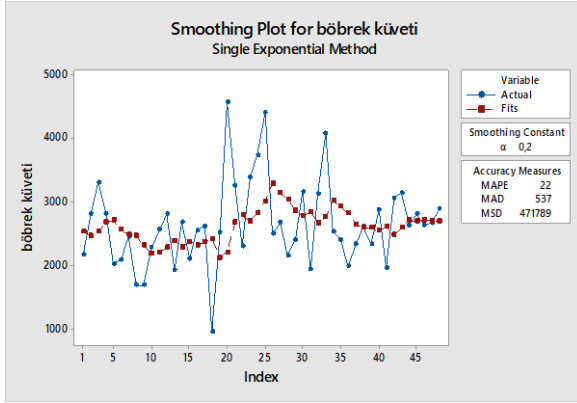
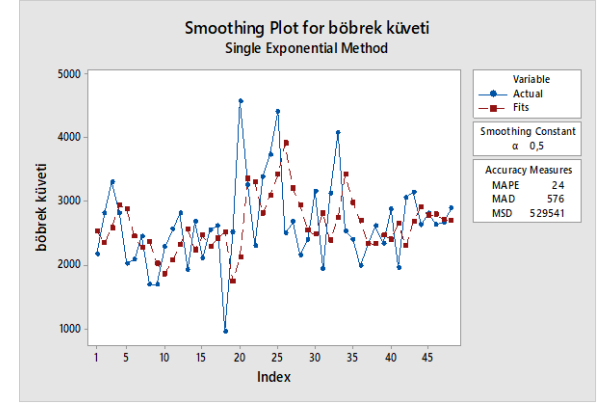
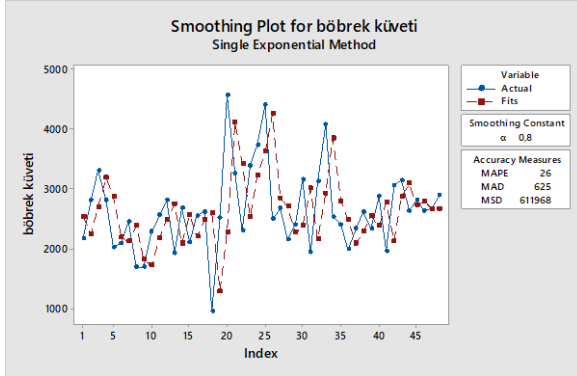
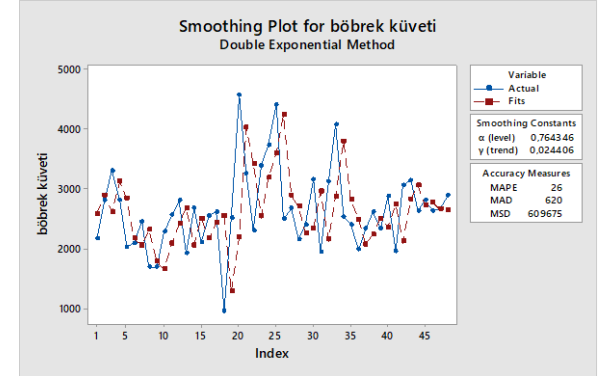
Şekil 18. Böbrek Küveti İçin Talep Tahmin Yöntemleri

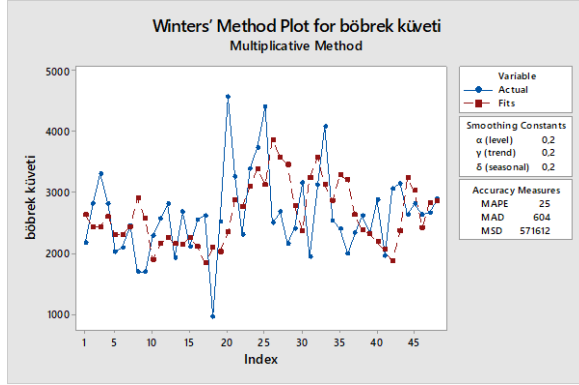
a. Böbrek Küveti için 3 Aylık Hareketli Ortalama Grafiği

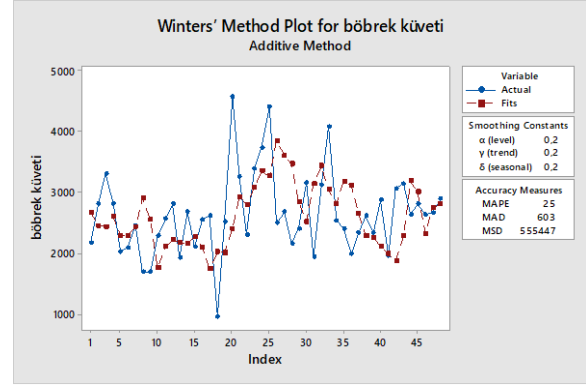
b. Böbrek Küveti İçin 5 Aylık Hareketli Ortalama Grafiği

c. Böbrek Küveti için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,2$ için)d. Böbrek Küveti için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,5$ için)e. Böbrek Küveti için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,8$ için)

f. Böbrek Küveti için Holt'un Doğrusal Yöntemi Grafiği

g. Böbrek Küveti için Çarpımsal Holt – Winters Yöntemi Grafiği

h. Böbrek Küveti için Toplamsal Holt – Winters Yöntemi Grafiği

Tablo 8’de böbrek küveti için uygulanan talep tahmin yöntemlerinin sonunda elde edilen hata ölçütleri gösterilmektedir.

Tablo 8. Böbrek Küvetinin Hata Ölçütleri

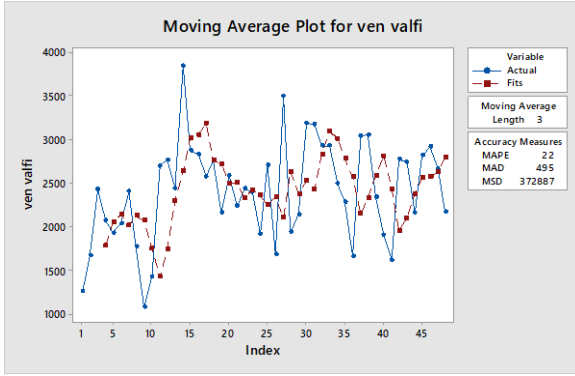
Talep Tahmin Yöntemleri	OMHY (MAPE)	OMH (MAE)	HKO (MSE)
3 Aylık Hareketli Ortalama	25	591	587235
5 Aylık Hareketli Ortalama	23	558	508145
Tek Üstel Düzeltme (0,2)	22	537	471789
Tek Üstel Düzeltme (0,5)	24	576	529541
Tek Üstel Düzeltme (0,8)	26	625	611968
Holt’un Doğrusal Yöntemi	26	620	609675
Çarpımsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2)	25	604	571612
Toplamsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2)	25	603	555447
Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi	20	473	430727

Böbrek küveti için OMHY (MAPE), OMH (MAE) ve HKO (MSE) hata ölçütlerine göre en uygun talep tahmini yöntemi Basit Doğrusal Regresyon Yöntemidir. OMHY (MAPE) değerinin %20-%50 arasında olması tahminin «kabul edilebilir» derecesinde olduğunu göstermektedir.

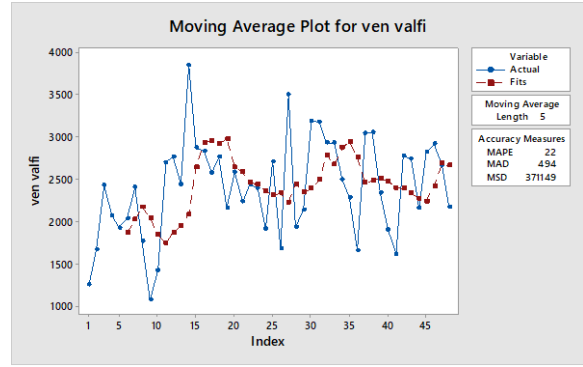
Ven Valfi

Şekil 19’da Ven Valfi için talep tahmin grafikleri gösterilmiştir. Tablo 9’da ise grafiklerin hata ölçütleri verilip yorumlanmıştır.

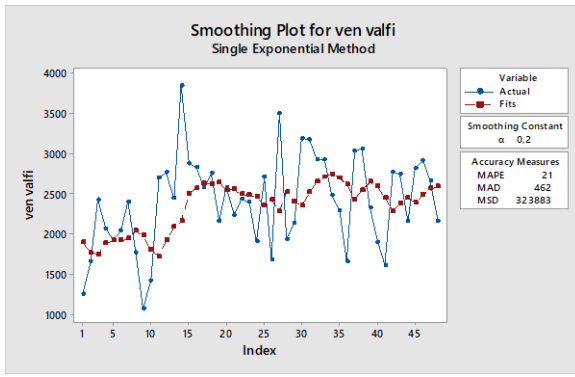
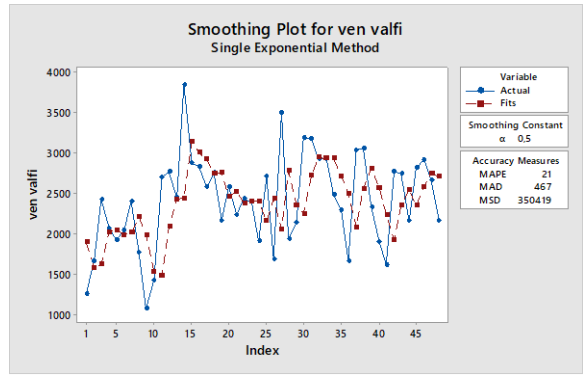
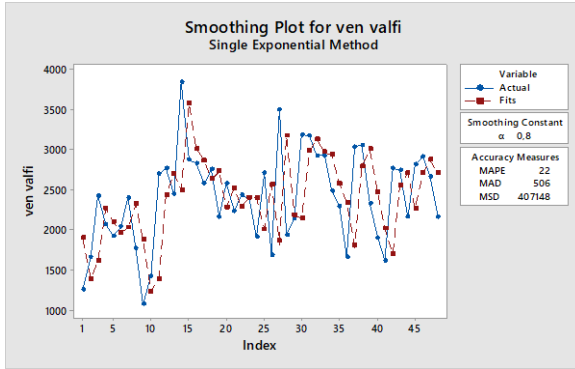
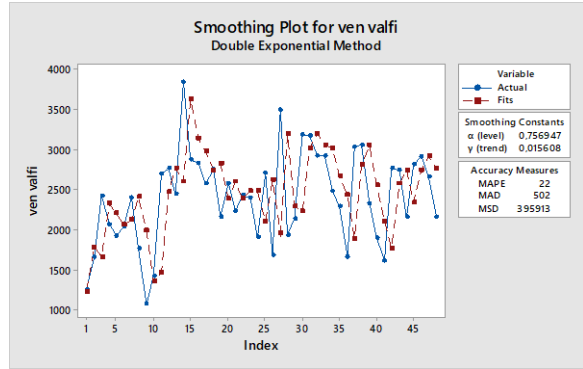
Şekil 19. Ven Valfi İçin Talep Tahmin Yöntemleri

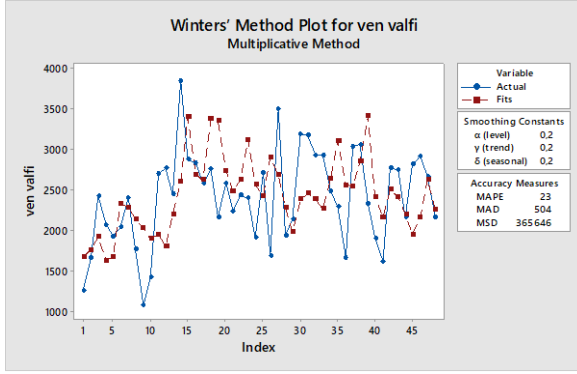
a. Ven Valfi için 3 Aylık Hareketli Ortalama Grafiği

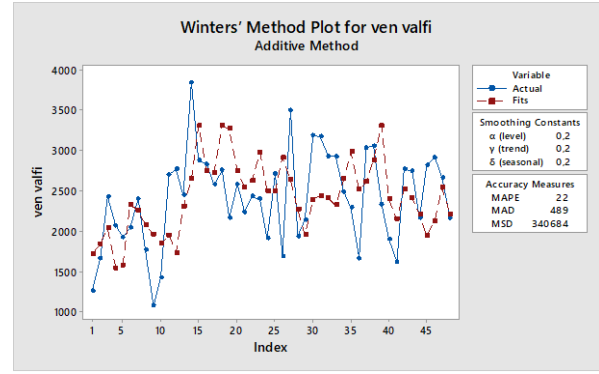
b. Ven Valfi için 5 Aylık Hareketli Ortalama Grafiği

c. Ven Valfi için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,2$ için)d. Ven Valfi için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,5$ için)e. Ven Valfi için Tek Üstel Düzeltme Grafiği ($\alpha = 0,8$ için)

f. Ven Valfi için Holt'un Doğrusal Yöntemi Grafiği

g. Ven Valfi için Çarpımsal Holt – Winters Yöntemi Grafiği

h. Ven Valfi için Toplamsal Holt – Winters Yöntemi Grafiği

Tablo 9’da Ven Valfi için uygulanan talep tahmin yöntemlerinin sonunda elde edilen hata ölçütleri gösterilmektedir.

Tablo 9. Ven Valfinin Hata Ölçütleri

Talep Tahmin Yöntemleri	OMHY (MAPE)	OMH (MAE)	HKO (MSE)
3 Aylık Hareketli Ortalama	22	495	372887
5 Aylık Hareketli Ortalama	22	494	371149
Tek Üstel Düzeltme (0,2)	21	462	323883
Tek Üstel Düzeltme (0,5)	21	467	350419
Tek Üstel Düzeltme (0,8)	22	506	407148
Holt’un Doğrusal Yöntemi	22	502	395913
Çarpımsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2)	23	504	365646
Toplamsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2)	22	489	340684
Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi	21	442	300220

Ven Valfi için OMHY (MAPE), OMH (MAE) ve HKO (MSE) hata ölçütlerine göre en uygun talep tahmini yöntemi Basit Doğrusal Regresyon Yöntemidir. OMHY (MAPE) değerinin %20-%50 arasında olması tahminin «kabul edilebilir» derecesinde olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Hastanelerde başarılı tıbbi malzeme yönetiminin; doğru malzemenin, doğru miktarda, doğru yerde, doğru zamanda, doğru fiyattan, doğru kalitede ve doğru kaynaktan tedarik edilmesi en önemli fonksiyonlarıdır. Bu fonksiyonlardan en önemlisi ihtiyaç duyulacak tıbbi malzemenin doğru tespit edilmesidir. Bu nedenle hastane işletmelerinde malzeme ihtiyaç planlamasının en önemli işlevi gelecek dönemler için satın alınacak tıbbi malzeme, ilaç ve diğer malzeme ihtiyaçlarını doğru tahmin etmek ve sağlık hizmetlerinin kesintisiz sürdürülmesine destek olmaktır (Yiğit, 2016; 220).

Sağlık hizmetleri sistemindeki tıbbi malzeme talep miktarlarını doğru bir şekilde tahmin etmek, karar vericilerin hizmet ihtiyacını öngörmelerini ve zaman içinde kaynakları yönetme ve sarf malzemelerini satın alma konusunda bilinçli kararlar almalarını sağlar.

Talep tahmini yöntemleri ile ilgili yapılan bu tez çalışmasında; ayrıntılı olarak ele alınan yöntemler, zaman serisi yöntemleridir. Çalışmada B rolü hastane grubu olan Samsun'da bir Kamu Hastanesinde ortopedi bölümünde en çok kullanılan dokuz adet malzemenin 2015-2018 dönemleri arasında gerçekleşen aylık talep verileri kullanılarak her bir tıbbi malzeme için en ideal talep tahmini yöntemi, Ortalama Mutlak Hata (OMH), Ortalama Mutlak Yüzde Hata (OMHY), Hata Kareleri Ortalaması (HKO) ölçütleri dikkate alınarak saptanmaya çalışılmıştır.

Araştırmada ele alınan ilk malzeme Eldiven'dir. Yapılan tahminlerle hata ölçütlerine bakıldığında en düşük Ortalama Mutlak Hata Yüzdesi değerini Toplamsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2) vermiştir. En düşük Ortalama Mutlak Hata değerini Çarpımsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2), Hata Kareleri Ortalamasında ise en düşük değeri Toplamsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2) vermiştir. Bu değerler incelendiğinde Eldiven için en ideal yöntemin Toplamsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2) olduğuna karar verilmiştir.

Araştırmada ikinci malzeme Steril Spanç'tır. Yapılan tahminlerle hata ölçütlerine bakıldığında en düşük Ortalama Mutlak Hata Yüzdesi değerini Tek Üstel Düzeltme (0,2) ve Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi vermiştir. En düşük Ortalama Mutlak Hata değerini Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi, Hata Kareleri Ortalamasında ise en düşük değeri Toplamsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2) vermiştir. Bu değerler incelendiğinde Steril Spanç için en ideal yöntemin Tek Üstel Düzeltme (0,2) ve Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi olduğuna karar verilmiştir. Araştırmada üçüncü malzeme Enjektör'dür. Yapılan tahminlerle hata ölçütlerine bakıldığında en düşük Ortalama Mutlak Hata Yüzdesi, Ortalama Mutlak Hata ve Hata Kareleri Ortalaması değeri Toplamsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2) vermiştir. Bu değerler incelendiğinde Enjektör için en ideal yöntemin Toplamsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2) olduğuna karar verilmiştir.

Araştırmada dördüncü malzeme Serum Seti'dir. Yapılan tahminlerle hata ölçütlerine bakıldığında en düşük Ortalama Mutlak Hata Yüzdesi değerini Çarpımsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2) ve Toplamsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2) vermiştir. En düşük Ortalama Mutlak Hata ve Hata Kareleri Ortalaması değerini Toplamsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2) vermiştir. Bu değerler incelendiğinde Serum Seti için en ideal yöntemin Toplamsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2) olduğuna karar verilmiştir. Araştırmada beşinci malzeme Şeker Stripi'dir. Yapılan tahminlerle hata ölçütlerine bakıldığında en düşük Ortalama Mutlak Hata Yüzdesi değerini Tek Üstel Düzeltme (0,8) ve Holt'un Doğrusal Yöntemi vermiştir. En düşük Ortalama Mutlak Hata değerini Holt'un Doğrusal Yöntemi, Hata Kareleri Ortalamasında ise en düşük değeri Holt'un Doğrusal Yöntemi vermiştir. Bu değerler incelendiğinde Şeker Stripi için en ideal yöntemin Holt'un Doğrusal Yöntemi olduğuna karar verilmiştir.

Araştırmada altıncı malzeme EKG Elektrodu'dur. Yapılan tahminlerle hata ölçütlerine bakıldığında en düşük Ortalama Mutlak Hata Yüzdesi değerini Basit Doğrusal Regresyon

Yöntemi vermiştir. En düşük Ortalama Mutlak Hata değerini Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi, Hata Kareleri Ortalamasında ise en düşük değeri Çarpımsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2) vermiştir. Bu değerler incelendiğinde EKG Elektrodu için en ideal yöntemin Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi olduğuna karar verilmiştir. Araştırmada yedinci malzeme Branül'dür. Yapılan tahminlerle hata ölçütlerine bakıldığında en düşük Ortalama Mutlak Hata Yüzdesi değerini Çarpımsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2), Toplamsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2) ve Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi vermiştir. En düşük Ortalama Mutlak Hata ve Hata Kareleri Ortalaması değerini Çarpımsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2) vermiştir. Bu değerler incelendiğinde Branül için en ideal yöntemin Çarpımsal Holt-Winters Yöntemi (0,2-0,2-0,2) olduğuna karar verilmiştir.

Araştırmada sekizinci malzeme Böbrek Küveti'dir. Yapılan tahminlerle hata ölçütlerine bakıldığında en düşük Ortalama Mutlak Hata Yüzdesi ve Ortalama Mutlak Hata değerini Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi vermiştir. En düşük Hata Kareleri Ortalaması değerini Tek Üstel Düzeltme (0,2) vermiştir. Bu değerler incelendiğinde Böbrek Küveti için en ideal yöntemin Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi olduğuna karar verilmiştir. Araştırmada dokuzuncu malzeme Ven Valfi'dir. Yapılan tahminlerle hata ölçütlerine bakıldığında en düşük Ortalama Mutlak Hata Yüzdesi ve Ortalama Mutlak Hata değerini Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi vermiştir. En düşük Hata Kareleri Ortalaması değerini Tek Üstel Düzeltme (0,2) vermiştir. Bu değerler incelendiğinde Böbrek Küveti için en ideal yöntemin Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi olduğuna karar verilmiştir.

Uygulama sonucunda her bir malzeme için en ideal talep tahmini yöntemi farklı olmakla birlikte genel olarak Basit Doğrusal Regresyon Yöntemi ve Toplamsal Holt-Winters Yöntemlerinin (0,2-0,2-0,2) en uygun talep tahmini yöntemleri olduğu belirlenmiştir. Diğer çalışmalara baktığımızda her bir çalışmada farklı talep tahmin yöntemlerinin en uygun yöntem olduğu görülmektedir (Özödoru, 2015; Demez, 2016; Yiğit, 2016; Uçakkuş ve Koçyiğit, 2019).

Literatürde yapılan tahmin hatalarını yüzde ölçmede daha çok kabul gören Ortalama Mutlak Hata Yüzdesi (OMHY)'dir. Farklı tahmin yöntemleri denenmiş ve hepsinin OMHY(MAPE) değeri sonuçları %50'nin altında gerçekleşmiştir. Literatürde tahmin hatalarını ölçmede yaygın olarak kullanılan OMHY (MAPE) değerinin de %50'nin altında olması tahminlemenin "kabul edilebilir" düzeyde olduğunu ifade etmektedir.

Bu çalışma kapsamında ortaya çıkan bulgular ışığında, hastanenin satın alma departmanının tıbbi malzeme planlamalarını yapabilme ve önlerini görebilmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde talep tahminleri geleceğe ışık tutarak hastanenin kendi süreçlerine uygun bir yol çizmesine yardımcı olmaktadır. Böylece hastane karlılığı artırılıp israf önlenir, stok maliyetleri azaltılabilir. Ayrıca hastane kaynak yönetimini iyileştirebilir ve dolayısıyla sistemin genel verimliliğini artırabilir.

Yapılan literatür çalışmaları incelendiğinde ülkemizde talep tahmini yöntemlerinin özellikle tıbbi malzemelerde çok az kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu anlamda yapılan bu araştırmanın ileride yapılacak diğer çalışmalara yol gösterici bir nitelik taşıdığına inanılmaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda, literatürde kullanılmış olan farklı talep tahmini yöntemleriyle

uygulamalar yapılabilir. Ortaya çıkacak sonuçlar karşılaştırılarak hatası daha düşük tahminler elde edilebilir. Bu sayede daha iyi bir malzeme yönetimi sağlanarak stok maliyetleri azaltılabilir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Z. S. (2008). Kurumsal Kaynak Planlaması Yazılımlarında Talep Tahmin Yöntemleri ve Uygulamaları. İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Benli, Y. K. ve Yıldız, A. (2014). Altın Fiyatının Zaman Serisi Yöntemleri ve Yapay Sinir Ağları ile Öngörüsü. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 42(2), 213–224.
- Bulut, Ş. (2006). Orta Ölçekli Bir İşletmede Talep Tahmin Yöntemlerinin Uygulanması. Kırklareli Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.
- Daniel, E. C., Ngozi, U. M., & Potrick, O. U. (2014). Application of Forecasting Methods for the Estimation of Production Demand . International Journal of Science, Engineering and Technology Research, 184-202.
- Demez, F. (2016). Hastanelerde Kapasite Ölçümü Talep Tahmin Yöntemleri ve Bir Araştırma. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirbaş, F.P. (2011). Kombi Üretiminde Talep Tahmin Yöntemlerinin Uygulanması. Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Demirci, N. (2015). Cam Sektöründe Talep Tahmin Yöntemlerinin Uygulanması ve Değerlendirilmesi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Klimsova, H., & Lobban, S. (2008). Demand Forecasting - A Study at Alfa Laval in Lund. Vaxjo University School of Management.
- Lewis, C. (1992). Industrial and Business Forecasting Methods. Londra: Butterworths Publishing.
- Martin, K., & Velky, S. (2004). Demand Forecasting As A Tool For Precise Production Planning And Inventory Control, 1th International Workshop “Advanced Methods And Trends In Production Engineering”, North University Of Baia Mare.
- Meydan, Y. A. (2007). Talep Tahmin Yöntemleri ve Orta Ölçekli Bir İşletmede Uygulanması. İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Özsoy, E. (2006). Talep Tahminine Dayalı Müşteri Odaklı Üretim Planının Oluşturulması ve Bir Uygulama, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.
- Özüdoğru, A. (2015). Hizmet Sektöründe Talep Tahmini: Sağlık İşletmelerinde Bir Uygulama. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tanyaş, M., & Baskak, M. (2017). Üretim Planlama ve Kontrol. İstanbul: İrfan Yayıncılık.

- Uçakkuş, P., Koçyiğit, S., Ç. (2019) Sağlık Kurumlarında Talep Tahmini: Cerrahi Gazlı Bez Üzerine Uygulama, İşletme Araştırmaları Dergisi, 11 (4), 3421-3429.
- Xi, J., & Sha, P.B. (2014). Research on Optimization of Inventory Management Based on Demand Forecasting. Applied Mechanics and Materials Vols. 687-691.
- Yeşil, A. (2007). Stoğa Üretim Yapan Bir İşletmede Zaman Serisi ve Yeni Nesil Talep Tahmin Yöntemlerinin Karşılaştırılması. Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yıldırım, C., Yıldırım, S., & Arı, H. O. (2014). Sağlık Kurumlarında Öngörü Yöntemleri. Sağlıkta Kalite ve Performans Dergisi, 77-92.
- Yiğit, V. (2016). Hastanelerde Tıbbi Malzeme Talep Tahmini: Serum Seti Tüketimi. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 208-222.
- Yüksel, Hilmi. Üretim ve İşlemler Yönetimi Temel Kavramlar. Ankara: Nobel Yayıncılık. 2013.

**SULTAN ABDÜLAZİZ DÖNEMİNDE MÂBEYN-İ HÜMÂYÛN'DA MABEYNCİLİK
(KURENÂLIK) GÖREVİ****Dr. Evren GÖKÇE**

evren1839@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-5930-3020

ÖZ

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı bürokratik kurumları arasına katılan Mâbeyn-i Hümayûn'un temel vazifesi padişah ile saray dışındaki dünyanın bağlantısını sağlamaktı. II. Mahmud tarafından tesis edilmekle birlikte, önemini Tanzimât sonrasındaki dönemde kazanan mâbeyn, zamanla devlet yönetiminin merkezinde yer alan kurumlardan birisi olmuş ve bu özelliğini imparatorluğun dağılışına kadar sürdürmüştür.

Mâbeyn-i Hümayûn bünyesinde görev yapan personel arasında aynı zamanda kurenâ sıfatıyla bilinen mâbeynciler bulunmaktaydı. Bu makalede, Sultan Abdülaziz döneminde Mâbeyn-i Hümayûn'da icra edilen mâbeyncilik görevi mercek altına alınmıştır. Mabeyncilerin vazife, tayin, maaş ve terfi gibi durumlarıyla birlikte, dönem içinde yaşanan siyasi gelişmelerdeki rolleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sultan Abdülaziz, Mâbeyn-i Hümayûn, Mâbeynci**THE CHAMBERLAINSHIP DUTY (KURENÂLIK) AT THE MÂBEYN-İ HÜMÂYÛN
(THE OTTOMAN İMPERIAL PALACE OFFICE) IN THE REİGN OF THE SULTAN
ABDÜLAZİZ****ABSTRACT**

The first duty of the Mâbeyn-i Hümayûn (Ottoman İmperial Palace Office) that added to Ottoman bureaucratic offices at the second half term of XIX. century was providing connection between the Sultan with institutions that out of the palace and persons. Even though, established by Sultan II. Mahmud, mâbeyn won its importance after the Tanzimât era and became one of the offices that are the center of state administration and carried on this effect until the destruction of the emperorship.

The chamberlains were one of the staff that dutied the mâbeyn, also was known with the title of kurenâ (like a relative). İn this article, chamberlainship duty (mâbeyncilik) at the Ottoman palace office was analyzed during the era of Sultan Abdülaziz. Together with the conditions of duty, salary, promotion of chamberlains, political roles of them analyzed at this era

Key Words: Sultan Abdülaziz, İmperial Palace Office, The Chamberlain

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sultan II. Mahmud'un reformlarıyla birlikte idari yapıda başlayan değişimler bazı kurumların önemlerini kaybederek ikincil plana gerilemesine, bazılarının ön plana çıkmasına sebebiyet vermiştir. Söz konusu değişimler neticesinde geçmişte Osmanlı sarayı dahilindeki birimlerden birisi olan mâbeyn, ülke yönetimi açısından etkili bir kuruma dönüşmüştür. II. Mahmud tarafından gerçekleştirilen değişimle yeni yapısına kavuşturulan mâbeyn veya resmi ismiyle Mâbeyn-i Hümayûn, Tanzimât'ın ilanını izleyen yıllarda sarayla dış dünya arasındaki ilişkilerin yürütüldüğü bir merkez olma hüviyetini kazanmıştır.¹

Mâbeyn-i Hümayûn, Sultan Abdülmecid dönemi ve bu dönemi takiben Sultan Abdülaziz'in saltanat yıllarına gelindiğinde yapısal olduğu kadar görev ve yetki açısından oturmuş bir kurum sıfatıyla saray bünyesinde hizmet vermektedir. Fiziksel olarak devlet işlerinin görüldüğü kısımla, padişahın özel hayatını geçirdiği kısım olmak üzere iki ana bölüme ayrılmaktadır. İlk kısımda görev yapan mâbeynciler, kurumun kâtiplerle birlikte esas personelini teşkil etmektedir. Mâbeyncilerin amiri konumundaki başmâbeynci (serkurenâ) ise sarayda ileri mevkideki idarecilerden birisidir. Başmâbeynci saray ve padişahı ilgilendiren birtakım resmi hizmetlerle, yetkisi dahilindeki diğer vazifeleri kurenâ adıyla bilinen mâbeynci kadrosuyla yerine getirmektedir.

Bu makalede özellikle II. Abdülhamid devri ve sonrasında çeşitli incelemelerin konusunu teşkil eden Mâbeyn-i Hümayûn'da temel görevlerden olan mâbeynciliğin Sultan Abdülaziz dönemindeki durumu mercek altına alınmıştır. Bu doğrultuda 1861-1876 tarihleri arasında mâbeyncilerin vazife, maaş, rütbe, terfi, emeklilik gibi özlük durumlarıyla, dönem içinde siyasi hayatta oynadıkları roller ana hatlarıyla incelenmiştir. Amaç, Tanzimât sonrasında Osmanlı bürokrasisinin en önemli unsurlarından birisi haline gelen ve bu özelliğini imparatorluğun dağılışına kadar sürdüren Mâbeyn-i Hümayûn hakkında yapılmış çalışmalara katkı sağlamaktır.

1. Mâbeyn Kavramı ve Osmanlı Bürokrasisinde Mâbeyn-i Hümayûn

Arapça bir kelime olan ve *iki şeyin arasında, arasındaki şey, ara* gibi anlamlara gelen *mâbeyn* (*mâ-beyn*), kelime anlamı olarak geleneksel yaşam tarzının sürdürüldüğü ev, konak, saray gibi mekânlarda harem ve selamlık arasında bulunan oda anlamına gelmektedir. Ancak mâbeyn kelimesi daha ziyade sarayda devlet adamları ve diğer kişilerin müracaât ettikleri, padişahın ve padişaha yakın görevlilerin bulunduğu daireyle, padişahın hayatını sürdürdüğü sarayı işaret etmektedir ki, bu tanımlama ileride vurgulanacağı üzere mâbeynin fiziksel ve işlevsel yapısıyla doğrudan ilgilidir. (Devellioğlu, 2003: 558; Pakalın, 1993: 375, 377)

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı bürokrasisinin başat kurumlarından birisi haline gelen *Mâbeyn-i Hümayûn* ise yukarıda vurgulanan ikinci anlama yakın olmakla birlikte, idari

¹II. Mahmud döneminde Bâb-ı Âli'de yapılacak bir şûrâya mâbeyn başkâtibinin çağrılmasını mâbeynin devlet yönetimindeki ileride üstleneceği fonksiyona dair ilk örneklerden birisi olarak değerlendirmek mümkündür. Başkâtip, H.1250/M.1835 tarihli bu belgeye göre, Bâb-ı Âli'de toplanacak olan söz konusu şûrâya rahatsızlığı nedeniyle katılamamış ve durumu "...akdi musammem olan meclîs-i şûrâda mevcûd bulunmak üzere azîmet-i çakerânem irâde-i şâhâne iktizâsından ise de çâkeriniz bugün bir mikdâr nâ-mizâç olduğuma mebnî azîmet idemeyeceğimden..." ifadeleriyle belirtmişti. BOA. HAT.697-33661.

bir kavram olarak devlet erkânının saraya müracaat yeri ve sarayın resmi işlerinin görüldüğü merciyi tanımlamaktadır. Nitekim *Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mulûkâne* terkihi bu bağlamda kullanılmıştır. Bunlarla birlikte Tanzimât sonrasına ait bazı arşiv belgelerinde mâbeyn kelimesiyle bizzat padişahın kastedildiği örneklere de rastlanmaktadır. Örneğin, Mahkeme-i Ticâret'in (Ticaret Meclisi) kuruluşu esnasında yapılan düzenlemeleri içeren H.Gurre-i Zilka'de 1255/M.6 Ocak 1840 tarihli bir belgede Bâb-ı Âlî tabirinin hükümeti, mâbeynin ise padişahı işaret etmek amacıyla kullanıldığı görülmektedir.(Göncü, 2006: 64; Masti, 1996:1; Akyıldız, 1993: 130; Öztuna, 2015: 132)

Mâbeyn-i Hümâyûn işlev açısından iki kısma ayrılmaktadır. Bu kısımlardan ilki padişahın devlet işlerini yürüttüğü ve mâbeyn erkânı olarak nitelendirilen görevlilerin bulunduğu yer olup, mâbeynciler, kâtipler ve diğer personel burada vazife yapmaktadır. II. Abdülhamid devrinden itibaren bu kısma *resmî dâire* adı verilmiştir. İkinci kısım ise padişahın (harem dışındaki) günlük hayatını geçirdiği ve hizmetine bakan görevlilerin bulunduğu yerdir. Bu kısım ise *hususî dâire* olarak adlandırılmıştır. (Akyıldız, 2003: 285)

Topkapı Sarayı'nın terkinden sonra II. Abdülhamid devrine dek kullanılan Dolmabahçe, Beylerbeyi ve Çırağan saraylarının ana binaları Mâbeyn-i Hümâyûn, Hünkâr Dairesi ve Valide Sultan Dairesi olmak üzere üç bölümden oluşmaktaydı. Mâbeynin yer aldığı bölümde üst düzey görevliler orta katlarda, padişahın özel hizmetinde bulunan görevliler alt kattaki mekânlarda hizmet veriyorlardı. En üst katlar ise yalnızca padişaha aitti. Örneğin Dolmabahçe sarayında mâbeynin üst katı hünkâra tahsis edilmiş olup yukarıda belirtildiği gibi yine hususi daire olarak adlandırılmakta, teşrifat mekânları burada yer almaktaydı. (Göncü, 2006: 4-5, 24; Göncü, "Beylerbeyi Sarayı'nın İnşâ Süreci," s.4-5, 24).²

Yıldız Sarayı hariç, XIX. yüzyılda padişahlar tarafından en fazla kullanılmış saray olan Dolmabahçe Sarayı mâbeyninde konuk ve elçilerin kabulü Süfera Salonu'nda yapılmaktaydı. İç mabeynde yani padişaha özel alanda sultanın dinlenme, çalışma odaları bulunuyordu. Burası dış mabeyne göre daha sade bir yapıya sahipti. İç ve dış mâbeyn arasında yer alan ve Zülvecheyn (iki yönlü, iki cephe) adıyla bilinen ünlü bölüm ise, iç ve dış mâbeyn arasında bağlantıyı sağlayan bir salondur. Bu salon vasıtasıyla sultanın yaşadığı özel bölüm ile devlet adamlarıyla görüştüğü resmi bölüm arasında ayırım sağlanmıştı. (Şenyurt-Gülser, 2019: 23)

Osmanlı saraylarında mâbeyncilere tahsis edilmiş odalar veya ofisler görünür ve ön planda bulunan yerleşimlere sahipti. Nitekim başmâbeynciye ait daireler Dolmabahçe, Beylerbeyi ve Çırağan saraylarında girişte yer almaktaydı. Bu durum aynı zamanda başmâbeynciliğin saraydaki yeri ve önemini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Sultan Abdülaziz tarafından inşa ettirilen Beylerbeyi Sarayı'nda iki ana girişten birisi olan Medhal Salonu'nun deniz tarafındaki girişi daha çok teşrifat amaçlı kullanılmaktaydı. Girişin kara tarafındaki kısmında mâbeyn personeline ait odalar bulunmaktaydı. Bunlardan salona açılan odalardan 16 numaralı oda serkurenâyaya aitti. İki kapılı olan bu odanın bir kapısı mâbeynin ana salonuna, diğer kapısı

² Padişaha ait dairenin saraylarda en üst katta yer almasının üzerinde kimsenin bulunamayacağı düşüncesinden ve yaklaşımından kaynaklandığı açıktır.

koridora açılmaktaydı. Kurenâ ise mâbeynin orta katında hizmet etmekteydi. Sarayın karaya nazır olan dört pencereleli 3 numaralı odası da onlara tahsis edilmiş olup, aynı zamanda Kurenâ Beyler Odası adıyla biliniyordu. (Göncü, 2006: 70, 72, 78, 80, vd.)

Başmâbeynci ve mabeynciler saray çevresinde bulunan resmi konutlarda özel hayatlarını sürdürmekteydiler. Bu durum vazifeleri sebebiyle saraya, dolayısıyla padişaha her zaman yakın olmaları zorunluluğundan kaynaklanmaktaydı. Ancak bu uygulama Tanzimât'la birlikte başlamıştı. Nitekim, Sultan Abdülmecid birinci derecede danışman ve güvenilir kişiler olarak gördüğü başmâbeynciler ve başkâtipler için Teşvikiye mahallesinde Hazine-i Hassa tarafından yaptırılan Çifte Sarayları tahsis etmişti. Sultan Abdülaziz döneminde mâbeyn başkâtibi Ali Bey, başmâbeynciler Mustafa Paşa, Hafız Mehmed Bey ile mâbeynci Fahri Bey bir müddet burada oturmuşlardı. Başmâbeynci ve mâbeynciler zaman zaman Nişantaşı ve Gümüşsuyu gibi yine saraya yakın semtlerde bulunan konaklarda ikamet etmişlerdi. (Esatlı, 2010: 73, 75, 343)

Osmanlı sarayında fiziksel bir mekân olarak mâbeynin mevcudiyeti XVII. yüzyılın ikinci yarısına, 1675 tarihine dek gitmektedir. Bürokratik açıdan ise mâbeyn yukarıda belirtildiği gibi Sultan II. Mahmud tarafından tesis edilmiştir. II. Mahmud, devlet teşkilatı gibi sarayı da reforma tabi tutup, Mâbeyn-i Hümâyûn'da düzenlemeler yaparak 1831 tarihinde Mâbeyn Müşirliği'ni ihdas etmiştir. Bu kapsamda Topkapı Sarayı'ndaki Enderûn Mektebi'nin temelini oluşturan oda sisteminin yapısını değiştirmiş, Enderûn mensupları tarafından yürütülen sirkâtâbeti vazifesini mâbeyn başkâtipliğine dönüştürmüştür. Mâbeynin Sultan II. Mahmud tarafından oluşturulan yeni yapısı, Sultan Abdülmecid, Abdülaziz ve V. Murad dönemlerinde ciddi değişikliklere uğramamıştır. Osmanlı saray teşkilatı hakkındaki temel başvuru kaynaklarından olan Tayyârzâde Atâ Bey'e ait *Târîh-i Enderûn* adlı esere göre, II. Mahmud döneminde mâbeyn Hırka-i Saadet Dairesi civarındaki Revan Köşkü ve Sünnet Odası ile Bağdat Köşkü, sonraları ise Mustafa Paşa Kasrı ve üçüncü yerdeki Çadır Köşkü mekânlarını kapsamaktaydı. Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, Topkapı Sarayı'nda padişahın harem dışındaki hayatını sürdürdüğü yerlere genel olarak mâbeyn adı verilmekteydi. (Göncü, 2006: 64; Akyıldız, 2003: 284; Tayyârzâde Atâ, 2010: 298-299).³

2. Osmanlı Sarayında Mâbeyncilik (Kurenâlık)

Osmanlı idari terminolojisinde *mukarrebîn*, *karîn* veya en çok kullanılan tabirle *kurenâ* olarak adlandırılan mâbeyncilerce icra edilen mâbeyncilik, bir memuriyet olarak ilk defa XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, III. Selim döneminde görülmektedir. III. Selim'den sonra mâbeynci tayinine devam edilmiş, mâbeyncilerin önemleri gittikçe artmıştır. II. Mahmud'un resmi bir birim olarak Mâbeyn-i Hümâyûn'u kurması ve Tanzimât'la birlikte devletin yeni bir yapıya kavuşmasıyla mâbeyncilik farklı bir karakter kazanmış, II. Abdülhamid'in saltanatı esnasında yönetimin Yıldız Sarayı'nda toplanması neticesinde ise önemi en üst seviyesine çıkmıştır. (Pakalın, 1993: 376; Akyıldız, 2003:284)

Tayyârzâde Atâ Bey söz konusu eserinde sabah namazını takiben Enderun mensupları koğuşlarına döndükten sonra padişaha hizmet etmek için nöbetleşe olmak üzere on ağanın

³ "Sabâh namâzını li-eclil-edâ mâ-beyn-i hümâyûn kapısı açılarak sarây-ı hümâyûn câmi'-i şerifindeki mahfil-i mahsus-ı hümâyûna teşrif-i şâhâne..." (Tayyârzâde Atâ, 2010: 310)

gönderildiğini ve padişah hareme geçinceye kadar hizmette bulduklarını belirtmektedir. Atâ Bey'e göre III. Selim'in saltanatının başlangıcında bu usul kaldırılarak hizmetler yalnızca mâbeynci olarak adlandırılan vazifelilere verilmiş, ayrıca gerektiği zaman şerbetçi, kiler baş kullukçusu, avadan bostancıları ve tebdil hasekileri gibi görevliler benzer hizmetlerde istihdam edilmiştir. Atâ Bey aynı zamanda eski dönemlerden beri padişahın yakınında hizmette bulunan Darüssaade ve Babüssaade ağaları, silahdar, çukadar, rikabdar, tülbent ağası, anahtar ağası, baş peşkir ağası, hazine kethüdası, kiler kethüdası, seferli kethüdâsı, sır kâtibi, baş çukadar, tüfenkçi, müezzin, berber, sarıkçıbaşı, tırnakçı ve baş lala ve diğer vazife sahiplerinin kurenâ ve arz ağası olarak anıldıkları bilgisini vermektedir. (Tayyârzâde Atâ, 2010: 243, 261-262)

Mâbeyn-i Hümâyûn'da istihdam edilen personel arasında, amir düzeyindeki görevleri icra edenler aynı zamanda devlet ricâlî olarak nitelendirilmekteydi. Söz konusu ricâl arasında ilk sırada Mâbeyn Müşiri gelmekteydi. Sultan II. Mahmud döneminde ihdas edilen ve zaman içinde kaldırılıp kurularak inişli çıkışlı bir seyir izleyen Mâbeyn Müşirliği bir nevi saray nâzırlığı anlamına gelmekteydi. (Pakalın, 1993:377; Akyıldız, 2003: 285) Bununla birlikte teşrifattaki yüksek derecesine rağmen görev, icraat ve sorumluluk açısından bakıldığında kurumdaki diğer amirler olan başmâbeynci ve başkâtip müşire nazaran ön plana çıkmaktaydı. Ayrıca Nevres Paşa gibi müşir rütbesi taşıyan bazı başmâbeyncilere de rastlanmaktaydı.

Mâbeyn-i Hümâyûn'un en önemli görevleri olarak değerlendirebileceğimiz başmâbeyncilik ve başkâtiplik, Osmanlı sarayında son dönemin iki büyük memuriyetini teşkil etmekteydi. Bununla birlikte teşrifatta başmâbeyncilik önde gelmekteydi. Seryaverlik, sertabiplik gibi mâbeyn amirlikleri ise teşrifatta bu iki vazifeden sonra gelirdi. Aynı zamanda *serkarîn-serkurenâ* unvanlarını taşıyan başmâbeynci, bazı kaynaklara göre padişahın özel yaşamını sürdürdüğü Harem-i Hümâyûn müstesna sarayın en büyük amiri olup, temelde padişahla hükümet ve diğer yerler arasında tebliğ ve bağlantı vazifesini görmekte, hünkârın saltanat makamına ait hususlarda birinci danışmanlığı görevini icra etmekteydi. Bu doğrultuda padişahla başmâbeynci arasında sohbet ve mülakatlar gerçekleştirilmekte, hünkâr resmi ve gayriresmi hususlarda kanaatlerini başmâbeynciyle paylaşmaktaydı. Atâ Bey'e göre, önceki dönemlerde Enderûn mensuplarından sarayda padişaha hizmet edenler arasında en üst rütbeli olan şahıs, başmâbeynci olarak nitelendirilmekteydi.⁴

Başmâbeynciler, vazife ve mevkileri sebebiyle genelde vezirlik rütbesi taşıyorlardı. Bununla birlikte aşağıda örnekleneceği üzere zaman zaman saray dışı görevlere tayin ediliyorlardı. Osmanlı devlet adamları ve ileri gelenlerin isimlerinin bulunduğu resmi salnâmelerde ileri gelenler, yani ricâl arasında sayılan başmâbeyncilerin isimleri mutlaka yer alırdı. (Sâlnâmeler yayımlanmadan önce mâbeynde görev yapan personelin isimlerine dair listeler isteniyor, bu

⁴ “Yıldırım Sultân Bâyezid Hân-ı Evvel ‘asrında ihdâs olunan silahdârlık Çorlulu ‘Âli Paşa silahdârlığında sarây takımı merâtibinin cümlesine takdim olunduğundan baş mâbeynci demek olması...Baş çukadâr hâne-i hâssa ağaları (arasından) nasbla dâire-i hümâyûnun ekser husûsâtına merci’ olması cihetiyle ol vakitler usûlince baş-mâbeynci demek olduğu..” Tayyârzâde Atâ, 2010: 302; Esatlı'ya göre Meşrutiyet'in ilanından önce başmâbeynciler ve mâbeyn memurları bendeğân arasından seçilmekteydi. Ayrıca Esatlı'nın eserinde vurguladığı başmâbeyncinin sarayın harem hariç en büyük amiri olması hususu, icra ettiği vazifeyle ilgili olmalıdır. Esatlı, 2010: 70-71, 102; Kanat, 2015: 438)

listelerde mevcut isimlere söz konusu sayıda yer veriliyordu. (BOA.A.AMD.10-64; Pakalın, 1993: 376; Akyıldız, 2003: 284)⁵

Başmâbeyncilerin emri altında görev yapan mâbeynciler ise Sultan II. Abdülhamid'in yönetim anlayışı doğrultusunda mabeyne özel bir önem atfetmesi nedeniyle kendisi tarafından seçiliyorlardı. Bu dönemde mâbeynciler vükela, vezirler ve devlet ricâlinin arzlarını padişaha sunma, padişahın emir ve iradelerini lazım gelen mahallere tebliğ etme gibi vazifeleri yerine getiriyorlardı. Vazifeleri esnasında nöbetleşe sarayda kalıyor, nöbetçi oldukları günün gecesinde ise kendilerine tahsis edilmiş odada ikamet ediyorlardı. Yıldız Sarayı'nın devletin yönetim merkezi olmasıyla gelip gidenlerin sayısının artması ve resmi işlerin çokluğu nedeniyle mâbeynciler sürekli meşguliyet içinde bulunuyorlardı. II. Abdülhamid sonrasında bu yoğunlukla birlikte mâbeynciliğin ehemmiyeti azalmış, ancak mâbeyn kurumsal önemini korumuş, mâbeyncilik ise saltanatın sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. (Pakalın, 1993: 376)⁶

Başmâbeynci veya serkurenâların görevleri arasında aynı zamanda devlet teşrifatına dair bazı önemli hizmetleri yerine getirmek bulunuyordu. Nitekim, padişahın bulunduğu saraya gelen kişiler başmâbeynciler tarafından karşılanarak ağırlanırdı. Gelenlerin padişah tarafından kabulünün öncesi ve sonrasında birlikte, karşılanmalarından ağırlanmalarına kadar bütün işlerle başmâbeynci ilgilenmek zorundaydı. Padişahla görüşecekler başmâbeynci vasıtasıyla huzur-ı hümayûna çıkarılırdı. Bu bakımdan başmâbeyncilik başkitâbete nazaran sarayla daha fazla ilgiliydi. Ayrıca başkitâbet sarayla devlet daireleri arasındaki yazışmaları yürütürken, başmâbeyncilik saray ve hanedanla ilgili yazışmalardan sorumluydu. Bu doğrultuda saray için yapılacak harcamalarla ilgili muamelât önce başmâbeynci tarafından değerlendirilir, uygun görülürse gereğinin yapılması için ilgili yerlere havale edilirdi. (Göncü, 2006: 78-79)

Başmâbeynci ve mâbeynciler tarafından yerine getirilen bu tür teşrifat görevlerinin mâbeynin kurumsal fonksiyonuyla doğrudan ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim belgelerden tespit edildiği kadarıyla Mâbeyn-i Hümayûn bu hususta Tanzimât sonrasında itibaren aracılık rolü oynamaya başlamıştır. Önceki tarihlerde huzura çıkmak isteyen devlet ricâli isteklerini bizzat padişaha iletebilmekte, padişah tarafından bu isteklere doğrudan cevap verilebilmekteydi. Örneğin Sultan II. Mahmud'un vefatından iki ay önce H.17 Rebülevvel 1255/M.31 Mayıs 1839 tarihinde padişaha yeni yıl tebrikinde bulunmak isteyen sadrazam, beraberinde Şeyhülislam, Serkasker, Dahiliye, Hariciye, Darbhâne Nâzırları, Kaptan Paşa ve Fethi Paşa gibi devlet ileri gelenleri ile birlikte huzura çıkmak istediğini belirtmiş ve bu amaçla hangi gün, hangi mahalle gelebileceklerini sormuştu. Sultan II. Mahmud yazdığı hattıyla gelecek salı günü huzuruna çıkabileceklerini, hava açık olursa münasip bir mahalle geleceğini bildirmişti. Sultan hattının

⁵ “Bin iki yüz altmış altı senesi Muharrem’ül-harâmında çıkarılacak salnâmeğe derc edilmek üzere mâbeyn-i hümayûn-ı feyz-meşhûn-ı cenâb-ı cihânbanîde bulunan zevâtın sabıkı vechle bir kıt’a defterinin ta’zim ve irsâli...” BOA. A.AMD.10-64;

⁶ Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz zamanlarında siyasi yapının değişikliği ve Bâb-ı Âlî'nin devlet yönetimindeki etkisi gibi unsurların varlığı göz önüne alındığında, mâbeyncilerin II. Abdülhamid dönemindeki gibi yoğun iş yüküyle mükellef olmadıkları düşünülebilir.

devamında havanın açık olmaması durumunda ise mâbeyne gelmeleri için haber göndereceğini belirtmişti.⁷ Yine aynı tarihli başka bir belgede sadrazam padişaha bu kez yalnız olarak huzura çıkmak istediğini ifade etmiş, Sultan II. Mahmud ise bu kez salı günü mâbeyne gelebileceğini sadrazama belirtmişti. (BOA. TS.MA.e...861-22)

II. Mahmud sonrasında Mâbeyn-i Hümâyûn'un kurumsal varlığı ve işlevinin belirginleşmesi ile birlikte devlet ricâli ve diğer şahısların huzura çıkabilmeleri artık yalnızca mâbeyn vasıtasıyla gerçekleşebilmekteydi. Bu hususta önceden arz tezkîreleriyle izin istenmekte, daha sonra verilen izin neticesinde belirlenen saat ve gün ilgili şahsa belirtilmekteydi. Başkâtıp huzura kabul için belirlenen gün ve vakti tezkîrenin altına bir hamişle yazmaktaydı. Örneğin H.21 Muharrem 1278/M.29 Temmuz 1861 tarihinde sadrazam tarafından yazılan bir tezkîrede İngiliz sefirinin rahatsızlığından dolayı Sultan Abdülaziz'in cülûsunu tebrik için huzura çıkamadığını, ancak iyileşmesi sebebiyle vazifesini ifa etmek istediği ifade edilmekteydi. Bu bakımdan sefirin hangi gün ve vakitte mâbeyne gelebileceğinin belirtilmesi istenmişti. Tezkîrenin altına başkâtıp tarafından yazılan hamişte, çarşamba günü saat yedi sularında mâbeyne gelmesine izin verildiği belirtilmişti.⁸

Avrupa saraylarında *Lord Chamberlain* ünvanı ile anılan başmâbeynciler idari olarak çeşitli birimlerden oluşan mâbeyni yönetmek (Masri, 1996: 1), sarayda kalarak padişahın emrini beklemek, mâbeyncilerin yapacakları işleri belirlemek ve bu doğrultuda onlara emir vermek, yukarıda bahsedilen bazı teşrifat hizmetlerini görmek ve sarayla ilgili diğer işlere nezâret etmek gibi vazifelerinin yanı sıra, padişah ve hanedanın iâşe, bakım gibi özel meselelerinden sorumluydular. Örneğin başmâbeyncinin saraydaki görevlerinden birisi, sultan nikâhlarında vekillik yapmaktı. Önceleri Darüssaade Ağaları tarafından yapılan bu vekillik, sonraları başmâbeynciye tevdi edilmişti. (Kanat, 2015: 437-438)

Sarayla ilgili vazifeler arasında başmâbeyncilere verilmiş önemli bir görev Ceyb-i Hümâyûn Hazinesi'nin yönetimiydi. Sultan Abdülaziz'in saltanatı esnasında Ceyb-i Hümâyûn Hazinesi Tanzimât öncesi icra ettiği vazifeyi yeniden üstlenmiş, ancak bu kez doğrudan başmâbeynciye bağlanmıştı. Ceyb-i Hümâyûn'a Hazine-i Hassa tarafından ayrılmış tahsisat vasıtasıyla, padişahın isteği üzerine yapılan alımlar, saraydaki gedikler (çeşitli hizmetlere ait görevler), ve atiyelere (ihsan ve bağışlar) ait masraflar karşılanmaktaydı. Bu masraflar Hazine-i Hassa tarafından mâbeyn harcamaları arasında değerlendirilmekteydi. Başmâbeynci ayrıca Emlâk-i

⁷ “Benim vezîrim, işbu sene-i cedîd tebrîki için gelecek salı günü efendi daîmiz müşarûnileyh ile maen rikâb-ı şâhâneme gelesiz. Yevm-i mezkûrda inşâallah hava küşâyışli olur münâsib mahalle teşrîf iderim, olmadığı halde mâbeyn-i hümâyûnuma gelmeniz için haber gönderirim” BOA.TS.MA.e...860; İlerleyen tarihlerde tebrik merasimleri için devlet ricâlinin mâbeyne gitmeye devam ettikleri görülmektedir. Takvîm-i Vakayi'nin H.16 Receb 1280/M.27 Aralık 1863 tarihli sayısına göre, Regaipkandili tebriki amacıyla düzenlenecek “rikâb resm-i âlîsinin icrâsı” için padişahın izniyle önceki pazartesi günü şeyhülislam, vükelâ ve merasime dahil olan diğer memurlar mâbeyne gelerek Sultan Abdülaziz'i tebrik etmişlerdi. Sultan Abdülaziz ise tebrike gelenlere teşekkürünü belirten bir konuşma yapmıştı. Takvîm-i Vakayi' Def'a-728.

⁸ “Zîver-i dest-i tekrîm olan işbu tezkîe-i sadaretpenâhileri meâl-i mevfûru...işbu çehârşenbe günü saat yedi kararlarında mâbeyn-i hümâyûn cenâb-ı âlîsine azîmetini müteallik şeref-südûr buyrulan emr-i fermân...” BOA. İ.HR...186/10351.

Hümâyûn hasılatından Hazine-i Hassa'ya gelip Ceyb-i Hümâyûn vasıtasıyla padişaha takdim edilen meblağı makbuz karşılığı teslim alırdı. Padişah adına ay içinde yapılacak harcamalar onun tarafından gerçekleştirilmekteydi. Örneğin serkurenâ Şevket Bey'in R.16 Kanun-ı Sâni 1289/M.28 Ocak 1874 ile R.1 Şubat 1289/M.13 Şubat 1874 tarihleri arasında 36 gün boyunca yaptığı Ceyb-i Hümâyûn idaresinin muhasebesiyle, selefinden kendisine kalan bazı eşya ve diğer şeylere ait detayları içeren bir hülâsa pusulası hazırlanmıştı. Şevket Bey bunlarla birlikte Hazine-i Hassa'dan gönderilen ve çeşitli harcamalar yaptığı paradan arta kalan meblağı halefi Feyzi Bey'e teslim etmişti. (BOA.MB.İ...30-9; Terzi, 2000: 78; Akyıldız, 2003: 284; Göncü, 2006: 79; Sultan II. Abdülhamid zamanında serkurenâlıkta yaşanan değişimlerde, Yıldız Sarayı'nda bulunan murassa nişanlar ile değerli eşyalar *Devir Defteri* olarak adlandırılan defterlere kaydolmaktaydı. Kanat, 2015: 438; Sultan Abdülaziz döneminde Ceyb-i Hümâyûn ve padişahın özel hazinesinin durumu hakkında Doğan, 2013: 13-39)

Sarayların ve kasırların tefrişi, yani döşeme, tamir ve bakım gibi gereksinimleri için gereken malzeme Hazine-i Hassa'ya bağlı olan saray birimlerinden Tefrişat-ı Hümâyûn idaresi tarafından temin edilirdi. Bu işlemin yapılabilmesi padişahın iradesine bağlı idi. Padişah bu husustaki isteğini başmâbeynci, mâbeynciler veya musahiplerden biri vasıtası ile Hazine-i Hassa'ya şifahen-yazılı olarak bildirirdi. Bunun dışında bazı vazifeliler tefriş için bir yazıyla izin talebinde bulunurlardı. Ancak bu tür taleplerin yerine getirilmesi için başmâbeynci veya başkâtibin onayı lazımdı. (Terzi, 2000: 64-65)

Mâbeyn-i Hümâyûn, padişahın yakınında hizmet verme, sarayda bulunma, yüksek maaş, atıye tahsisat ve diğer benzer sebeplerle görev yapılacak cazip bir kurumdu. Bu durum, bir arşiv belgesinden açıkça anlaşılmaktadır. H.27 Zilhicce 1277/M.6 Temmuz 1861 tarihinde Fatih semtinde ikamet eden İzmit Rüştüyesi hocalarından Mustafa yazdığı dilekçesinde, kendisi gibi ilmiye sınıfından olan bazı şahısların hizmete alındıklarını duyduğunu, bu sebeple mâbeynde görev yapmak istediğini belirtmişti. (BOA. A.MKT.NZD.357-21)

3.Sultan Abdülaziz Dönemi'nde Mâbeyncilik ve Mâbeynciler

3.1.Mâbeyncilerin İcra Ettiği Bazı Vazifeler

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda, Sultan Abdülaziz döneminde sarayda görev yapan mâbeyncilerin vazifelerini saray içi ve saray dışında yerine getirilenler olarak ana hatlarıyla ikiye ayırabiliriz. Esasen sarayda akşam yemeğinden sonra padişah hareme çekilir ve mâbeyn mensupları, diğer işlerle uğraşabilirdi. Ancak II. Abdülhamid döneminde bu duruma bir kısıtlama getirilmiş ve mâbeyn personelinin sarayda dolaşmaları yasaklanmıştı. (Kanat, 2018: 23)

Kendisinden önceki padişahların saltanatında olduğu gibi, Sultan Abdülaziz döneminde de saray için talep edilen her türlü eşya, malzeme vb. başmâbeyncinin onay ve tasvibi ile tedarik edilmekteydi. Nitekim, H.29 Şaban 1289/M.1 Kasım 1872 tarihli bir belgede serkurenâ Ziver Bey'in emriyle Hazine-i Hassa'dan alınan eşyalar bir bekçi hademesi marifetiyle mâbeyne getirilmişti. Bunlar arasında “*altun çiçekli yaldızlı ma'den kâse, laciverd zemîn ma'den kâse, kenarı emâce kebîrce tabaklar, beyâz zemîn elvân çiçekli tabaklar, mâi boyalı ufak salata tabakları, mâili boyalı börek tabakları*” gibi mutfak eşyaları bulunmaktadır. Belgede belirtildiğine göre daha önce mâbeyne gönderilen “*iki adet kabaklı kâse ile bir sürahi*” ise iade

edilmişti. Muhtemelen mâbeyn veya başka bir birimde kullanılmak üzere getirilen bu eşyaların niteliği, saray için alınan en küçük malzemelerde dahi başmâbeyncinin bilgisi ve onayı ile hareket edildiğini göstermektedir. (BOA.TS.MA.e...613-5; Bunların yanı sıra Hazine’de muhafaza edilen bazı kutsal eşyaların nakil ve taşınması başmâbeyncinin bilgisi dahilinde olmaktadır. Bu konuda bir örnek için, BOA.TS.MA.e...630-118.)

Başmâbeyncilik veya serkurenâlık makamının saray dahilinde yaptığı diğer bir görev ise çeşitli kurum ve kuruluşlarla yazışmalar yapmaktır. Bu yazışmaların daha ziyade saray ve saraya bağlı kurumlarla, kişileri ilgilendirdiği söylenebilir. Söz konusu yazışmalara dair hülasalar veya özetler, defterlerde toplanarak tarihlerine göre numaralandırılıp kayıt altına alınmaktaydı. Osmanlı arşivinde Hazine-i Hassa defterleri koleksiyonunda bulunan bir evrak kayıt defterinde söz konusu yazışmalara dair bazı örnekler tespit edebilmekteyiz. Defterde, “*Serkurenâ-yı Hazret-i Şehriyârî*” başlıklı sayfalarda bulunan ve çeşitli yerlere gönderilen tezkîrelerin özetleri numara ve tarih verilerek “*Tezkîre-i Mersûle*” başlığı ile kaydedilmiştir. Bunlardan H.27 Zilhicce 1286/M.30 Mart 1870 ve 21 Muharrem 1287/M.23 Nisan 1870 tarihli iki tezkîre özetinden ilkinin hitân cemiyeti (sünnet merasimi) için hazırlanması istenilen Gümüşsuyu Kışlası’nın şimdiden tahliye edilmesi hakkında serkurenâlıkça ilgili yere gönderilen tebligâta dair olduğu görülmektedir. Bu özetin altına kaydedilmiş ikinci tezkîre özeti ise kışla henüz tahliye olmadığından işlemin hızla gerçekleşmesi hakkında gönderilen diğer tebligâta ilgilidir. Defterde serkurenâlıktan gönderilen tezkîreler ile ilgili yerlerden cevaplar ve tezkîrelerdeki hususlar hakkında yapılan işlemler, “*Mûlahâza*” ve “*Muâmelât*” başlıklarıyla özetlerin yanına kaydedilmiştir. Yazışmalarda kullanılan belgeler ise “*Melfûfu*” başlığıyla ayrı bir kısımda belirtilmiştir. Bu belgelerin “*defter, arz-ı hâl, pusula, tezkîre, rapor, defter-i musaddak, takrir, tezkîre-i sâmiye, muhâbereli tezkîre, tahrîrât, dört kutu pusula*” gibi çeşitlere ayrıldığı görülmektedir. (BOA.HH.d...2337/33-34-35.)

Arşiv belgelerinde mâbeyn birimlerince yapılan yazışma ve bürokratik işlemlerde kullanılan kırtasiye malzemelerinin tür, sayısı, miktar ve fiyatlarına dair detaylar mevcuttur. Nitekim bu hususu içeren bir hesap pusulasına göre H.Gurre-i Şa’bân 1282-Receb 1283/M.Aralık 1865-Aralık 1866 arasında bir yıllık zaman zarfında mâbeyn ve hazine için çeşitli miktar ve adetlerde “*şem-i frengi, tahrîr ipeği, sûrh miskâl, döşeme defteri, posta kağıdı, rıka ve ibrişim*” gibi kırtasiye malzemeleri tedarik edilmişti. H.1286 Şa’bân-H.1287 Recep/M.Kasım 1869-Ekim 1870 arasında ise Enderûn Hazinesi’nden mâbeyne “*4.200 kuruş tutarında hünkârî kağıd, 1.080 kuruş tutarında takrîrlik kağıd, 888 kuruşluk tezkîrelik kağıd, 810 kuruş tutarında 9 kıyye şem-i nerm, 375 kuruş tutarında 150 adet kalem, 400 kuruş tutarında yapılmış zarf, 300 kuruşluk sağır koza, 55 kuruşluk kebîr koza, 880 kuruş tutarında 1.760 kıyye mürekkep, 450 kuruş tutarında 180 kıyye iplik, 180 kuruş tutarında 120 kıyye likâ ile ebru, defterlik kağıd, boş kağıd ve âlâ tahrîrlik kağıd*” gibi çeşitli tür ve miktarlarda kırtasiye malzemeleri gönderilmişti. (BOA.TS.MA.e...631-27)

Sultan Abdülaziz döneminde mâbeyncilerin yaptığı vazifeler arasında bulunan saray dışı hizmetlere (Bunlardan birisi olarak mâbeynciler, padişah saray dışında veya arabasında iken yakınında bulunurlar, padişah bir merasime gitmek üzere arabasına bindiğinde arkasında yürürlerdi. Kanat, 2018:24) gelindiğinde ise, bu vazifeye dair örneklere arşiv belgeleri ve

kaynaklarda rastlamaktayız. Yukarıda belirtildiği gibi mâbeyncilerin temel vazifelerinden birisi padişahın emir, irade ve fermanlarını ilgili şahıslara tebliğ etmektir. Bu vazife dahilinde bir rütbe veya mevkiye tayin edilen şahıslara yapılan tebligatlar önemli bir yer tutmaktaydı. Örneğin H.4 R.Ahir 1281/M.6 Eylül 1864 tarihinde Takvîm-i Vakayi'de yayınlanan bir habere göre, Mâbeyn Nâzırı Hakkı Paşa'ya tevcih edilen vezirlik nedeniyle, vezâret menşûru kurenâ Tosun Bey vasıtasıyla perşembe günü Hazîne-i Hassa'ya gönderilmiş ve burada tören icra edilmişti.(Takvim-i Vakayi' Def'a-763; Dönemin mâbeyn kâtiplerinden olan Atıf Bey hatıratında (*Hâtıra-i Âtıf*) padişahın mâbeyncileri görevlendirdiği hizmetlere dair örnekler vermektedir. Atıf Bey'in verdiği bilgilere göre sarayda yaşanması muhtemel bir yangından tedirgin olan sultan Dolmabahçe sarayını uzaktan görebileceği Yıldız ve Malta kasırlarını ziyaret ettiğinde uzaktan sarayı izleyip ahşaba benzettiği kısımları mâbeyncileri göndererek kaldırtmaktaydı. Gemici, 2015:790)

Mâbeyncilerce yerine getirilen diğer bir saray dışı görev ise padişahın gezi ve ziyaretlerinde maiyetinde bulunarak kendisine refakat etmektir. Kaynaklara göre Sultan Abdülaziz, bazı ziyaret ve gezilerinde yanına mâbeyncilerini almaktaydı. Bunlardan birisi veliahtlığından beri hizmet ve sohbetinde bulundurduğu Nevres Paşa idi. Padişahın Nevres Paşa ve mâbeynci Emin Bey ile bir gece üç çifte kayık ile gezintiye çıktıkları Kanlıca Körfezi'nde bir şahıs ile yaşadıkları hadise ve padişahın bu şahsa sonradan yaptığı ihsan, dönemin sosyal hayatına dair anekdotlardan birisi olarak bazı eserlerde zikredilmektedir. (İbnülemin Mahmud Kemal İnal, padişahın Nevres Paşa'yı zaman zaman azledip, sonra yeniden mâbeynde görevlendirdiğini belirtmektedir. Güler: 2013:259)

Sultan Abdülaziz'in saltanatı boyunca gerçekleştirdiği önemli icraatlarından birisi Avrupa'ya yapmış olduğu gezidir. Bu gezi, aynı zamanda bir Osmanlı padişahının yaptığı tek yurt dışı gezi olma özelliğine sahiptir. Seyahat programı kapsamında 21 Haziran 1867 tarihinde Sultan, Ortaköy Camisi'nde cuma selamlığına katıldıktan sonra şahsına ve maiyetine tahsis edilmiş Sultaniye yatı ile Fransa'ya doğru hareket etmişti. Maiyetinde devlet ricâli ve görevlilerle birlikte başmabeynci Cemil Bey, ikinci mâbeynci Hacı Halid Bey, dördüncü mâbeynci Hâfız Mehmed Bey ve mâbeynci Fuad Bey bulunmaktaydı. (Karaer, 2012: 52-54)

3.2. Sultan Abdülaziz Döneminde Mâbeyncilerin Siyasî Hayattaki Rollerini

Yukarıda kısaca değinildiği üzere II. Mahmud döneminde devlet yapısında gerçekleştirilen reformlar yeni kurumların ortaya çıkarak ülke yönetiminde etkili rol oynamaya başlamaları sonucunu doğurmuştu. Bunlardan birisi olan mâbeyn, XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra giderek artan bir yoğunlukla Osmanlı siyasi hayatının merkezinde yer almıştı.

Sultan Abdülaziz'in saltanat yıllarında bazı mâbeyn personeli, hükümet mensupları ve devlet ricali ile ilişkiler geliştirmekte, padişaha zaman zaman nüfuz ederek ülke siyasetinde etkili olmaktaydılar. Sultanın saltanatının ilk yıllarında görülen istikrar ve düzenin Ali Paşa ve Fuad Paşa devirlerinden sonra sarsılması, devletin borçlarını ödeyemez hale gelmesiyle birlikte başlayan ve padişahın tahtından indirilmesiyle sonuçlanan gelişmelere mâbeynden bazı şahısların karıştıkları görülmektedir. Nitekim Emin Bey, Hafız Mehmed Bey, Fahri Bey ve Ziver Bey, söz konusu gelişmelerin içinde yer alan mâbeyncilerden bazılarıdır. Bunlardan Hafız

Mehmed Bey ve Fahri Bey, yaşananlara dair tanıklıklarını kaleme aldıkları eserlerinde kendi bakış açılarına göre yorumlamışlardır. Bunlar arasında sultanın son başmâbeyncisi olan Hafız Mehmed Bey, Hüseyin Avni Paşa ve ekibinin düzenlediği darbe ve sonrasında yaşanan hadiseleri, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kaleme aldığı *Hakâik'ül-Beyân fî Hakk-ı Cennetmekân Abdülazîz Hân* adlı eserinde ele almıştır. Sicill-i Osmanî'ye göre, kariyerine Enderûn'da başladıktan sonra, kurenâlık görevine getirilen Mehmed Bey ve uzun müddet bu vazifeyi yapmıştır. Bir müddet sonra serkurenâlığa yükselmekle birlikte darbeyi takiben Teke mutasarrıflığına tayin edilmiş ve sonrasında azledilmiştir. Yine Sicill-i Osmanî'ye göre Hafız Mehmed Bey, Hayri Bey, Hüsameddin Bey ve İzzet Bey'den sonra serkurenâ olmuştur. (Mehmed Süreyya, 1996:1734-1735; Hafız Mehmed Bey'in H.1324/M.1908 tarihinde basılan eseri günümüzde sadeleştirilerek yayınlanmıştır. Mehmed Bey eserinde aynı zamanda dönemim tartışmalı ismi sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın azlindeki rolünü detaylarıyla nakletmektedir. Bkz.Hafız Mehmed Bey:1995)

Mâbeyn kadrolarına dair önemli verilerin bulunduğu kaynaklardan birisi, Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye ismiyle neşredilen devlet salnameleridir. Sâlnâmelerde mevcut listeler vasıtasıyla muvazzaf yani görevli mâbeyncilerin yıllara göre sayı ve isimlerini tespit edebilmekteyiz. Örneğin, Hafız Mehmed Bey'in ismi ilk kez H.1280/M.1863-1864 tarihli devlet sâlnâmesindeki listede görülmektedir. Mehmed Bey bu sâlnâmede Ziver Bey'den sonra beşinci sırada zikredilmektedir ki, bu durum beşinci mâbeynci olduğu anlamına gelmektedir. Bir yıl sonraki sâlnâmede aynı mevkide bulunduğu görülen Mehmed Bey'in H.1282/M.1865-1866 tarihli sâlnâmede ismine rastlanmamakla birlikte, H.1283/M.1866-1867 tarihli devlet sâlnâmesinde ismi altıncı mâbeynci olarak geçmektedir. İlerleyen iki yıla ait sâlnâmelerdeki listelerde yine ismine rastlanmayan Hafız Mehmed Bey, H.1288/M.1871-1872 tarihli sâlnâmeye göre ikinci mâbeynci derecesine yükselmiştir. Bu tarihi takiben ilerleyen yıllardaki devlet sâlnâmelerinde tekrardan ismi görülmeyen Hâfız Mehmed Bey, Sultan Abdülaziz'in saltanatının son yıllarına ait H.1292/M.1875-1876-H.1293/M.1876-1877 tarihli sâlnâmelere göre başmâbeynci mevkisindedir. (Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye-H.1280 Def'a-18:33, H.1281 Def'a-19:33, H.1282 Def'a-20:23, H.1283 Def'a-21:23, H.1284 Def'a-22:23, H.1285 Def'a-23:23, H.1286 Def'a-24:23, H.1287 Def'a-25:24, H.1288 Def'a-26:34, H.1289 Def'a-27:34, H.1290 Def'a- 28:24, H.1291 Def'a-29:33, H.1292 Def'a-30:33, H.1293 Def'a-31:32-33)

Öztuna, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilişi ve vefatıyla sonuçlanan hadiseleri detaylıca ele aldığı eserinde Hafız Mehmed Bey'in bilmeyerek darbeye hizmet ettiği görüşündedir. Aynı görüş, Uzunçarşılı tarafından kaleme alınan ve Sultan II. Abdülhamid döneminde Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve vefatıyla ilgili mahkemenin konu edildiği eserde Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'dan nakille belirtilmekte, Hafız Mehmed Bey'in darbenin lideri Hüseyin Avni Paşa'nın mâbeynde bağlantı kurduğu kişilerden biri olduğu vurgulanmaktadır. Hafız Mehmed Bey, kendisine Mütercim Rüştü Paşa ve mâbeynci Emin Bey yoluyla gelen darbe yapılacağı bilgisini, Hüseyin Avni Paşa'ya duyduğu güven nedeniyle padişaha iletmemiştir. Bununla birlikte Sultan Abdülaziz Topkapı Sarayı'na gitmek üzere hazırlanırken yanında bulunanlardan birisi Mehmed Bey'dir. Padişah Feriye Sarayı'na nakledilmeden önce bir süre

onunla birlikte Topkapı Sarayı'nda kalmıştır. Ancak, II. Abdülhamid tarafından darbeye karışanlardan birisi olarak görülmüş, bu nedenle Antalya mutasarrıfı yaparak İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a dönebilen Hafız Mehmed Bey'e Canik mutasarrıflığı verilmiş, bu esnada yukarıda zikredilen eserini yazmıştır. Öztuna'ya göre eser İttihat ve Terakki'nin ülke siyasetinde belirleyici aktör olduğu bir zamanda yorumlandığı için değerlidir. (Öztuna, 2015: 73-74, 133-134; Uzunçarşılı, 1967:16, 59)

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve sonrasındaki gelişmelerin içinde en fazla yer alan mâbeynci Fahri Bey'dir. Kaynaklara göre darbenin yaşandığı tarihlerde 30 yaşlarında olup, Eyüp doğumlu ve Hafız Mehmed Bey gibi Enderun kökenlidir. Burada yedi yıl eğitim gördükten sonra İstabl-ı Amire'de görev almış, üç ay sonra mâbeynciliğe getirilmiştir. Dokuz yıl mâbeyncilik yaptıktan sonra ikinci mâbeynci derecesine yükselmiştir. Öztuna'ya göre, hadisenin yaşandığı gece sarayda vazifeli olup darbenin gerçekleşmesini beklemiştir. Darbe sonrasında Topkapı Sarayı'na gönderilmek üzere hazırlanan padişahın yanında bulunanlardan birisi olmuş ve Mehmed Bey'le birlikte padişaha burada refakat etmiştir. Ancak, padişah Feriye Sarayı'na nakledildikten sonra sürekli yakınında bulunmasına rağmen, öldürülmesine bizzat karışmıştır. (Öztuna, 2015: 133-124, 169, 183; Uzunçarşılı, 1967:59)

Hafız Mehmed Bey gibi Fahri Bey'in de mâbeyn kariyerini devlet sâlnâmelerindeki listeler vasıtasıyla izleyebilmekteyiz. İsmine ilk kez H.1286/M.1869-1870 tarihli devlet sâlnâmesinde rastlanan Fahri Bey bu tarihte beşinci mâbeyncidir. Bir yıl sonraki sâlnâmede ise mevkisi aynı olmakla birlikte, H.1288/M.1871-1872 tarihli sâlnâmede ismi mevcut değildir. Ancak bir yıl sonraya ait H.1289/M.1873-1874 tarihli sâlnâmede ikinci mâbeynci derecesine yükseldiği görülmektedir. H.1290/M.1874-1875 tarihli devlet sâlnâmesine göre mevkisini muhafaza ettiği anlaşılan Fahri Bey, H.1291/M.1874-1875 tarihli sâlnâmeye göre ise ikinci mâbeynci Haydar Bey'den bir derece aşağıda, üçüncü mâbeyncilik vazifesindedir. Sultan Abdülaziz'in saltanatının son yıllarını içeren H.1292/M.1875-1876 ve H.1293/M.1876-1877 tarihli sâlnâmelerde ikinci mâbeynciliğe yeniden tayin edildiği tespit edilmektedir. (Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmânîyye-H.1286 Def'a-24:23, H.1287 Def'a 25:24, H.1288 Def'a-26:34, H.1289 Def'a-27:24, H.1290 Def'a-28:24, H.1291 Def'a-29:33, H.1292 Def'a-30:33, H.1293 Def'a-31:32-33)

Sultan II. Abdülhamid döneminde Sultan Abdülaziz'in öldürülmesine karıştığı gerekçesiyle tutuklanan Fahri Bey, Yıldız Mahkemesi olarak bilinen davada yargılanmıştır. Mahkeme heyetinin kaleme aldığı iddianamede Feriye Sarayı'na gönderilen Fahri Bey'in burada katil zanlılarına yardım ettiği ileri sürülmüştür. Bizzat padişah tarafından da sorgulanan Fahri Bey iddiaları reddetmiş, padişahın ve valide sultanın kendisine emniyet ve sevgileri bulunduğunu, padişaha sadakatle hizmet ettiğini ileri sürmüştü, ancak bu savunma yeterli görülmemekle idama mahkûm edilmiştir. Dava neticesinde suçlu bulunanlara verilen idamlar padişah tarafından kürek cezasıyla değiştirilince on sene müddetle kürek cezasına çarptırılmış, Midhat Paşa ve diğer mahkûmlarla birlikte Taif'e sürülmüştür. Sürgünden II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte geri dönen Fahri Bey, hatıralarını *İbretnüma* adını verdiği eserinde kaleme almıştır. II. Meşrutiyet döneminde yazıldığı için devrin II. Abdülhamid karşıtı havasını taşıyan eserinde suçsuz olduğunu, sultan tarafından sorgulanarak işkenceden geçirildiğini, bu nedenle suçlamaları

kabul etmek zorunda kaldığını öne sürmektedir. (Uzunçarşılı, 1967: 233, 236, 275, 289, 307, vd.; Fahri Bey, eserinde darbe ve sonrasında yaşanan gelişmeler açısından kendisini savunmakta, Yıldız mahkemesinde görülen davada mahkûm olmasına sebebiyet veren padişahın öldürülmesine karıştığı iddiasını reddetmektedir. Söz konusu eser için, Baykal,1989)

Sultan Abdülaziz döneminde siyasi gelişmelerde ismi geçen diğer bir mâbeyn mensubu ise Ziver Bey'dir. Günümüzde Kadıköy'de bulunan bir semte ismini veren Ziver Bey, Sultan II. Abdülhamid'in başkâtibi Tahsin Paşa'nın hatıratına göre veliahd Murad Efendi ile ilişki içinde olup, veliahdta Sultan Abdülaziz hakkında birtakım haberler nakletmekteydi. Dönemin diğer kaynaklarına göre Ziver Bey'in ilişki içinde olduğu devlet adamlarından birisi Mısır Hıdivi'dir. Hıdiv Mehmet Ali Paşa'yı sadrazam Ali Paşa'ya karşı destekleyen Ziver Bey'in varlığı nedeniyle Ali Paşa'nın padişah nezdindeki telkinleri etkili olmamaktadır. Hıdiv, söz konusu ilişki kapsamında Hariciye Nâzırı Mısırlı Şerif Paşa'nın azledilmesi için Ziver Bey'i devreye sokarak kendisine 30.000 lira vermiş ve Şerif Paşa'yı azlettirmeyi başarmıştır. (Ebuzziya Tefvik, 2006: 291; Göncü, 2006: 79; Tahsin Paşa, 1931:84)

Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye def'alarında H.1279/M.1862-1863 tarihinden itibaren mâbeynci kadroları arasında ismine rastlanan Ziver Bey, bu tarihte kaimmakam rütbesine sahiptir. Bir yıl sonraki H.1280/M.1863-1864 tarihli sâlnâmede miralay rütbesinde görünen Ziver Bey'in aldığı rütbelere dair ilerleyen yıllara ait sâlnâmelerde bilgi yer almamaktadır. Ancak bey unvanını taşıması, mirliva yani vezaret rütbesine yükseltilmediğini göstermektedir. H.1279/M.1862-1863 tarihli sâlnâmede dördüncü mâbeynci mevkisinde bulunan Ziver Bey, H.1283/M.1866-1867 tarihli sayıda beşinci mâbeynci olarak görülmektedir. H.1286/M.1869-1870 H.1287/M.1870-1871 tarihli sâlnâmelere göre ise ikinci mâbeynciliğe yükselmiştir. Bununla birlikte Sultan Abdülaziz'in saltanatının son beş yılına ait sâlnâmelerde Ziver Bey'in ismine rastlanmamaktadır. Ancak, belgeler vasıtasıyla H.18 Cemâziyülâhir 1288/M.4 Eylül 1871'de ikinci mâbeynci iken başmâbeynci olarak atandığı tespit edilmektedir. (Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye-H.1279 Def'a-17:34, H.1280 Def'a-18:33, H.1281 Def'a-19:33, H.1282 Def'a-20:23, H.1283 Def'a-21:23, H.1284 Def'a-22:23, H.1285 Def'a-23:23, H.1286 Def'a-24:23, H.1285 Def'a-25:24, H.1286 Def'a 26:34; BOA.MB.İ...27/106)

3.3.Sultan Abdülaziz Döneminde Mâbeyncilik Görevine Yapılan Tayinler

Osmanlı bürokrasisinin önemli memuriyetleri arasındaki mâbeynciliğin tayin ve istihdam açısından hareketli bir görünüm arz etmekte olması dikkate değer bir husustur. Nitekim araştırmacılara göre mâbeynciliğe yapılan tayinlerde sürekli bir değişim gözlenmektedir. Göreve getirilen bir mâbeynci yani kurenânın kısa süre sonra yaverliğe, daha sonra hademe-i hassalığa tayin edildiğine dair örnekler rastlanmaktadır. (Göncü, 2006:80) Aynı durumun başmâbeyncilik için de geçerli olduğu söylenebilir.

Sultan Abdülaziz döneminde mâbeynciliğe tayin edilen kişilerin isimleri Hafız Mehmed, Fahri ve Ziver Beyler örneklerinde olduğu gibi, sâlnâmelerde bulunan listeler vasıtasıyla tespit edilebilmektedir. Ancak söz konusu listelerde dönem boyunca görev yapmış bütün mâbeyncilerin ismi yer almamaktadır. Tayin ve azillerdeki söz konusu süreklilik göz önünde bulundurulduğunda, sâlnâmelere isimleri yansıyan mâbeyncilerin listelerin gönderildiği tarihte

görevde bulunan şahıslar oldukları anlaşılmaktadır. Listelerin gönderilmesinden önce görevden alınan mâbeynciler ise sâlnâmelerde yer almamışlardır. Tayin ve azillerdeki bu hareketli durum bu hususta net tespitler yapılmasını zorlaştırmaktadır.

Sultan Abdülaziz döneminde başmâbeynci veya serkurenâ olarak atanan kişilerin ağırlıkla mâbeyn bünyesinden seçtikleri ve atamalar yapılırken genelde mâbeynciler arasındaki derecelerin göz önünde bulundurulduğu söylenebilir. (Uzunçarşılı, Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz'in başmâbeyncilerini Topkapı Sarayı'ndan seçtiklerini, V.Murad'ın aynı yolu izleyerek Topkapı Sarayı Hazine Kethüdası Edhem Bey'i başmâbeynciliğe getirdiğini ifade etmektedir. Uzunçarşılı, 1967:9) Nitekim, Hafız Mehmed Bey ve Ziver Bey gibi ikinci mâbeyncilik mevkisindeki şahısların, bir süre sonra başmâbeynciliğe tayin edilerek hizmet ettikleri birimin en üst mevkisine geldikleri görülmektedir. Örneğin Ziver Bey, H.18 Cemâziyülâhir 1288/M.4 Eylül 1871'de *kurenâ-yı sâni* iken serkurenâlığa getirilmiş, selefi Nevres Paşa'dan kalan maaş ve tayinât kendisine tahsis edilmiştir. H. Selh-i Şevvâl 1290/M. 22 Kasım 1873 tarihinde "*serkurenâlık hizmet-i celîlesine*" yine bir ikinci mâbeynci, Hakkı Bey tayin edilmiştir. Sultan Abdülaziz döneminin tanınmış devlet adamlarından birisi olan Nevres Paşa ise Tasvir-i Efkâr'ın H.25 Cemâziyülâhir 1283/M.4 Kasım 1866 tarihli 433. sayısında yer alan habere göre, "*mâbeyn-i hümayûn'a me'mûr*" iken serkurenâlığa atanmıştır. (BOA.MB.İ...25-14, 27-106, 29-89; Hayta, 2002:43) Ancak, bu tayinden önce de Nevres Paşa ikinci kurenâlık ve takiben bir süre serkurenâlık yapmıştır. Nitekim, H.1278/M.1861-1862 tarihli devlet salnamesine göre serkurenâ Galib Bey'den sonra ikinci kurenâ olan Nevres Bey, bir yıl sonrasına ait H.1279/M.1862-1863 tarihli sâlnâmede ferik rütbesiyle serkurenâ mevkisinde görülmektedir. Bu tarihi takiben sâlnâmelerdeki mâbeynciler arasında ismine rastlanmayan Nevres Bey, H.1288/M.1871-1872 tarihli sâlnâmede bu kez müşir rütbesi ve Nevres Paşa unvanıyla yeniden serkurenâ olarak karşımıza çıkmaktadır. (Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye H.1278 Def'a 16:34, H.1289 Def'a 17:34, H.1288 Def'a 26:34; Bkz. Tablo-I)

İncelenen dönemde başmâbeynciliğe seçilenler arasında kurumun diğer önemli personeli olan mâbeyn kâtiplerine de rastlanmaktadır. Hatta mâbeynde kurenâ ve kâtipler arasında sık sık vazife değişimi yapıldığı söylenebilir. Örneğin, H.1280/M.1863-1864 tarihli devlet sâlnâmesi ve diğer def'alarda kâtip olarak görünen Şevket Bey'in ilerleyen tarihlerde kurenâlık ve serkurenâlık yapması bu mevkilerdeki değişimin bir örneğidir. Başka bir örnek olarak H.3 Safer 1279/M.31 Temmuz 1862 tarihinde mâbeyn kâtibi Hasan Bey serkurenâlığa tayin edilmiştir. H.28 Cemâziyülevvel 1287/M.26 Ağustos 1870 tarihinde ise "*çerağ buyrulan*" yani görevinden ayrılan serkurenâ Hurşid Bey'in yerine mâbeyn kâtiplerinden İzzet Bey getirilmiştir. Bununla birlikte, H.16 Zilka'de 1288/M.27 Ocak 1872 tarihli bir belgede Hurşid Bey'in kapıcılar kethüdalığından alınarak yeniden serkurenâlığa tayin edildiği görülmektedir. (Katiplikten kurenâlığa, kurenâlıktan kâtipliğe yapılan tayinler sâlnâmelerden görülebilmekte olup, bu hususta dikkate değer sayıda örneğin var olduğunu söyleyebiliriz. Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye H.1280 Def'a-18:33, vd.; BOA.MB.İ...18-1, 23-95, 26-17)

Kurenâ ve kâtiplerlerle birlikte başmâbeynci olarak tayin edilen mâbeyn mensupları arasında mâbeynin askeri personeli arasındaki yaverlere de rastlanmaktadır. H.27 Zilhicce 1283/M.2

Mayıs 1867’de “*yâver-i hârb-i hazret-i şehriyârî*” Cemil Bey, H.3 Receb 1290/M.27 Ağustos 1873’te ise seryâver Selami Bey serkurenâlığa getirilmişlerdir. (BOA.İ.DH...562-39135, BOA.MB.İ...29-3; Hayta, 2002:43)

İncelenen dönemde mâbeynci veya kurenâ tayinlerine geldiğimizde ise başmâbeyncilikte olduğu gibi yine mâbeyn başta olmak üzere sarayda diğer birimlerde görev yapan şahıslar arasından atamalar yapıldığı görülmektedir. Örneğin H.5 Ramazân 1280/M.13 Şubat 1864 tarihinde Yusuf Bey “*mâbeyn-i Hümayûn’a me’mûr*” iken mâbeynciliğe getirilerek “*silk-i kurenâya idhâl*” edilmiştir. Ayrıca yeni maaşı, eski maaşı olan 7.500 kuruşa bir misli zam yapılarak 15.000 kuruşa çıkarılmıştır. H.Gurre-i Cemâziyülevvel 1281/M.2 Ekim 1864 tarihinde ise mâbeyn ikinci kapı çukadarı Ahmed Bey “*silk-i kurenâ-yı hazret-i şâhâneye idhâl*” buyrulduğundan yerine başka bir mâbeyn görevlisi olan Gidiş Müdürü Abdi Efendi tayin edilmiştir. H.16 Zilka’de 1288/M.27 Ocak 1872 tarihinde şamdancıbaşı Mustafa Bey kurenâlığa getirilmiş, H.13 Safer 1290/M.12 Nisan 1873’te ise kurenâdan Ali Rıza Bey yâverliğe nakledildiğinden yerine Hasan Bey atanmıştır. (BOA.MB.İ...19/133. Yusuf Bey’e önceki maaşının bir misli eklenerek tahsis edilen 15.000 kuruş, ikinci mâbeynci maaşı ile aynı seviyededir. Bu bakımdan belgede açıkça belirtilmemekle birlikte Yusuf Bey’in bu mevkiye getirildiği düşünülmektedir. Bununla birlikte H.1283/M.1867 tarihli bir maaş defterinde Yusuf Bey’in eskisi gibi yine 7.500 kuruş maaş aldığı görülmektedir. Deftere göre ikinci kurenâ Hacı Halid Bey 15.000 kuruş maaş almaktadır. Bu bakımdan Yusuf Bey’in evvela ikinci kurenâlığa atandığı, ancak ilerleyen tarihlerde yerini Hacı Halid Bey’e bırakıp üçüncü kurenâlığa getirildiği düşünülebilir. Bu örnek aynı zamanda mâbeynci tayinleri hakkındaki sürekliliğin göstergelerinden birisi olarak sayılabilir. BOA.HH.d...735/2.)

Osmanlı arşivindeki Hazine-i Hassa Defterleri koleksiyonunda bulunan maaş defterleri ışığında serkurenâların görevde kaldıkları süreler hakkında izlenim elde edilebilmektedir. Nitekim, H.1288/M.1872 tarihli bir maaş defterinde aldıkları maaşlar ile tayin ve azil tarihleri detaylı olarak belirtilmiştir. Tayinlerin rûmî tarihle belirtildiği defterdeki kayıtlara göre, serkurenâ Hurşid Bey’in R.22 Temmuz 1288/M.4 Ekim 1872 tarihindeki çerağıyla yerine İzzet Bey atanmıştır. R.9 Ağustos 1288/21 Ekim 1872 tarihinde ise İzzet Bey’in beşinci kitâbete tayini ile Mehmed Bey serkurenâ olmuş, R.2 Teşrîn-i evvel 1288/M.14 Aralık 1872 tarihinde Mehmed Bey’in de çerağıyla Ziver Bey serkurenâ olarak tayin edilmiştir. (BOA. HH.d...752/1; Bkz. Tablo-IV) Defterdeki serkurenâ tayinlerine dair kayıtlar, yukarıda vurgulandığı gibi mâbeyncilikteki değişimin sürekliliğini göstermektedir. Nitekim defterden anlaşıldığı kadarıyla Hurşid Bey’in yerine atanan İzzet Bey sadece iki hafta üç gün görevde kalmıştır. Mehmed Bey ise Ziver Bey’in serkurenâlığa tayin edildiği tarihe kadar yuvarlak olarak iki ay bu makamda bulunmuştur. (Bkz. Tablo-IV)

İzzet Bey’in serkurenâlıktan mâbeyn beşinci kitabetine tayini dikkat çekici bir durumdur. Benzer biçimde Yaver Bey’de serkurenâlıktan alındıktan sonra çeşitli görevlerde bulunmuş ve mâbeyn hademeliğine getirilmiştir. H.23 Şevvâl 1280/M.1 Nisan 1864 tarihli bir belgeye göre, Yaver Bey serkurenâ iken 7.500 kuruş maaşla Rûsumât Meclisi azalığına tayin edilmiştir. H.29 Zilka’de 1287/M.20 Şubat 1871 tarihli başka bir belgede ise bu kez kendisinden “*kurenâ-yı şâhâne*” sıfatıyla bahsedilmekte, uhdesine “*ûlâ sınıf-ı evveli*” rütbesi tevcih edilerek 10.000

kuruş maaşla Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî azalığına atandığı belirtilmektedir. H.13 Şa'bân 1289/M.16 Ekim 1872'de ise Yaver Bey'in mâbeynde döndüğü, 5.000 kuruş maaşla mâbeyn hademesi olarak tayin edildiği görülmektedir. (BOA.MB.İ...17-50, 27-108, BOA.A.MKT.MHM.295-86; Hayta, 2002:65)

İzzet ve Yaver Beylerin başmâbeyncilikten sonra tayin edildikleri vazifelerin hangi sebeple belirlendiği, bu atamaların bir nevi tenzil-i rütbe niteliği taşıyıp taşımadığı hakkında bir yargıya varılamamaktadır. Ancak, tecrübeleri nedeniyle mâbeynde kalmaları gerektiğine karar verilip, uygun olduğu düşünülen görevlerle yeniden istihdam edilmeleri ihtimal dahilindedir.

Serkurenâlık yapmış olan padişah yaveri Cemil Bey'e geldiğimizde ise Yaver Bey'in ilk tayininde olduğu gibi, vazifeden alındıktan sonra bir şurada üyeliğe getirildiği görülmektedir. Ancak bu görevde Yaver Bey gibi fazla kalmamıştır. Tasvir-i Efkâr gazetesinin H.3 Zilka'de 1284/M.15 Şubat 1869 tarihli 696 numaralı sayısında kendisinden kurenâ sıfatıyla zikredilen yâver Cemil Bey'in Dâr-ı Şûrâ üyeliğine atandığı, ancak daha sonra üyeliğinin kaldırıldığı haberine yer verilmiştir. (Hayta, 2002:56)

İzzet, Yaver ve Cemil Beylerin aksine arşiv belgeleri ve kaynaklarda diğer serkurenâ ve kurenâların görevlerinden alındıktan sonra hangi vazifelerde bulduklarına dair fazla bilgi mevcut değildir. Ancak yukarıdaki örneklerden hareketle yine mâbeyn bünyesindeki görevlere, saraydaki diğer birimlere ve çeşitli devlet memuriyetlerine atanmakta oldukları söylenebilir. Örneğin, H.26 Safer 1278/M.2 Eylül 1861'de eski serkurenâ Galib Bey'in liva (mirliva) rütbesiyle bir göreve yerleştirilmesi için serkaskerlik makamına müracaat edilmiştir. Bir yıl sonrasına, H. 20 Muharrem 1279/ M.18 Temmuz 1862 tarihli bir belgeye göre eski serkurenâ Emin Paşa'nın, Hakkı Paşa'nın vefatıyla şeyhülharemlik görevine tayin edilmesi kararlaştırılmıştı. H.29 Cemâziyülevvel 1289/M.4 Ağustos 1872 tarihinde ise Zabtiye Müsteşarı Süleyman Paşa'nın azliyle yerine eski serkurenâ Hurşid Bey tayin edilmişti. (BOA.İ.DH..654-45529, BOA.A.MKT.MHM.233-88, BOA.A.MKT.NZD.434-57; Bununla birlikte H.19 Şevvâl 1294/M.27 Ekim 1877 tarihinde eski serkurenâ Edhem Efendi'nin Hazine Kethüdalığı'na tayin edildiği görülmektedir. Edhem Efendi yukarıda belirtildiği üzere 1876 tarihinde V. Murad'ın tahta çıkmasıyla yeniden serkurenâ olmuştur. BOA.İ.DH..756-61708; Uzunçarşılı, 1967: 9)

Kurenâlara geldiğimizde, serkurenâlar gibi söz konusu maaş defterinden hareketle hizmet süreleri ve atandıkları diğer görevler hakkında detaylar elde etmemiz mümkündür. Ancak defterde ismi zikredilen kurenâlardan iki kişi hariç tümünün "*aher hizmete ta'yîn*" edildikleri ifade edilmekle birlikte, bu hizmetin ne olduğu açıkça belirtilmemektedir. Tayin edildikleri memuriyet açıkça belirtilen iki kurenâ mevcuttur. Bu şahıslar İbrahim Bey ile Tahir Bey'dir. R.19 Mart 1288/ M.31 Mayıs 1872 tarihinde Hüsni Bey'in yerine kurenâ olarak tayin edilen İbrahim Bey, R.24 Nisan 1288/M.6 Temmuz 1872 tarihinde "*yâverân silkine idhâliyle*" görevini yeniden Hüsni Bey'e devretmiştir. Hüsni Bey ise R.26 Nisan 1288/M.8 Temmuz 1872 tarihinde vazifesini Mazhar Bey'e bırakmıştır. Mazhar Bey de R.24 Mayıs 1288/M.5 Ağustos 1872 tarihinde başka bir hizmete tayin edildiğinden, kurenâlığa ait maaşının hazineye kalmasına karar verilmiştir. Yine, R.13 Nisan 1288/M.25 Haziran 1872 tarihli bir atama

kaydına göre, Halil Bey'in başka hizmete tayini ile yerine Tahir Bey, Tahir Bey'in R.27 Haziran 1288/M.8 Eylül 1872 tarihinde İbrahim Bey gibi “*yâverân silkine idhâliyle*” yerine tekrardan Hüsni Bey tayin edilmiştir. (BOA.HH.d...752/1-4; Bkz. Tablo-IV)

Vazife süreleri açısından maaş defterindeki kayıtlar göz önünde bulundurulduğunda, Hüsni Bey'in, yerine gelen İbrahim Bey'in yaver olarak tayini ile yeniden kurenâlığa döndüğü, ancak sadece iki gün sonra vazifesini Mahzar Bey'e devrettiği görülmektedir. Mahzar Bey vazifesinde aşağı yukarı bir ay kalabilmiştir. Defterdeki diğer kurenânın ise altı gün, iki hafta, yuvarlak olarak bir ay, bir aydan kısa veya uzun sürelerle ve yine yuvarlak olarak iki ay gibi zaman aralıklarında görevde buldukları söylenebilir. (Bkz. Tablo-IV)

Sultan Abdülaziz dönemi mâbeyncilerinin görev ve vazifeleri açısından vurgulanması gereken diğer bir husus sahip oldukları rütbe ve nişanlardır. Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye def'alarında yer alan listelere göre bu dönemde en yüksek mâbeynci rütbesinin müşir olduğu görülmektedir. Listelerde ismi geçen diğer serkurenâlardan Şevket Bey hariç tümü ferik rütbesi taşımaktadır. Kurenâların sahip olduğu rütbelere ise, mirliva (liva) rütbesinden başlayarak miralay, binbaşı, kaimmakam, kolağası ve yüzbaşı olarak yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik bir dizilim göstermektedir. Yüzbaşidan daha düşük bir rütbe taşıyan herhangi bir kurenâyâ rastlanmamıştır. En yüksek nişan sahibi olan kişi ise yine Nevres Paşa'dır. Nevres Paşa birinci dereceden Osmanî ve Mecidî nişanlarını taşımaktadır. Nevres Paşa'dan sonra Hurşid Bey'in birinci dereceden Mecidî, Fuâd Bey'in ikinci dereceden Mecidî ve Osmanî, diğer serkurenâlardan Şevket Bey'in ikinci dereceden Mecidî ile dördüncü dereceden Osmanî, Mehmed Bey'in ise üçüncü dereceden Mecidî ve ikinci dereceden Osmanî nişanlarını hamil oldukları görülmektedir. (Bkz. Tablo-I; Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye H.1277 Def'a-15:34, H.1278 Def'a-16:34; Sâlnâmelerdeki listelerde kurenânın askeri rütbelere taşırken, mâbeyn katiplerinin sivil rütbelere sahip oldukları görülmektedir. Örneğin H.1280/M.1866-1867 tarihli sâlnâmeye göre mâbeyn başkâtibi Emin Bey “*ûlâ*”, diğer kâtipler Hilmi Efendi, Şevket Bey ve Muhtâr Efendi “*ûlâ sânisî*” rütbesini taşımaktadırlar. Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye H.1280 Def'a-18:33; Bu durum arşiv belgelerinde de görülmektedir. “*Mâbeyn-i Hümayûn beşinci kitâbetine ta'yîn buyrulan saâdetlû Ziyâ Bege (Paşa) emsâli vechle rütbe-i ûlâ sınıf-ı sanisi ihsan buyrulmağla*” BOA.İ.DH..509/34669, 730-50855 vd. Bununla birlikte, Yaver Bey örneğinde olduğu gibi başka vazifeye sivil rütbeyle tayin edilen kurenâyâ rastlanmaktadır. BOA.A.MKT.MHM.295-86)

Mâbeyncilere dönem içinde ihsân edilen nişanlara ait berâtlarda söz konusu nişanın verilmiş sebeplerine dair detaylar mevcuttur. Örneğin, H.Evâhir-i Receb 1278/M.16 Ocak 1862 tarihli beratta kendisinden “*iftihâr'ül-emacîd ve'l-ekârim Hâlid Bey zîde ulvuhû*” ibareleriyle bahsedilen kurenâ Hacı Halid Bey, “*mevsûf olduğu hamîyyet ve istikâmeti ve umûr-ı me'mûresinde ibrâz-ı mesâi-i cemîleye say' ve dikkâti*” gibi özellikleri nedeniyle üçüncü dereceden Mecidî nişanına uygun görülmüştü. Hacı Halid Bey ve diğer mâbeyncilere verilen nişanlar diğer Osmanlı devlet memurlarında olduğu gibi derece olarak yükseldikçe bir önceki ihsanda verilen nişan, o nişana yeni sahip olana ait olmaktadır. Örneğin H.24 C.Evvel 1279/M.22 Kasım 1862 tarihinde, serkurenâ Yaver Bey'e ikinci dereceden Osmanî nişanı verildiğinden ondan kalan üçüncü rütbeden nişan-ı Osmanî Halid Bey'e verilmişti. Belgeye

göre diğer kurenâlar Emin ve Tevfik Beyler üçüncü dereceden, Mehmed Ali ve Hâsan Beyler dördüncü dereceden Osmanî, Mehmed Bey ise üçüncü dereceden Mecidî nişanına sahiplerdi. (BOA.A.DVN.MHM.35-53, BOA.İ.DH..499-33913;)

Mâbeyncilere verilen nişanlara dair haberler bazen Takvîm-i Vakayi'de yayınlanıyordu. Gazetenin H.14 Ramazan 1280/M.22 Şubat 1864 tarihli 736. sayısındaki habere göre serkurenâ Ali Bey'e ikinci, kurenâ Yusuf Efendi'ye üçüncü ve kurenâdan Necib Efendi'ye yine üçüncü dereceden nişan-ı Osmanî ihsan edilmişti. Gazetenin H.5 Şa'bân 1288/M.20 Ekim 1871 tarihli 1421. sayısında ise serkurenâ Ziver Bey'e tebdilen, yani üçüncü derece yerine ikinci dereceden nişan-ı Osmanî ihsan edildiği haberine yer verilmişti. Takvîm-i Vakayi', Def'a-736, 1421)

3.4.Sultan Aziz Döneminde Mâbeyncilerin Maaş, Tâyinât ve Diğer Gelirleri

Mâbeyn mensuplarının maaşları saraya bağlı bütün masrafların karşılandığı Hazine-i Hassa tarafından ödenmekteydi. (H.1279/M.1863 tarihli bir belgeye göre harem, kurenâ beyler, mâbeyn kâtipleri ve saraylıların maaşları Arabi aylara göre, yani hicrî tarihle verilmekte iken, Eylül ayından itibaren "*şemsîye tahvîl*" edilerek rûmî tarihe göre verilecekti. BOA. MB.İ...18-21). Bu maaşların karşılandığı Hazine-i Hassa açısından saraya bağlı birimlere yapılan harcamalar önemli bir gider kalemiydi. Bunlar arasında mâbeyn, harem ve Hazine-i Hassa'ya bağlı diğer birimlerle, saray ve köşk gibi yerlerdeki personelin maaşı gelmekteydi. (Terzi, 2000:124) Sultan Abdülaziz döneminde Hazine-i Hassa ve saraya ayrılmış tahsisatın miktarında birtakım kısıntılara gidilmek zorunda kalınmıştı. Nitekim Sultan Abdülmecid döneminde başlayan borçlanma ve gittikçe artan masraflar devletin ciddi bir ekonomik sıkıntıyla karşı karşıya gelmesine sebebiyet vermişti. Bununla birlikte söz konusu dönemde mâbeyncilere verilen maaşlar esas itibarıyla serkurenâdan başlayarak en alt rütbedeki kurenâyâ göre değişim göstermekteydi.

Sultan Abdülaziz, saltanatının ilk yıllarında mali vaziyetin kritik durumda olması sebebiyle bir tasarruf programı yürürlüğe koymuştu. H.1279/M.1862 tarihinden itibaren çıkardığı bir hatla bu program yürürlüğe girmişti. Program dahilinde Hazine-i Hassa'nın düzenli olarak verilmekte olan tahsisatı azaltılmıştı. Bu tarihlerde Hazine-i Hassa ayda 15 bin kese yani 7.500.000 kuruşluk tahsisata sahipti. Önceden belirlenmeyen masraflar (*mesârif-i gayr-i melhûz*) için ayrıca Hazine-i Hassa'ya ayda 5 bin kese verilmekteydi. Tasarruf tedbirleri kapsamında söz konusu 5 bin kesenin alınmasından vazgeçildi. Hanedan mensuplarının tahsisatı azaltıldığı gibi hizmet karşılığı olmayan genel maaşların kesilmesi ve lüzumsuz hizmetlerin kaldırılması kararlaştırıldı. Bunlar arasında memur ve kâtiplere verilen tayinatlar da vardı. (Karamursal, 1989:83)

Tanzimât döneminde mabeyncilerin maaşlarına bakıldığında, serkurenânın 30.000, ikinci kurenânın 15.000, diğer kurenânın ise 7.500-5.000 kuruş arasında değişen maaşlar aldıkları görülmektedir. (Göncü, 2006:80) Sultan Abdülaziz'in saltanat yılları açısından ise bu rakamlarda tasarruf tedbirleri kapsamında yapılan azaltmalar dışında dikkate değer değişmelerin olmadığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte daha az miktarda yani 3.000 kuruş maaş alan kurenâlara rastlandığını belirtmek gerekir. Tedbirler kapsamında maaşlardan yapılacak bu kesintiler mevkilere göre yapılmaktaydı. H.Gurre-i Ramazan 1279/M.20 Şubat 1863 tarihli bir belgede bu doğrultuda icra edilecek bazı düzenlemeler belirtilmişti. Buna göre

Hazine-i Hassa'ya verilecek maaşın 80, Darüssaade Ağası Talha Ağa'nın maaşının 40, serkurenâ Yaver Bey ile mâbeyn başkâtibi Mustafa Efendi'nin maaşlarının 50'şer kese "tenzil ve taklîli"ne karar verilmişti. Ayrıca kurenâlar Emin, Hasan, Refik ve Asım Beylere ait maaşlardan 1.000 kuruş tutarında tenzile gidilmesi kararlaştırılmıştı. (BOA.MB.İ...18-150)

Yapılan bu tenzillere dair bazı detaylar Hazine-i Hassa Defterleri koleksiyonundaki maaş defterlerinde mevcuttur. Bu defterlerden, H.1283/M.1867 tarihinde mâbeyncilere verilen maaşların dökümlerini içeren bir örnekte, tenzil öncesi ve sonrasındaki maaş miktarları kaydedilmiştir. Kayıtlara göre serkurenâ Nevres Paşa 30.000 kuruş maaş almakta iken maaşı 23.833 kuruşa, ikinci kurenâ Hacı Halid Bey'in maaşı 15.000 kuruşdan 12.333 kuruşa indirilmiştir. Diğer kurenâların maaşına gelindiğinde herhangi bir tenzilata gidilmediği görülmektedir. Deftere göre kurenâdan Yusuf Bey 7.500, Ziver Bey 5.000, Fuad Bey 5.000, Ziya Bey 3.000 ve Remzi Bey 3.000 kuruş tutarında maaş almaktaydılar. Eski kurenâ Selim Bey'e ise 19 gün boyunca yaptığı kurenâlık nedeniyle "kîst'ül-yevm" hesabıyla, 3.000 kuruş üzerinden 1.838 kuruş 20 para maaş ödenmişti. (Bkz. Tablo-III; Defterde mâbeyn amirlerinden başkâtip Emin Bey'in serkurenâ Nevres Paşa gibi 30.000 kuruş maaş aldığı görülmektedir. Emin Bey'in maaşı aynı şekilde kesintiyle 23.833 kuruşa gerilemiştir. Deftere göre ikinci kâtip Hilmi Efendi ise 15.000 kuruşla ikinci kurenâ ile aynı maaşı almaktadır. Üçüncü kâtip Şevket Bey, 10.000, dördüncü kâtip Muhtar Bey 7.500 kuruş maaşa sahiptir. Bu örneklerden yola çıkarak mâbeynci ve kâtip maaşlarının genellikle aynı seviyede olduklarını söyleyebiliriz. BOA.HH.d...735/2)

Söz konusu defterde hanedan mensupları ve bazı saraylılara ait maaşlara baktığımızda, Sultan Abdülaziz'in büyük şehzadesi Yusuf İzzettin Efendi'nin 50.000 kuruş maaş almakta iken maaşının kesinti ile 38.332 kuruşa indirildiği görülmektedir. Diğer hanedan mensupları Mahmud Celalettin Efendi ile Mehmed Selim Efendi 25.000 kuruş, Saliha Sultan 20.000, Nazime Sultan ise 10.000 kuruşluk maaşlara sahiptirler. Defterde Yusuf İzzettin Efendi haricinde kalan hanedan mensubu maaşlarında kesinti olmadığı görülmektedir. Padişahın eşlerine gelindiğinde ise başkadın Dürrinev Kadınefendi 30.000, ikinci kadın Edadil Kadınefendi 25.000, üçüncü kadın Hayranıdil Kadınefendi 20.000 kuruşluk maaşlar almaktadır. Harem amirlerinden başhazinedar ise Hayranıdil Kadınefendi gibi 20.000 kuruş tutarında maaşa sahiptir. (BOA.HH.d...735/2)

Görülebileceği üzere bazı hanedan mensupları ve saraylılar arasında Yusuf İzzettin Efendi hariç Serkurenâ Nevres Paşa'dan yüksek maaş alan bir kişi yoktur. Defterdeki rakamlar, Nevres Paşa'nın bazı şehzâde ve sultanlardan fazla maaş aldığını, aynı zamanda maaşının padişahın başkadını ile eşit seviyede olduğunu göstermektedir.

Yine Hazine-i Hassa Defterleri koleksiyonunda bulunan ve mâbeyncilerin tayinlerinden bahsedilirken değinilen H.1288/M.1872 tarihli maaş defterinde, söz konusu tenzilata dair bir kayda rastlanmaması dikkat çekmektedir. Deftere göre halef-selef olarak serkurenâlığa tayin edilen Hurşid, İzzet ve Hafız Mehmed Beylerin maaşları 30.000 kuruş tutarındadır. Kurenâlar arasında Fahri Bey'in 7.500 kuruşluk maaşının 2.500 kuruş zamlı 10.000 kuruşa yükseldiği görülmektedir. Diğer kurenâlar Tahir, Halid, Hüsni, İbrahim, Mazhar, Neşet, Halil, Nuri ve

Mehmed Ali Beyler, eşit bir biçimde 5.000 kuruş maaş almaktadır. (BOA. HH.d...751/1-4; Bkz. Tablo-IV)

Mâbeyncilere verilen maaşlar herhangi bir göreve tayin edilmedikleri zaman “*hazîne-mande*” olmakta, yani hazineye kalmaktadır. Tayin ve terfi gibi durumlarda ise seleflerinden veya yerine geldikleri kimselerden kalan maaş ve tayinatlar kendilerine tahsis edilmektedir. (Bu uygulama Sultan Abdülhamid döneminde de geçerliliğini koruyordu. Kanat, 2018: 27) Bu hususta görülen diğer bir uygulama ise, hazineye kalmış maaşlardan görevli personelin maaşlarına ilave edilmesidir. Bu hususta çok sayıda belge mevcuttur. Bunlardan birine göre, H.18 Cemayizülâhir 1288/M.4 Eylül 1871 tarihinde kurenâ-yı sâni Ziver Bey serkurenâlığa tayin edildiğinden selefi Nevres Paşa'dan kalan 30.000 kuruş maaş, erzak ve yem tayinatı kendisine tahsis edilmişti. Ziver Bey'den kalan ikinci kurenâ maaşı olan 10.000 kuruşun 2.500'er kuruşun kurenâdan Halid ve Fahri beylere, 1.000 kuruşun kurenâ Saadüddin Bey'e, 1.500 kuruşun mâbeyn hademesi Nuri Bey'e, 500 kuruşun üçüncü hazinedar Ebrukemal Kalfa'nın maaşlarına eklenmesi kararlaştırılmıştı. (BOA.MB.İ...25-14)

H.21 Rebiülâhir 1290/M.18 Haziran 1873 tarihli başka bir belgeye göre ise, ikinci kurenâ İbrahim Bey yaverliğe nakledilip Fahri Bey kurenâ sınıfına dahil edilmiş, kurenâ İsmâil Bey yaverliğe, Halid Bey kurenâlığa, kurenâdan diğer Hâlid Bey mâbeyn hademeliğine atanmıştı. Bu sebeple, İbrâhim Bey'den kalan 10.000 kuruş maaşın 7.500 kuruşunun Fahri Bey'e, İsmail Bey'in 5.000 kuruş maaşıyla tayinatının Halid Bey'e verilmesi kararlaştırılmıştı. Mâbeyn hademeliğine tayin edilen diğer Halid Bey'in kurenâ maaşı olan 5.000 kuruştan 1.500 kuruşunun uhdesinde bırakılarak geriye kalan 3.500 kuruşla birlikte İbrahim Bey'in kurenâ-yı sânilik maaşından kalan 2.500 kuruş ise hazineye terk edilmişti. (BOA.MB.İ...25-4, 28-121) Bu rakamlar aynı zamanda başka görevlere veya birbirlerinin yerine tayin edilen mâbeyncileri maaşlarının şahıslara göre farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Mâbeyn mensuplarının emekli maaşları eskiye nazaran daha düşük miktarlardaydı. Emekli olacaklar için uygun bir maaş belirlenmeye çalışılır ve ona göre tahsisler yapılırdı. (Kanat, 2018:27-38) Bununla birlikte arşiv belgelerinden hareketle mâbeyncilerin emekli maaşlarının, görevdeyken aldıkları maaşlar üzerinden hesaplandığını söyleyebiliriz. Yıldız evrâkı arasında bulunan H.1293/M.1876 tarihli “*Cennetmekân Abdülaziz Hân hazretleri zamânında mâbeyn-i hümâyûnda bulunan me'mûrinin esâmîsiyle mikdâr-ı maâşlarını mübeyyin defterdir*” başlıklı bir Journâl Defteri'nde padişahın hizmetinde bulunan bazı mâbeyncilerin muvazzaf yani görevli oldukları esnada aldıkları maaşlarla, emekli maaşlarına ve istihdam edildikleri sürelerle yer verilmiştir. Bu sürelerle birlikte muvazzaf ve tekaüd yani emekli maaşlarının yer aldığı sayfanın üzerindeki başlıkta mâbeynden ayrıldıkları “*hizmedlerinden afv buyrulan bendegân*” ifadesiyle belirtilmektedir. Defterin “*mülâhaza*” başlıklı kısmında bulunan “*bir me'mûriyete*” ifadesinden ise, başka görevlerde istihdam edilmelerinin düşünüldüğü anlaşılmaktadır. (Bkz. Tablo-V; BOA.Y.PRK.HH.1-41/3; Darbeden sonra Sultan Abdülaziz'in mâbeyn teşkilatı, kâtipleri ve yaverleri Hüseyin Avni Paşa tarafından saraydan çıkarılmış, Sultan Murad'ın saltanatının başlamasıyla Hazine Kethüdası Edhem Bey başmabeynci, Seyyid Bey ikinci mâbeynci olmuşlardı. Hüseyin Avni Paşa'nın dostu ve adamı olarak nitelendirilen Hafız

Mehmed Bey ve paşanın casusluğunu yaptığı öne sürülen Fahri Bey mâbeynden çıkarılanlar arasındaydı. Öztuna 2015:121)

Söz konusu Journâl Defteri'ne göre, Sultan Abdülaziz döneminin son serkurenâsı Hafız Mehmed Bey, 13 yıl mâbeynde görev yapmış olup muvazzaf maaşı 30.000, tekaüd maaşı ise 3.000 kuruştur. İkinci mâbeynci Fahri Bey ise 9 yıl görev yapmış olup, emekli olmadan önce 10.000 kuruş maaş almakta iken tekaüdlük maaşı 1.500 kuruş olarak belirlenmiştir. Defterde ismi geçen diğer kurenâdan İbrahim Bey 6 yıl görevde kalmış, vazife maaşı 7.500 kuruş iken emeklilik maaşı 1.500 kuruş olarak belirlenmiştir. Deftere göre, mâbeynde 7 yıl görev yapan Tahir Bey ile, 5 yıl görev yapan Halid Bey aynı muvazzaf ve tekâüd maaşına sahiptir. Sultan Abdülaziz'e 5 yıl mâbeyncilik hizmeti veren kurenâ Saadüddin Bey ise 5.000 kuruşluk muvazzaf maaşına karşın diğerleri gibi 1.500 kuruş maaşla emekli edilmiştir. (Bkz. Tablo-V; BOA.Y.PRK.HH.1-41/3)

Bu maaşlar göz önünde bulundurulduğunda, serkurenâ Hafız Mehmed Bey'in muvazzaf maaşının onda bir oranıyla emekli edildiği anlaşılmaktadır. İkinci kurenâ Fahri Bey'den itibaren diğer mâbeyncilere farklı muvazzaf maaşlarına rağmen aynı miktarda tekaüd maaşının verilmesi ise dikkat çekmektedir. Bununla birlikte defterde bu kısma, yani tekaüd maaşların bulunduğu yerin üzerine çizgi çekilmesi, maaşların yanlış hesaplandıkları veya yeniden düzenlenmek üzere tekrardan ele alınmış olabilecekleri ihtimalini akla getirmektedir. (BOA.Y.PRK.HH.1-41/3)

Mâbeyn mensupları maaşları dışında yılın belli dönemlerinde verilen ve verildikleri aya göre adlandırılan İydiye (Bayram), Muharremiye (Yılbaşı) ve Ramazaniye gibi atiyeler almaktaydılar. (Mabeyn personeli ve diğer saray mensuplarına verilen söz konusu atiyeler defterlere kaydediliyordu. Ramazan ayında verilen Ramazaniye atiyelerine ait bir defter için, BOA.HH.d...27803; Göncü, 2006:80) Bunların yanı sıra, zaman zaman hanedan mensupları tarafından mâbeyncilere çeşitli miktarlarda atiyeler veriliyordu. Örneğin, H.1285/M.1868 tarihinde serkurenâ Osman Bey'e, 20.000, kurenâ-yı sâni Fuad Bey'e 6.000, kurenâdan Hafız Mehmed, Ziver, Hayri ve Mehmed Bey'lere 5.000 kuruş tutarında atiyeler verilmişti. Belgede ismi açıkça belirtilmemekle birlikte atiyeleri veren kişinin Pertevniyal Valide Sultan olduğu akla gelmektedir. R.14 Haziran 1288/M.26 Haziran 1872 tarihli başka bir belgeye göre ise hanedanın ileri gelenlerinden Adile Sultan, saraya yaptığı bir ziyarette mâbeyn personeli ve hademelere çeşitli miktarlarda atiyeler ihsan etmiş, bu kapsamda serkurenâ Hurşid Bey'e 400 lira, mâbeyncilere ise 100'er lira vermişti. (BOA.HH.d...27795, BOA.TS.MA.e...602-314)

Mâbeyncilerin görevleri karşılığı aldıkları tayinatlar ise çeşitli miktarlarda yem, erzak ve iâşe maddeleri gibi kalemlerden oluşmaktaydı. Bu tahsisatlar Mezbaha, Hatab Ambarı, Erzak Ambarı, Matbah-ı Amîre ve İstâbl-ı Amîre gibi saraya bağlı birimlerden karşılanmaktaydı. Tayinatlar yukarıda vurgulandığı üzere tasarruf kapsamında bir müddet kaldırılmışlarsa da, ilerleyen tarihlerde yeniden verilmeye başlandıkları görülmektedir. Söz konusu tayinatlara ait detaylar maaşlar gibi yine Hazine-i Hassa defterleri vasıtasıyla tespit edilebilmektedir. Örneğin koleksiyonda bulunan bir tayinat defterine göre, H.1291/M.1871 tarihinin Mart ayından itibaren bir yıl zarfında serkurenâ Mehmed Bey'e aylık 90, kurenâ Hakkı Bey'e ise 50 kile dakik yani

un tayinatı verilmişti. (Deftere göre serkurenâ ile mâbeyn başkâtibi aynı miktarda tayinat almaktaydı. BOA.HH.d...421/4-5; Göncü, 2006: 80)

Elde ettikleri gelirlerle birlikte mâbeyncilerden zaman zaman devlet tarafından düzenlenen yardım kampanyalarına destek vermeleri istenmekteydi. Nitekim, Takvîm-i Vakayi'nin H.8 Şa'bân 1280/M.18 Ocak 1864 tarihinde yayınlanan 731. sayısına göre, kış ayında zor duruma düşen Çerkes muhacirleri için düzenlenen yardım kampanyasına devlet ricâli ve çeşitli birimlerdeki memurlar gibi mâbenyciler de katılmıştı. Kampanyaya bu tarihte serkurenâ olan Hasan Bey 5.000, kurenâ Halid Bey 4.000, Ziver Bey 1.500, Mehmed Bey ise 1.500 kuruş tutarında katkıda bulunmuşlardı. (Takvîm-i Vakayi' Def'a-731)

Sonuç

Osmanlı devletinin bürokratik yapısında Sultan II. Mahmud'la başlayan ve Tanzîmat süreciyle devam eden yapısal değişimler neticesinde, devlet mekanizmasına yeni kurumlar dahil olmuştur. Bunlardan birisi saray, hükümet ve diğer devlet kurumları arasındaki ilişkileri yürüten Mâbeyn-i Hümâyûn veya mâbeyndir. Fiziksel yapısı gibi işlev açısından da iki kısma ayrılan Mâbeyn-i Hümâyûn'da, resmi işlerin yürütüldüğü ve esas mâbeyni teşkil eden kısımda isimlerini kurumun kendisinden alan mâbeynciler vazife yapmaktadır. Mâbeynciler, amirleri olan başmâbeynci nezâretinde sarayda önemli hizmetleri yerine getirmektedir. Yüksek derecede rütbe ve nişanlara sahip olan bâşmabeynci aynı zamanda devlet ricâli arasında sayılmaktadır. Başmâbeyncinin emrinde istihdam edilen ve sayıları değişkenlik arzeden mâbeynciler ise genellikle daha alt derecede rütbe ve nişanlara sahiplerdir. Ancak bu nişan ve rütbelerin derecesi memuriyetlerinde yükseldikçe artmaktadır. Arşiv belgeleri ve kaynaklarda başmâbeyncilerden *serkurenâ*, mâbeyncilerden *kurenâ* sıfatıyla bahsedildiği görülmektedir.

Sultan Abdülaziz döneminde, cazip bir memuriyet olduğu için talep edilen bir görev olan mâbeyncilikte istihdam edilen personelin vazifeleri ana hatlarıyla, saray içi ve saray dışında icra edilenler olmak üzere ikiye ayrılabilir. Bu görevler arasında ilk sıraya saray ve hanedana ait işlerle ilgili vazifeler konulabilir. Bunlarla birlikte başmâbeyncilerin en önemli görevlerinden birisi şüphesiz artık padişahla görüşebilmenin tek vasıtası haline gelmiş olan mâbeyne gelenlerin karşılanması, istirahatleri ve görüşmenin sağlanmasıdır. Ayrıca sarayla ilgili en küçük resmi işlemler dahi onay ve izinleri ile yapılabilmektedir. Başmâbeynciler sarayla ilgili işler için Hazine-i Hassa bünyesinde ayrılan tahsisatı idare etmekte, görevden alındıkları zaman, yaptıkları harcamaların muhasebesi tutulmaktadır. Bu muhasebeye dair özetlerle birlikte, seleflerinden kendilerine kalan eşya, nişan ve benzeri değerli şeylerin yanı sıra tahsisatın kalanını haleflerine teslim etmektedirler. Başmâbeynciler ve mâbeynciler tarafından saray içinde icra edilen diğer bazı görevler ise, diğer kurum ve kişilerle yazışmalar yapmak, padişahın emirlerini fiili olarak yerine getirmek ve sarayı ilgilendiren konularla meşgul olmak gibi kısmen daha ikincil planda kalan vazifelerdir.

Mâbeyncilerin sorumlu oldukları vazifeler hususunda ikinci gruba, yani saray dışında icra edilenlere padişahın gezi ve ziyaretlerinde maiyetinde bulunmak, tarafından gönderilen emir ve resmi tebliğleri ilgili şahıslara iletme, birtakım hizmetleri yerine getirmek için emredilen yerlere gitmek ve ilgili şahıslarla görüşmek gibi görevler örnek gösterilebilir. Bu dönemde

mâbeyn mensuplarından bazıları Sultan Abdülaziz'le birlikte Avrupa'ya giden kafiide yer almışlardır.

Tanzimât'la birlikte ülkedeki siyasi hayatın yeni bir ivme kazanması ve Bâb-ı Âlî'nin devlet yönetiminde önemli rol oynamaya başlamasıyla, sarayı temsil eden Mâbeyn-i Hümâyûn, saray ve hükümet arasındaki ilişkilerin odağında yer almaya başlamıştır. Bu değişimin bir yansıması olarak incelenen dönemde bazı mâbeyn mensuplarının siyasi faaliyetlere dahil oldukları ve yaşanan gelişmelerde etkili oldukları görülmektedir. Nitekim çeşitli kaynaklar, 1876 tarihinde yaşanan darbeye mâbeyn mensuplarından bazılarının dolaylı veya doğrudan karıştıklarını, hatta Sultan Abdülaziz'in vefatından sorumlu tutularak suçlu bulduklarını göstermektedir. Söz konusu hadiselerde isimleri geçen mâbeyn mensuplarından Hafız Mehmed Bey, Fahri Bey ve Atıf Bey, yaşadıkları hadiseler ve gelişmelere dair tanıklıklarını içeren eserler kaleme almışlardır. Bu eserleri, sonraki dönemde aynı kurumda çalışmış olan Tahsin Paşa, Lütfi Simavi Bey, Halid Ziya Bey, Ali Fuad Türkgeldi ve diğer şahıslarca tarafından kaleme alınanların ilk örnekleri arasında saymak mümkündür.

İncelenen dönemde serkurenâlık ve kurenâlık görevlerinde tayin ve azillerin sıkça yapılmış olması dikkat çekmektedir. Belgelerde iki hafta görevde kalan serkurenâlar ile sadece iki gün kurenâlık yapan kişilere rastlanmaktadır. Mâbeyncilerin görevden alındıktan sonra bazen üst düzey görevlere, bazen yine mâbeyn başta olmak üzere, saray ve devletin diğer birimlerinde daha alt görevlere daha az maaşla tayin edildiklerine dair örnekler mevcuttur. Ancak, yaşanan sürekli değişimler nedeniyle, bu hususta net tespit yapmak zordur. Başmâbeynci tayinlerinde bilhassa ikinci mâbeyncilerden ve diğer mâbeyn mensuplarından sıklıkla tercih yapılmış olduğu görülmektedir. Bu durum mâbeynciler için de geçerli olup, benzer şekilde ağırlıklı olarak mâbeyn bünyesiyle saray ve sarayla bağlantılı diğer birimlerde görevli personel arasından seçilmişlerdir. Bu yerler arasında Topkapı Sarayı'ndaki Enderûn Mektebi'nin ilk sırada geldiği görülmektedir. Bu bakımdan eski önemini kaybetse de, Enderûn'un padişah hizmetinde istihdam edilecek kişilerin yetiştiği temel kurum olma niteliğini devam ettirdiği görülmektedir.

Sultan Abdülaziz döneminde, padişahın kullanımına göre mâbeyn hizmetinin verildiği Dolmabahçe, Çırağan ve Beylerbeyi gibi saraylarda vazife yapan mâbeyncilerin isim, rütbe ve nişanları hakkındaki bilgilerin elde edilebildiği kaynaklar arasında devlet sâlnâmeleri yer almaktadır. Sultan Abdülaziz'in saltanat yıllarını içeren H.1277-1293 /M.1860-1876 tarihleri arasında yayınlanan Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye def'alarında, mâbeynde istihdam edilen personel ve yaverlerin listeleri mevcuttur. Bu listelerde başmâbeynci olarak Ahmed Efendi, Galib Bey, Nevres Paşa, Hasan Bey, Ali Bey, Cemil Bey, Fuad Bey, Hurşid Bey, Şevket Bey ve Hafız Mehmed Bey olmak üzere on kişinin ismi tespit edilmiştir. (Bkz.Tablo-I) Ancak, yukarıda vurgulandığı gibi sâlnâmelerde ismine rastlanmayan başmâbeyncilere arşiv belgeleri ve diğer kaynaklarda rastlanması, dönem içinde serkurenâlığa getirilenlerin sayısının daha fazla olduğunu göstermektedir.

Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye sayılarındaki kurenâ listelerine gelindiğinde ise, en az üç, en fazla yedi kişinin mâbeynci olarak istihdam edildiği görülmektedir. Özellikle padişahın ilk saltanat yıllarından sonra mâbeynci sayısı artmıştır. Bu rakamlar ilerleyen yıllara

göre beş-altı kişi olarak değişmektedir. (Bkz.Tablo-I-II) Ancak serkurenâlıkta olduğu gibi, sâlnâme listelerinde mevcut olmayan bazı mâbeyncilerin isimlerine yine arşiv belgelerinde rastlanmaktadır. Buradan hareketle en azından yedi-sekiz mâbeyncinin incelenen dönemde aynı anda görev yapmış olması ihtimal dahilindedir.⁹

İncelenen dönemde mâbeyncilerin gelirlerini başta aylık olarak aldıkları maaşlarla yine aylık olarak kendilerine verilen tayinatlar ve bazı zamanlarda ihsan edilen atiyeler oluşturmaktadır. Bu tarihlerde devletin yaşamakta olduğu mali sorunlar sebebiyle maaş ve tayinatlarda bir miktar kesintiye gidilmiştir. Ancak kesintilerin sürekli olmadığı ve bir süre sonra eski oranlara geri dönüldüğü görülmektedir.

Mâbeyncilere Hazine-i Hassa tarafından verilen maaş ve tayinatların miktarı, sahip oldukları derece ve rütbeyle göre yukarıdan aşağıya doğru bir eğilim grafiği sergilemektedir. En yüksek maaşı alan serkurenâlar aynı zamanda devlet hiyerarşisinde de yüksek maaş alan memurlar arasına girmektedir. Nitekim, maaşları bazı şehzâde, sultan ve padişah eşlerinden yüksektir. Kısa süreli kesintiler ve istisnai durumlar sayılmazsa maaşları genel olarak 30.000 kuruş tutarındadır. Aynı şekilde kurenâ maaşları da ikinci mâbeynciden başlayarak 15.000-3.000 kuruş arasında değişen bir grafik sergilemektedir.

Bir mâbeyncinin maaşı ilk tayinle birlikte verilmeye başlanmakta ve genelde yerine geldiği şahıs üzerinden tahsis edilmektedir. Ayrıca, görevden ayrılan bazı personelin maaşlarından yapılan kesintiler diğer maaşlara eklenmektedir. Herhangi bir görevliye tahsis edilmeyen, diğer personelin ve saray çalışanlarının maaşına eklenmeyen veya yalnızca bir kısmı eklenen maaşlar ise hazineye bırakılmaktadır. Emeklilik durumunda ise yine rütbe ve dereceler dikkate alınarak maaş tahsis edilmekle birlikte, bu maaşların muvazzaf yani görevdeyken alınan maaşlara nazaran düşük düzeyde olduğu görülmektedir.

⁹ II. Abdülhamid döneminde mâbeyncilerin sayısı genelde sekiz olup, dördü sarayda gece nöbetçisi olarak kalmaktadır. Bu tarihlerde mâbeynin ehemmiyet kazanmasının bu sayının oluşumunda etkili olduğu düşünülebilir. Kanat, 2015:437; İncelenen dönem açısından bakıldığında bu sayıya başmâbeynci eklendiğinde aynı anda hizmet veren yedi-sekiz mâbeynciyle karşılaşılmaktadır. Ancak her zaman bu sayıda mâbeyncinin görev yapmadığını söylemek gerekir. Ayrıca maaş defterlerinde sekizden fazla mâbeyncinin isminin mevcudiyeti tayin ve azille ilgili olup, söz konusu şahıslar aynı anda mâbeyncilik yapmamaktadır. BOA.HH.d...735/2.

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri**

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.DVN.MHM. (Sâdâret Mühimme Evrâkı)

Nr.35-53

A.AMD. (Sadâret Amedî Kalemi Evrâkı)

Nr. 10-64.

A.MKT.MHM. (Sadâret Mühimme Kalemi Evrâkı)

Nr. 233-88, 295-86

A.MKT.NZD. (Sadâret Nezâret ve Devâir Evrâkı)

Nr.357-21, 434-57,

İ.DH..(İrâde Dahîliye)

Nr. 499-33913, 509/34669, 562-39135, 654-45529, 730-50855, 756-61708

İ.HR..(İrâde Harîciye)

Nr.186-10351

HAT.(Hatt-ı Hümâyûn)

Nr.697-33661

HH.d...(Hazine-i Hassa Defterleri)

Nr.421, 735, 752, 2337, 27795,

TS.MA.e...(Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrâkı)

Nr. 602-314 613-5, 630-118, 631-27, 860-43, 861-22,

MB.İ...(Mâbeyn-i Hümâyûn İradeleri)

Nr.17-50, 18-1, 18-21, 18-150, 19-133, 20-39, 25-14, 26-17, 27-106, 28-107, 28-121, 29-3, 29
89,

30-9

Y.PRK.HH. (Yıldız Perâkende Evrâkı Hazîne-i Hassa)

Nr.1-41.

Gazeteler

Takvîm-i Vakayi'

Def'a-728, 731, 736, 763, 1421.

Sâlnâmeler**Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye**

H.1277 Def'a-15, H.1278 Def'a-16, H.1279 Def'a-17, H.1280 Def'a-18, H.1281 Def'a 19, H.1282 Def'a-20, H.1283 Def'a-21, H.1284 Def'a -22, H.1285 Def'a-23, H.1286 Def'a-24, H.1287 Def'a-25, H.1288 Def'a- 26, H.1289 Def'a-27, H.1290 Def'a-28, H.1291 Def'a- 29, H.1292 Def'a-30, H.1293 Def'a 31.

Kitap, Makale ve Tezler

Akyıldız, Ali, (2003) "Mâbeyn-i Hümâyûn", *DİA*, XXVII, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınevi. 283-286.

_____ (1993), *Tanzimât Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul: Eren Yayınları,

Baykal, Bekir Sıtkı, (1989), *İbretnümâ ve Mâbeynci Fahri Bey'in Hatıraları ve İlgili Belgeler*, Ankara: TTK. Yayınları.

Devellioğlu, Ferit, (2003), *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (20.Baskı) Ankara: Aydın Kitabevi,

Doğan, Ayhan, (2013) "R.1286-1288/M.1870-1872 Tarihli Ceyb-i Hümâyûn Defterleri'ne Göre Sultan Abdülaziz'in Özel Hazinesinin Durumu", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu*, C.1, Ankara: TTK. Yayınları

Ebuzziya Tefvik, (2006) *Yeni Osmanlılar*, İstanbul: Pegasus Yayınları.

Esatlı Mustafa Ragıp, (2010) *Saray ve Konakların Dilinden Bir Devrin Tarihi*, İstanbul: Bengi Yayınları.

Hafız Mehmed Bey, (1995), *Sultan Abdülaziz*, Sad. Yaşar Koçak, İstanbul: Sebil Yayınevi,

Hayta, Necdet, (2002) *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi (1278/1862-63-1286/1869)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gemici, Nurettin, (2015) "Mehmed Atıf Bey'in Hatıralarında İstanbul" *Osmanlı İstanbulu*, III, İstanbul: İBB. Yayınları, 781-905

Göncü, Tuncay Cengiz, (2006) "Beylerbeyi Sarayı'nın İnşâ Süreci, Teşkilâtı ve Kullanımı", (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Güler, Ruhi, (2003) "Lüfer Devri" *Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu*, I, İstanbul: İBB Yayınları, 243-272

Karaer, Nihat, (2012), *Paris Londra Viyana; Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, Ankara: Phoneix Yayınları.

Kanat, Sedat, (2015), "Sultan II. Abdülhamid Zamanında Mâbeyn-i Hümâyûn Teşkilâtı ve Burada Görev Yapanların Maddi Durumları", *Asos Journal*, 5/55, 431-445.

_____, (2018) “II. Abdülhamid Döneminde Mâbeynin Çalışma Usulleri ve Kurum Çalışanlarının Genel Özlük Durumları” *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42/2, 13-46.

Karamursal, Ziya, (1989) *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara, TTK. Basımevi.

Masri, S. Tanvir, (1999), “The Last Chroniclers of Mâbeyn” *Middle Eastern Studies*, 32/6, 1-29.

Mehmed Süreyya, (1996), *Sicill-i Osmânî-VI*, Haz. Nuri Akbayar-Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Öztuna, Yılmaz, (2015), *Bir Darbenin Anatomisi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Pakalın, M. Zeki, (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-II*, İstanbul: MEB. Yayınları.

Şenyurt, Oya- Gülser Zeynep, (2019) “İki Oda Arasından Yönetim Merkezine: Bir Mimarlık Terimi Olarak Mabeyn, “*Avrasya Terim Dergisi*, I, 18-25.

Tahsin Paşa, (1931), *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Milliyet Matbaası.

Tayyârzâde Atâ , *Târîh-i Enderûn*, Osmanlı Saray Tarihi, C.I, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010,

Terzi, Arzu, (2000) *Hazîne-i Hassa Nezâreti*, Ankara: TTK. Yayınları.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, (1967) *Midhad Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Ankara: TTK. Yayınları,

Ekler:

Tablo-I Sultan Abdülaziz Dönemi Başmabeynicileri (Salnama-i Âliyye-i Osmaniyye Def'a 15-31)

Tarih						
H.1277	H.1278	H.1279	H.1280	H.1281	H.1282	H.1283
Âîf Beg	Nevres Beg	Gâlib Beg	Hâcî Hâlid Beg	Hâcî Hâlid Beg	Hâcî Hâlid Beg	Hâcî Hâlid Beg
Mâhir Beg	Yâver Beg	Râif Beg	Emîn Beg	Yûsuf Beg	Râif Beg	Fuâd Beg
Kadrî Efendi	Hâsan Efendi	Emîn Beg	Âsım Beg	Necîb Beg	Emîn Beg	Emîn Beg
	Emîn Beg	ZiverBeg	ZiverBeg	Ziver Beg	ZiverBeg	Hayrî Beg
	Âsım Beg	Kâmil Beg	Mehmed Beg	Mehmed Beg	Kâmil Beg	ZiverBeg
	Hayrî Beg		Vehbî Beg	Rizâ Beg	Ahmed Beg	Mehmed Beg
						Diğer Fuâd Beg
Tarih						
H.1284	H.1285	H.1286	H.1287	H.1288	H.1289	H.1290
Hâcî Hâlid Beg	Hâcî Hâlid Beg	Mehmed Beg	Mehmed Beg	Hâcî Hâlid Beg	Fahrî Beg	Fahrî Beg
Fuâd Beg	ZiverBeg	ZiverBeg	ZiverBeg	Tâhir Beg	Saâdüddîn Beg	Saâdüddîn Beg
Emîn Beg	Fuâd Beg	Emîn Beg	Emîn Beg	Hayrî Beg	Tâhir Beg	Tâhir Beg
Hayrî Beg	Diğer Fuâd Beg	Hayrî Beg	Hayrî Beg	Âlî Beg	Hüsni Beg	İbrahim Beg
ZiverBeg	Sâdik Beg	Fahrî Beg	Fahrî Beg	Gâlib Beg	İbrahim Beg	Halîl Beg
Mehmed Beg		Fuâd Beg	Fuâd Beg	Münîr Beg		İsmâil Beg

Diğer Fuâd Beg							
Tarih							
H.1291	H.1292	H.1293					
Haydar Beg	Fahrî Beg	Fahrî Beg					
Fahrî Beg	Tâhir Beg	Tâhir Beg					
İbrahim Beg	İbrahim Beg	İbrâhim Beg					
Saâddüddîn Beg	Saâddüddîn Beg	Hâlid Beg					
Hâlid Beg	Şevket Beg	Saâddüddîn Beg					
Haydar Beg							

Tablo-II Sultan Abdülaziz Dönemi Mâbeyncileri (*Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye Def'a 15-31*)

Tarih	İsim	Rütbe-Pâye	Nişân
H.1277/M.1860-1861	Ahmed Efendi	Ferîk	-
H.1278/M.1861-1862	Gâlib Beg	Ferîk	-
H.1279/M.1862-1863	Nevres Beg	Ferîk	-
H.1280/M.1863-1864	Hasân Beg	Ferîk	-
H.1281/M.1864-1865	Âlî Beg	Ferîk	-
H.1282/M.1865-1866	Âlî Beg	Ferîk	-
H.1283/M.1866-1867	Âlî Beg	Ferîk	-
H.1284/M.1867-1868	Âlî Beg	Ferîk	-
H.1285/M.1868-1869	Cemil Beg	Ferîk	-
H.1286/M.1869-1870	Fuâd Beg	Ferîk	
H.1287/M.1870-1871	Fuâd Beg	Ferîk	
H.1288/M.1871-1872	Nevres Paşa	Müşîr	Birinci Mecîdî-Birinci Osmânî
H.1289/M.1872-1873	Hurşid Beg	Ferîk	Birinci Mecîdî
H.1290/M.1873-1874	Fuâd Beg	Ferîk	İkinci Mecîdî-İkinci Osmânî
H.1291/M.1874-1875	Şevket Beg	-	İkinci Mecîdî-Dördüncü Osmânî
H.1292/M.1875-1876	Mehmed Beg	Ferîk	Üçüncü Mecîdî-İkinci Osmânî
H.1293/M.1876-1877	Mehmed Beg	Ferîk	Üçüncü Mecîdî-İkinci Osmânî

Tablo-III: Serkurenâ ve Kurenâların Tenzilât Yapılan Maaşları (*BOA.HH.d...735/2*)

Tarih	Cem'ân Tenzilât	İsim	Maaş	Bade'l-tenzil
-	Belirtilmemiş	Serkurenâ Nevres Paşa Hazretleri	30.000	23.833
-	“	Kurenâ-i Sâni Hâci Hâlid Beg	15.000	12.333
1 Mayıs 1283	“	Kurenâdan Yûsuf Beg	7.500	-
“	“	Kurenâdan Ziver Beg	5.000	-
“	“	Kurenâdan Fuâd Beg	5.000	-
“	“	Kurenâdan Ziyâ Beg	3.000	-
“	“	Kurenâdan Remzi Beg	3.000	-
	“	Kurenâ-i sâbık Selim Beg'in kıst'ül-yevmi Yevm-19/ Maaş:3.000	1.838,20	
			75.338, 20	
			30.338,20	
			45.000,00	

Tablo-IV: Serkurenâ ve Kurenâların Tayinleri, Görev Değişimleri (BOA.HH.d...752/1-4)

Mevki	Maaş-Kuruş	İsim-Tayin-Durum
Serkurenâ	30.000	<i>Hurşid Beg</i> - Çerâğıyla yerine <i>İzzet Beg</i> /22 Temmuz 1288 <i>İzzet Beg</i> -Beşinci kitabete tayini ile yerine <i>Mehmed Beg</i> /9 Ağustos 1288 <i>Mehmed Beg</i> - Çerâğıyla yerine <i>Ziver Beg</i> /2 Teşrin-i evvel 1288
Kurena	7.500+2.500 =10.000	<i>Fahri Beg</i> -Başka hizmete tayinle, maaşı hazîne-mande /24 Nisan 1288
Kurenâ	5.000	<i>Tahir Beg</i> -Başka hizmete tayinle yerine <i>Hâlid Beg</i> /19 Mart 1288 <i>Hâlid Beg</i> -Başka hizmete tayinle maaşı hazîne-mande /25 Mart 1288
Kurenâ	5.000	<i>Hüsni Beg</i> -Başka hizmete tayinle yerine <i>İbrâhim Beg</i> /19 Mart 1288 <i>İbrâhim Beg</i> -Yâverân silkine tayinle yerine <i>Hüsni Beg</i> /24 Nisan 1288 <i>Hüsni Beg</i> -Başka hizmete tayinle yerine <i>Mazhâr Beg</i> /26 Nisan 1288 <i>Mazhâr Beg</i> -Başka hizmete tayinle maaşı hazîne-mande /24 Mayıs 1288
Kurenâ	5.000	<i>Neş'et Beg</i> -Başka hizmete tayinle maaşı hazîne-mande/3 Mayıs 1288
Kurenâ	5.000	<i>Halil Beg</i> -Başka hizmete tayinle yerine <i>Tahir Beg</i> /13 Nisan 1288 <i>Tahir Beg</i> -Yâverân silkine tayinle yerine <i>Hüsni Beg</i> /27 Haziran 1288
Kurenâ	5.000	<i>Tosun Beg</i> - Başka hizmete tayinle yerine <i>Nûri Beg</i> / Mayıs ayı başı 1288 <i>Nûri Beg</i> -Başka hizmete tayinle yerine <i>Mehmed Âli Beg</i> / 14 Mayıs 1288 <i>Mehmed Âli Beg</i> -Başka hizmete tayinle maaşı hazîne-mande/ 27 Temmuz 1288

Tablo-V: Emekliye Ayrılan Bazı Mâbeyncilerin Maaşları ve Hizmet Süreleri (BOA.Y.PRK.HH.1-41/3)

NUMRO 22 /1293 (1876-1877)				
Jurnâl				
Cennetmekân Abdülaziz Han hazretleri zamânlarında Mâbeyn-i Hümâyûn'da bulunan bendeğânın esâmisiyle mikdâr-ı maaşlarını mübeyyin defterdir.				
Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han hazretleri zamânlarında Mâbeyn-i Hümâyûn'da bulunub hidmedlerinden afv buyrulan bendeğân				
Tekâüdlük Maâşı	Maâşı	Müdded-i İstihdâmı/Sene	Esâmî	Mülâhaza
3.000	30.000	13	Serkurenâ Hâfiz Mehmed Beg kulları	Bir me'mûriyete
1.500	10.000	9	Fahrî Beg kulları	“
1.500	7.500	6	İbrâhim Beg kulları	“
1.500	7.500	7	Tâhir Beg kulları	“
1.500	7.500	5	Hâlid Beg kulları	“
1.500	5.000	6	Saâdüddîn Beg kulları	“
	67.500		Yekûn	-

SOĞUK SAVAŞ ORTAMINDA ANTI-KOMÜNİZM VE PEYAMI SAFA**Enes Bahadır KIZAK**

Doktora Öğrencisi

Yıldız Teknik Üniversitesi

enesbahadirkizak@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6893-0392

ÖZ

Soğuk Savaş, dünyanın bütününü etkilemekle birlikte ortaya çıkardığı siyasi ortam ve iki kutuplu düzen bakımından tarihte özgün ve kritik bir dönemi teşkil etmektedir. Bu süreçte Türkiye, özellikle SSCB'nin toprak ve üs taleplerinin gündeme gelmesinin ardından, ABD öncülüğündeki Batı bloğuna yaklaşma sürecini tamamlamış ve Soğuk Savaş ortamında Batı yanlısı bir dış politika izleyeceğini de netleştirmiştir. Bu durum, ülkedeki komünizm karşıtlığını da güçlendirmiştir. Çeşitli yöntemlerle gerçekleştirilen propagandalar, siyasi ve sosyal hayatla birlikte özellikle kültürel hayatı etkilemiştir. Bu kapsamda gündeme gelen isimlerden biri de Peyami Safa'dır. Safa'nın komünizm karşıtlığı, barındırdığı farklı özelliklerle Soğuk Savaş ortamını çok net bir şekilde yansıtmaktadır. Safa'nın eleştirileri, komünizm karşıtlığının düşünsel alt yapısını güçlü bir şekilde sergilemesi bakımından da önem taşımaktadır. Safa'nın komünizm hakkındaki düşünceleri; açık, net ve ideolojik bakımdan yoğundur. Dünyadaki gelişmeleri takip ettiği de çok net bir şekilde anlaşılan Safa, Soğuk Savaş ortamında komünizm karşıtlığını yansıtan bir düşünür olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Peyami Safa'nın Soğuk Savaş ortamında kaleme aldığı düşünce yazılarından hareketle, Safa'nın komünizm karşıtlığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Peyami Safa, Komünizm, Sovyetler Birliği, Soğuk Savaş**ANTI-COMMUNISM AND PEYAMI SAFA IN A COLD WAR ENVIRONMENT****ABSTRACT**

Although the Cold War affected the whole world, it constitutes a unique and critical period in history in terms of the political environment and bipolar order it has created. In this process, Turkey, especially after the USSR's land and base demands came to the agenda, completed the process of convergence to the Western bloc led by the USA and made clear that it would pursue a pro-Western foreign policy in the Cold War environment. This situation also strengthened the anti-communism in the country. The propagandas carried out by various methods have particularly affected cultural life as well as political and social life. One of the names that comes

to the agenda in this context is Peyami Safa. Safa's opposition to communism clearly reflects the Cold War environment with its different features. Safa's criticisms are also important in terms of strongly displaying the intellectual infrastructure of anti-communism. Safa's thoughts on communism; it is straightforward and ideologically intense. Safa, which is clearly understood to follow the developments in the world, is of great importance in terms of being a thinker who reflects the anti-communism in the Cold War environment. In this study, based on Peyami Safa's thought writings in the Cold War environment, Safa's anti-communism will be examined.

Key Words: Peyami Safa, Communism, Soviet Union, Cold War

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'nin dış politikası, savaş sonrası dönemde politikanın ve yönün belirlenmesi açısından önemli bir dinamik olmuştur. Savaş boyunca Batı'ya dönük bir tarafsızlık politikası izleyen Türkiye, savaş sonrasında bu politikanın etkilerini hissetmiş ve dış politikadaki konumunu belirlemeye çabalamıştır. Farklı görüşlere göre bu çabada SSCB'den gelen tehdit unsuru ve özellikle ekonomide Batı'ya yönelik uyum sürecinin de katkısı olmuştur. (Aktaş, 2006: 24) Nitekim savaşın galibi yalnızca Batı değil, liberal demokrasi olarak da kabul görmüş ve demokrasinin sağladığı meşruiyetin önemi de ortaya çıkmıştır. Bütün bu faktörler, Türkiye'nin savaş sonrasındaki politikalarını açıklamada yardımcı olmaktadır. Ayrıca SSCB'nin, yalnızca kuzeydeki bir tehdit olarak değil ABD'nin önderliğinde ikiye bölünen dünyada, bir ideolojik düşman olarak da belirmesi önem taşımaktadır. Komünizm, Türkiye'nin savaş sonrası Batı bloğundaki yerini edinmesinde ve sağlamlaştırmasında önemli bir tehdit unsuru olarak belirmiştir. Savaşın hemen ardından başlayan demokratikleşme süreci ile birlikte ABD'dekine benzer komünizm karşıtı akım, bu durumu örneklemektedir. Bu açıdan anti-komünizm, önceden çeşitli örnekler barındırsa da savaş sonrasında en güçlü akımı haline gelmiştir.

Türkiye'deki anti-komünizm akımının düşünce hayatını açısından en önemli ve verimli temsilcilerinden birisi Peyami Safa'dır. Yalnızca düşünce hayatı açısından değil, edebiyat ve sanat açısından hem önemli eserler üreten hem de sanata dair düşünsel eleştiriler de getiren Safa'nın hayatının önemli bir kısmı, anti-komünizm mücadelesiyle geçmiştir. Sosyalizm ve komünizme dair yaptığı tanımlamalarla ve incelemelerle önemli bir yer edinen Safa, Türkiye'deki düşünce hayatına ve siyasi olaylara dair kapsamlı eleştiriler getirerek tartışma ortamının yaratılması ve güçlenmesi açısından özgün bir karakter olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemde, sol düşünceye yakın isimlerle komünizm karşıtları arasında önemli tartışmalar yaşanmıştır. Hasan Ali Yücel ile Kenan Öner örneğindeki kadar meşhur diğer tartışmaların aktörlerinden biri de Nazım Hikmet'le uzun yıllar süren polemiklere giren¹ Peyami Safa'dır.

¹ Geçmişte uzun yıllar dostluk kuran ve bunu sürdüren Nazım Hikmet ve Peyami Safa, dönemin politik şartları dâhilinde karşılıklı bir polemige girişmiş ve bu durum uzun yıllar sürmüştür. Bütün bir polemik boyunca her iki isim de zaman zaman çok ağır sözler sarf etmişlerdir. Bkz. Göze, E. (1981). Peyami Safa Nazım Hikmet Kavgası. Selçuk Yayınları.

Ayrıca mistisizmi benimseyen ve muhafazakâr düşünceleri itibarıyla Komünizm karşıtlığında milliyetçilik haricinde bir başka dinamik daha barındıran Safa'nın konuyla ilgili özgün görüşleri dikkat çekmektedir. Bu açıdan ABD ile SSCB'nin iki bloğa önderlik ettiği Soğuk Savaş'ın ilk dönemindeki anti-komünizm akımı ve bunun Türkiye'deki yansımaları da önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye'deki anti-komünizm akımına dair genel bir çerçeve çizilmekle birlikte Peyami Safa'nın Komünizm karşıtlığı ve bu karşıtlığın dinamikleri incelenecektir. İki ana bölümden oluşan çalışmanın birinci kısmında, II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından ortaya çıkan Soğuk Savaş ortamı ve ABD-SSCB hattındaki ilişkiler ile Türkiye'nin buradaki konumu incelenecektir. SSCB'nin Türkiye'ye yönelik bir tehdit oluşturması temelinden hareketle Türkiye'nin Batı bloğunda kendine yer edinme süreci ve bu kapsamda Türkiye'de gittikçe güçlenen komünizm karşıtı kampanya ve hareketler, genel hatlarıyla ele alınacaktır. Çalışmanın ikinci kısmı, ilk bölümdeki çerçeveden hareketle Türkiye'deki Anti-Komünist akımın etkin aktörlerinden biri olan Peyami Safa'ya ve düşüncelerine odaklanacaktır. Peyami Safa'nın düşünceleri, sistemli ve eleştirel yönetime dayanması bakımından önemlidir. Bu açıdan, düşünce ve söylem düzeyinde yalnızca hamasete dayanmadığı anlaşılan Safa'nın, komünizme ve sosyalizme dair bilgi birikiminin güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Türkiye'deki gündelik siyasi olaylardan hareketle komünizmi incelemesi ve değerlendirmelerinde Türkiye'yi referans alması da Soğuk Savaş dönemini yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır. Bu düşünce dünyasının dinamiklerinde, din eksenli bir maneviyatçılık da bulunmaktadır. Çalışmada, Peyami Safa'nın, komünizm ekseninde düşünce dünyasının dinamikleri irdelenecektir.

1. Soğuk Savaş'ın İlk Döneminde ABD ile İlişkiler ve Anti-Komünizm

Türkiye'de Komünizm karşıtlığı, yalnızca II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan ve yoğunlaşan bir algı değildir. Milli Mücadele yıllarında Sovyet Rusya ile kurulan dostluk ilişkisine karşın; ideolojik bir mesafe ve karşıtlık durumu söz konusu olmuştur. Komünizm karşıtlığını besleyerek Soğuk Savaş anti-komünizminin oluşmasını sağlayan birçok kaynak söz konusudur. Bu kaynaklardan ilki, Cumhuriyet elitlerinin sınıf çatışmasından duyduğu korkudur. İkincisi, bütüncül bir ulus yaratma hedefi çerçevesinde milliyetçi bir ulus yaratma inşa etme projesiyle ilgilidir. Üçüncüsü ise Milli Mücadele yıllarındaki iktidar mücadelesiyle ilgilidir ve solun tasfiyesine dayanmaktadır. Buna karşın komünizm karşıtlığının güçlü bir şekilde ve resmi makamlar tarafından da dile getirilmesi 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren gerçekleşmeye başlamıştır. (Örnek, 2010: 21-23) Ancak anti-komünizmin güçlü bir şekilde hissedilmesi ve kamuoyu önünde meşruiyet ve algı yönetimi aracına dönüşmesi, II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından, Soğuk Savaş sürecinde gerçekleşmiştir.

1.1. II. Dünya Savaşı Sonrası Yeni Düzen

II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan iki kutuplu dünyada, kutupların birine SSCB diğerine ise ABD önderlik etmeye başlamıştır. SSCB'nin savaş sonrası dünya genelinde artan etkisi ve Kapitalizme bir alternatif olarak sunduğu siyasi ve ekonomik model ile mücadelenin ideolojik boyutları, kutuplar arasındaki ayrıştırmayı derinleştirmiş ve diğer ülkelerin de dâhil

olduğu çok boyutlu bir mücadele sürecini başlatmıştır. Bu noktada, özellikle SSCB'nin nüfuz edebileceği ülkelerde komünist partilerin iktidara gelmesini engellemek ve siyasi-toplumsal dönüşüm süreçlerini engelleyebilmek adına birtakım önlemler de alınmıştır. Özellikle Avrupa'nın ekonomik açıdan kalkındırılmasında önem taşıyan Marshall Planı² uygulamaya sokulurken; Batı Avrupa ülkelerinin ABD'nin nüfuzu altına girmesi, Doğu Avrupa ülkelerinde ise SSCB'ye yakın hükümetlerin kurulma süreci yaşanmıştır. ABD'nin Avrupa'ya yönelik bu önlemlerini Truman Doktrini³, NATO'nun kurulması; SSCB'nin buna karşılık Varşova Paketi'nin kurması ve ardından Soğuk Savaş'ın, ülkeleri ve kıtaları aşarak dünya geneline yayılması takip etmiştir. (Çağlar, 2006: 22)

II. Dünya Savaşı'nın ardından başlayan Soğuk Savaş süreci, birçok değişimi ve yeni bir düzeni de beraberinde getirmiştir. Her iki taraf da II. Dünya Savaşı'nın sonrasında ortaya çıkan ve oldukça eşitsiz; ancak kimsenin de meydan okuyamadığı bir güç dengesine yol açan küresel güç dağılımını kabul etmişlerdir. Dünyanın durumu savaştan hemen sonra önemli ölçüde istikrar kazanmış ve bu durum, uluslararası düzeni oluşturan bu birimlerin siyasi ve ekonomik krize girdikleri 1970'lerin ortasına kadar böyle kalmıştır. Hobsbawm, iki gücün uzun süreli bir barış içinde bir arada yaşama durumunun mümkün olduğunu göstermeye çalıştıklarını iddia ederken, savaşın eşiğine geldiklerinde hatta savaşa girdikleri sırada bile birbirlerinin itidallerine güvendiklerini belirtmekte ve 1970'lere kadar süren bu durumu "Soğuk Barış" olarak ifade etmektedir. Ancak ABD, gelecekte muhtemel bir Sovyet dünya üstünlüğü tehlikesinden endişelenirken, SSCB de Kızıl Ordu'nun işgalinde olmayan bölgelerdeki ABD hegemonyasından endişelenmektedir. (Hobsbawm, 2014: 305-313) Neticede II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni bir düzen vardır ve bu düzende, iki kutup arasındaki mücadele ve rekabet görünür bir şekilde sürmektedir.

Soğuk Savaş sürecinin, II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından başlayıp devam etmesi ve dünyanın bütününe etkilemesi, yalnızca ekonomik ve siyasi boyutlarda değil aynı zamanda kültürel ve ideolojik boyutlarda da gerçekleşmiş ve bu alanlarda bir mücadelenin de başlamasına sebep olmuştur. Bu mücadelenin resmi adlandırması; SSCB'nin yaymak istediği komünizme karşı Batı'nın savunduğu ve yaygınlaştırdığı anti-komünizm olmuştur. Anti-komünizm, ülkeden ülkeye farklılık gösterirken, yöntem ve araçlar bakımından da

² Marshall Planı, savaş boyunca büyük bir yıkım yaşayan Avrupa'nın ekonomisi için hazırlanmış bir plandır. Özellikle kötü bir ekonomik tablo karşısında SSCB'nin komünizm propagandasını arttırması üzerine ABD, 1945 yılının Haziran ayından 1946 yılının sonuna kadar Batı Avrupa'ya 15 milyar dolar ekonomik yardım yapmıştır. Ancak daha kapsamlı bir ekonomik plan için ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın hazırladığı program uygulanmış ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkeye maddi yardım yapılmıştır. Bkz. Armaoğlu, F. (2020). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995). İstanbul: Kronik Yayınları, 338.

³ Truman Doktrini, özellikle Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerin oldukça gerildiği bir süreçte, İngiltere'nin içinde bulunduğu güçlükler nedeniyle Türkiye ve Yunanistan'a yaptığı yardımları devam ettiremeyeceğini açıklaması üzerine ABD tarafından hazırlanan ve Türkiye ile Yunanistan'a maddi yardım içeren bir plandır. Bkz. Kalyon, L. (2010). Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 6(11), ss. 7-26.

farklılaşmıştır. Anti-komünizmin, farklı yöntemlere ve araçlara dayanan etkilerinin hissedildiği ülkelerden biri de Türkiye'dir.

1.2. Soğuk Savaş'ın Düşünce Dünyası: Türkiye ve Anti-Komünizm

Türkiye, II. Dünya Savaşı boyunca izlediği politikayla aktif savaştan kaçınmış ve taraflardan herhangi birine dâhil olmayarak savaşın etkilerini, diğer ülkelere göre doğrudan daha az hissetmiştir. Ancak savaşın sonlarına doğru, Türkiye'de özellikle SSCB'ye yönelik bir tedirginlik başlamış ve ABD ile İngiltere'ye yakınlaşma çabası söz konusu olmuştur. (Weinsbad, 2002: 282) Nitekim henüz savaşın bitmesine 7 hafta kala, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, 19 Mart 1945 tarihinde SSCB Dışişleri Bakanı Molotov tarafından Dışişleri Bakanlığı'na çağrılmış ve kendisine bir nota verilerek, 17 Aralık 1925 tarihli Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı'nın süresinin uzatılmayacağı bildirilmiştir. İki taraf arasında devam eden görüşmelerin ardından taraflar 7 Haziran 1945 tarihinde bir araya gelmiş ve SSCB, 16 Mart 1921 tarihli Türk-Sovyet antlaşmasıyla Türkiye'ye bırakılan Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye bırakılmasını istemiş; ardından Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin de değiştirilmesini istemiştir. (Oran, 2002: 502) Öte yandan Molotov'un, Boğazların güvenliğinin Türkiye ve SSCB tarafından ortaklaşa sağlanmasını isterken, SSCB'ye kara ve deniz üsleri verilmesini de talep ettiğine dair görüşler de söz konusudur. (Gönlübol, 1996: 191)

II. Dünya Savaşı henüz bitmemişken başlayan gerilim, savaş sonrasında da devam etmiş ve Türkiye'nin güvenliğine ve geleceğine dair soru işaretleri oluşturmuştur. Bu dönemde, ABD'nin Türkiye'ye yönelik SSCB tehdidini nasıl okuduğu da önem taşımaktadır. ABD, en azından ilk aşamada Türkiye'nin SSCB tehdidi altında olduğuna dair iddiaları çok ciddiye almamış, Türkiye ise SSCB tehdidine karşı ABD'yi ikna etmeye çalışmıştır. Bu açıdan, ülke içinde de komünizm tehlikesi abartılarak ABD'nin desteği sağlanmaya çalışılmıştır. Tan matbaasının tahriri⁴, üniversitelerdeki sol görüşlü akademisyenlerin tasfiyesi, 1951 tevkifatı⁵ gibi olaylar, Türkiye'nin ikna çabalarının bir ürünüdür. Zira Türkiye, savaş döneminde izlediği

⁴ Dönemin koşulları dâhilinde sol görüşe daha yakın olduğu bilinen Tan gazetesi ve Görüşler dergisi, yaptığı yayınlarla çeşitli polemiklere konu olmuştur. Son olarak, Hüseyin Cahit Yalçın'ın, 3 Aralık 1945 tarihinde, Tanin gazetesinde kaleme aldığı "Kalkın Ey Ehli Vatan" yazısı üzerine toplanan öfkeli bir kalabalık, Tan matbaasını saldırmış ve matbaada ciddi bir hasar yaratmıştır. Bkz. Acar, A. (2013). Basında Tan Olayı – 4 Aralık 1945. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 0(43), ss. 1-22.

⁵ 1951 tevkifatı, TKP Merkez Komitesi üyeleri Şefik Hüsnü Değmer, Zeki Baştımar, Dünder Baştımar ve Mihri Belli'nin de aralarında olduğu 187 kişi tutuklandığı operasyonlardır. Tevkifatın nedenleri arasında, Türkiye'nin NATO üyeliği için başvurusu sürecinde SSCB'nin takındığı tehditkâr tavır bulunmaktadır. Türkiye'nin NATO'ya girişi ve Türkiye öncülüğünde bir Ortadoğu komutanlığının kurulması konusunun gündeme gelmesinden SSCB fazlasıyla rahatsız olmuş ve 3 Kasım 1951 tarihinde Türkiye'ye bir nota göndererek, bu kuruluşun saldırgan bir amaç taşıdığını ve halen Hitlerci generallerin komutası altındaki Almanya'nın da bu kuruluşa katılmasından dolayı endişe ettiğini dile getirmiştir. SSCB tehdidi karşısında başlatılan böyle bir soruşturma, SSCB'ye karşı verilmiş bir cevap ve ayrıca Türkiye'de bir komünist tehlikenin varlığının ortaya konulmasıyla Batılı devletlere verilen bir mesaj olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Özdemir, E. ve Şendil, F. A. (2016). Soğuk Savaş Dönemi Algı ile Gerçek Arasında Bir İmge Olarak Türk Solu; Demokrat Parti'nin Sol Hareketlere Yaklaşımı. *CTAD*, 12(23) ss. 337-367.

politika dolayısıyla soğukluk yaratmış ve uluslararası politikada yalnızlaşmıştır. Buna karşılık ilişkilerde dönüm noktası 1946 yılının ilk ayları olmuş ve Yunanistan ile İran'daki gelişmeleri değerlendiren ABD, Türkiye politikasında da değişikliğe gitmiştir. (Örnek, 2010: 32)

ABD'nin Türkiye'ye yönelik politika değişikliğinde Soğuk Savaş'ın artık net ve uygun bir hale gelmesi etkili olmuştur. Öte yandan Örnek'in iddialarının aksine, ABD'nin Türkiye'ye bakışında, bir bütün olarak tehdidin inandırıcılığının yetersiz olduğunu düşündüklerini iddia etmek zordur. Zira ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson'un, 20 Haziran 1945 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na çektiği telgrafta, SSCB'nin Türkiye'ye yönelik tekliflerinin, SSCB'den istedikleri ruha ve prensiplere taban tabana zıt olduğunu, ABD'nin görüşlerini hızla ve kesin bir şekilde SSCB'ye iletmesinin de durumun kontrolünün elden çıkmasını önleyeceğini ifade etmiştir. Nitekim 25 Eylül 1945 tarihli bir başka rapora göre ABD'nin Türkiye Büyükelçisi, ABD Dışişleri Bakanlığı'na, SSCB'nin asıl amacının Türkiye'de rejimi değiştirmek olduğunu ifade etmiştir. (Toker, 1971: 49, 88)

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin Soğuk Savaş'ın başlangıcındaki dönüm noktası, 1946 yılının Nisan ayında, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini taşıyan Missouri zırhlısının Türkiye'ye gelişi olmuştur. ABD'nin, Missouri'yi Çanakkale Boğazı'ndan geçirip, Dolmabahçe önüne demirletmesi, Türk Boğazlarının statüsünün kendi rızası olmadan değiştirilemeyeceği mesajını vermektir. Nitekim bu gelişmelerin ardından, 7 Mayıs 1946 tarihinde yapılan bir anlaşmayla ABD, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında "Ödünç Verme ve Kiralama Yasası" yoluyla aldığı borçlarının tamamını silmiştir. (Oran, 2002: 522) ABD'nin Türkiye'ye yönelik politikasını daha somut ve net hale getiren bu süreci, Truman Doktrini ile Marshall Planı izlemiş ve Türkiye'nin dış politikası, II. Dünya Savaşı süresince uygulanan ve rasyonel bir tarafsızlığa dayanan politikaya göre yeniden şekillenmiştir.

Dış politikadaki yönelimin kesinleşmesi, Türkiye'nin iç politikasını da önemli ölçüde etkilemiştir. Öncelikle, Türkiye'de kurumsal düzeyde demokratikleşme süreci başlatılmış ve savaşın yalnızca Batılı ülkelerin değil; liberal demokrasilerin zaferi olarak sayılmasına paralel olarak dünyada demokrasiler ve seçimler meşruiyet aracı haline gelmiştir. Totaliter dünya görüşlerine yönelik olumsuz bakış açısı, Soğuk Savaş sonrasında Nazizm ve Faşizm ile birlikte Komünizm'e de genişletilmiş ve liberal demokrasilere karşı SSCB'nin temsil ettiği Komünizm de kötülenmiştir. Bu süreç, Türkiye'de muhalefet partilerinin kurulması, demokrasinin kurumsal gerekliliklerinin yerine getirilmesi gibi Batı'ya dönük ılımlı bir süreç başlatırken, totalitarizmin kötülenmesi adına yoğun bir anti-komünist kampanya da başlatılmıştır.

Türkiye'deki anti-komünizm sürecini, özellikle Soğuk Savaş sonrası "kampanya" olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Zira anti-komünizm, 1945'ten beri, özellikle Soğuk Savaş'ın başlarından itibaren farklı kaynaklar ve gazete, kitap, makale, radyo, televizyon vb. propaganda ve telkin araçlarıyla yayılmıştır. Bu propagandanın yoğunluğu ve biçimleri, ABD'nin öncülüğünde, ülkeden ülkeye ve dönemden döneme değişiklik göstermiştir. Buna karşılık iki temel teze dayanmaktadır: Komünizm, devasa ve vasıflı bir şeytandır ve Sovyet liderleri, komünizmi dünyanın geri kalanına empoze etmenin yollarını arayan birer bela ve musibettir. (Meşe, 2017: 21-22) Öte yandan Türkiye'de anti-komünizmin köklerinin, Soğuk Savaş

öncesine dayandığı da bilinmektedir. Ancak ideolojiler alanında, Soğuk Savaş sürecinde anti-komünizmin etkisi yoğun bir şekilde hissedilmiştir. (Örnek, 2010: 263)

Türkiye’de bir devlet politikası olarak anti-komünizm, ABD’deki “McChartycilik”⁶ örneğindeki gibi farklı bir inceleme ve araştırma konusudur. Ancak anti-komünizmin entelektüel alanda ve fikir camiasında yarattığı etki oldukça büyük olmuştur. Taşkın, Sünni İslam’ın muhafazakâr kalıplarının, anti-komünist reaksiyonun yaygınlaşması ve biçim kazanmasında etkili olduğunu savunurken, bu bakıyenin, II. Dünya Savaşı ertesini “Hür Dünya” kampı içerisinde Amerikan eksenli Soğuk Savaş siyasetinin ateşli savunucusu olan milliyetçi muhafazakârların, Amerikan taraftarlıklarını meşrulaştıran bir etken olarak sıklıkla gündeme getirildiğini iddia etmektedir. (Taşkın, 2003: 621) Öte yandan Soğuk Savaş anti-komünizminin her düzeyde bölünme yarattığı dikkat çekerken; Türkiye’de anti-komünizm rüzgârının, komünizmin karşısına farklı dinlerden ya da inançlardan oluşan bir maneviyat cephesi yerleştirdiği, yeni tür bir “maneviyatçı ittifak” kurulmasının önünü açtığı ifade edilmektedir. ABD, Batı dünyasının en önemli bileşeni olarak algılanırken, SSCB ise ABD’nin anti-tezi gibi kabul edilmektedir. ABD’yi de içine alan Batı dünyası komünizme karşı dinin, manevi değerlerin savunucusu olarak algılanmaya başlanmış; Batı’yla bu ortak kaygı üzerinden bir araya gelenebileceği kabul görmüştür. Kıta Avrupa’sı ise bu tabloda, II. Dünya Savaşı’nın yarattığı büyük yıkım içerisinde “zavallılaşmış bir düşkün” olarak tarif edilmiştir. (Örnek, 2010: 263-264)

Türkiye’de kültürel ve entelektüel alanda anti-komünizm, milliyetçilikle birlikte İslami hassasiyetlerin ve görüşlerin bir araya gelerek oluşturduğu bir düşünce ikliminde, özellikle 1945 sonrası demokratikleşme ortamında, demokrasi ve “milli irade” üzerinden sağladığı meşruiyetle gelişmiş ve güçlenmiştir. Dindar muhafazakârlar, Cumhuriyet’in dinsel faaliyetlerine getirdiği kısıtlamalarla karşılaşmış; İslâm’ı seferber edemeyince kendilerine yeni ve yabancı görünen düşüncelere karşı milliyetçiliği kullanmışlardır. (Taşkın, 2015: 72) Böyle bir ortamda, 1945 yılından itibaren komünizm, aşağı bir suç ve olumsuz bir nitelendirme olarak yer edinmiştir. Bunun her ne kadar 1945 öncesi kökleri olsa da 1945 sonrasında bu sürecin daha somut ve net bir şekilde görünür olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle kültürel alanda yaşanan düşünce ve gelişim ortamında, Türk düşünce hayatına ve ayrıca edebiyatına büyük katkı sağlayan Peyami Safa da dikkat çeken bir düşünce adamıdır.

2. Peyami Safa’nın Düşünce Dünyasında Anti-Komünizm

Peyami Safa, 1920’lerden itibaren yazdığı edebi eserleri ve 1930’ların ikinci yarısından itibaren yoğunlaştığı düşünce yazılarıyla, Türk yazın hayatına önemli katkılar ve bakış açıları sunmuş çok yönlü bir yazardır. Çocuk yaşta geçirdiği kemik hastalığı ve babasızlıktan kaynaklanan

⁶ ABD’de komünizm karşıtlığının temel kavramlarından biri olmuş ve literatürde yer edinmiştir. İsmi Cumhuriyetçi Parti Senatörü Josep McCarthy’dan alan kavram, ABD’deki komünizm korkusunu ifade etmekte ve bu korkuya karşı özellikle siyasi ve toplumsal düzeyde mücadeleyi içermektedir. Bkz. Günar, A. Amerika Birleşik Devletleri’nde McCarthy Dönemi ve Dış Politika Üzerindeki Etkileri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2014) ss. 62-78.

maddi sıkıntılar düzenli bir eğitim almasını engellemiştir. Mütareke ve milli mücadele dönemleri ise bu dönemde her aydın gibi Peyami Safa'yı da etkilemiştir. İçinde büyüdükleri, alışkın oldukları kültür dünyasının fikirleri sorulmadan tasfiye edilmesi, dönem aydınında önemli travmalar yaratmıştır. Bu dönemde bohem hayat tarzı ve anlayışının yaygınlaşmasının sebebi de budur. Peyami Safa ise aynı zamanda edebiyat dünyasında önemli bir yer edinirken, Nazım Hikmet gibi çok önemli edebiyatçılarla dost olmuştur. Fakat Safa'nın ilk dönemlerinde de sosyalizme teveccüh göstermediği bilinmektedir. Nitekim Nazım Hikmet'le olan dostluğu da ileride keskin bir rekabete ve düşmanlığa dönüşmüştür. 1938 yılında kaleme aldığı Türk İnkılâbına Bakışlar, Peyami Safa'nın Kemalist İnkılâbın teorisini ve felsefesini ortaya koyma çabası bakımından önem taşımaktadır. (Kutlu, 2018: 141) Ancak Peyami Safa'nın, milliyetçi ve muhafazakâr bir düşünce adamı olarak fikir hayatı üzerine asıl çalışmaları; sosyalizm, Marksizm ve komünizm üzerine olmuştur.

2.1. Peyami Safa'nın Komünizm Eleştirileri

Peyami Safa, komünizm karşıtlığını bilimsel ve teorik düzeyde gerçekleştirmesi ve derin incelemelerle kapsamlı eleştiriler getirmesi bakımından, hamasete ve slogana dayalı diğer eleştirilerden ve gündelik siyasi söylemlerden ayrılmaktadır. Bu bakımından komünizme dair yorumları, komünizm karşıtı yazarlar ve entelektüeller arasında en kapsamlı ve donanımlı yazar olarak değerlendirilebilmektedir. Örnek, dönemin İslamcı ve muhafazakâr yazarlarını incelerken, SSCB'ye ve sosyalizme dair eleştirilerin zayıf niteliği karşısında Peyami Safa'nın, bu zayıflığı ve sığılığı aşan az sayıda yazardan biri olduğunu ifade etmektedir. (Örnek, 2010: 276) Öte yandan Safa'nın yalnızca düşünce yazılarında değil, edebi eserlerinde de doğrudan olmasa da komünizme dair eleştiriler söz konusudur. Safa'nın Matmazel Noraliya'nın Koltuğu romanındaki Saim, Marksist bir üniversite öğrencisidir. Cevat Fenman isimindeki bir Yahudi bir pozitivist fizik öğretmenin proletaryası olan Saim, üniversitedeki diğer solcu öğrenciler gibi hiçbir yabancı dili bilmeyen, düşünceleri malum ve mahdut, klişeleri tekrarlamaktan başka fikri olmayan sığ bir karakterdir. Bir Tereddüdün Romanı'nda ise Safa, Marksizm ve Rusya'daki rejim arasında tahmin edilemeyecek kadar büyük bir uçurum olduğunu ve Marks'ın sağ olsa, SSCB'nin can düşmanı olacağını ifade etmektedir. Çünkü Safa'ya göre hayatın, fikirlere ve ideolojilere uydurulması mümkün değildir; "izm"ler devri ise artık bitmiştir. Çitçi, Safa'nın romanlarını değerlendirirken, bu romanlardaki Rus imajının, hem Türk toplumunun hem de milliyetçi bir Türk yazarının Ruslara bakış açısını yansıttığını ifade etmektedir. Ayrıca üslup açısından Safa'nın makalelerinde daha şiddetli, romanlarında ise daha yumuşak bir üslup tercihi söz konusudur. Safa, romanlarında SSCB'deki sistemin Türkiye'de gönüllü misyonerliğini yapan, materyalist, tarihi maddeci, ateist ve komünist insan tipini işlemekte; Rusya'nın gönüllü ajanlığını yapan bu temsili karakterlerin düşüncelerini çürütmeye çalışmaktadır. (Çiftçi, 2011: 45-48)

Peyami Safa'nın komünizme karşı en bilinen ve kapsamlı çalışması, "Kızıl Çocuğa Mektuplar" başlıklı açık mektuplardır. Safa, burada genç bir Marksist'e seslenirken, aslında dönemin komünizm akımına kapılan gençlerin bütününe seslenmektedir. Burada Safa'nın üslubu, Marksizm'den ziyade Marksist olduğunu iddia edip de Marks'tan ve Marks'a yönelik eleştirilerden haberi olmayan, sığ zihniyetleri aşağılama üzerinedir. Ancak aynı yazısında Safa,

insanları Marksizm'e yönelten faktörlerin en önemlisinin sefalet olduğunu kabul etmekte ve bu durumun yarattığı öfkeyi de anladığını ve hatta kucakladığını ifade etmektedir. İkinci mektubunda biraz daha anlayışlı ve ortak noktaları arayan, bunu yaparken de şefkatli bir üslup benimseyen Safa, "... Çünkü ben de seninle beraber, manaya ait üstün kıymetlerde bile parayı ölçüleştiren burjuva ahlâkının sınıfıyla bir arada ve topyekûn tasfiyesine taraftarım" diyerek Marksizm'in karşısındaki kapitalizme yönelik de bir eleştiri getirmektedir. (Safa, 1971: 5-8)

Peyami Safa'nın Marksizm'e dair eleştirileri, yöntem içerdiği ve bilimsel temelde ilerlediği için anlamlı bir bütün oluşturmaktadır. Marksizm'in temelini tarihi maddeciliğe dayandığını ifade eden Safa, Marks'ın devrinde iptidai bir halde bulunan antropolojinin, ilk insanın faaliyetlerinin sadece iktisadi olduğuna dair hiçbir delil vermediği aktarmaktadır. Marks, bu noktada tamamen tahmin ve hayale dayanmaktadır. Safa, bilincin olmadığı yerde insanın olmadığını ifade ederek Marks'ın maddeyi, bilince göre önceleyen tutumunun realiteye ve ilmi bir metoda dayanmadığını ifade etmektedir. Marks'ın, orta sınıfın yani küçük burjuvanın, sanayinin gelişmesinin zorunluluğu olarak ortadan kalkacağı ve proletaryaya katılacağı iddiası da gerçekleşmemiş ve orta sınıf büyümüştür. Orta sınıf, kendine has ekonomisiyle özerk bir sınıf halini almış ve yeni bir teknisyenler, yüksek idareciler sınıfı oluşturmuştur. Böylece insan topluluğunun proletarya ve kapitalist olarak ikiye ayrıldığını iddia eden Marks, ekonomik iddiasının temelinde de yanılmıştır. Bu noktada sınıf savaşı tezine de değinen Safa, insan mücadelelerinin tarihinin, sınıf mücadeleleri değil; işçilerle diğer ülkelerin işçilerinin ve sermayedarlarla diğer ülkelerin sermayedarlarının arasında gerçekleştiğini ifade etmektedir. Nihayetinde Safa, Marks'ın, komünist devrimin en ileri sanayi ülkelerinde gerçekleşeceği tezinin de yanlış olduğunu ifade ederek, Rusya'da devrim olduğunda bu ülkenin en geri sanayi ülkelerinden biri olduğunu belirtmiş ve "*Bugün en ileri sanayi memleketleri olan Amerika ve İngiltere parlamentolarında bir tek komünist yoktur*" diyerek Batı ülkelerindeki siyasi durumları referans göstermiştir. (Safa, 1971: 100-107)

Peyami Safa'nın komünizme eleştirilerinin boyutu yalnızca Marksist teoriyle sınırlı kalmamaktadır. Safa'nın asıl odaklandığı ve eleştirdiği nokta, komünizmle birlikte sosyalizm ve bu iki kavramın arasındaki farkların belirlenmesi üzerinedir.

2.1.1. Komünizm-Sosyalizm Ayrımı

Peyami Safa, Türkiye'de, sosyalizm ve komünizm arasındaki içerik farkına yönelik sahip olduğu teorik bilgi, literatür bilgisi ve donanım bakımından, birçok yazardan ayrılmakta ve öne çıkmaktadır. Safa'nın değerlendirmelerinde kavramlara yüklenen olumlu ya da olumsuz anlamlardan ziyade doğrudan kavramın anlamı ve karşılığı önemlidir. Örneğin; "sosyalizm" kelimesinin anti-komünist birikim açısından yarattığı negatif anlamlara rağmen, Safa'ya göre kelime en geniş anlamıyla alınırsa herkes sosyalist olmaktadır. Zira herkes, toplumun yararını istemektedir ve sosyalizmin anlamı da budur. Ancak sosyalizmin yorumlamasında, düşünürler kendi bakış açılarına göre yorum yaptıklarından hiç kimsenin sosyalist olmadığına dair düşünce ön plana çıkmaktadır. Bu açıdan kendisini sosyalist olarak ifade edenler aslında sosyalisttir fakat aynı zamanda hiçbiri değildir. (Safa, 2017: 48)

Sosyalizm, oldukça geniş bir kavramı ifade etmekte ve kelime kökeni itibarıyla “sosyal”den geldiği için bütün sosyal konuları içermektedir. Ancak tarih boyunca bu kelime, birçok yeni anlam kazanmıştır. Bundan dolayı zengini bir kavramı tanımlamaya ve tek bir şekilde açıklamaya çalışmak, onu hapsetmek anlamına gelmektedir. (Safa, 2003: 71) Geniş anlam bakımından ise en ferdiyetçi ve liberal rejimlerde bile sosyalist kanun ve talimatname maddeleri yer almaktadır; bu açıdan bir dereceye kadar sosyalist olmayan rejim gösterilememektedir. Ancak Safa, Türkiye üzerinden hareketle net bir ayırım çizmektedir: (Safa, 2017: 46)

“... Fakat bizdeki sosyalizm çığırkanları arasında Marksizm’in yoluna seccadeler serenler ve çiçekler serpenler de görülüyor. Eğer bu sosyalizmin davası ilmi plana intikal etmeyip de işporta fikriyatı halinde kalırsa açık gözlerin kaleminde ve ağzında komünizmin oltası olmaya devam edecektir.”

Peyami Safa’nın komünizm hakkındaki düşünceleri ise doğrudan karşıtlık ve öfke üzerine kuruludur. Komünistler, milletlerin ve milliyetçiliğin amansız düşmanı olarak milleti ortadan kaldırma amacındadırlar. Safa’nın söyleminde, “habis ruh” ifadesiyle karşılanan ve dini-mistik bir yönü de bulunan karşıtlık da söz konusudur. Bu habis ruh, her türlü milli, dini ve manevi değer düşmanı olarak ne kadar sevilmiş, milletin teveccühünü ve saygısını kazanmış milliyetçi, maneviyatçı şöhret ve otorite varsa onu yıkmaya çalışmaktadır. Safa, burada kendisine yöneltilen eleştirileri ve tepkileri de bu şekilde karşılarken; yine ilmi sosyalizm ile komünizm arasında ayırım yapmış ve habis ruh olarak tanımladığı bu kavramın doğrudan komünizm olduğunu, ilmi sosyalizm veya Marksizm olmadığını, doğrudan yıkıcı, bozguncu, nesilleri birbirine katıcı komünistlik ve uydurma bir sosyalistlik olduğunu ifade etmektedir. Kitabı, metodu, sistemi olmayan, yalnız milli ve kutsal değerleri yıkmakla görevli bir tahrip hareketi halinde devirici ve devrimci olan bu hareketin yapıcı hiçbir fikri bulunmamaktadır. (Safa, 2011: 169)

Peyami Safa’nın komünizm karşıtlığındaki sert üslup, sosyalizme yönelik yaklaşım ve tanımlamasına göre oldukça ileri boyutta ve taviz vermez biçimdedir. Esas olarak Safa’nın, komünizmi ve sosyalizmi kendi bakış açısı üzerinden, gerektiği gibi anlayıp kabul edenlerle meselesi yoktur. Nitekim kendisi de “Namuslu bir Marksist ile her zaman dostça konuşabileceğimi, insanca münakaşa edebileceğimi birkaç defa yazdım” (Safa, 1971: 46) diyerek bunu göstermektedir. Ancak komünizme yönelik düşünsel eleştirilerini somut bir hale getirmiş ve komünistlerin kişisel özelliklerini açıklamıştır. Buna göre; komünistler Allah’a inanmamaktadır. Materyalist olduklarından manevi ve ruhi değerlerin de üstünlüğüne inanmayıp, gelenek düşmanlığı yapmaktadırlar. Dine, tarihe, milliyete ve manevi değerlere bağlılığı hoş görmemekte, yobazlıkla damgalamaktadırlar. Halkçılığı bir tek sınıfın hakları gibi anlamakta, komünizm aleyhine esaslı hiçbir şey yazmamakta ve konuşmamaktadırlar. Komünistler yalancı olduklarından; muarızlarına iftira etmekte, taraftarları için başarı uydurmaktadırlar. Sendikaları, gençlik derneklerini ve topluluklarını ele geçirmeye çalışmakta ve bunda da başarılı olmaktadır. Ayrıca açık biçimde Birleşik Amerika düşmanlığı yapmakta ve Birleşik Amerika aleyhindeki haberlere fazlaca yer vermektedirler. (Safa, 2017: 83-85) Safa’nın bu yorumunda, SSCB’ye ve komünizme yönelik eleştirilerin haricinde Amerika’yı da kişilik özelliklerine dâhil etmesi ve bu karşılaştırmada savunur görüntüde olması dikkat

çekmektedir. Bu noktada, Safa'nın özellikle Soğuk Savaş'a uygun kutuplaşmayı ve bölünmeyi hem fikir hem de somut düzeylerde çok rahat benimsediği anlaşılmaktadır.

2.1.2. Komünizm Karşıtlığında Türkiye'ye Yönelik Değerlendirmeler

Türkiye'de komünizm ve sol hareketler, Osmanlı'nın son döneminden itibaren düşünce ve yayın hayatında, çok geniş olmasa da yer edinmiştir. Peyami Safa ise daha önce ifade edildiği gibi sosyalizme yönelik herhangi bir ilgi duymamıştır. Ancak daha sonra büyük bir fikir tartışmasına gireceği Nazım Hikmet gibi isimlerle de dostluk kurmuştur. Ancak II. Dünya Savaşı'nda, doğrudan olmasa da dolaylı bir şekilde Almanya'yı desteklediği iddia edilmektedir. Savaş sonrasında ise Demokrat Parti'yi sosyalistlerle iş birliği yapmakla suçlamış ve CHP'ye yaklaşmış; hatta bu partiden milletvekili adaylığı olmuş ve seçilememiştir. (Kutlu, 2018: 141) Soğuk Savaş sürecinde Peyami Safa'nın özellikle Türkiye'deki komünizm algısını bir "tehdit" olarak değerlendirdiği ve bu tehdide karşı çok sert eleştiriler getirdiği görülmektedir. 1946 seçimlerinden 12 Temmuz Beyanname⁷ arasında geçen süre, iç politikada anti-komünizmin en çok ve yoğun şekilde kullanıldığı zaman aralığı olmuştur. Bu dönemdeki sert üslubun örneğini gösterebilmek açısından Yılmaz; İnsan Hakları Derneği'nin kuruluşunda yer aldığı için Mareşal Fevzi Çakmak hakkında ortaya atılan "komünistlik" iddialarına yer veren Peyami Safa'nın bir köşe yazısına yer vermiştir: (Yılmaz, 2010: 76)

"Fevzi Çakmak'ın kızılılarla sıkı fıkı dostluk ettiğinden şüphesi olan varsa bizim de onun aklından şüphemiz vardır. Bir mermere vuran güneş kadar keskin bir aydınlık şu hakikatleri gözlerimizin önüne koyuyor: 1- Fevzi Çakmak kızılıların teklifini alınca kesin olarak reddetmemiştir... Bilakis Fevzi Çakmak memnun olmuş, kızılılara selam ve muhabbetini yollamıştır. 2- Teklifin peşinden bir buçuk ay geçince, gizli tertip ve hazırlıkların neticesi olarak mahut İnsan Hakları Cemiyeti doğmuştur. Fevzi Çakmak bu teşekkülde, gençliğin çatılarını başlarına yıktığı kızılılarla açıkça işbirliği yapmıştır... 4- Aradan zaman geçtikten sonra, bugüne kadar da Fevzi Çakmak kızıl hareketi hazırlayanlara karşı nefret duyduğunu, her türlü şüpheleri silen bir sarahatle bir türlü söyleyememiştir. Bilakis, bütün memleketin renklerini pekiyi bildiği Sertelleri müdafaaya bile girmiştir. Fevzi Çakmak'a verilecek notta zerre kadar tereddüde yer yoktur. Gelelim demokratlara. Onların kızılılarla işbirliği etmedikleri belki doğrudur, fakat onlardan sempatilerini esirgemedikleri, hatta el altından onları cesaretlendirdikleri daha doğrudur. İşte ispatı: 1- Celal Bayar ve Adnan Menderes kızılıların mahut Görüşler dergisine demeç ve makale vadetmişlerdir. 2- İçişleri Bakanı, BMM'de Şefik Hüsnü'nün kızıl tertiplerini vesikalandıran mektuplarını okurken Celal Bayar, "Bir iki serserinin yazısından ne çıkar" tarzında hadiseyi küçültmeye uğraşan bir söz söylemiştir... Demokratlar kızıl hareketi küçümsemek ve dolayısıyla komünistlerin iftiraya uğradıkları hissini vermek için, bir adım ötesi onları müdafa etmekten başka bir şey olmayan bir

⁷ 1946 seçimleri sonrasında CHP ve DP arasında başlayan siyasi gerilim üzerine, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından 11 Temmuz 1947 tarihinde radyoda okunan ve 12 Temmuz 1947 tarihli gazetelerde yer alan, İnönü'nün "tarafsız" bir şekilde partileri itidale ve sükûnete davet ettiği metindir.

propaganda yolu tutturmuşlardır. Artık bundan sonra Fevzi Çakmak'ın gerçek tarafsızlık ve demokratların gerçek demokratlık iddialarının beş paralık değeri kalmış mıdır? Siz hüküm veriniz.”

Peyami Safa'nın yukarıda aktarılan yazısı önemlidir; zira Mareşal Fevzi Çakmak, Türk siyasetinde milliyetçi-muhafazakâr yönleriyle bilinmekte ve komünizmle herhangi bir şekilde ilişkisi de bulunmamaktadır. Ancak hem dönemin koşulları hem de Safa'nın anti-komünizm konusundaki ölçüsünü göstermesi açısından yazı iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Peyami Safa, yazılarında Türkiye'deki sol görüşlü birçok yazarı doğrudan hedef almaktan ve zaman zaman onlarla polemige girmekten çekinmemiştir. Nazım Hikmet, Nadir Nadi, Sabiha-Zekeriya Sertel bu yazarlardan bazılarıdır. Safa'nın Türkiye'deki komünizme bakışındaki temel ayırım, “gafiller” ve “mahudlar” üzerinedir. Safa, mahudları “*Moskova'nın emrindekiler*” olarak tanımlarken, gafilleri ise “*mahudların tesir ablukası içinde, onların yarı münevverlere yutturdukları ve 'Türk inkılâbı, ilerilik, Atatürkçülük, devrimcilik' afyonu ile gözleri gerçeğe yumulu kişiler*” olarak tanımlamaktadır. Bu noktada; Serteller, Sabahattin Ali, Nazım Hikmet gibi solculardan ya da Safa'nın deyişiyle “mahudlardan” ziyade, “gafillere” yönelik yoğun bir tepki söz konusudur. Safa, gafilleri “*Türkiye'de komünizm tehlikesi olmadığına herkesi kandırmaya çalışan komünist propagandasına yordakçılık etmekle, tehlikeyi görenleri vehimle suçlamakla ve Moskova'yı keyiflendirmekle*” suçlamaktadır. Günlük basın mensupları arasında mahudlara karşı gafilleri sistemli yazı serileri halinde uyandırmaya çalışan tek muharrir olduğunu ifade eden Safa, Türkiye'de gerçek manasıyla Marksist'in olmadığını iddia etmektedir. Ona göre Sovyet emperyalizminin emellerine hizmet eden ajanlar ve bunları gazetelerinde, dergilerinde, kültür kurumlarında koruyan gafiller bulunmaktadır. Safa'nın tanımladığı gruba karşı kullandığı ifadeler, onun anti-komünizm konusundaki hassasiyetinin ölçüsünü ve yüksekliğini ifade etmektedir: (Safa, 1971: 22-26)

“Tahtakurusu, yakalanacağını sezdiği zaman yorganın kendi rengine en yakın renk bölgesinde ve kıvrımında saklandığı gibi bu haşaratlar da masum renklere sığınmasını iyi bilirler: Devrimcidirler. Atatürkçüdürler; güya normal ölçüde solcudurlar, köycüdürler. Halkçıldır. Hürriyetçidirler ve güya meşru ölçüde muhaliftirler. Zaman zaman dinci ve milliyetçi de görünebilirler. Bunlara karşı açılacak mücadele ancak hepsinin metotlarını ve taktiklerini çok iyi bilenlere başarı vadeder.”

Peyami Safa'nın komünizme ve komünistlere yönelik “tahtakurusu” benzetmesi önemlidir. Zira Türkiye'de komünizm propagandası hep yapılmıştır ve bunun arkasında da liberalizmin, herkesin fikrini açıkça söylemesi gerektiği fikri yatmaktadır. Safa, bu tuzağa “saf” olarak nitelendirdiği yazarların da düştüğünü ifade etmekte ve Marksist'i, komünisti, casusu ve ajanı birbirine karıştırdıklarını belirtmektedir. (Safa, 2017: 244) Bu noktada, Türkiye'de komünizmin “Atatürkçülük” ve “devrimcilik” adı altında faaliyet yürüttüğüne dair tespiti önemlidir. Esas olarak ileriki yıllarda, Peyami Safa'nın ölümünden sonra gündeme gelecek olan “Sol Kemalizm” akımına yönelik erken bir eleştirinin söz konusu olduğu da anlaşılmaktadır. Safa, “mahudların” “devrim, devrim” diye tutturdukları şeyin Batı medeniyeti ve onun disiplini olmadığını ifade ederken, Atatürkçülüklerinin de yalan olduğunu açıklamaktadır. Ona göre bu

görüştükiler, “burjuva medeniyeti” dedikleri Batı medeniyetinin bütün değerlerini yıkmaya çalışmaktadırlar. (Safa, 1971: 49) Türkiye’de komünist bir profesörün olup olmadığını irdelerken, Türkiye’de komünizmin kanun dışı olduğu için profesörlerin de varsa bu inançlarını gizleyeceklerini belirtmektedir. Safa, burada da mahudları devreye sokmakta ve en iyi bilinen taktikleri olan “Atatürkçülük ve İnkılâpçılık maskesi altında”, gençliğin ruhunu en canlı milli geleneklerden, tarih bilincinden, mukaddes duygusundan ve yüksek manevi değerlere karşı saygıdan uzaklaştırmak için telkinlerde bulduklarını ifade etmektedir. Atatürk’ün ömrü komünizmle mücadeleye vefa etmemiş; komünizmle mücadelede emniyet makamları yalnız kalsalar da başarı kazanmışlardır. (Safa, 1971: 35-42) Bu noktada, Safa’nın Atatürk’ü komünizmle mücadelede bir meşruiyet aracı ve sahte Atatürkçülüğün her türlü çabasına karşı gerçek bir anti-komünist olarak konumlandığı anlaşılmaktadır.

Peyami Safa’ya göre komünizm, Türkiye’de iki koldan çalışmaktadır. Bunlardan birincisi politika, diğeri ise kültürdür. Polisin yakaladığı ve mahkemelerin yargıladığı komünistler, gizli siyasi faaliyetler yürüten politika elemanlarıdır. Bunların elebaşları çoğu kez gizlenirken; Safa’nın “enayi” olarak nitelendirdiği gönüllüleri ise yakalanmaktadırlar. Komünizmin yer altı faaliyetleri ise asıl tehlikeli olan alandır. Zira burada kimliğini gizleyenler, gençlere cazip gelecek araçları kullanmakta ve yenilik, ilerlilik, solculuk makyajıyla, güzel sanatlar yoluyla, milli ruhun köklerine işlemekte, dergiler ve kitap çıkaran yayınevleri kurmaktadırlar. Günlük bazı gazetelerde sanat sayfalarını yöneten bu kesim, görüntü olarak herkesten iyi Atatürkçü, köycü ve folklorcu sanatçılardır. (Safa, 2017: 174)

Peyami Safa’nın komünizm karşısındaki uyanık ve hatta düşünce boyutunu da aşan takipçi tavrı,”... Dostum Ulunay bir bankamızın afişinde, imza yerinde yine böyle kurnazca çizilmiş bir orak-çekiç resmi bulunduğunu bana haber verdi. Afişi aratıyorum” ifadesiyle somutlaşmaktadır. Neticede Safa, komünizme karşı verdiği mücadelede, dostlarına ve gazete şu çağrıyla yapmaktadır: (Safa, 1971: 32-33)

“...Uyuma arkadaş, kendine gel, ayaklarının altında bu toprağı eşref saati gelince havaya uçurmaya hazırlanan müthiş bir teşkilat çalışıyor. Viski kadehini bırak elinden. Gözlerini aç. Şimdi odandan güler yüzle içeriye giren iblis onlardandır ve senin yanında çalışmaktadır... Gözlerinizi açınız, ahmak dostlarım, yoksa bir daha açmamak üzere kapayacağınız meş’um günü hazırlayanları kendi paranızla yaşatmaya devam etmek sersemliğinden kurtulamayacaksınız?”

2.2. Komünizme Karşı Din ve Maneviyatçılık

Türkiye’de anti-komünizmin iki ana damarından biri milliyetçilikse diğeri de İslamcılık/Muhafazakârlıktır. Daha önce de aktarıldığı gibi geniş kesimler, Cumhuriyet’in dinsel faaliyetlerine getirdiği kısıtlamalarla karşılaşmış; İslâm’ı seferber edemeyince kendilerine yeni ve yabancı görünen düşüncelere karşı milliyetçiliği kullanmışlardır. Öte yandan ABD’de toplumun dine verdiği öneme, kiliselere gösterilen ilgiye, devletin dine referans veren politikalarına ilişkin örnekler İslamcı yayınlarda kendine yer bulmuş ve Batı’da güçlü dost ABD’nin karşısında, kuzeydeki “kadim” düşman Hristiyan azınlıkların himayecisi

olarak değil; “Allahsız komünizm”in ana yurdu Rusya olarak yer almaya başlamıştır. (Örnek, 2016: 264)

Soğuk Savaş döneminde çift kutuplu dünya düzeninin yansımaları; sosyalizm-kapitalizm, totalitarizm-liberalizm gibi karşıtlıklar üzerinden ilerlerken, materyalizm ile maneviyatçılık arasında da ciddi bir rekabet söz konusu olmuştur. Böyle bir ortamda, Peyami Safa tarafından çıkarılan Türk Düşüncesi dergisi büyük önem taşımaktadır. İlk sayısını Aralık 1953’te çıkaran dergi, yayın hayatını Nisan 1960’a kadar sürdürmüştür. Türk Düşüncesi, tek parti döneminde kültürel ve özel alana sessizce sığınan muhafazakâr düşüncenin 1946’dan sonra siyasal ve kamusal alana çıkışı dolayısıyla yaşadığı dönüşümü hem yansıtan hem de yönlendiren entelektüel bir kulvar olmuştur. Mustafa Şekip Tunç, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Hilmi Ziya Ülken, Elif Naci, Nurettin Sevin, Reşat Ekrem Koçu, Ahmet Kutsi Tecer, Behçet Kemal Çağlar ve Fazıl Hüsnü Dağlarca gibi milliyetçi-muhafazakâr kimlikleriyle de tanınan farklı isimler dergide yazar olarak yer almıştır. (Yılmaz, 2003: 216)

Türk Düşüncesi, Soğuk Savaş ortamında Türkiye’deki muhafazakâr-maneviyatçı düşüncenin gelişimi üzerine önemli bir tartışma zemini oluşturmuştur. Özellikle Marx Planck ve Albert Einstein tarafından geliştirilen kuramların yarattığı etki, materyalizm, pozitivism ve modern fizik üzerinde negatif bir etki yarattığı gerekçesiyle ilgiyle takip edilmiştir. (Örnek, 2010: 265) Safa’nın, Allah inancı olmayan bir okuruna yazdığı cevapta kullandığı, “... Newton’a, Hegel’e, Einstein’a, Bergson’a ve bugün hayatta bulunan Doğulu, Batılı meşhur bilim adamları ve filozoflara varıncaya kadar ‘kafası işleyen’ ve ‘manaları sağlam’ yüz binlerce dahi ve mütefekkir, Allah’a inanırlar” ifadesi, bu dönemin etkisini yansıtmaları bakımından önemlidir. Yine Safa’ya göre felsefenin ve fiziğin şaşırtıcı ilerlemelerine karşın Bergson ve Einstein bu dar çerçeveyi parçalamışlardır. Safa, bu süreci “19. yüzyılın madde adamına karşılık yepyeni bir mana ve ruh adamının doğması” olarak ifade etmektedir. (Safa, 2019: 16, 32) Gerçekten de II. Dünya Savaşı’nın sonunda kullanılan atom bombasına da modern bilimin etkisini göstermesi bakımından simgesel olarak yer verilen yazılarda; madde-ruh, materyalizm-maneviyatçılık gibi karşıtlıklardan Doğu ile Batı arasındaki gerilimlere de değinen konular işlenmektedir. Safa, bu noktada Batı’nın değiştiğine vurgu yaparak pozitivism ve determinizmin bunalımına dikkat çekmiştir. Öte yandan öne sürdüğü “Doğu-Batı sentezi” fikrini de sürdürmeye devam etmiştir. Bergson’a yoğun atfın yapıldığı yazılarda Batı düşüncesinde dinle bilimin yakınlaştığı; duygunun ve sezginin bir bilgi kaynağı olarak itibarının arttığı ifade edilmiştir. Buna göre; Batı metafiziğe hürmetkâr, mistisizme açıktır. (Bora, 2018: 388) Safa’nın bu soyut mistisizm anlayışında doğrudan İslami vurgular bulunmamakla birlikte kapsayıcı bir “Allah” düşüncesi ve dini-manevi alanın yoğunlaşması vurgusu dikkat çekmektedir. Batı, bir medeniyet bunalımı yaşamaktadır; buna karşı ise manevi kalkınma için teşkilatlar kurulması gerekmektedir. Bu süreçte Doğu maneviyatlar; Batı maddiyatla özdeşleştirilirken, “sekülerleşme” fikrinin Batı için bir tehlike olduğu varsayılmaktadır. Bu düşünce, hem o dönem Avrupa’daki mistik eğilimlerden, hem de Anglo-Amerikan Batı’nın günlük yaşamda veya siyasal alanda dinle barışıklığından hem de Soğuk Savaş’ta dinin oynamaya başladığı rolden kaynaklanmaktadır. (Örnek, 2010: 267)

Peyami Safa, komünizm ve materyalizmin etkisi karşısında, dini yorumlardan ziyade yaratıcının ve dinin varlığını kapsayan geniş bir maneviyat savunusu yapması bakımından da önem taşımaktadır. Nitekim Safa, henüz 1945 yılında Batı'nın büyük zekâlarının Allah'a yöneldiğini, yalnız şairlerin ve ruhçu filozofların değil; sofu Marksistlerin arasında bile Allah duygusunun zaferine şahit olduğunu aktarmaktadır. New York'ta çıkan Daily Worker isimli gazetenin komünist olduğunu aktaran Safa, ki Safa'nın bunu belirtmesi hem dünya literatürünü hem de komünist yayın organlarını takip ettiğini işaret etmektedir, gazetenin direktörü Louis Budenz'in Katolikliğe döneceğini ve komünizmden vazgeçtiğini açıklayarak istifa etmesini büyük bir müjde olarak aktarmaktadır. Amerika'nın ve Avrupa'nın seçkin zekâlarındaki Allah'a doğru bu yöneliş, yalnızca şaşkınlık ve ümitsizlik psikolojisiyle izah edilememektedir. Yazar burada, "kurtulan Fransa" ve "muzaffer Amerika" ifadelerini de kullanarak, aslında Soğuk Savaş ortamında, anti-komünizm akımı içerisinde Avrupa'ya ve Amerika'ya bakış açısını da sergilemektedir. (Safa, 2019: 30)

Sonuç

Türkiye'de anti-komünizm, kendi iç ve dış dinamiklerini barındırmasına karşın özellikle Soğuk Savaş döneminde güçlenmiş ve iç politikayı ve kamuoyunu önemli ölçüde etkilemiştir. Buna karşılık, devlet politikaları haricinde kültürel ve entelektüel alanda da yoğun bir komünizm karşıtlığının başladığı görülmektedir. Özellikle SSCB'nin, II. Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'ye yönelik taleplerde bulunması, kamuoyunda tepkiyle karşılanmış ve savaş öncesi olumsuz Rus imajını ve anti-komünizm algısını yeniden güçlendirmiştir. Bu canlanmanın dinamiklerinden birini, özellikle Cumhuriyet devrinde kendini açığa çıkarmayan ve Türk milliyetçiliği ile refleksler ve iç dinamikler temelinde bir ilişkiye giren İslamcı/Muhafazakâr kanat oluşturmuştur. Özellikle komünizmin materyalist yaklaşımı karşısında, yalnızca İslam'a odaklanmayan bir maneviyatçılık ve dinin ön plana çıkarılması süreci de bu dönemde söz konusu olmuştur. Bu açıdan, Soğuk Savaş'ta anti-komünizm, ABD'den Türkiye'ye kadar soyut bir maneviyat duygusundan da yoğun olarak beslenmiştir.

Peyami Safa, Türk edebiyatının önemli kalemlerinden olmakla birlikte Türk düşünce hayatında da çok önemi bir konumda bulunmaktadır. Türkiye'de anti-komünizm denildiğinde, kapsamlı ve yöntemli eleştiriler getirmesi bakımından Safa, özgün bir noktadır. Zira komünizm karşıtlığını milliyetçi bir temelle birlikte, Doğu-Batı tezi üzerinden gerçekleştirdiği kapsayıcı bakışla, maddenin karşısına maneviyatı koyarak, felsefi bir düzeyde de gerçekleştirmektedir. Safa'nın eleştirileri, en çok da bilimsel bir eleştiriye dayanması bakımından anlamlıdır ki bu durum, komünizme dair okumalarının ve literatür taramasının güçlü olduğunu göstermektedir. Bu durum, Soğuk Savaş'ta dinin öneminin artması ve İslam ya da Hristiyanlıktan ziyade maneviyatın, doğrudan Allahsız komünizme ve onun yansıması olan SSCB'ye karşı bir mücadele aracı olarak sunulmasıyla daha da güçlenmektedir. Safa, bunu yaparken kavramları oldukça güçlü kullanmış; en başta sosyalizm ve komünizm olmak üzere belirli ayrımları yaparken de oldukça objektif, bilinçli ve cesur davranmıştır.

Peyami Safa'nın eleştirileri komünizm özelinde Türkiye'ye dönük de gerçekleşmektedir. En başta, Türkiye'de bilinçli bir Marksistin ve komünistin olmadığını ifade ederken; "mahudlar"

ve “gafiller” ayrımıyla SSCB’nin bilinçli ajanlarını ve bunlara aldananları gündeme getirmektedir. Zira gafiller, mahudların yalanlarına ve etki çalışmalarına kapılarak, “Atatürkçülük”, “Devrimcilik”, “İlericilik” gibi sıfatların arkasında komünizm propagandası yapmaktadır. Safa, buna karşı doğrudan polemik yaratmaktan geri durmazken, Soğuk Savaş dönemine uygun anti-komünizmi ideolojik ve kültürel bütün boyutlarda sürdürmüştür.

KAYNAKÇA

- Aktaş, M. (2006). 1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü. İstanbul: Şema Yayınevi.
- Bora, T. (2018). Cereyanlar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çitçi, S. (2011). Peyami Safa’nın Romanlarında Rus İmajı. *Türk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(30), ss. 41-50.
- Çağlar, D. (2006). *Kamuoyu Oluşturulmasına Bir Örnek: 1945-1955 Yılları Arasında Gazetelerde Antikomünizm*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gönlübol, M. (1996). Olaylarla Türk Dış Politikası (1991-1995). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hobsbawm, E. (2014). Kısa 20. Yüzyıl Aşırılıklar Çağı: 1914-1991. Yavuz Alogan (Çev.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Kutlu, A. (2018). "Modern, Milliyetçi ve Muhafazakâr Bir Düşün Adamı: Peyami Safa", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), ss. 139-156.
- Meşe, E. (2017). Komünizmle Mücadele Dernekleri. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (Ed.) (2002). Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Örnek, C. (2010). *1950’li yıllarda ABD ile Buluşma: Antikomünizm, Modernleşmecilik ve Maneviyatçılık*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Safa, P. (2019). 20. Asır, Avrupa ve Biz. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Safa, P. (1971). Kızıl Çocuğa Mektuplar. Konya: Milli Ülkü Yayınları.
- Safa, P. (2017). Sosyalizm, Marksizm, Komünizm. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Safa, P. (2003). Nasyonalizm, Sosyalizm, Mistisizm. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Safa, P. (2011). Din, İnkılap, İrtica. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Taşkın, Y. (2003). Anti-Komünizm ve Türk Milliyetçiliği: Endişe ve Pragmatizm. Bora, T. (Haz.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik Cilt IV* (ss.618-634). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taşkın, Y. (2015). Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Toker, M. (1971). *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu*, Ankara: Akis Yayınları.
- Yılmaz, M. (2003). Türk Düşüncesi Dergisi. Bora, T. Ve Gültekingil, M. (Haz.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık Cilt V* (ss. 216-235). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, S. (2010). *İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Sovyetler Birliği ve Komünizm Algısının Toplum ve Kurumların Biçimlenişindeki Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Weinsbad, E. (2002). *2. Dünya Savaşı ve Türkiye*, İstanbul: Örgün Yayınevi.

GENETİK DETERMİNİZME DAİR KAVRAMSAL BİR İNCELEME

Sümeyye GÜNGÖR

Doktora Öğrencisi

Süleyman Demirel Üniversitesi

sumeyyegungor51@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6543-2467

Prof. Dr. Ramazan ERDEM

Süleyman Demirel Üniversitesi

raerdem@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-6951-3814

ÖZ

İnsanoğlunun geleceği bilme arzusu, genetik bilgiye olan merakını artırmış ve bu alanda çalışmalar yapmasının önünü açmıştır. Genlerle ilgili her bilgi insanın derinliklerindeki gizeminin çözülmesine yardımcı olmuştur. Bu da bireylerin kişisel özelliklerinin temelinde genlerin olduğunu savunan fikirlerin yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Genler bu noktada günlük söylem haline gelmiş ve sağlık, teknoloji gibi hayatın her alanında önemli bir yer edinmiştir. Genler üzerinde deterministik bakış açısı, bireylerin hayatında kendi bedenlerine farklı bakış açısıyla bakabilmesinin yolunu açmıştır. Aynı zamanda genetik hastalıkların çözüme kavuşmasında faydalı olurken, bir yandan da gen manipülasyonu gibi olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bu çalışmanın amacı, günümüz insanının birçok faktörden ziyade genlerine bağımlı olması sonucu ortaya çıkan, genlere kutsal bir özellik atfetmesi düşüncesine dayanan genetik determinizm kavramını incelemektir. Teorik nitelikli bu çalışmada, genetik determinizmin tanımı yapılmış olup, genetik determinizmin tarihsel gelişimi, türleri, açıklamaları ve bu kavrama ilişkin eleştirilere yer verilmiştir. Tüm bu bilgiler literatür bilgileriyle desteklenmiştir.

Genlere aşırı anlam atfeden bakış açısı olan genetik determinizm, hayatın her anını kuşatmaktadır. Bireyler bu bakış açısıyla sahip oldukları özellikleri değiştirecekleri yönünde fikirler taşıyabilmektedirler. Örneğin bireyler daha güzel, daha zeki olma gibi birçok üstün özelliğe sahip olma kaygısı taşımaktadır. Bu kaygıyla gen pazarına boyun eğmekte, dolayısıyla

gen manipülasyonu gibi birçok olumsuz durumlarla karşılaşmaktadırlar. Determinist bakış açısıyla gündeme gelen doğum öncesi testler, cinsiyet seçimi, gelecekte bebeklerin tasarlanması gibi konular da çeşitli etik tartışmalara sebebiyet vermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Determinizm, İnsan Genom Projesi, Genetik Determinizm*

A CONCEPTUAL REVIEW OF GENETIC DETERMINISM

ABSTRACT

Humankind's desire to know the future has increased its interest in genetic information and paved the way for studies in this field. Every piece of information about genes has helped to solve the mystery in the depths of human beings. This has been effective in spreading the ideas that claim that genes are the basis of the personal characteristics of individuals. At this point, genes have become a daily discourse and have an important place in all areas of life such as health and technology. This importance attributed to genes has paved the way for individuals to look at their own bodies from a different perspective in their lives. While deterministic perspective on genes is beneficial in solving genetic diseases, it also has negative consequences such as gene manipulation. The aim of this study is to examine the concept of genetic determinism, which is based on the idea of attributing a sacred feature to genes, which arises as a result of today's human dependence on genes rather than many factors. In this theoretical study the definition of genetic determinism has been made, and the historical development of genetic determinism, its types, explanations and criticisms of this concept are included. All this information is supported by literature information.

Genetic determinism, a view that overestimates genes, encompasses every moment of life. Individuals can have ideas that they will change their characteristics with this point of view. For example, individuals are concerned about having many superior qualities such as being more beautiful and more intelligent. With this concern, individuals succumb to the gene market and therefore face many negative situations such as gene manipulation. Issues such as prenatal tests, gender selection, and designing future babies, which come to the agenda with a deterministic perspective, also cause various ethical debates.

Key Words: *Determinism, Human Genome Project, Genetic Determinism.*

GİRİŞ

Genetik determinizm konusu son yüzyılda ilgi odağı haline gelmiştir. Genetik determinizmin ilgi odağı haline gelmesinde gerek genetik çalışmaların artması gerekse “gen” kavramının zaman geçtikçe farklı özelliklerinin fark edilmesi noktasında güçlendiği söylenebilir. Özellikle teknolojik gelişmelerin artması ile bireyler daha çok kendi bedenleri üzerinde söz sahibi olmak istemişlerdir. Aynı zamanda bireylerin genetik kusurlardan kaynaklı durumlarda genlerin onarımına imkân tanıyan projelere imza atmak istemeleri de deterministik bakış açılarını geliştirmiştir. Bu anlamda İnsan Genom Projeleri gibi gen şifresinin çözülmesi girişimleri bireylerin gelecekte birçok DNA şifresini çözebilecekleri ve bu gen kodlarına göre insan tasarımları gibi birçok yeni tartışma alanlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu çalışma

İnsan Genom Projesi, genetik testler ve doğum öncesi testler gibi genetik uygulamalar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Genetik determinizmde “gen” kavramının geleceğe yönelik pragmatik bir araç haline getirilen teknolojik amaçlarla iç içe olması etkilidir. Pragmatik amaçlar, geni vaat vizyonları için ideal bir aday yapmıştır. Dolayısıyla genlerin basit, tahmin edilebilir ve bu nedenle dünyayı birçok farklı şekilde değiştirebilir olması genle ilgili vaatlerin artmasında etkili olmuştur (Esposito, 2017). Genlere gösterilen bu aşırı düşkünlük son zamanlarda dikkate değer bir artış göstermiş ve bireylerin “yaşam şifreleri” olarak adlandırılan genlerine farklı gözlerle bakmalarının önünü açmıştır. Yıllar boyunca çeşitli bireyler ve gruplar, kendilerinin ve başkalarının geleceklerini tahmin edeceklerini düşündükleri çerçeve sunmuşlardır. Çeşitli düşünce okulları, kendileri ve diğerleri için gelecekteki sonuçları farklı deterministik çerçevelerle tanımlamışlardır (Muskavitch, 2014: 1).

Genetik determinizm konusu moleküler biyoloji, genetik mühendisliği ve genetik bilimleri gibi birçok alanla ilişkilidir (Öztürk, 2007). Literatür incelendiğinde genetik ve genetik uygulamalara yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların genetik okuryazarlığı ve genetik uygulamalara yönelik bilgi düzeyi ve tutumu ölçmeye yönelik yapıldığı görülmektedir (Aivelo ve Uitto, 2015; Carver vd., 2017; Cebesoy ve Öztekin, 2018; Cebesoy ve Karışan, 2019; Öztürk, 2007). Ancak genetik determinizm kavramına ilişkin makaleler yer alsa da bu kavramı sosyal bilimler açısından inceleyen makale çalışmalarının azlığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada genetik determinizm sosyal bilimler açısından yorumlanmakta ve müspet ilimler çalışmanın dışında tutulmaktadır. Genetik determinizm konusuna sağlık yönetimi ve sosyal bilimler perspektifinden bakılmıştır. Genlerin sağlık üzerinde etkisinin olması ve birçok gen üzerinde taşınan hastalıkların çalışılmaya değer olması çalışmanın önemini oluşturmaktadır. Genetik determinizmle ilgili teolojik, felsefi, psikoloji gibi farklı bakış açılarına yer verilmesi ve yorumlanması bu çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır. Bu çerçevede genetik determinizm kavramı incelenmiş, tarihsel gelişimi, türleri, genetik determinizmle ilişkili kavramlar ve bu kavrama yöneltilen eleştirilere yer verilmiştir.

1. GENETİK DETERMİNİZM

Determinizm, şimdiki seçimlerin geçmişteki kararlardan etkilendiğini, dolayısıyla aralarında sebep sonuç ilişkisi olduğunu öngören görüştür (Ozansoy, 2013: 22). Genetik determinizm ise özelliklerin oluşumunun, genlere bilimsel uzlaşımın önerdiğinden daha fazla nedensel güç atfedilmesidir (Gericke vd., 2017: 1223). Bu noktada genetik determinizm bir organizmanın genlerindeki tüm biyolojik gelişmenin nedenini belirleyen bir inanç sistemini ifade etmektedir (Keller, 1993: 115). Psikoloji sözlüğünde genetik determinizm tüm canlılarda davranış ve zihinsel faaliyetin büyük ölçüde (ya da tamamen) genetik yapı tarafından kontrol edildiğini, çevresel uyarıcılara verilen tepkilerin doğuştan belirlendiğini savunan öğretilerdir (www.psikolojisozlugu.com). Bir başka tanımla, genotipin fenotip tarafından belirlenmesidir (Ozansoy, 2013: 22). Oxford Sözlüğünde genetik determinizm bir işlemin veya etkinin genler tarafından belirlenmesi; özellikle, zekânın, davranışın, gelişimin vb. belirlenmesinde genlere tek veya aşırı önem atfedilmesi olarak tanımlanmaktadır (www.oxfordreference.com). Genel

anlamda bakıldığında genetik determinizm genlerin insan özelliklerini ve davranışlarını belirlediği fikri olarak ifade edilebilir (De Melo-Martin, 2005: 526).

Genetik determinizmle ilgili görüşler incelendiğinde tüm tanımlarda ortak noktanın genlerin sosyal çevre ve kültür faktörlerine nazaran daha ön planda olduğu fikridir. Dolayısıyla “determinizm” kavramının doğasında bir sebep sonuç ilişkisi olduğu baz alınır “genetik determinizm” kavramının da gen merkezci bir doğası olduğu söylenebilir. Örneğin, genlerin insanın varoluşu ile hayatı boyunca bilişsel, duygusal ve davranışsal süreçlere etki ettiği ve fiziksel özellikleri, sağlık ve hastalık durumları üzerinde belirleyici etkiye sahip olduğu düşüncesi genetik determinizmi yansıtmaktadır.

Genellikle genetik determinizm kavramının biyolojik determinizmle eş anlamlı olduğu düşünülmektedir (Gericke vd., 2017: 1226; Lewontin, 1980; Sarraf ve Menie, 2018: 1). Ancak bakıldığında eş anlamlı olduklarına dair ontolojik bir kanıt bulunmamaktadır (Gericke vd., 2017: 1226). Biyolojik determinizm kavramında insanın sosyal olgularını (bireysel, grup ve toplumsal düzeyde) biyolojik nedenlerin ürünleri olarak görme eğilimi hakimken (Ellison ve Wet, 2018: 1), genetik determinizmde insan özelliklerinin genler tarafından belirlendiğine dair bir görüş hakimdir. Bu anlamda biyolojik determinizmi genetik determinizmden ayıran özelliğin insan biyolojisi gibi daha kapsamlı bir kavrama vurgu yapılması olduğu söylenebilir.

1.1. Genetik Determinizmin Tarihsel Gelişimi

Genlerin bireylerin özellikleri üzerinde etkisi olduğunu savunan genetik determinizm kavramının oluşumunda genlerin etkisi yadsınamaz. Geçmişten günümüze genetik alanında çalışmaların DNA, kalıtım gibi birçok canlıya özgü yapıların ortaya çıkmasına sebebiyet verdiği söylenebilir. Bu yapılar da bireylerin genetik bilgiye erişmelerini kolaylaştırmıştır. Genetik determinizm kavramıyla birlikte önem kazanan “gen” kavramının tarihi arka planına bakmak bu kavramın anlaşılmasında büyük önem arz etmektedir. Aşağıda bu kavramın tarihine kısaca değinilmiştir.

1865 yılında Gregor Mendel, bezelye ile yaptığı deneylerde özelliklerin belirli yasalara dayanılarak miras alındığını keşfetmiştir. 1909 yılında Wilhelm Johannsen kalıtım birimlerini tanımlamak için gen kelimesini kullanmıştır. 1928 yılında Frederick Griffith, bir "dönüştürücü prensip" in bir tür bakteri (ısı ile inaktive edilmiş virülan *Streptococcus pneumoniae*) özelliklerinin başka bir bakteriye (canlı virülan olmayan *Streptococcus pneumoniae*) aktarılmasına izin verdiğini varsaymıştır. 1944 yılında ise Oswald T. Avery, Colin MacLeod ve Maclyn McCarty, Griffith'in aksine dönüşüm prensibinin bir protein değil, DNA olduğunu, DNA'nın genetik materyal olarak işlev görebileceğini göstermişlerdir. 1953 yılında James Watson ve Francis Crick, DNA'nın moleküler yapısını keşfetmiştir (Dahm, 2005: 284). 1990 yılına gelindiğinde ise yüzlerce bilim adamından oluşan iki konsorsiyum, insan genomunun dizisini tamamlamıştır ve DNA çiftlerinin yaklaşık üç milyar bazdan oluştuğunu ortaya koymuştur. Daha sonra, bilim adamları, insan genomundaki genetik varyasyonun çeşitli koşullara ve hastalıklara yatkınlıklarla ilişkilendirilmesine imkân tanıyan kapsamlı, genişleyen bir dizi teknik geliştirmişlerdir (Muskavitch, 2014: 3). İnsan genom projesi, hastalık mekanizmalarının derinlemesine anlaşılmasına imkân vermekte, genetik yatkınlığın önemli bir

rol oynadığı çok faktörlü hastalıklar da dâhil olmak üzere, insanlığı etkileyen 5.000 genetik hastalığın çoğunun bilinmesine, teşhis edilmesine ve sonunda tedavi edilebilmesine yardımcı olmaktadır (Tsui ve Scherer, 2002: 42). Özellikle tıbbi araştırmalarda genetik hastalıkların ve hastalığa yatkınlıkların önlenabilirliği genom çalışmalarında temel motivasyon kaynağı olmaktadır.

Yukarıdaki ifadelerle bakıldığında genetikçilerin, bireylerin genetik yapısını çözmeye yönelik birçok çalışmalar yaptığı görülmektedir. Özellikle yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde, genetik çalışmalarının daha kişisel temele indirgenmeye çalışıldığı görülmektedir. Genetik bilgiye erişimin artması ve bireylere ilişkin birçok bilginin ortaya çıkarılacağı görüşünün bu noktada bilim adamlarının genetik çalışmalara daha çok önem vermesine sebebiyet verdiği söylenebilir. Özellikle Nelkin ve Linde (2010: 204)'in ifade ettiği gibi, genetik bilimi profesyonel dergilerden kitle kültürüne, laboratuvar tezgahından televizyon ekranına doğru ilerledikçe, gen kamusal yaşamda giderek daha güçlü bir aktör haline gelmiştir. Ayrıca Muskavitch (2014: 3)'in de belirttiği üzere, genetik bilgi birikiminin devam etmesi ve genlerin genel yapısını belirleyen “genotiplerin” belirli koşullar, hastalıklar veya genlerin gözlemlenebilir özelliklerini yansıtan “fenotipler” ile ilişkisi insan genetiğinin canlandırılmasına ve genişlemesine yol açmıştır. Genetikçilerin yaratıcı endüstrisi, genetik varyasyonun bireylerin sağlıklı veya genlerden etkilenmiş olup olmayacağını, yaşam tarzlarımızı ve davranışsal seçimlerimizi etkileyecek sağlık riskleriyle karşılaşacağını tahmin edebileceği umudunu doğurmuştur. Bu çok yönlü çaba, birçok bilim adamı, tıp uzmanı ve meslekten olmayan kişiler arasında, sağlığın ve refahın büyük ölçüde ebeveynlerden ve genetik varyasyondan miras aldığımız genler tarafından belirlendiğini gösteren genetik determinizm çerçevesinde bir inancın ortaya çıkmasını teşvik etmiştir.

1.2. Genetik Determinizm İnancı

Genetik determinizm inancı, genetiğin basit bir şekilde anlaşılması, tipik olarak genler, proteinler, fonksiyonlar ve özellikler arasındaki bire bir ilişkiye odaklanmaktadır. Belirli özellikler veya hastalıklar genellikle tek bir genle ilişkiliymiş gibi bir izlenim vermektedir. Bu noktada genlere güç atfedildiğinde bir tür fiziksel özellik veya davranışın aktif belirleyicisi olarak görülmektedir (Gericke vd., 2017: 1223). Genetik determinizmde genlerin insan doğasını, davranışını, değerlerini, inançlarını, duygularını, cinsiyet kimliklerini, kültürünü ve insan yaşam döngüsünü ürettiklerine ilişkin bir inanç da hakim olmaktadır (Carroll vd., 2017: 6). Ayrıca inançta eğer genler davranışları etkiliyorsa o halde sebep genlerdir ve bunlar değişmez farz edilirler (Ridley, 2013: 184).

Genetik determinizmde temelde iki görüş vardır. Bunlardan biri, yalnızca genetik faktörlerin, insanların davranışsal özelliklerinden/sonuçlarından nedensel olarak sorumlu olduğunu savunmaktadır. İkincisi de sosyal olarak göze çarpan, insanın davranışsal özelliklerinde/sonuçlarındaki varyasyonun, genetik olmayan çevresel faktörlerden ziyade (en azından yetişkinlerde) öncelikle bireysel ve sosyal genetik faktörlerden kaynaklandığını savunmaktadır (Sarraf ve Menie, 2018: 1). Örneğin davranışların sorumluluğunun genlere yüklenmesi, bireyin sorumluluğunu ortadan kaldırmaktadır. O halde hırsızlık yapan biri suçunu kabul etmeyerek “suç, benim değil, bunu ben kendi isteğimle yapmadım. Sorumlu genlerimdir”

diyerek suçtan kurtulmaya çalışmaktadır. Bu durum hırsızın yaptığı işi devam ettirmesine neden olurken, suça karışmayan bireyleri de kuşkusuz suça teşvik etmektedir (Öztürk, 2007: 6).

Genetik determinizmde “her şey genlerde” inancı hâkim olmaktadır. Genler bireyleri uzun boylu veya kısa boylu yapmaktadır. Genler göz rengimizi belirlemektedir. Kusurlu genler ise alzheimer, hungtinton, tay sachs ve kistik fibrozis, kanser gibi hastalıklardan sorumludur (Peters, 2012: 7). Farklı bir bakış açısı da genetik determinizmin, Hegel'in “felsefe” olarak adlandırdığı şeyin ilginç bir örneği olduğudur. Bu durumda, protein kodlayan genlerin toplanması bir organizmanın yaşamında kendisini gerçekleştiren "fikir" olarak görülmektedir (Zwart, 2015: 3). Richard Dawkins “Gen Bencildir” adlı kitabında genlerimiz tarafından yaratılmış makineler olduğumuzu, dolayısıyla genlerimizde belirli nitelikler olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca başarılı bir gende baskın geni “acımasız bir bencillik” olarak nitelendirmiş, genin bu bencilliğinin, bireyin davranışlarında da bencil olmasına yol açacağını ifade etmiştir (Dawkins, 2007: 11). Meaney (2006: 51) de kişilik, doğa veya beslenmenin gelişimine hangi faktörün daha fazla katkıda bulunduğunu sormanın, bir dikdörtgenin alanına, uzunluğuna veya genişliğine neyin daha fazla katkıda bulunduğunu sormaya benzediğini açıklayan başka bir metafor kullanmıştır.

Genlerin güçlü bir temsilde yer almasında, medyanın büyük etkisi olmaktadır (Gildersleeve ve Crowden, 2019; Nelkin ve Linde, 2010: 14; Yılmaz, 2020). Medyanın bireylerin başa çıkmada zorlandığı konularda “gen” faktörünü öne çıkarması bunun örneğini oluşturmaktadır. Covid-19 salgını dünyayı etkisi altına alırken Türkiye’ye yayılımı geç olmuştur. Dolayısıyla bu durumla ilgili farklı kesimlerce çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Örneğin Doç. Dr. Oytun Erbaş bu durumu açıklarken aşağıdaki ifadeyi kullanmaktadır:

“Koronavirüsün şu ana kadar yayılım bölgesi Wuhan ve çevresi yani Çin. Bu bölgedeki genetik kökeni ortak insanları yakalıyor. Bunlar daha çok sarı ırk ve kısa boylu insanlar. Yapılan çalışmalarda virüsün akciğerde tutunduğu protein Asya ırkında daha fazla. Beyaz ve siyah ırklarda ise 6’da 1 oranında daha az. Onun için buralarda görülse bile çok daha az görülecektir ve hafif geçecektir (www.internethaber.com).

Bu değerlendirmenin Covid-19 pandemisinin Avrupa, Amerika ve Türkiye’de de hızla yayılmasıyla anlamını yitirdiği söylenebilir. Ancak bilim insanlarının bazı olaylarda hemen genlerin akla gelmesi onlara önem atfedildiğini göstermektedir. Bu noktada bireylerin veya toplumun yapısında açıklığa kavuşamayan problemlerin çözüme kavuşturulmasında genlerin ön plana çıkma ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilir.

1.3. Genetik Determinizm Türleri

Literatür incelendiğinde genetik determinizm zayıf ve güçlü genetik determinizm olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Aivelo ve Uitto, 2015; Miller, 1998; Nimrod ve Heine, 2011; Resnik ve Vorhaus, 2006). Aşağıda bu determinizm türlerinden kısaca bahsedilecektir.

- **Zayıf genetik determinizm:** “X geni zaman zaman Y fenotipine yol açar” önermesinin ait olduğu kategoridir. “X’in varlığı Y’nin ortaya çıkma ihtimalini arttırmakta, ancak

bu ihtimal %50'nin altında olmaktadır" şeklinde tanımlanabilir (Ozansoy, 2014: 22-23). Ayrıca bu determinizm genetiğinin suçlulukla ilgili bir dizi davranışsal veya kişilik özelliğinin nedenselliğinde rol oynadığını daha mütevazı bir şekilde iddia etmiştir (Philpott, 1996: 103).

- **Güçlü genetik determinizm:** En basit biçimiyle "X geni hemen her zaman Y fenotipinin oluşmasına neden olur" şeklinde ifade edilebilir. Bu aslında "X'in varlığında Y'nin ortaya çıkma ihtimali %95'den yüksektir" demektir (Ozansoy, 2014: 22-23). Genetik, suçluluğa yol açan çeşitli davranışsal ve/veya kişilik özellikleri için (normal şartlar altında) nedensel olarak yeterli bir durumdur (Philpott, 1996: 102). Güçlü genetik determinizm, söz konusu gen neredeyse her zaman belirli bir özelliğin gelişmesine yol açar şeklinde de tanımlanabilir (Gericke vd., 2017).

Davranışsal genetikçiler genel anlamda güçlü genetik determinizmi desteklememektedir. Bir kişi belirli bir özelliğe bağlı belirli bir gen kümesini miras alırsa, bu özelliği neredeyse tüm ortamlarda geliştireceklerine inanmamaktadırlar (Newson, 2004: 98). Deterministlere yakın olarak genetik nedenleri düşünmek Huntington hastalığı gibi güçlü genetik nedensel vakalar için uygun olsa da, genleri deterministik olarak görmek, zayıf gen nedenselliği vakaları için, bireysel genlerin risk faktörlerinin eğilimli olduğu durumlar için oldukça uygun görünmemektedir (Steven vd., 2019: 21). Yani bireylerin bazı davranışları genlerinden alması güçlü ihtimalken bazı durumlarda genlerin etkisi zayıf olmaktadır. Örneğin gerçek hayat hikayesine dayanan Lorenzo'nun Yağı Filminde tedavisi mümkün olmayan genetik kusurdan kaynaklı ADL (Adrenolökodistrofi) hastalığına yakalanan Lorenzo'nun hayatında "gen" kavramının büyük bir önem taşıdığı söylenebilir (Miller, 1992).

1.4. Genetik Determinizmle İlişkili Kavramlar

Çalışmada genetik determinizmle ilişkili kavramlar felsefe, teoloji ve psikoloji gibi bakış açılarıyla değerlendirilmektedir. Aşağıda bu bakış açılarına yer verilmiştir.

a) Felsefi bakış açısı: Genetik determinizm kavramı psikolojik özcülük kavramıyla açıklanmaktadır. Psikolojik özcülükte bireyin karşılaştıkları zorluklar, genetik kavramları son derece yanlış ve önyargılı bir şekilde düşünmesine yol açan doğuştan gelen bir dizi psikolojik sezgilere sebebiyet verebilmektedir. Bu sezgiler genellikle bireyleri saptırmakta ve genetik kavramlarla karşılaştıklarında çeşitli ve sorunlu sonuçlar doğurabilmektedir. Bu sezgi paketi topluca "psikolojik özcülük" olarak bilinmektedir. Psikolojik özcülük ile ilgili sezgiler, bireylerin genetik anlayışı nasıl algıladıklarıyla ilgili birtakım özelliklere sahiptir. Psikolojik özcülükte, özler, doğal dünyanın nihai nedenleri olarak görülmektedir. Örneğin, bir aslanın neden bir aslan gibi olduğu sorusunu düşündüğümüzde güçlü çehresi, keskin dişleri ve pençeleri, avcılık kahramanlığı, tüylü yele ve zebralar için tutkuyu doğuran nedir? Aristoteles, her bir varlığın eninde sonunda onu yapan bir öze sahip olduğunu ve böyle bir öz olmadan varlığın artık kendisinin olmayacağını öne sürmüştür. Bu yüzden bir aslanın böyle olduğu varsayılmaktadır, çünkü onu yapan bir tür özü vardır. Ve eğer aslanın özünü cerrahi olarak çıkarmanın bir yolu olsaydı, o zaman bu nitelikleri kaybedecek ve bildiğimiz gibi artık aslan gibi görünmeyecektir" (Steven vd., 2019: 19-20). Dolayısıyla bireylerin sahip olduğu özellikleri değiştirmenin de bireyin özüne zarar vereceği söylenebilir.

Psikolojik özcülük kavramı, bireyleri sonuçların değişmeyeceğini kabul etmeye ve kararlı olarak görmeye yönlendirmektedir. Yani, bir sonucun temeldeki genetik süreçlerin sabit bir setine göre ortaya çıktığını, insanların büyük ölçüde çevresel etkiden bağımsız ve bireyin kontrolünün ötesinde olduğunu varsaymaktadır. Böylece psikolojik özcülük insanları genetik olarak etkilenen, sonuçları kaçınılmaz ve kaderci olarak görmeye yönlendirmektedir. Genler varsa, sonuç beklenmektedir (Nimrod ve Heine, 2011: 4). Ayrıca özcü düşünce, genlerin genetik determinizmdeki özcü fikirler için somut yer tutucuların rolünü üstlenmektedir. Yani gen veya DNA'nın biyolojik özcü fikirlerin olabileceği maddi bir doğa birimi haline geldiği yüzeysel bir genetik anlayışla güçlendirilebileceğini önermektedir. Böyle bir durumda, insanların ırk, etnik köken, cinsiyet ve diğer sosyal yönler hakkında genetik bilgiyi nasıl cevapladıkları ve algıladıkları büyük önem taşımaktadır (Nimrod ve Heine, 2011: 800). Bu ifadeye paralel olarak Keller de genetik determinizm olarak adlandırdığı psikolojik özcülüğün biyolojik bileşenini araştırmış ve genetik determinizme olan inancın, yalın bir teori olarak olumsuz ırksal basmakalıp, önyargı ve cinsiyetçilik ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır (Keller, 2005: 687). Bu noktada genetik özcülüğün çok yüksek mevcudiyetini gösteren örneklerden biri İnsan Genom Projesi'dir (Meaney, 2006: 51). İnsan Genom Projesiyle genomik hastalıkların detaylı bir şekilde saptanması, genlerin keşfine yardımcı olacak ve hastalık etyolojisinde rol oynayacak diziler bulunması amaçlanmaktadır. Hızlı ve daha spesifik diagnostik testler geliştirilecektir. Ayrıca gen tedavisiyle kusurlu genlerin onarımı hatta yenilenmesi amaçlanmaktadır (Ulutin, 2005: 72). Bu noktada genlere yönelik detaylı incelemeler bireylerin “özcü” düşüncelerde bahsedildiği gibi determinizm inancını güçlendirebilir. Çünkü genlerin keşfedilmesi sonucunda kusurlu genlere sahip olan bireylerin hastalığın çözümünün genlerinde olduğu düşüncesini artırdığı söylenebilir.

Genetik determinizmde diğer bir kavram da kontroldür. Bireysel özellikler, tıpkı dünyadaki olaylar gibi, güçlü bir şekilde belirlenmesine rağmen insan kontrolünün ötesinde kalabilmektedir. Örneğin, bir asteroidin Dünya ile çarpışması, diğer bazı koşullarla, her iki gök cisminin büyüklüğü, hızı ve yörüngesi ile belirlenmektedir. Bununla birlikte, bu faktörler hakkındaki bilgimize rağmen, insan yaratıcılığı ve teknolojisi bu nedensel faktörlerin başarılı bir şekilde manipüle edilmesini sağlayamadıkça böyle bir çarpışma önlenememektedir (Resnik ve Vorhaus, 2006: 5). Bu örnekten de anlaşıldığı gibi bireylerin özellikleri güçlü bir şekilde genler tarafından belirlenirken, bireysel ve çevresel faktörlerin etkisiyle kontrol edilememektedir (Baylis ve Robert, 2004). Deterministik bakış açısı sebebiyle genlere atfedilen özellikler genler üzerinde kontrol sahibi olmamızı kolaylaştırırken, çevresel faktörler genlerin kontrolü dışında gelişebilmektedir. Bu durum da genetik determinist bakış açısının genler üzerinde değişiklik yapma noktasında bireylerin kontrolü dışında kalan birçok faktörü göz ardı etmesine yol açtığı söylenebilir.

b) Teolojik bakış açısı: İslam düşüncesinde genetik determinizm açısından tartışabileceğimiz kavram cebriyye (cehmiye)dir. Bu kavram, kullara ait bütün fiillerin önceden belirlenmiş bir kader dâhilinde gerçekleştiği görüşüne dayanmaktadır. Ayrıca bu tür fiillerin, kulun kısmî tesiri söz konusu olsa bile ilâhî irade ve kudretten bağımsız olarak ortaya çıkmasının imkânsız olduğunu kabul etmektedirler. Ehl-i sünnet kelâmcılarının çoğunluğuna

göre insanlara ait fiiller, kendilerinin hiçbir etkisi olmaksızın yalnız ilâhî irade ve kudretin tesiriyle gerçekleşmekte ve insanlar gerçek anlamda herhangi bir fiil sahibi değildirler (<https://islamansiklopedisi.org.tr>). Bu görüşün bireylerin yapısını değiştirme yükümlülüğüne sahip olmadığını ifade ettiği söylenebilir. Genetik determinizm açısından bakıldığında bireylerin genlerinden kaynaklanan özelliklerini değiştiremediği yönünde bir yorum yapılabilmektedir. Bu noktada cebriye (cehmiye) anlayışında, özgür irade kavramı ve öz belirlenim teorisinin aksine bireyin iradesinin olmadığını ve belli koşullar oluşsa dahi bireyin özelliklerini değiştirilemeyeceğini düşünmektedirler.

Kadercilik de genetik determinizm kavramıyla ilişkilidir. Kadercilik, ne yaparsak yapalım hayatımızda belirli sonuçların ya da olayların olacağı görüşüdür. Benzer şekilde, genetik kadercilik, ne yaparsak yapalım ya da bize ne olursa olsun, genetik olarak önceden belirlenmiş spesifik sonuçlardan kaçınamayacağımız “kaderimizin genlerimizde” olduğu görüşüdür (Resnik ve Vorhaus, 2006: 5). Ancak Ridley, determinizm-kadercilik denkleminin bir yanılgıdan ibaret olduğunu ifade etmektedir. Ridley’e göre hasta olan bir bireyin doktor çağırmasını, bireyin iyileşeceğini ya da iyileşemeyeceğini düşünmesine bağlamaktadır. Her iki durumda da doktor gereksizdir. Fakat burada, bireylerin iyileşmelerinin doktor çağırma ile bağlantılı olabileceği ihtimalinin atlandığını belirtmektedir. Buna göre determinizmin, yapabildiği ya da yapılamayacak şeyleri söylemediğini, bugünkü durumun sebeplerini bulmak için geleceğe değil geçmişe baktığını da eklemektedir (Ridley, 2013: 362). Ancak bazı durumlarda bireylerin genlerinden gelen özellikleri değiştirebilecekleri ve bu noktada özgür irade kavramının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kavramda bireylerin çevresel koşulların etkisiyle genlerin faaliyetlerini değiştirebilecekleri ortaya konulmuştur. Örneğin stres genlerin faaliyetlerini değiştirmekte ve strese verilen yanıt etkilenmektedir. Bu nedenle kısa vadede insan davranışı tahmin edilemezken uzun vadede tahmin edilebilmektedir. Bireyler, günün herhangi bir zamanında yemek yememeyi seçebilmektedir çünkü yememe özgürlüğüne sahiptir. Fakat gün içinde yiyip yiyemeyeceği kesindir. Öğünün zamanlaması birçok şeye bağlı olabilir; açlık (kısmen genler tarafından belirlenir), hava durumu (bir sürü dış etken tarafından kaotik olarak belirlenir) ya da yemeğe davet eden başkasının kararı (bireyin üzerinde kontrolü olmadığı için belirlenimci bir etken) olabilir. Genetik ve dış etkilerin etkileşimi davranışı tahmin edilemez kılmakta ama bireyin nasıl davranacağına yine birey karar vermektedir (Ridley, 2013: 337).

c) Psikoloji bakış açısı: Özgür irade kavramıyla paralel olan Ryan ve Deci tarafından ortaya konan öz belirlenim teorisinin de genetik determinizmle bağlantılı olduğu söylenebilir. Öz belirlenim teorisi dışsal olarak motive edilen eylemlerin, bireyler kendileriyle özdeşleştikçe ve tamamen özüksedikçe kendi kendini belirleyebileceğini kabul etmektedir (Ryan ve Deci, 2000: 74). Ayrıca öz belirlenim teorisi, her bireyin seçim yapma ve kendi hayatını yönetme yeteneğine atıfta bulunan önemli bir kavramdır. Bireylerin seçimleri ve yaşamları üzerinde kontrol sahibi olduklarını hissetmelerini sağlamaktadır. Motivasyon üzerinde de etkisi vardır ve insanlar yaptıklarının sonuç üzerinde bir etkisi olacağını hissettiklerinde harekete geçme konusunda daha motive olmaktadır (Kiraz, 2019). Dolayısıyla bireylerin davranışlarının genler tarafından belirlendiği ve bunun değişmeyeceği noktasını ifade eden genetik determinizm

anlayışının artmasının öz belirlenim teorisinin gelişmesine sebebiyet verdiği söylenebilir. Çünkü bireylerin özellikleri genlere atfedildikçe, kendi bedenleri üzerinde söz sahibi olmalarının ve genleri üzerinde değişiklik yapabileceklerine dayalı düşüncelerin artmasının önu açılmıştır.

Görüldüğü üzere, genetik determinizm dinden felsefeye, psikolojiden tıba kadar çok geniş bir alanı ilgilendiren konularla ilişkilidir. Daha derinlerde her şey genlerde bitiyorsa insanın şu anki davranışlarından sorumlu olup olmadığı düşüncesi, fatalizm inancı, insanın özgür iradesinin olup olmadığı ve bunun sınırlarının neresi olduğu gibi tartışmalara da genetik determinizm yeniden bir kapı aralamaktadır.

1.5. Genetik Determinizme Yöneltilen Eleştiriler

Genetik determinizm genetik bilgiyi ayrıcalıklı kılmakta, algılanan değeri arttırmakta ve buna bir talep yaratmaktadır. Genetik determinizmde, bir kişinin genetik yapısını bilmenin geleceğini bilmekle eşdeğer olduğu düşünülmektedir. Bu inanç, hastaların genetik bilgilerinin korunmasına ilişkin ısrarlarını güçlendirmekte ve sigortacılar ve işverenler tarafından ilgi çekmektedir (Sankar, 2003: 398). Bireylere bazı “gen” vaatleri ve ilaç tedavisi ile hızlı bir çözüm umudu sunulmaktadır (Allen, 1997: 78). Buna ilaveten ebeveynlik sorumluluğu ve suçlama duygusunu hafifletmekte, ancak aynı zamanda başka, daha derin bir ebeveyn suçu seviyesi yaratabilmektedir (Nelkin ve Lindee, 2010). Böylelikle bireyler, genetik kusura sahip olmalarında veya özelliklerini beğenmediklerinde ebeveynlerini suçlayıcı tutuma girebilmektedirler. Bu durum da etik tartışmaları beraberinde getirmektedir.

Genetik determinizmin birçok nedenden dolayı sorunlu olduğuna dair tartışmalar mevcuttur (De Melo-Martin, 2003; 2005; Smith, 1994; Canavan, 2013). Bunlardan birincisi, sadece genlerin insan özelliklerinin ve davranışlarının çoğunu belirlediğine inanmak için ampirik bir temelin olmadığı yönündedir. Bu, genlerin hiçbir rol oynamadığı veya bazen genlerin bir özelliğin oluşumu için en iyi açıklamayı sağlayabileceği iddiasını reddetmek anlamına gelmemektedir. Genetik determinizmi reddetmek, sadece genlerin insan özellikleri ve davranışlarının gelişiminde rolü olduğu fikrini reddetmektir. İkincisi, önleyici tedbirler, yaşam tarzı değişiklikleri veya sosyal yapıların dönüşümlerinden ziyade genetik müdahaleleri vurgulayan kamu politikalarına katkıda bulunabilir. Bununla birlikte, genler dışındaki faktörler bireylerin gelişimini etkiliyorsa, yalnızca genetik müdahalelere odaklanmanın verimsiz olacağı yönündedir. Üçüncüsü, genlerin bireyleri belirlediği inancı, insanların genetik makyajları kader olarak görmelerine neden olabilir. Böylece, yaşam tarzı değişiklikleri insanların refahını iyileştirse de, bunu yapmak için motivasyon eksik olabilecektir (De Melo-Martin, 2005: 527). Diğer bir sorun da doğrudan kalıtım yasalarını yeniden yazabilme ihtimalinin olmasıdır. Dolayısıyla kalıtsal hastalığı olan bireylere umut vaad etmekte ve bireylerin kendi bedenlerini yeniden tasarlayacakları ihtimali üzerinde düşünceleri artırmaktadır (Canavan, 2013: 4). Bu noktada genetik determinizm gelecekte geni manipüle etme ve değiştirme konusunda somut bir ihtimale ilgilidir. Başka bir deyişle, genin determinist bir ajan olarak ortaya konması fikri burslara, büyük fonlara, sosyal prestije ve başarılı kariyerlere dönüştürülebilir pragmatik ve hırslı vaatlerle eşleşmektedir (Esposito, 2017: 9). Doğum öncesi testlerle ebeveynler sahip

olmak istemedikleri birey özelliklerini değiştirecekleri fikrine kapılmaktadırlar. Çocuklarının cinsiyetini seçme veya yaratıcı bireyler tasarlama noktasında istekli olmaları gelecekte doğacak çocukların özerkliği noktasında etik tartışmaları da beraberinde getirmektedir (Davis, 2010: 41). Resnik ve Vorhaus (2006: 4) birey tasarlamının etik açıdan uygun olmadığını belirtmiştir. Aynı zamanda ebeveynlerin bir gün, çocuklarının belirli özellikler geliştirmesi ihtimalini artıracak veya azaltacak genler arasından seçim yapabilirken, çocuk tasarlamının, bir otomobil alışverişi yapmak veya bir ev tasarlamak gibi olmayacağını ifade etmektedirler. Bu gerçeğe rağmen, popüler kültür, medya ve politikacılar, güçlü genetik determinizmin neredeyse bir efsane olduğu gerçeğini görmezden gelmeye eğilimlidirler. Gazeteciler "obezite genleri", "alkolizm genleri" ve "kanser genleri" hakkında konuşmaya devam etmektedirler.

Genetik determinizme genel anlamda bakıldığında, epistemolojik veya ontolojik gerekçelerle reddedilmektedir. Epistemolojik bir reddetmede, davranışımızın genetik nedeni hakkında mevcut bilgi eksikliğinin böyle bir genetik neden olmadığı anlamına gelmediği söylenmektedir. Belki de insan davranışı gerçekten tamamen genetik olarak belirlenir, bu tam genetik açıklamanın yarısından fazlası bilinmemektedir. Davranışsal genetiğin artık insan davranışının tam açıklamasını verememesi, genetik tarafından şu anda açıklanamayan davranış yönlerinin genetik değil çevresel kaynaklı olması gerektiğini göstermemektedir (Philpott, 1996: 102).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yukarıdaki bilgilerden hareketle “genetik determinizm” kavramı hayatın her alanında karşımıza çıkmakta ve her geçen gün etrafımızı kuşatmaktadır. Genetik determinizm kavramının oluşumunda genlerin geçmişten günümüze tanımlarının değişmesi ve genlerle ilgili birçok bilgiye ulaşılması gibi faktörler etkilidir. Özellikle genetikçilerin “gen” kavramını ön planda tutmaları, İnsan Genom Projesi gibi projelerle genom dizilimini ortaya çıkarma çabaları veya kusurlu genlerin onarımına imkân veren çalışmalar genetik determinizm inancının şekillenmesinde etkili olmuştur. Genetik determinizm inancında bireyler, sahip oldukları özelliklerin değişmeyeceğine inanma eğilimine girmişlerdir. Özellikle yaşam tarzı, stres gibi birçok sosyal faktörle ilişkili olabilecek özelliklerde genlerin ön plana çıkarılması ve bu faktörlerin göz ardı edilmesi bireylerin daha çok genlerinin diliyle konuşmalarına yol açmaktadır.

Genler hayatımızda fiziksel özelliklerimizin yanı sıra davranışlarımızı da etkilemektedir. Ayrıca genlerin hastalıkların sebeplerini bulabilmekte etkisi yadsınamaz. Özellikle günümüzde diyabet, kanser, şizofreni gibi birçok hastalıkta gen belirleme çalışmalarının yapılması hastalıkların çözüme kavuşmasında önemlidir. Ancak genleri çevre ve kültür gibi diğer dış faktörlerden daha ön plana koymak birçok sorunu da meydana getirmektedir. Örneğin suçlu olan bir bireyin geninde “suçluluk geni” taşıdığı varsaymak bireylerin üzerinden sorumluluk duygusunu kaldıracaktır.

Bireylerin genlerden ibaret bir nesne olarak görüldüğü, bu durumun da geninde kusur taşıyan bireylere yönelik “umut tacirliği” yapılması noktasında birçok sorunu ortaya çıkardığı görülmektedir. Popüler kültürün etkisiyle bireylerin güzellik, zekâ vb. belirleyici özelliklerin ön plana çıkarılmaya çalışılması, genetik özelliklerini beğenmeyen ve genetik yapısını

sorgulayıcı bir eğilime giren bireylerin ortaya çıkmasına imkân tanımaktadır. Bunun gibi genetik özellikleri ön plana çıkararak düşünceler, bireylerin bedenleri üzerinde “tahakküm” kurma fikirlerinin daha çok artmasına sebep olmaktadır. Ayrıca kamusal veya birçok alanda genlere ilişkin “gelecek söylemleri” artmaktadır. Genler birçok amaç için kullanılmaktadır. Özellikle risk toplumunda bireyler riskle karşı karşıya kaldıkları durumlarda deterministik inançlara daha çok yönelmektedirler. Bu noktada genlere olan bu aşırı inanç, gen manipülasyonunu açığa çıkarmakta ve bireylerin umutlarıyla oynanmaktadır.

Genetik uygulamalara önem verilmesinde deterministik bakış açısının etkili olduğu görülmektedir. Tasarlanan bebekler, doğum öncesi testler, cinsiyet seçimi gibi uygulamalar düşünüldüğünde birey hakkının zarara uğradığı görülmektedir. Dolayısıyla tıp etiği ilkelerinden “zarar verme!” ilkesine de aykırı davranılmaktadır. Çünkü deterministik bakış açısı genleri değiştirmeyi amaçlarken bireyin özerkliğini de yok etmektedir. Diğer bir ifadeyle “suçluluk geni, alkolizm geni” gibi bireye ve topluma zarar veren özelliklere özel anlam atfedilmesi toplum nezdinde birçok sorunu da beraberinde getirecektir. “Genetik uygulamaların sınırı ne olmalıdır? Genetik olarak tasarlanan bebeklerin hakları nedir?” gibi bir takım etik sorular gündeme gelmektedir. Bu çerçevede genetik determinizm fikrinin ortaya çıkaracağı etik sorunlar tıp etiği ve biyoetik çerçevesinde derinlemesine tartışılmalıdır. Ayrıca kavrama ilişkin bireylerin bilgi düzeyi ve tutumunu ölçmeye yönelik çalışmalar planlanabilir.

KAYNAKÇA

- Aivelo, T. ve Uitto, A. (2015). Genetic determinism in the finnish upper secondary school biology textbooks. *Nordina*, 11(2), 139-152. doi: 10.5617/nordina.2042
- Allen, G. E. (1997). The social and economic origins of genetic determinism: a case history of the American eugenics movement 1900–1940 and its lessons for today. *Genetica*, 99(2-3), 77-88.
- Baylis, F. ve Robert, J. (2004). The inevitability of genetic enhancement technologies. *Bioethics*, 18, 1-26. doi: 10.1111/j.1467-8519.2004.00376.
- Canavan, G. (2013). Life without hope? huntington's disease and genetic futurity. *English Faculty Research Publication*, 1-31.
- Carroll, J., Johnson, A.J., Salmon, C., Christiansen, K.J., Clasen, M. ve Jonsson, E. (2017). A cross-disciplinary survey of beliefs about human nature, culture, and science. *Esic*, 1-31.
- Carver, R. B., Castera, J., Gericke, N., Evangelista, N. A. M., ve El-Hani, C. N. (2017). Young adults' belief in genetic determinism, and knowledge and attitudes towards modern genetics and genomics: the Puggs questionnaire. *Plos One*, 12(1), 1-24.
- Cebesoy, U. B. ve Öztekin, C. (2018). Genetics literacy: Insights from science teachers' knowledge, attitude, and teaching perceptions. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 16, 1247-1268.

- Cebesoy, U. B. ve Karışan, D. (2019). Genetik ve genetik uygulamalarına yönelik tutum ve anlayış ölçeği: türkçe uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Başkent University Journal of Education*, 6(2), 282-292.
- Dahm, R. (2005). Friedrich Miescher and the discovery of DNA. *Developmental Biology*, 278(2), 274–288. doi:10.1016/j.ydbio.2004.11.028
- Dawis, D. D. (2010). Genetic dilemmas: reproductive technology, parental choices, and children's futures (2. bs.). America: Oxford University Press.
- Dawkins, R. (2007). Gen bencildir. Asuman Ü. Müftüoğlu (Çev). Ankara: Tübitak.
- De Melo-Martin, I. (2003). Biological explanations and social responsibility. *Studies in History and Philosophy of Science*, 34(2), 345–358. doi:10.1016/s1369-8486(02)00070-5.
- De Melo-Martin, I. (2005). Firing up the nature/nurture controversy: bioethics and genetic determinism. *Journal of Medical Ethics*, 31(9), 526–530. doi: 10.1136/jme.2004.008417.
- Ellison, T. H. G. ve Wet, D.T. (2018). Biological determinism. *The International Encyclopedia of Biological Anthropology*, 1-5. doi: 10.1002/9781118584538.ieba0056.
- Esposito, M. (2017). Expectation and futurity: the remarkable success of genetic determinism. *Studies in History and Philosophy of Science*, 62, 1-9.
- Gericke, N., Carver, R., Castéra, J., Evangelista, N. A. M., Marre, C. C. ve El-Hani, C. N. (2017). Exploring relationships among belief in genetic determinism. *Genetics Knowledge, and Social Factors, Science & Education*, 26(10), 1223-1259.
- Gildersleeve, M. ve Crowden, A. (2019). Genetic determinism and place. *Nova Pristnost*, XVII(1), 162. doi:10.31192/np.17.1.9
- Keller, F. E. (1993). Rethinking the meaning of genetic determinism. *Researchgate*, 1-28.
- Keller, J. (2005). In genes we trust: the biological component of psychological essentialism and its relationship to mechanisms of motivated social cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(4), 686–702.
- Kiraz, K. (2019). Kendini belirleme teorisi ve motivasyon. Erişim adresi: <https://www.verywellmind.com/what-is-self-determination-theory-2795387> Erişim tarihi: 18.02. 2020
- Lewontin, R. C. (1980). Sociobiology: another biological determinism. *International Journal of Health Services*, 10(3), 347–363. doi:10.2190/7826-dpxc-ka90-3mpr
- Meaney, M. J. (2006). Nature, nurture, and the disunity of knowledge. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 935(1), 50–61. doi:10.1111/j.1749-6632.2001.tb03470.x
- Miller, G. (1992). Lorenzo'nun yağı (lorenzo's oil). Kennedy Miller Mitchell (Yap.), Universal Stüdyoları (Dağ.), ABD.

- Miller, H. (1998). DNA blueprints, personhood, and genetic privacy”, *Health Matrix-The Journal of Law-Medicine*, 8(2), 179-221.
- Muskavitch, A. M. (2014). Genetic determinism in the post-genomic age. *Integritas*, 1-21. doi: 10.6017/integritas.v3i1p1
- Nelkin, D. ve Lindee, M. S. (2010). *The DNA mystique: the gene as a cultural icon*. America: University of Michigan Press.
- Newson, A. (2004). The nature and significance of behavioural genetic information. *Theoretical Medicine and Bioethics*, 25(2), 89-111.
- Nimrod, I. ve Heine, S. J. (2011). genetic essentialism: on the deceptive determinism of DNA. *Psychological Bulletin*, 137(5), 800–818. doi: 10.1037/a0021860
- Ozansoy, M. (2014). Genetik determinizm. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 29, 22-23.
- Öztürk, E. (2007). Genetik determinizm, insan davranışları ve eğitim. Gazi Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: <https://tezarsivi.com/genetik-determinizm-insan-davranislari-ve-egitim>
- Peters, T. (2012). *Playing God?: Genetic determinism and human freedom*. Taylor & Francis Book. Erişim adresi: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315024226/playing-god-ted-peters>
- Philpott, M. (1996). Not guilty by reason of genetic determinism. *Avebury*. 95-112.
- Resnik, B.D. ve Vorhaus, B.D. (2006). Genetic modification and genetic determinism. *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine*, 1-9.
- Ridley, M. (2013). *Genom: bir türün yirmi üç yıllık otobiyografisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınevi
- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000). Self-Determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68.
- Sankar, P. (2003). Genetic privacy. *Annual Review of Medicine*, 54(1), 393–407. doi: 10.1146/annurev.med.54.101601.152131
- Sarraf, A. M. ve Meine, A. M. (2018). *Modernity and cultural decline: a biobehavioral perspective*. Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Smith, G. P. (1994). Genetic determinism or genetic discrimination. *Journal of Contemporary Health Law and Policy*, (11), 23.
- Steven J. H., Benjamin, Y. C. ve Anita S. (2019). Making sense of genetics: the problem of essentialism. *Psychosocial Impacts of Genomic Information*, 49(3), 19-26. doi: 10.1002/hast.1013
- Tsui, L. C. ve Scherer, S. W. (2002). Application domains: the human genome project. *Essentials of Genomics and Bioinformatics*, 41–59. doi:10.1002/9783527612642.ch02

- Ulutin, T. (2005). İnsan genom projesi”, moleküler hematoloji ve sitogenetik alt komitesi. Temel Moleküler Hematoloji Kursu, 70-72.
- Yılmaz, N. (2020). Genetik yapımızın bizi koronavirüsten koruyacağı iddiası”, Erişim adresi: <https://teyit.org/genetik-yapimizin-bizi-koronavirusten-koruyacagi-iddiasi>, Erişim tarihi: 12.12.2020
- Zwart, H. (2015). Genetic determinism, in: Encyclopedia of global bioethics (ed: Henk ten Have), America: Springer International Publishing.
- Türkiye’de neden koronavirüs yok?. (ty). Erişim adresi: <https://www.internethaber.com/turkiyede-neden-koronavirus-yok-doktorun-gen-iddiasi-bomba-foto-galerisi-2086601.htm?page=2>.
- Genetik determinizm. (07.03.2021). Erişim adresi: <https://www.psikolojisozlugu.com/genetic-determinism-genetik-belirlemecilik>
- Genetik determinizm. (13.12.2020). Erişim adresi: <https://www.oxfordreference.com/search?q=genetic+determinism&searchBtn=Search&isQuickSearch=true>

HİTİT VE ESKİ MİSİR'DA TEKNOLOJİK BİR SİLAH: SAVAŞ ARABALARI**Yasin GÜR**

Yüksek Lisans Öğrencisi

Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü

guryasin55@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8374-8062

ÖZ

Bu çalışmada, savaş arabalarının ilk kez ne zaman kullanıldığı, savaş arabalarının zamanla nasıl geliştirildiği, savaş arabası yapılırken hangi malzemelerden yararlandığı, Hitit ve Eski Mısır krallığında savaş arabalarının nasıl ve kimler tarafından kullanıldığına dair bilgiler yazılı ve görsel kanıtlara dayanılarak ele alınmaktadır. Savaş arabasına dair ilk görsel kanıtlar Sümerler tarafından yapılan Ur Standardı (MÖ. 2600) ve Akbabalar Steli (MÖ. 2500) üzerinde bulunmaktadır. Parmaklı tekerleğin kullanımına dair bulgular ise Güney Urallar ve Kuzey Kazakistan bölgesindeki mezar buluntularından (MÖ. 2000-1850) gelmektedir. Anadolu'da, Kültepe kazılarında bulunan silindir mühürlerin üzerinde savaş arabaları bulunmaktadır. Savaş arabalarının en önemli parçası olan atların, koşumlanmadan önce ne tür eğitimlerden geçirilmesi gerektiğini anlatan Kikkuli metni son derece önemli bir kaynaktır. Savaş arabalarının bakımı ve gideri çok olduğundan her kesimin sahip olabileceği bir silah olmamış, yalnızca soylu insanlar tarafından kullanılmıştır.

Hititler savaş arabalarını dışarıdan almış ve zamanla geliştirmişlerdir. Hitit savaş arabasının kullanımını içeren birincil kaynaklar bulunmaktadır. Hititler, savaş arabalarını savaş meydanlarında kullanmış, komşu krallıklarla yapılan anlaşmalarla da savaş arabası desteği almışlardır. Hitit savaş arabaları, altı parmaklı ve dikdörtgen şekilde yapılmıştır. Arabalara iki adet at koşumlanmıştır. Arabaların kabinleri hayvan derileri ile kaplanmış, iki veya üç kişiden oluşan asker grubu tarafından kullanılmıştır. Hitit tarihinde bilindiği kadarıyla ilk defa savaş arabaları Anitta döneminde kullanılmıştır. Eski Mısır krallığına savaş arabaları Hiksosların istilası sonucu (MÖ. 1650) girmiştir. Mısırlılar, Hiksoslardan gördükleri savaş arabalarını benimsemiş ve geliştirmişlerdir. Mısır'da savaş arabaları ilk defa Kamose'nin krallığı döneminde (MÖ. 1555-1550) kullanılmıştır. Mısır savaş arabalarından bahseden birçok yazılı ve görsel kanıt bulunmaktadır. Genellikle tapınak duvarları ve kral yıllıkları savaş arabalarından bahsetmektedir. Mısır savaş arabaları, başlarda dört parmaklı daha sonra ise altı parmaklı yapılmıştır. Arabanın kabini hayvan derileri ile kaplanmış, Arabayı iki asker kullanmıştır. Savaş arabasına iki at koşumlandırılmıştır. Mısırlılar, araba yapımında kullanılacak olan ahşap türlerini genellikle dışarıdan ithal etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Eski Mısır, Savaş Arabası, At, Tapınak.

A TECHNOLOGICAL WEAPON IN HITTITE AND ANCIENT EGYPT: CHARIOTS

ABSTRACT

This study addresses the historical use of chariots, their development and their, production materials by using written and visual evidence. This way the Hittite and Egyptian chariot methods and owners discussed. The first visual evidence of the chariot is found on the Standard of Ur (2600 BC) by the Sumerians and the Stele of the Vultures (2500 BC). Findings on the use of the spoke wheel come from burial finds (2000-1850 BC) in the Southern Urals and Northern Kazakhstan. There are chariots on the cylinder seals found in Anatolia's Kültepe excavations. An extremely important source is the Kikkuli text, which tells how the horses, the most important element for chariots, should be trained before being harnessed. Because of the high maintenance and expense of chariots, not everyone can own a horse. They were used only by the elite.

The Hittites imported their chariots and developed them over time. There are primary sources that refer to the use of the Hittite chariot. The Hittites used their chariots on the battlefields and received chariot support through agreements made with neighboring kingdoms. The cabins of the Hittite chariots were rectangular and had six-spoked wheels. Two horses are harnessed to the chariots. The cabins of the chariots were covered with animal skins and were used by a group of two or three soldiers. The first known deployment of chariots in Hittite history date to the Anitta period. Chariots entered the kingdom of ancient Egypt as a result of the invasion of the Hyksos (1650 BC). The Egyptians adopted and developed the chariots they saw from the Hyksos. Chariots were used for the first time in Egypt during the kingdom of Kamose (1555-1550 BC). There is a lot of written and visual evidence that mentions Egyptian chariots. Often temple walls and royal annals mention chariots. Egyptian chariots were originally made with four-sectioned and later six-sectioned spoked wheels. The chariot's cabin was covered with animal skins. Two soldiers used the chariot. Two horses were harnessed to the chariot. The ancient Egyptians often imported wood species to be used in chariot making.

Keywords: Hittites, Ancient Egypt, Chariots, Horse, Temple.

GİRİŞ

Tekerlekli arabalar insanlık tarihinin en önemli icatlarından biridir. Öyle ki serüvenine başlarda yük taşımacılığı ile başlamış, zamanla savaşlarda, törenlerde ve oyunlarda kullanılmaya devam etmiştir (Chondros, vd., 2016: 229). Arabaların kullanımına dair ilk kanıtlar, Sümer şehri olan Uruk'da¹ ele geçen kil tabletlerin üzerindeki piktografik işaretlerdir. Buradaki işaretlerin üçü kızaklı arabayı diğer ikisi ise tekerlekli arabayı tasvir etmektedir (MÖ. 3200-3100) (Piggott,

¹Fırat Nehri yakınlarında kurulan Mezopotamya şehri. İlk olarak 1853-1855 yıllarında William Loftus tarafından kazılmış, 19. Yüzyılın sonlarından itibaren ise sürekli olarak Alman arkeologlar tarafından kazılmaya devam edilmiştir (Leick, 2010: 181-182).

1968: 82). Yine aynı döneme tarihlenen steatit plak üzerinde bir araç tasviri daha yer almaktadır. Buradaki araba, üstü kapalı ve kızak şeklinde tasvir edilmektedir. Araçta bir kişi oturur vaziyette bulunurken, araba bir veya iki öküz tarafından çekilmektedir (Littauer ve Crouwel, 1979: 13).

Savaş arabalarının, savaş meydanında ilk defa ne zaman kullanıldığına dair kanıt ise Ur² kraliyet mezarı kazılarında ortaya çıkarılan, deniz kabuğu ve lapis lazuli³ ile işlenmiş bir kutu olan 'Ur Standardı' üzerindeki savaş tasvirlerinden gelmektedir (Hamblin, 2006: 49). Buradaki tasvirde görülen arabalar dört hayvan tarafından çekilmektedir. Bu hayvanlar at değil, yabanî merkeplerdir. Arabanın hantal olması ve merkeplerin güçlerinin de sınırlı olması sebebi ile dört hayvan koşumlu yapılmıştır (Yadin, 1963: 38). Savaş arabasının ağır ve hantal olmasının sebebi masif ahşaptan yapılmış tekerlere ve kabine sahip olmasındandır. Tasvirdeki arabalar çevik olmamakla birlikte manevra kabiliyetine de sahip değillerdir. Bu sebeple, bu arabaların doğrudan saldırı için kullanılmadığı anlaşılır (Nardo, 2009: 59). Savaş arabasının gövdesi, kırmızı boyalı öküz derisi ile ince ahşap dikmelerden yapılmıştır. Zemini dar olduğundan (0,45 – 0,56 metre) sadece bir binici sığabilmektedir. Kabin önü, sürücüyü korumak için yüksek cepheli yapılmış ancak yan paneller kısa tutulmuştur (Stillman ve Tallis, 1984: 119). Masif ağaçtan yapılmış tekerlere sahip bu savaş arabasının, yapılan deneylerde 15-20 km hıza ulaşabildiği anlaşılmaktadır (Anglim, vd., 2002: 81).

Sümer ordusunun en etkileyici örneklerinden biri de Lagaş kralı Eannatum'un⁴, Umma kentinin yenilgisini anlattığı "Akbabalar Steli"dir. (MÖ. 2500) Taş levhanın hem üst hem de alt tarafına işlenen iki tasvirde ordunun zaferi anlatılırken, mağlup olmuş düşmanın durumunu görebiliyoruz (Hackett, 1989: 19). Üstten yuvarlatılmış şekilde yapılan taş levhanın yüksekliği 1,88 metre, genişliği ve kalınlığı ise 11 santimetredir (Moortgat, 1969: 42). Taş levhanın üzerinde, elinde mızrağı olan ve ordunun önünde, savaş arabasına binmiş olan kralın tasviri vardır. Ancak buradaki tasvir zarar gördüğünden dolayı savaş arabasının kabin parçası dışında net bir görüntüsü elde edilememektedir (Winter, 1985: 16).

Katı diskli tekerleğin haricinde parmaklı tekerleğin kullanımına dair en eski kanıt ise Güney Urallar ve Kuzey Kazakistan'daki mezarlarda bulunmuştur. (MÖ. 2000-1850) Sintaşa ve Petrovka kültür bölgesi olarak adlandırılan alan zengin mezar gömülerine sahiptir. Buradaki mezarlarda, sahipleriyle birlikte gömülen arabaların tekerlerinden kalan izleri görüyoruz. Muhtemelen bu izler, ahşaptan yapılan tekerlerin zamanla çürüyerek toprakta iz bırakması sonucunda oluşmuştur. İzlerden, bu tekerlerin 10 ila 12 parmak sayısı aralığında yapıldığı anlaşılmaktadır (Pinheiro, 2010: 11-12; Chondros vd., 2016: 230). Savaş arabaları konusunda

²Irak'ın güneyinde yer alan Mezopotamya şehri. İlk olarak 1918-1919'da Henry Hall tarafından daha sonra 1922-1934 yıllarında Leonard Woolley yönetimindeki Pensilvanya Üniversitesi ve British Museum'un yaptığı ortaklaşa bir çalışma ile kazılmıştır. (Leick, 2010: 178-179).

³ Genellikle koyu mavi ve lacivert renge sahip, takı ve süs eşyası için kullanılan çok değerli bir taş.

⁴Şehir devleti olan Lagaş'ın ilk hanedan kralıdır. Eannatum, (MÖ. 2454-2425) komşu şehir Umma ile sınır kontrolü anlaşmazlığı yaşamış ve Umma ile yapılan savaşta zafer kazanmıştır (Leick, 2010: 52-53). Lagaş, Mezopotamya'nın güneyinde, Dicle ve Fırat Nehirleri arasında bulunan Sümer şehir devletidir (Wallenfels, 2000b: 44).

araştırmaları olan J. Crouwel ve M. Littauer, teker izlerinin boyutundan yola çıkarak bu arabaların hız ve manevra kabiliyeti bakımından zayıf olduğunu ve bu arabaların gerçek bir savaş arabası olamayacağını ileri sürmektedirler (Littauer ve Crouwel, 1996: 934).

Anadolu’da ele geçen silindir mühürler, parmaklı tekerleğin kullanımına dair güzel bir kanıt sunar. Kültepe’deki⁵ Karum II katında bulunan silindir mühürlerden dört tekerli ve dört parmak sayısına sahip iki adet araç tasviri görmekteyiz. Buradaki tasvirlerde arabanın ön panelinin yüksek yapıldığı, yan panellerin ise kısa tutulduğu anlaşılmaktadır. Araca, bir veya iki kişi binebilmektedir. Ayrıca bu aracın dört adet hayvan tarafından çekildiği rahatlıkla görülmektedir (Littauer ve Crouwel, 1979: 49). İki tekerli ve dar kabinli savaş arabasının farklı bir versiyonu Suriye mühürlerinden elde edilmektedir. Tasvirde iki kişinin bindiği dört parmaklı bir arabayı görülmektedir. Koşum hayvanın altında ezilen insandan yola çıkarak, bu arabanın savaş arabası olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır (Littauer ve Crouwel, 1979: 62).

MÖ. II. bin yıldan sonra savaş arabaları evrim geçirmiştir. Bunun en büyük sebebi ise yabancı merkepler tarafından çekilen arabalar yerine atların kullanılmaya başlanmasıdır (Keagen, 1995: 221-222). Arabalar daha hafif yapımlar teknikleri ile dört teker yerine, iki tekerli ve parmaklı imal ediliyordu. Atı kontrol etmek için burun halkası yerine gemler kullanılmıştır. Böylece savaş arabalarının hızı iyice artmıştır (Hamblin, 2006: 145). Atlara ve savaş arabalarına sahip olmak maliyet gerektiren bir durum olduğundan ancak kral veya aristokrat tarafından kullanılabilirdi⁶ (Wilhelm 1989: 19). Savaş arabaları, krallar tarafından kölelere veya aristokratlara hediye de edilebilirdi. Bahsedilen bu duruma en iyi örnek Mari mektuplarından birinde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim soylu biri olan Ila-Salim, kral Zimri-Lim’den kendisi için yeni bir araba talebini şöyle dile getirmektedir (Hamblin, 2006: 146).

“...Kral bana bir araba verdi; seyahatimin dönüşünde, savaş arabamı dağ yollarında kullandığım için kırıldı. Başka bir yere gitmek istesem de arabam olmadığı için gidemiyorum. Efendim bana yeni bir araba versin...” (ARM 5,66 Oppenheim, 1967: 39).

Savaş arabalarının hafif yapısından dolayı parçalanma riski çok yüksekti. T. Bryce savaş arabalarının yüzlerce kilometre uzaktan getirilirken, engebeli arazilerde sürülmesi sonucunda parçalanma riskine sahip olduğunu söylemektedir. Bu sebeple, savaş arabalarının parçalar halinde taşındığını ve savaş yapılmadan hemen önce bu parçaların birleştirildiklerini düşünmektedir (Bryce, 2019: 174).

⁵ Karahöyük köyünün sınırları içerisinde yer alan Kültepe, Tepe ve Aşağı şehir olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Aşağı şehir, Asurlu tüccarların yaşadığı, yani Kaniş kârum’un bulunduğu alandır. Kültepe, 1893 ve 1925 yılları arasında dört defa kazılmıştır. 1893-1894 yıllarında E. Chantre ilk kazıları gerçekleştirmiştir. 1906 yılında H. Winckler sadece sekiz günlük bir çalışma yapmıştır. Aynı yıl içerisinde H. Grothe’de höyüğün ortasında iki çukur açmıştır. Dördüncü kazı 1925 yılında B. Hrozný tarafından yapılmıştır. Uzun bir süreden sonra 1948 yılında Prof. Dr. Tahsin Özgüç başkanlığında kazılara tekrar başlanmış, onun 2005 yılındaki vefatına kadar devam etmiştir. Kazıyı onun vefatından sonra öğrenciler devam ettirmiştir (Günbattı, 2017: 32-33).

⁶ Bu kişilere “Maryannu” denilmekteydi. Hurrice bir terim olan Maryannu, at ve savaş arabaları için eğitilmiş olan özel askerlere verilen isimdir (Morkot, 2003: 136-137).

Savaş arabalarının kullanımı MÖ. II. bin yılın ikinci yarısında en yüksek düzeyine erişmiştir. Öyle ki, savaş arabaları artık başka silahlarla birlikte kullanılmaya başlamıştır. Yaylar ve mızraklar bu arabalara monte edilecek, yeni bir güçlü silahın keşfine kadar savaş meydanlarının vazgeçilmezi olacaktır (Yadin, 1963: 85).

1. HİTİT SAVAŞ ARABALARI

Hitit tarihi esasen savaşlar tarihidir denilebilir. Öyle ki kuruluşunda ve sonrasında meydana gelen savaşlar bunu açıkça göstermektedir (Lorenz ve Schrakamp, 2011: 125). Hitit askeri gücünün en önemli silahı, şüphesiz kendisi gibi çağdaş krallıklarında da kullanılan savaş arabalarıdır (Gurney, 1990: 92). Bu arabalar, MÖ. II. bin yılın ilk yarısında Hurrilerin katkısı ile geliştirilmiş, Yakın Doğu'da kullanımı iyice artmıştır (Maqcueen, 2013: 63). Hurriler,⁷ Kassitler⁸ ve Hiksoslar⁹ gibi uluslarda bu dönem dalgalanmalar ortaya çıkmıştır. Hititler de bu uluslarla ilişki içerisinde olduğundan onlardan at ve araba teknolojisini almışlardır. Hititler, bu arabaları kendilerince düzenlemiş ve geliştirmişlerdir. Böylece bu arabalar onlara savaş meydanlarında üstünlük sağlamış ve birçok savaşı kazanmışlardır. (Ceram, 2008: 106-107).

Hitit savaş arabaları, başlarda sürücü ve mızrak taşıyan iki kişiden oluşmaktaydı. Ancak zamanla kalkan taşıyan bir kişi daha eklenerek bu sayı üç kişiye çıkarılmıştır (Bryce, 2019: 173). Kadeş rölyefleri bize üç kişiden oluşan bu savaş arabaları hakkında bilgiler verir. Tasvirlerde aks kabinin hemen altında yer almaktadır. Kabin dikdörtgen şeklinde, tekerler ise altı parmak şeklinde görülmektedir (Fields, 2006: 20). Kabin 1,25 genişliğinde ve 1 m derinliğe sahiptir. Çekiş direği ise kabinin hemen altına kadar uzanmaktadır. Ayrıca tekerler aksın uçlarına pimlerle takılmış, tekerlerin dış kenarları ise metalle kaplanmıştır (Pinheiro, 2010: 18; Bradfort, 2001: 14).

Savaş arabasındaki mürettebat, vücudunu ve kollarını kaplayan uzun ölçekli zırhlarla korunmaktadır. Bu zırh üst üste geçirilmiş bronz pullarla desteklenmiştir (Lorenz ve Schrakamp 2011: 140). Arabadaki askerler sivri kep ve botlar giymektedir. Ayrıca yuvarlak bir kask taktıkları da düşünülmektedir. Askerlerin başlıca silahı yay, orak biçimli kılıç ve mızraktır. (Messerschmidt, 1903: 37).

Hititler, savaş arabalarını şok birliği olarak kullanmışlardır. Ayrıca bu arabalar yakın mesafede çok güçlü hale getirilmiştir. Bunun en büyük sebebi ise yakın dövüşlerde rakibe saplanan mızraklardı. Mızraklar arabalardaki kendilerine ayrılan bölümlere yerleştirilmiştir. Ayrıca arabalarda ok sadakları da bulunmaktadır (Stillman ve Tallis, 1984: 96; Bryce, 2007: 32).

⁷ Hurriler, MÖ. 3. Binyılın son çeyreğinde Mezopotamya ve Güney Doğu Anadolu bölgesine yerleşmişlerdir. Dilleri bilinen diğer dil gruplarına benzemeyen, sondan eklemeli bir dildir. Hurriler, Akkad dönemine ait belgelerde bahsedilmektedir. En büyük siyasi oluşumunu MÖ. 1500-1200 yılları arasında, Mitanni adlı krallık ile elde etmişlerdir (Leick, 2010: 87).

⁸ Kökenleri tam olarak bilinmeyen bir kavim olan Kassitler, MÖ. 1800 yıllarında Zagros Dağları üzerinden Mezopotamya'ya gelmişlerdir. MÖ 1595 yılında Hitit kralı I. Murşili, Babil'e bir sefer yapmış ve oradaki hanedanı zayıflatmış, Kassitler de bunu fırsat bilerek Babil'i ele geçirmişlerdir (Wallenfels, 2000b: 30).

⁹ Hiksosların kökenleri kesin olarak bilinmemektedir. Bazı tarihçiler Hiksosların, Suriye'den gelen Hurriler olduğunu düşünürken, diğerleri onların Levant'tan gelen Amoritler olduğuna inanmaktadır. Hiksos kelimesi, "çoban krallar" anlamına gelen bir Mısır teriminin Yunanca telaffuzudur (Wallenfels, 2000a: 182).

Arabaların ölümcül bir silaha dönüşebilmesindeki en önemli husus ise şüphesiz atlardı. Bu yüzden arabaları çeken atların savaşta kullanılabilmesi için iyi eğitilmesi gerekiyordu (Lorenz ve Schrakamp, 2011: 141). Hititler bunu bildiği için Mitanni'den Kikkuli isimli bir at eğitimcisini ülkeye davet etmiş ve kendisinden “At Eğitimi Uzmanlık El Kitabı” yazmasını istemişlerdir. Kikkuli, başkent Hattuşa'ya gelirken çok sayıda seyis ve asistanı kendisine yardımcı olmak için yanında getirmiştir. Kikkuli'nin yazdığı metne göre bir atın eğitilmesi için gereken süre en az 184 günden oluşmaktadır. Yine metin içerisinde eğitimlerin beslenme, kaşarlanma, tırısa kaldırma, terletme, terini kurutma, silkindirme ve tavlaya çekme şeklinde yapıldığı anlatılmaktadır (Ünal, 2013: 45).

Hitit savaş arabalarının hem kullanımı hem de sayısı hakkında bazı metinler bize bilgiler vermektedir. Bunlardan ilki, Hitit Krallığı'nın kurulmasından önceki dönemde yaşamış olan Kral Anitta'nın metnidir. Kuşşara'lı Anitta'nın ordusunda tam 1400 piyade ve 40 koşumlu araba mevcuttur (Goetze, 1963: 125).

“...Şehrin surları ateşe verilmişti...Şehirde bin dört yüz kadar asker beklemekteydi. Kırk koşum atı çekti ve gitti.” (Alp, 2001: 55).

Eski Krallık döneminin (yaklaşık MÖ 1650-1500) ilk kralı olan I. Hattuşili zamanında (MÖ 1650-1620) savaş arabalarının kullanıldığına dair kanıtlar vardır (Burney, 2004: 65). I. Hattuşili ve ondan sonra gelecek krallar, Krallığın sınırlarını güney ve doğuya doğru genişletmek istemişlerdir. Bunun en önemli sebebi bu bölgelerin zengin ovalara ve yer altı kaynaklarına sahip olmasıdır. I. Hattuşili de bunun için Kuzey Suriye bölgesine sefer yapmıştır. Bu seferlerin en meşhuru Urşu kuşatmasıdır (Gurney, 1990: 30). Urşu kuşatmasında savaş arabalarının sayısı hakkında net bir bilgi alabilmekteyiz.

“...Kralın birçok askeri ve hizmetçisi öldü. Kral çok sinirlendi ve şöyle söyledi: Yolları koruyun, şehre gireceklere ve şehir dışına çıkacaklara dikkat edin! Kimsenin Halep şehrine girmesine izin vermeyin. Onlar da şöyle cevap verdiler: Biz tetikteyiz, şehri seksen savaş arabası ve sekiz ordu kuşatıyor.”¹⁰

Yeni Krallık dönemi (yaklaşık MÖ 1430-1210/1205) krallarından I/II. Tuthaliya'nın (MÖ 1430-1410/1420-1400) (MÖ 1400-1390/1390-1370) yıllıklarında, batı bölgesine karşı yapılan bir seferden bahsedilmektedir. Burada anlatılanlara göre, Arzawa, Seha ve Hapalla seferinden dönülürken kendisine karşı bazı ayaklanmalar çıkmıştır. I/II. Tuthaliya bu ayaklanan ülkelerin hepsini tek tek yenmiş ve aldığı ganimetlerle başkent Hattuşa'ya geri dönmüştür (Alparslan, 2002: 23-24).

“...bir gece kuvvetlerimin hepsini topladım ve düşman ordusunu çevreledim. Tanrılar bana yardım etti ve düşman ordularını yendim. Bütün bölgelerden aldığım ganimetleri ülkeme taşıdım. Aşşuwa ülkesini yok ettim ve Hattuşa'ya geri döndüm. Ganimet olarak on bin piyade ve altı yüz savaş arabasını Hattuşa'ya getirdim ve onları buraya yerleştirdim”. (Bryce, 2005: 125).

¹⁰ KBo I.11 (CTH 7) bk. Beckman, 1995: 26, (öy. 22-32).

Buradaki elde edilen ganimetler içerisinde her ne kadar 600 savaş arabasından bahsedilse de ne yazık ki Hitit savaş arabalarının sayısı hakkında bilgi edinemiyoruz. Ancak I/II. Tuthaliya'nın ordusuna 600 adet yeni savaş arabası katarak güçlendirdiği anlaşılmaktadır.

Hititler, kendilerine bağlı krallıklarla karşılıklı anlaşmalar yapmışlar ve askeri destek almışlardır. II/III. Tuthaliya, (MÖ 1400-1390/1390-1370) (MÖ 1380-1370/1355-1344) Kizzuwatna'dan Sunaššura ile yaptığı anlaşmada kendisinden Hitit topraklarına olası bir saldırı durumunda ya da başka bir krallıkla savaşa girilmesi durumunda hem savaş arabası hem de piyade asker desteği istemiştir (Trimm, 2017: 118).

*“...Ben, majesteleri, başka bir ülkeye karşı, Hurri topraklarına ya da Arzawa topraklarına karşı savaşa girdiğimde, Sunaššura yüz savaş arabası ve bin piyade desteği sağlamalıdır”.*¹¹

Hitit kralı II. Muvatalli'nin döneminde (MÖ 1295-1282/1295-1271) bir isyan girişimi görülmektedir. III. Hattušili, otobiyografisinde II. Muvattali'nin başkentten ayrılarak Aşağı Ülke'ye¹² gittiği bir dönemde Kaška, Pišhuru, Daištupašša ülkelerinin isyan ettiğinden bahseder. II. Muvatalli, kardeşi III. Hattušili'ye isyanı bastırması için 120 savaş arabası vermiş, Hattušili de düşman ordusuna karşı başarılı olmuş ve isyanı bastırmıştır. (Klengel, 1998: 211; Bryce, 2005: 249).

*“...Pišhuru düşmanı saldırıya geçti. Karahna ve Marišta ona sınırdı. Bu tarafta da Talmaliya sınırdı. Onların sekiz yüz savaş arabası ve sınırsız piyade askeri vardı. Kardeşim Muvatalli ise onlara karşılık vermem için bana sadece yüz yirmi savaş arabası verdi. Piyade askeri bile vermedi.”*¹³ *Ancak Tanrıçam İştär, savaşta önümden koştı ve düşmanı yenmeyi başardım...”* (Hotten, 1981: 13).

Hititlerin kullandıkları en yüksek savaş arabası miktarı, Mısır Krallığı ile yapılan Kadeş Savaşında görülmektedir. Mısır kralı II. Ramses ve Hitit kralı II. Muvatalli döneminde (MÖ. 1274) gerçekleşen bu savaş hakkında Hitit kaynaklarından bilgi edinemiyoruz. Bilgilerimiz, Mısır'daki beş ayrı tapınağın duvarlarında bulunan (Ramesseum, Karnak, Luksor, Abidos ve Ebu Simbel) tasvirlerden gelmektedir. Buradaki kayıtlar, Mısır kuvvetlerinin Mısır'dan ayrılmalarından itibaren başlar ve savaşın kendisine kadar detaylı bilgiler vermektedir. Ancak dikkat edilmesi gereken önemli bir konu ise Mısır tarafından kayıt altına alınan bu bilgilerin önyargı, çarpıtma ve abartı şeklinde olmasıdır.

Savaş başlamadan önce II. Muvatalli, ülkenin kuzeyini kardeşi III. Hattušili'nin yönetimine bırakmış ve kendisi de Suriye bölgesindeki hareketlilikten dolayı Tarhuntašša¹⁴'ya taşınmıştır.

¹¹ KBo I. 5 (CTH 41) bk. Beckman, 1995: 24, NO:2, §57, (öy. 19-24).

¹² Burada, Aşağı Ülke olarak kastedilen yer Tarhuntašša'dır. Kral, Suriye bölgesindeki askeri organizasyonu daha iyi yönetebilmek için ikametgahını bu bölgeye taşımıştır (Gurney 1990: 39).

¹³ Metindeki ifade, Hattušili'nin ağabeyine karşı küçük bir sitemi varmış gibi anlaşılabilir da III. Hattušili, aslında burada düşman askerleri ile kendi askerleri arasındaki güç dengesizliğini ifade etmek istemiştir. (Bryce 2005: 249).

¹⁴Yapılan birçok araştırmaya rağmen, Tarhuntašša'nın lokalizasyonu kesin olarak tespit edilememiştir. Tarhuntašša'nın lokalizasyonu konusunda çeşitli fikirler mevcuttur. Prof. Dr. Sedat Alp, lokalizasyonun Konya-Karaman'ın kuzeyinde yer alan Kızıldağ olduğunu (Alparslan, 2011: 53). Prof. Dr. Ahmet Ünal, lokalizasyonun Hatunsaray olduğunu (Ünal, 2002: 198), Prof.

II. Muvatalli, burada önemli bir ordu toplamıştır. Mısır kaynakları, Hitit ordusunda Arzawa, Maşa, Pitaşsa, Kaşka, Arwanna, Kizzuwatna, Ugarit, Kadeş ve Lukka gibi vasal devletlerin desteğinden bahsetmektedir. Yine Mısır kaynakları, Hititlerin 2.500 savaş arabasına sahip olduğunu yazmaktadır. Savaşın net bir kazanını yoktur ancak Mısır kaynakları savaşın sonunda mücadeleyi kendilerinin kazandıklarına dair çarpıtıcı ifadeler kullanmışlardır. Gerçekte savaş iki tarafında kazanamadığı, ancak Hititlerin, Suriye bölgesindeki kazanımlarını korudukları görülmektedir. Mısırlılar ise Suriye bölgesindeki amaçlarından vazgeçmişler, kısa bir süre sonrada Kadeş Antlaşmasını imzalamışlardır. (Klengel, 1998: 215-216; Bryce, 2005: 234-235; Trimm, 2017: 291-292).

“...Majesteleri etrafına bakmaya başladı. Kendisini çevreleyen iki bin beş yüz savaş arabası gördü. Hatta onlarla birlikte çok sayıda düşman ülkede orada bulunmaktaydı. Arzawa, Maşa, Pitaşsa, Kaşka, Arwanna, Kizzuwatna, Ugarit, Kadeş ve Lukka...” (2.5A:75-91 Hallo ve Younger, 2003: 34).

2. ESKİ MISIR SAVAŞ ARABALARI

Mısır’ın savaş arabası ile tanışması bir işgal sonucu olmuştur. Bu işgal sayesinde Mısırlılar, atları, yeni silah türlerini ve dönemin en teknolojik silahı olan savaş arabasını resmen tanımışlardır (Carney, 2005: 1). Mısır’ın savaş arabasını geç tanımasının en önemli sebebi Nil Vadisi’nin her iki tarafına uzanan çorak, susuz çölleri bulunduruyor olmasıdır. Bu durum işgalcileri caydırmış ve Mısır halkı da böyle bir korunma sayesinde kendilerini geliştirmeyi pek düşünmemiştir (Weir, 2005: 33.)

Bahsedilen bu durumu ortadan kaldıran etken ise MÖ. XVII. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen, Mısır’ı kuzeyden gelerek istila eden Hiksoslardır. Mısırlılar, bu istilayı başlatan krallara “yabancı ülkenin hükümdarları, çoban krallar” ismini vermişlerdir. Hiksoslar, Avaris’te¹⁵ yeni bir şehir oluşturmuş ve böylece Mısır tarihinin ilk Mısırlı olmayan hanedanını kurmuşlardır (Hornung, 2004: 77; Dawson, 2001: 120).

Hiksos istilasından sonraki birkaç yüzyıl içinde savaş arabaları Mısır ordusunun en güçlü silahı konumuna gelmiştir. Her arabada aracı süren (kalkan da taşıyabilen) ve yay veya mızrak taşıyan iki kişi bulunmaktadır. Arabalar iki at tarafından çekilmektedir. Atlar çekiş direğinin her iki tarafına göğüs kayışları ile tutturulmuştur. Arabalar son derece hafif yapılmış, kabinin her tarafı ise hayvan derisi ile kaplanmıştır. (Jestice, 2010: 11-12; Williams, 2002: 18).

Dr. Hasan Bahar ise Hatip kayalığının kuzey yüzünde yer alan Kurunta’ya ait kabartmadan dolayı Hatip olduğunu söylemektedir (Bahar, 2005: 97). Tarhuntaşsa’nın sınırları ile ilgili bilgiyi ise 1986 yılında Hattuşa kazılarında bulunan, Hitit kralı IV. Tuthaliya ile Tarhuntaşsa kralı Kurunta arasında yapılmış bir antlaşma olan Bronz tablet vermektedir. Metinden yola çıkarak ülkenin sınırları, batıda Aksu Irmağı, doğuda Bolkar Dağları, kuzeyde Meke Gölü ve güneyde ise Akdeniz’dir (Alparslan, 2011: 53-56).

¹⁵ Avaris şehri Mısır’ın XII. Hanedanlık döneminde kurulmuş, Suriye ve Filistin bölgesinden gelen göçmenlerin buraya yerleşmesi ile büyümüştür. Hiksosların istilası sonrası bu şehir onların başkenti seçilmiş ve burada Mısır’ın XV. Hanedanlığı kurulmuştur. Kral Ahmose tarafından ele geçirilen şehir daha sonra harabeye dönmüştür. Bölgedeki kazılar 1966 yılından beri Avusturya Arkeoloji Enstitüsü tarafından devam etmektedir (Bierbrier, 1999: 31).

Mısırlılar savaş arabasında kullandıkları huş, kül ve karaağaç gibi ahşap türlerini ithal etmişlerdir. Bu ahşap türlerinden yaptıkları önemli parçalar olan aks ve tekerleri metalle kaplamışlardır. Mısırlılar, arabayı daha hafif hale getirmek için çok uğraşmışlardır. Örneğin aksların konumunu Hitit savaş arabalarına göre farklı yapmışlardır. Hititler aksları kabinin tam ortasına alırken, Mısırlılar biraz daha gerisine yerleştirmişlerdir. Hatta sürtünmeyi önlemek için metalle kaplamışlardır. Tekerler de Hititlerinkine göre farklı yapılmıştır. Hitit savaş arabaları altı parmaklı yapılırken Mısırlılar dört parmaklı (daha sonra altı parmaklı) yapmışlardır. Hatta teker yapımını gösteren tasvirlerde Mısırlılar tarafından işlenmiştir (Chondros, vd., 2016: 231; Carney, 2005: 4).

Mısır'da XVII. Hanedanın son kralı olan Kamose¹⁶ döneminde (MÖ 1555-1550) savaş arabalarının kullanıldığına dair kanıtlar mevcuttur. Kral Kamose'nin, Hiksoslara başlattığı savaşlarda düşmandan elde ettikleri savaş arabalarını ve atları kullandığı bilinmektedir. Bunun en önemli kanıtı ise Kral Ahmose'nin, Abidos'ta bulunan tapınak duvarlarındaki yazıtlarından gelmektedir. Bu yazıtlarda Kral Ahmose, Kamose'nin savaş arabasının arkasında yaya olarak yürüdüğünden bahsetmektedir (Bourriau, 2000: 202; Spalinger, 2005: 19).

“...Henüz evlendiğim dönemde, daha gençken kuzey gemisinin başına getirildim.... Kral savaş arabası ile giderken onu arkasından yaya olarak takip ettim...” (Breasted, 2001: 6).

XVIII. Hanedanın kurucusu olan Kral Ahmose,¹⁷ (MÖ 1550-1525) Kamose'nin ölmesinden sonra Hiksoslarla mücadeleyi sürdürmüştür. Ahmose, gemi filosu ve savaş arabaları ile Avaris şehrini kuşatmış burada büyük bir yıkım gerçekleştirmiştir.¹⁸ Kuşatma sonrasında hayatta kalıp kaçabilen Hiksos taraftarları güney Filistin bölgesine gitmişlerdir. Ahmose'nin, Avaris şehrini kuşatması, Abidos'daki tapınak duvarlarına işlenmiştir. Buradaki tasvirlerde, Ahmose'nin askerleri, kuşatma sırasında dört parmaklı savaş arabası kullanmaktadır (Redford, 1992: 128-129; Spalinger, 2005: 19;).

I. Thutmose'den,¹⁹ Hatşepsut²⁰ dönemine (MÖ 1504-1492/1472-1458) kadar Mısır'da savaş arabası kullanılmış ancak bu dönemden kalma savaş arabalarına dair görsel kanıt ele geçmemiştir. Savaş arabasına dair tek bilgi I. Thutmose döneminden başlayarak, III. Thutmosis dönemine kadar kraliyet içinde görev almış olan Ahmose Pen-Nekhpert'in otobiyografisinden

¹⁶ Taht adı Wadjkheperre. Babası Seqenenre Tao'nun yerine tahta geçmiş, Hiksoslara karşı başarılı seferler düzenlemiştir (Bierbrier, 1999: 107).

¹⁷ Taht adı Nebpehtyre. Babası Seqenenre Tao annesi ise Ahhotep'dir. Ağabeyi Kamose'nin, Hiksoslara karşı yürüttüğü politikaları devam ettirmiş ve Hiksosların başkenti Avaris'i ele geçirerek Mısır'da egemenliği sağlamıştır (Bierbrier, 1999: 7).

¹⁸ Avaris şehri, iki ordunun savaşabileceği geniş bir araziye sahip olmadığından savaş arabaları ikinci planda kullanılmıştır. Ahmose, kuşatmada öncelikli olarak deniz filosundan yararlanmışır (Spalinger, 2005: 22).

¹⁹ Taht adı Akheperre. I. Thutmose, güneyde Nübye ve Asya'da Fırat Nehri'ne kadar seferler yapmıştır. Tahta çıktıktan sonra kardeşi Ahmose ile evlenmiş ve iki kızı olmuştur. Bunlardan bir tanesi ileride önemli kraliçelerden biri olacak olan Hatşepsut'dur. I. Thutmose öldükten sonra Krallar Vadisi'ne gömülmüştür (Bierbrier, 1999: 239-240).

²⁰ Taht adı Makare. I. Thutmose'nin kızı, II. Thutmose'nin ise eşidir. III. Thutmose'ye ise naiplik yapmıştır (Morkot, 2003: 102).

gelmektedir. Ahmose Pen-Nekhpert, I. Thutmose'nin Naharin²¹ seferinde ganimet olarak savaş arabası aldığından bahsetmektedir. (Hernandez, 2014: 117-118; Herslund, 2018: 152).

“Majesteleri Naharin'e geldi, o düşmanı yok etmek istiyordu ve büyük katliamlar yaptı...Bu arada birliklerimizin başındaydım ve majesteleri benim cesaretimi gördü. Bir savaş arabasını, atlarını ve onun üzerindeki esirleri aldım ve majestelerine götürdüm...” (Breasted, 2001: 34-35).

XVIII. Hanedanlığın en büyük hükümdarı olarak adlandırılan III. Thutmose zamanında (MÖ 1479-1425) savaş arabasının kullanıldığına dair yeterli bilgiler mevcuttur (Dawson 2001: 175). Bu bilgileri içeren en önemli kaynağımız kralın yıllıklarındır. Yıllıklarda, III. Thutmose'nin krallığının yirmi üçüncü yılında Kadeş kralının o zamanlar büyük bir şehir devleti olan Yehem'e saldırması ve işgal edilmesi anlatılır. Kadeş kralına Levant bölgesindeki yerel yöneticiler de destek vermişler ve onun etrafında toplanmışlardır. Bunun üzerine III. Thutmosis, ordularını hazırlayıp Filistin'e gitmiş ve yapılan savaşta düşman ordusunu yenmiştir. Ancak Megiddo²² kalesi düşmemiştir. Yedi aylık bir kuşatma sonucunda kale teslim olmuştur. Savaşın sonunda düşmandan elde edilen ganimet listesi oldukça zengindir (Bryan, 2000: 238). Bahsedilen listenin bu zamana kadar ki en net bilgi olması ve savaş arabasının sayısına kadar vermesi, konunun aydınlatılmasında önemli yer tutmaktadır.

“Yirmi üçüncü yıl...Yeni ay bayramının erken saatlerinde, tüm orduya şu görev verildi: tüm ordu harekete hazır olsun! Tanrı Amon, Majestelerinin kollarını güçlendirdi. Majesteleri askeri teçhizatla donatılmış, saf altından arabasına binerek yola çıktı...Majestelerinin ordusunun bir kanadı, güneydeki Kina deresinin bir tepesinde, kuzey kanadı Megiddo'nun kuzeybatısında, majesteleri ise ordunun merkezindeydi. Sonra majesteleri üstün geldi. Majestelerinin galip geldiğini gören düşman, atlarını, altından ve gümüşten yapılmış arabalarını bırakarak korku içinde Megiddo'ya kaçtı. Majesteleri, düşman ordusunun eşyalarını yağmalamakla uğraşmasaydı, Megiddo'yu da ele geçirirdi. Majestelerinin ordusu, paylarını alarak dolaşmaya başladı. Düşman ordusunun çadırları bile ele geçirildi. Düşmandan, üç yüz kırk köle, iki bin kırk bir at, yüz doksan bir tay, Megiddo komutanına ait altınla kaplanmış bir savaş arabası, toplamda sekiz yüz doksan iki savaş arabası ele geçirildi.” (Breasted, 2001: 184-187).

Yıllıklarda, Megiddo muharebesinden elde edilen ganimetlerin dışında, diğer yıllarda yapılmış olan savaşlardan ele geçirilen ganimetlerden bahsedilmektedir. Krallığının otuz birinci yılında, Ullaza liman kentindeki Suriyeli isyancılara karşı bir askeri seferden bahsedilir. III. Thutmose, bu savaştan, 26 at ve 13 savaş arabasını ganimet olarak almış, 34. yılın dokuzuncu seferinde 15 savaş arabası ve 40 atı, otuz beşinci yılında, Naharin'e karşı yapılan bir seferin sonunda ise 60 savaş arabasını ele geçirmiştir (Herslund, 2018: 156).

“Otuz birinci yıl...Majestelerinin bu yılki ganimetleri...Ullaza kasabasından getirilen ganimet: dört yüz doksan dört köle, yirmi altı at, on üç savaş arabası ve her türden savaş silahı teçhizatı.

²¹ Eski Mısır metinlerinde Mitanni Krallığı'na verilen isim. Batı semitik bir kelime olan Naharin “Nehir Ülkesi” anlamına gelmektedir (Morkot, 2003: 148).

²² Stratejik bir konuma sahip olan Megiddo, Kenan'ın kuzeyinde yer alan bir kasabadır (Morkot, 2003: 138).

Majesteleri kasabayı ele geçirdi, tüm mallarına kolay bir şekilde sahip oldu...” (Pritchard, 1969: 239).

“Otuz dördüncü yıl...Majesteleri Zahi ülkesindeydi...korkudan tamamen teslim oldu. Bu yıl ele geçirilen ganimetlerin listesi: üç köle, kırk at, gümüş ve altınla işlenmiş on beş savaş arabası, altın kaplar ve yüzükler...” (Breasted, 2001: 205).

“Otuz beşinci yıl...Majesteleri Araina şehrine vardığında, Naharin düşmanına ait atlar ve askerler toplanmıştı. Majesteleri ile savaşmak üzereydiler. Sonra majesteleri onlarla savaşmak için ilerledi, majestelerinin ordusu saldırdı. Majesteleri Amon'un yardımıyla bu düşmana gelip geldi. Majestelerinin önünden birbirlerine saldırarak kaçtılar. Majestelerinin ordusunun bu düşmandan aldığı ganimetler listesi: on köle, yüz seksen at, altmış savaş arabası, on üç bronz zırh...” (Breasted, 2001: 207-208).

II. Amenhotep'in²³ kendisine (MÖ 1427-1400) ve onun döneminde yüksek bir memur olan Userhet'e ait savaş arabalarına dair kanıtlar vardır. Günümüzde Luksor Müzesi'nde sergilenen, Karnak'ta bulunmuş olan kırmızı renkli bir granit taşın üzerinde II. Amenhotep, savaş arabası ile ok talimi yaparken görülmektedir. II. Amenhotep, elinde bulunan yayı ile hareket etmekte olan arabanın üzerinde, bakır bir hedefe ok atmaktadır (Cotterell, 2005: 14; Sabbahy, 2013: 191).

Userhet'in mezarında ise bir av tasviri bulunmaktadır. Userhet, sırtında bir ok sadağı ve elinde yayıyla, beline bağladığı dizginleri ile ayakta durmakta ve kaçan hayvanları vururken görülmektedir. Buradaki tasvirler, renkli olduğundan kolay yorum yapılabilmektedir. Dört parmak tekere sahip olan arabanın kabini mavi renkte yapılmıştır. Arabanın zemini hayvan derisi ile kaplanmış olup, çekiş direğinin Y şeklinde yapıldığı görülmektedir (Stillman ve Tallis, 1984: 97).

II. Amenhotep'in yıllıklarında savaş arabalarına dair bilgiler mevcuttur. Yıllıklarda, yapılan seferler sonucunda elde edilen ganimet listeleri verilmektedir. Krallığı'nın üçüncü yılında Khashabu'ya yapılan seferde 2214 at, 820 savaş arabası elde edilmiştir. Dokuzuncu yılında Iteren ve Migdol adlı yerleşim yerlerine sefer düzenlemiş buradan 372 at, elli dört savaş arabası almıştır. Yine, Anaharath'a yapılan seferde yedi adet gümüş ve altından yapılmış savaş arabası kazanılmıştır. Huakti'ye yapılan bir seferde ise altmış adet savaş arabasına el konulmuştur

“Majesteleri, savaş arabası ile Khashabu'ya gitti. Kısa bir süre sonra oradan döndü ve Memphis'e ulaştığında yanındaki ganimet listesi şu şekildeydi: ...iki bin iki yüz on dört at, sekiz yüz yirmi savaş arabası... Kral zaferle döndü!” (Pritchard, 1969: 246).

“Majesteleri, şafak vakti savaş arabasıyla Iteren kasabasına, oradan da Migdol'e gitti. Yapılan savaşlardan zaferle döndü! Majestelerinin ganimet listesi: ...üç yüz yetmiş iki at, elli dört savaş arabası...” (Pritchard, 1969: 247).

²³ Taht adı Akheperure. Babası III. Thutmose'dir. Hükümdarlığı döneminde Nübye üzerine seferler yapmıştır. Öldükten sonra Krallar Vadisi'ndeki KV35 mezarına gömülmüştür (Bierbrier, 1999: 16).

“Majesteleri, şafak vakti savaş arabasıyla yola çıktı. Anaharath’ı yağmaladı. Majestelerinin ganimet listesi: ...gümüş ve altından yapılmış yedi savaş arabası ve tüm savaş silahları...” (Pritchard, 1969: 247).

“Majesteleri, Huakti’ye ulaştı...Majesteleri, Memphis’e döndüğünde elde ettiği ganimet listesi şu şekildeydi: ...altmış adet savaş arabası, on bin elli savaş silahı...” (Pritchard, 1969: 247).

IV. Thutmose²⁴ dönemi (MÖ 1400-1390) savaş arabalarına ilişkin bilgilerimiz, kendisinin ve eşyalarının gömüldüğü, krallar vadisindeki mezarında bulunmuş olan savaş arabasının üzerindeki tasvirlerden gelmektedir. Savaş arabası çok iyi korunmuş şekilde bulunmuştur. Üzerindeki tasvirler, kralın Asya bölgesine yaptığı savaşları içermektedir. Ahşaptan yapılmış arabanın kabini parlak bir metalle kaplanmıştır. Savaş arabasının her iki yanında farklı tasvirler mevcuttur. Kral, burada sekiz parmaklı bir savaş arabasının üzerinde, bir elinde balta diğer elinde yay ile resmedilmiştir. Tasvirlerde, düşman savaş arabaları da gözükmektedir. Dört parmaklı arabalara sahip düşman askerlerinin kafalarında sivri miğfer, vücutlarında ise zırh bulunmaktadır (Calvert, 2012: 46; Spalinger, 2005: 118-120).

Tutankhamun²⁵ döneminde (MÖ 1336-1327) kullanılan savaş arabalarından biri, kralın gömüldüğü krallar vadisindeki mezar odasından çıkarılmıştır. Bugün, Floransa Müzesi’nde sergilenen araba ahşaptan yapılmıştır. Arabanın genişliği 1 metre, yüksekliği ise 1.25 metredir. Akslar arabanın arka ucuna yapılmıştır. Takılan tekerler altı parmaklıdır. Arabanın kabini öküz derisi ile kaplanmış, kül veya karaağaçla yapılmıştır. Ön korkuluk 75 santimetre yüksekliğindeyken, çekiş direği ise 2,5 metre uzunluğa sahiptir (Yadin, 1963: 86-87; Stillman ve Tallis, 1984: 102).

Tutankhamun’un mezarında bulunan nesnelere üzerinde, kralın avlanırken yapılmış tasvirleri bulunmaktadır. Bunlardan biri Tutankhamun’un ahşaptan yapılmış olan yay kutusunun etrafındaki tasvirlerdir. İlk tasvirde kral, arabasıyla çölde ilerlerken, dizginleri beline bağlamış halde görülür ve elindeki yayı ile aslanları avlamaktadır. Kralın arabası altı parmaklı yapılmış kabini ise hayvan derisi ile kaplandığı görülmektedir. Son derece süslü bir arabaya sahip olan kralın hemen arkasında, hizmetçileri bulunmaktadır. Diğer bir tasvirde ise kral, ceylan avlamaktadır. Buradaki anlatılar, aslan avındakilerle neredeyse aynıdır. Tasvirdeki olaylar sağ tarafa doğru işlenmiştir. Kral, yine beline bağladığı dizginler sayesinde rahat bir şekilde yayı ile ceylanları vurmaktadır. Altı parmaklı arabanın, hayvan derisi ile kaplı olduğu görülür. Kralın hemen arkasında, araba ve yay halde olmak üzere hizmetçileri takip etmektedir. Her iki tasvirde de kralın üzerinde bulunan ve onun koruması altında olduğunu anlatan akbaba Nekhbet’in tasviri bulunmaktadır (Sabbahy, 2018: 139; Carter ve Mace, 1977: 194-195).

²⁴ Taht adı Menkheperure. II. Amenhop’in oğlu olan IV. Thutmose, Nübye üzerine seferler yapmıştır. Mitanni krallığı ile diplomatik ilişkiler kurmuş ve Mitanni prensesiyle evlenmiştir (Morkot, 2003: 243). IV. Thutmose’nin mezarı (KV 43), Howard Carter tarafından 1903 yılında bulunmuştur. Mezar soyulmuş olmasına rağmen birtakım buluntular ele geçirilebilmiştir (Bierbrier, 1999: 125).

²⁵ Taht adı Nebkheperre. XVIII. Hanedanın son kralı olan Tutankhamun’un babası Akhenaton’dur. Tutankhamun’un mezarı (KV 62), Howard Carter tarafından 1922’de soyulmamış halde bulunmuştur. Mezar odası tek katlı ve üç odadan oluşmaktadır. Sadece mezar odasının duvarları boyalara süslenmiştir (Bierbrier, 1999: 128).

XIX. Hanedan dönemi krallarından biri olan I. Seti,²⁶ (MÖ 1294-1279) Mısır'ın önceki dönemlerde kaybolan itibarını geri kazanmak için birtakım seferler yapmıştır. Yapılan seferler, Karnak'taki Büyük Hipostil Salonunun kuzey dış duvarında bulunan tasvirler sayesinde öğrenilmektedir. Burada, kralın Libya, Yenoam ve Suriye üzerine yaptığı seferler parça parça anlatılmaktadır. I. Seti döneminde kullanılan savaş arabalarına dair bilgilerimiz de bu tasvirler sayesinde öğrenilmektedir. Filistin seferini anlatan tasvirde, kral elindeki yay ile düşmanı hedef almaktadır. Ölen düşmanlar, kralın savaş arabasının altında ezilmektedir. Savaş arabasının tekerleri altı parmaklı, kabin ise arka tarafı kavisli şekilde gözükmektedir. Diğer tasvir ise kralın, Filistin seferinin dönüş yolunda uğradığı pusuyu göstermektedir. Kral, arabasının üzerinde rahat bir pozisyonda yayı ile düşmanı vurmaktadır. Arabanın hareket etmediği düşünülür, bunun sebebi ise kralın sağ bacağının kısmen açılı şekilde durmasıdır. Dizginler, rahat atış yapılabilmesi için kralın beline bağlanmıştır. Araç altı parmaklı yapılmıştır. İlginç bir detay ise kralın miğfersiz ve zırhsız olmasıdır. Hemen yanındaki tasvirde ise kralın miğferli ve zırhlı bir hali gözüktür. Savaş arabasının dizginlerini sağ eli ile tutmaktadır. Elinde bu sefer orak biçimli bir kılıç bulunmaktadır. İkinci tasvirde, Yenoam savaşı anlatılırken, burada düşmanın savaş arabaları görülmektedir. Düşman arabaları, altı parmaklı yapılmış, kabin içerisinde ise iki asker bulunmaktadır. Anlatım yönü sol tarafa doğrudur. Kralın sağ bacağı, birinci kayıttaki tasvirlerle oranla daha esnek gözükmektedir. Kral, yine elinde yay ile tasvir edilmiştir. Hititler ile yapılan savaşında anlatım yönü sol tarafa yapılmıştır. Kral, arabasının üzerinde elinde orak biçimli bir kılıç tutmaktadır. Tasvirlerde birçok at ve insan öldürülürken görülmektedir (Murnane, 1985: 39; Spalinger, 2005: 198-199; Healy, 1993: 15-16).

I. Seti öldükten sonra tahta varisi olan oğlu II. Ramses geçmiştir. II. Ramses,²⁷ (MÖ 1279-1213) tahta 66 yıl kalmış, onun döneminde imar faaliyetleri üzerinde durulmuş, atalarının kadar çok olmasa da birtakım seferler yapılmıştır (Hornung, 2004: 116). II. Ramses'in askeri seferleri Suriye, Libya ve Nübye bölgesine yapılmıştır. Bu dönem savaş arabalarına dair kanıtlar ise Ebu Simbel, Bet el Walli, Abidos ve Ramesseum tapınaklarından öğrenilmektedir (Breasted, 2001: 195). II. Ramses dönemi savaş arabalarının diğer dönem savaş arabalarından ayıran bir farkı bulunmaktadır. Bu farkı, daha önce arabalara yerleştirilmiş olan ok sadaklarının hemen yanına çapraz olarak yerleştirilen, mızrak sadakları olarak görebiliriz (Yadin, 1963: 88).

II. Ramses, Nübye'deki bir isyanı bastırmak için sefer yapmıştır. Bu sefere ait bilgiler, Bet el Walli tapınağının duvarlarına işlenmiştir. Tapınağın giriş holünde, kuzey duvarında ve yine giriş holü güney duvarında olmak üzere savaş arabası tasvirleri bulunmaktadır. İlk tasvirde kral, savaş arabası üzerinde ayakta dururken, Nübyeli düşmanlarına ok atarken görülmektedir. Savaş arabası altı parmaklı yapılmıştır. Kralın zırhı ve miğferi mevcuttur. Bu dönemin özelliklerinden biri olan mızrak ve ok sadakları arabanın yanlarına yerleştirilmiştir. Kralın hemen arkasından iki oğlu gelmektedir. Onlarda kralın yanında bu sefere katılmışlardır. Savaş arabaları altı

²⁶ Taht adı Menmare. I. Ramses'in oğlu olan I. Seti, XIX. Hanedanlığın ikinci kralıdır. Suriye ve Filistin bölgesine hakimiyetini arttırmak için seferler düzenlemiştir. Mezarı (KV 17), Krallar Vadisi'nde bulunmaktadır (Bierbrier, 1999: 213).

²⁷ Taht adı Usermaatse setenpere. II. Ramses, babası I. Seti zamanında vefat prens olarak seçilmiştir. Uzun süre tahta kalan II. Ramses öldükten sonra Krallar Vadisi'ndeki (KV 7) mezarına gömülmüştür (Bierbrier, 1999: 193).

parmaklıdır. Kabinde onları koruyan askerlerde yer almaktadır. Diğer tasvirde kral, yine savaş arabası üzerinde görülür. Dizginleri beline bağlamış, sağ elini havaya kaldırır halde ve elinde orak biçimli kılıcı ile durmaktadır. Sol eli ile ise düşmanlarının saçlarını tutmaktadır. Kralın savaş arabasının altında ezilen düşmanlar rahatça görülmektedir. Ayrıca kralın hemen üstünde koruyucu akbaba Nekhbet bulunmaktadır (Ricke, vd., 1967: 10-14).

II. Ramses, Suriye bölgesine yaptığı seferlerden birinde Tunip topraklarına girmiş, burada Hititlere ait Dapur kentine saldırmıştır. Söz konusu kentin kuşatılması, bugün Thebes'deki Ramesseum tapınağındaki bir tasvirle anlatılmaktadır (Redford, 1992: 186-187). Kale güçlü surlarla çevrilmiş bir şekilde tasvir edilmiştir. Yapılan savaşta, Hitit askerlerinin altı parmaklı bir savaş arabası kullandıkları anlaşılmaktadır. Savaş arabasındaki askerlerin elinde dikdörtgen bir kalkan ve yay bulunmaktadır. Mısır askerleri ise üstü yuvarlatılmış bir kalkan kullanmaktadır. Kral, savaş arabasının üzerinde, beline bağladığı dizginlerin yardımıyla rahat bir şekilde yayı ile ok atarken tasvir edilmektedir. Kralın aracı altı parmaklıdır. Savaş arabasına koşumlu olan atın zırhı yoktur. Arabanın altında ezilen düşmanlar görülmektedir (Yadin, 1963: 229).

Ebu Simbel tapınak duvarında, Libya ve Nübye üzerine yapılan seferlerde kullanılan savaş arabası tasvirleri yer almaktadır. İlk tasvirde kral, sağ elinde yay, sol elinde ise kılıçla savaş arabasının üzerinde durmaktadır. Savaş arabası altı parmaklı, kabinin arkası ise oval şekilde yapılmıştır. Kabinin hayvan derisi ile kaplanmış olduğu görülmektedir. Çapraz ok ve mızrak sadakları kabinin hemen yanına yerleştirilmiştir. Atın üzerinde zırh vardır ve son derece süslüdür. Atın, hemen altında kralın evcil hayvanı olan aslan yer almaktadır. Atların önünde ise elinde yay ve ok bulunan bir insan tasviri görülmektedir. Diğer savaş arabası tasvirinde kral, gerilmiş yayı ile arabasında durmakta ve bir tepedeki Suriye şehrine saldırmaktadır. Şehir sakinleri, ellerinden ve kafalarından vurulmuşlardır. Şehrin hemen altında bir köylü, iki sığırını şehre sığınmak için sürmektedir. Kralın savaş arabası, altı parmaklı ve kabini oval şekilde imal edilmiştir. Koşumlu atın üzerinde zırh vardır. Atın kafasına yerleştirilmiş yedi adet sorguç bulunmaktadır. Kral, dizginlerini beline bağlamış halde görülür. Hemen arkasında, üç adet daha savaş arabası yer alır. Bu arabaların üzerlerinde, kralın oğulları bulunmaktadır. Prenslerin bindikleri savaş arabalarının, kralın savaş arabası ile benzer olduğu anlaşılmaktadır (Breasted, 2001: 196-197).

II. Ramses döneminin en önemli savaşlarından birisi şüphesiz Hititlerle yapılan Kadeş savaşıdır. II. Ramses, saltanatının beşinci yılında, Hitit kralı II. Muvatalli ile yapılacak olan Kadeş savaşını için yola çıkmıştır. Kralın ordusunda, 20.000 piyade 2.000 savaş arabası yer almaktadır. Kayıtlarda, ordunun içinde Deniz kavimlerinden biri olan ve "Shardana"²⁸ adı verilen paralı askerlerin destek olarak ordu içinde yer aldıkları geçmektedir. Kralın ordusu, ilk önce Şile kasabasını geçmiştir. Ordu daha sonra kralın kendi adını verdiği Ramessemeramun kasabasına

²⁸ Yeni Krallığın son dönemlerinde, Mısır ordusunda paralı askerlik yapan Deniz Halklarından biri. Shardana isminin aslında Sardunya'dan geldiği ve bu insanların korsan, paralı asker veya akıncı olarak geçimlerini sağladıkları düşünülmektedir. (Morkot, 2003: 214).

ulaşmış, oradan kuzeye doğru ilerleyerek Kadeş yakınlarında, Asi Nehrinin batısına kamp kurmuştur (Breasted, 1903: 10-11)

“...Majesteleri esareti altında olan, piyade ve savaş arabalarına sahip Shardanı getirtmişti. Onlara silahlar verilerek savaş için hazır olmaları emri verilmişti. Majesteleri, yaz ayının ikinci ayı olan beşinci yılın dokuzuncu gününe iyi bir başlangıç yaparak, piyadeleri ve savaş arabalarıyla birlikte kuzeye doğru yola çıktı. Majesteleri, önce Şile kasabasını geçti, onun karşısında korkan tüm yabancı toprak şefleri armağanlar getiriyor ve tüm isyancılar korkudan majestelerinin önünde eğiliyordu. Majestelerinin ordusu, dar patikalardan geçerek ilerlemeye devam etti. Günler geçtiğinde Ramessemeramun kasabasına geldi ve kuzeye doğru ilerlemeye devam etti. Ve majesteleri, Kadeş'in dağlık ülkesine ulaştığında, Thebes'in efendisi Mont gibiydi.” (Lichteim, 1976: 63).

Ebu Simbel tapınak duvarında kurulan kampın bir tasviri bulunmaktadır. Tasvirde, orduyla birlikte götürülen, savaş silahlarını ve savaş arabalarının tamiratını yapmak için kullanılan mobil atölyeler de bulunmaktadır. Bu silahları taşımak için kullanılan nakliye arabaları dahi görülmektedir. Bu tip arabalar, Hitit ve Mısır ordularında kullanılmıştır. Mısırlıların yaptığı bu taşıma araçları, Hititlerin arabalarına göre farklıdır. Hititler, dört tekerli araçları kullanırken Mısırlılar iki tekerli yük aracı kullanmışlardır (Yadin, 1963: 90). Ebu Simbel'deki duvar tasvirinde, dikdörtgen şeklinde kurulan ordu kampı net şekilde resmedilmiştir. Kampın etrafı üstleri yuvarlatılmış kalkanlarla çevrelenmiştir. Hemen sol tarafta arabalara koşulacak atların bakımı ile ilgilenen görevliler yer almaktadır. Atların yanında savaş silahlarının tamiratını yapan kişiler ve savaşa her an hazırda bulunan savaş arabaları bulunmaktadır. Tasvirin orta bölümünün hemen altında mızrakları ile bekleyen askerler, tam ortada ise ok talimi yapan askerler görülür. En sağda ise ordu kampına ani bir saldırı yapan bir grup savaş arabası bulunmaktadır. Mısır askerleri yapılan bu saldırıya karşılık vermekte, yakalanan iki düşman askeri ise yerde infaz edilirken görülmektedir (Yadin, 1963: 236-237).

Yapılan saldırı şu şekilde anlatılmaktadır:

“...Onların arabasına üç kişi binmekteydi, tüm silahları ile Kadeş kasabasının arkasında gizlice bekliyorlardı. Sonra Kadeş'in güney tarafından geldiler ve savaşa hazır olmayan orduya aniden saldırdılar. Sonra majestelerinin piyade ve savaş arabaları onlara karşı zayıfladı...” (Lichteim, 1976: 64).

II. Ramses, Hititler tarafından yapılan bu ani saldırıyı muhtemelen beklememektedir. Daha sonra II. Ramses'in, savaş arabasına bindiği ve tek başına Hitit savaş arabaları ile savaştığı anlatılmaktadır. Hatta bu esnada Hitit ordusunda 2,500 kadar savaş arabası bulunduğu öğrenilmektedir. Kralın, tek başına bu kadar savaş arabası ile savaşmış olması tabii ki gerçeklik dışıdır. Mısır savaş arabalarının, Hitit savaş arabalarına göre daha hafif ve hızlı olmasını fırsat bilen II. Ramses, hemen ordusunu toparlamıştır. Daha sonra Hitit kralı II. Muvatalli'nin, Mısır ordusuna ait ikinci tümenin hepsini yok ettiği ve II. Rames ve onun yanındaki birliklere saldırdığı anlatılmaktadır. Mısır ordusunun hezimete uğradığı, II. Ramses'in yenilgiden onu kurtarması için babası Amon'a seslendiği kısım kayıtlarda şöyle yer alır: (Carney, 2005: 7; Van Dijk, 2000: 289-290).

“Sonra majesteleri dört nala ilerleyerek gitti. Düşman güçlerine, yanında başkası olmadan tek başına saldırdı. Majesteleri onlara baktığında, Hatti'nin yardımına gelen birçok ülkenin birliklerini gördü. Arzawa, Maşa, Pitaşa, Kaşka, Irun, Kizzuwatna, Halap, Ugarit, Kadeş ve Lukka olmak üzere toplam iki bin beş yüz savaş arabasının kendisini çevrelemiş şekilde gördü ve şöyle dedi: Yanımda hiçbir asker yoktu, savaş arabası yoktu, Ordunun askeri yok, kalkan taşıyıcısı yok. Piyadelerim ve savaş arabalarım onlara boyun eğdi. Hiçbiri onlarla savaşmak için mücadele etmedi. Neden baba Amon? Bir babanın oğlunu görmezden gelmesi doğru mu? Benim işlerim görmezden gelinecek bir konu mu? ... Verdiğiniz bir emri bile ihmal etmedim. Çok büyük olan, Mısır'ın büyük efendisi...” (Lichteim, 1976: 64).

II. Ramses, savaşın sonucunu zafer olarak nitelendirse de aslında savaşın kazananı olmamıştır. Kral, ordusu ile birlikte birçok savaş esiri ve ganimetle eve dönmüş, Hitit kralı ile barış müzakerelerine başlamıştır. II. Ramses, Kadeş ve Amurru üzerindeki haklarından vazgeçmiş, Hitit kralı II. Muvatalli ise bölgedeki gücünü korumaya devam etmiştir (Van Dijk, 2000: 290).

“Majesteleri, piyadeleri ve savaş arabalarıyla birlikte onu koruyan tanrı ve tanrıçaları sayesinde Mısır'a döndü. Majesteleri böylece tüm ordusunu korumuş ve ona güzel övgülerde bulunulmuştu.” (Lichteim, 1976: 71).

XX. Hanedanın savaşçı bir kralı olan III. Ramses,²⁹ (MÖ 1186-1153) kendisine rol model olarak II. Ramses'i almaktadır. Onun döneminde Mısır, Yakın Doğu'da son kez belli bir güce kavuşmuştur. III. Ramses, krallığının beşinci yılında Libya, sekizinci yılında Deniz Kavimleri ve on birinci yılında ise yeniden Libyalılar ile savaşmıştır. Bu savaşlar, kendisi tarafından Luksor'da yaptırılan Medinet Habu tapınağının duvarlarına işlenmiştir. III. Rames döneminde kullanılan savaş arabaları da bu vesile ile öğrenilmektedir. Saltanatının beşinci yılında, Libyalılar Batı Delta'da isyanlar çıkarmış, bunun üzerine III. Ramses bu isyanı bastırmış ve bazı Libyalı esirleri toplayarak Mısır Ordusuna dahil etmiştir. Bu askerler, tıpkı II. Ramses dönemindeki paralı askerler gibi ordu da hizmet vermeye başlamıştır (Grimal, 1992: 271).

Libya seferini anlatan tasvire bakıldığında, sol üst köşede borazan çalan iki adam görülür. Askerlerin hepsinin ortak silahı orak biçimli kılıçlar, miğferler ve uzun mızraklardır. Kıyafet olarak uzun tunikler giymişlerdir. Tasvirin ortasında diğer insanlara oranla daha büyük şekilde tasvir edilen kral, savaş arabasına binerken görülür. Kralın arabası altı parmaklı yapılmıştır. Arabaya koşumlu atın üzerinde zırh yer almaktadır. Bu tasvirde atın başındaki sorguç stili II. Ramses döneminin devamı şeklinde görülmektedir. Kralın hemen arkasında prensler, okçular ve savaşmayacak olan yardımcı görevliler bulunmaktadır (Spalinger, 2013: 247).

Libya seferini anlatan başka bir tasvirde, III. Ramses'in hemen önünde okçular ve orak biçimli kılıç kullanan askerler ilerlemektedir. Kralın savaş arabası altı parmaklı yapılmış, yanlarına ise mızrak ve ok sadakları yerleştirilmiştir. Kralın kafasında miğfer görülmektedir. Arabaya koşumlu atların üzerinde zırh bulunmaktadır. Atların sorguçları yine dörtlü şekilde yapılmıştır.

²⁹ Taht adı Usermaatre meryamun. III. Ramses'in krallığı genellikle savaşlarla geçmiştir. Bunlardan en ünlüsü Deniz kavimleri ile yaptığı savaşlardır. III. Ramses, Suriye ve Libya üzerine de seferler yapmış, Asya'da Mısır hakimiyetini tekrar sağlamıştır (Morkot, 2003: 191). Öldükten sonra Krallar Vadisi'ndeki mezarına (KV 11) gömülmüştür (Bierbrier, 1999: 194).

Kralın önünde bir asker tarafından başka bir savaş arabası sürülmektedir. Tasvirin en altında paralı askerler yer almaktadır. Onların arkasında ise Mısır savaş arabaları ilerlemektedir (Spalinger, 2013, 247).

Deniz kavimleri³⁰ üzerine yapılan seferin tasvirinde III. Ramses, savaş arabasının üzerinde Mısır ordusu ve onu destekleyen paralı askerlerle birlikte yola çıkmaktadır (Edgerton ve Wilson, 1936: 17). Bu tasvirde kralın kafasında miğfer gözükmektedir. Kralın hemen önünde, kalkan ve yay taşıyan askerler sıralar halinde yürümektedir. Kralın arkasında ise hizmetlileri bulunmaktadır. En alt bölümde Mısır ordusuna ait savaş arabası birlikleri ilerlemektedir.

Medinet Habu'daki ilginç tasvirlerden birisi ise kralın, Deniz Kavimleri ile savaşa gitti bir esnada av yaptığı kısımdır. Kral, savaş arabası üzerinde dizginleri beline bağlamış bir şekilde aslan avlamaktadır. Kralın kafasında miğfer bulunmazken, gövdesi ve kafası arka tarafa bakmakta ve elinde yay tutmaktadır. Savaş arabasının hemen altında, yaya halde kalkan ve mızrak taşıyan askerler yer almaktadır. (Sabbahy, 192; Edgerton ve Wilson, 1936, 39). Bu tasvirin diğerlerinden farkı ise savaş arabasına koşumlu atların sorguçlarıdır. Genelde dört adet sorguç takılan atlara bu tasvirde iki sorguç takılmıştır.

Deniz Kavimleri ile yapılan savaşın tasvirinde III. Ramses, arabasında çekilmiş yayı ile düşmanlara ok atmaktadır. Savaş arabalarında kalkan ve mızraklarla donanmış iki savaşçı ve bir sürücü görülmektedir. Ayrıca yaya halde balta kullanan askerlerde savaşmaktadır. Bu tasvirde paralı askerlerin de Mısır ordusu ile birlikte savaştığı anlaşılmaktadır. Düşmanların katledildiği tasvirde, düşman eşleri ve çocuklarının, yanlarındaki malzemeleri ile birlikte iki tekerli yapılmış olan öküz arabasına bindiği görülmektedir (Breasted, 2001: 43).

"...Yabancı ülkeler adalarında birlik kurdular. Aniden savaşmak için dağıldılar ve topraklarımıza saldırdılar. Hatti, Kode, Karkamış, Arzawa ve Alaşiya bu ülkelerin karşısında duramadı. Amor'da yeni bir kamp kurdular ve halk orayı terk etti. Onlar Mısır'a saldırmak için geliyorlardı. Konfederasyonları Tjeker, Şekeleş, Denye ve Weşheş'den oluşmaktaydı. Geldikleri tüm topraklara el koydular... Şimdi majesteleri onları kuşlar gibi tuzağa düşürmeye hazır. Onlar nehir ağızlarında güçlü bir duvar gibi durmakta ve tam donanımlı savaş gemileri bulunmaktaydı. Dağlarda kükreyen aslanlar gibiydiler. Ancak majestelerinin askerleri Mısır'ın seçilmiş güçlü savaşçılarından oluşmaktaydı. Savaş arabaları ve onu kullanan askerler çok güçlüydü. Majesteleri, düşmanı atının toynakları altında ezmek için hazırlandı. Onlar korkudan titriyordu..." (Pritchard, 1969: 262).

SONUÇ

Tarih sahnesine yük ve eşya taşımını kolaylaştırmak için çıkan arabalar, zamanla geliştirilerek savaş arabalarına dönüştürülmüştür. Eskiçağ savaş tarihini ciddi anlamda etkilemiş olan ve silah niteliği kazanan bu araçlar, ilk defa Sümerler tarafından savaş meydanlarında kullanılmıştır. Bu ilk model savaş arabalarına merkepler koşulmuştur. Mezopotamya dışında

³⁰ MÖ. XIII. yüzyılın sonlarında, Sicilya ve Ege bölgesinden gelerek, başta Anadolu olmak üzere, Suriye, Kıbrıs ve Mısır'a kadar olan bölgeleri istila eden kavimlere verilen isimdir. İlk defa 19. Yüzyılda Gaston Maspero tarafından önerilen bu isim araştırmacılar tarafından genel kabul görmüştür (Burney, 2004: 247-248).

Orta Asya’da ortaya çıkan Sintaşa ve Petrovka kültürlerine ait kazı çalışmalarında araba kalıntıları ortaya çıkarılmış, ancak yapılan çalışmalar sonucunda bunların Mezopotamya tipi savaş arabalarına benzemediği ve savaş arabasından ziyade yük taşımacılığında kullanıldığı ispatlanmıştır. İlk defa parmaklı tekerler bu kültürlerin içerisinde görülmüştür. Bu kültürün farklı bir özelliği ise arabalara atların koşulmuş olmasıdır.

Savaş arabalarının en önemli parçası olan atların, koşulmadan önce birtakım eğitimlerden geçtikleri belgelerle kanıtlanmıştır. Bu eğitim sürecinden atlar, arabaları çekerken daha güçlü ve savaş ortamından korkmaz hale gelmişlerdir. Eskiçağ krallıklarında, savaş arabalarının ortaya çıkardığı büyük giderler, sadece aristokrat kesimin kullanabilmesine yol açmıştır.

Hititler, savaş arabasına gereken önemi vermiş ve kendilerince geliştirmişlerdir. Hitit kralları, savaş arabasının gücünü bildiğinden komşu krallıklarla antlaşmalar yapmış, ordusuna ek savaş arabası desteği sağlamıştır. Hititler, savaş arabasında hıza değil de manevra kabiliyetine önem vermiş, tekerleri kabinin hemen ortasına yerleştirmişlerdir. Dikdörtgen planlı arabanın kabini, savaş meydanlarında güçlü kalabilmesi için hayvan derileri ile desteklenmiştir. Hititler, savaş arabalarına Hitit görsel kaynakları çok az olmasından dolayı arabaların şekli ve kullanımını hakkında bilgilerimiz sınırlı kalmıştır.

Mısır krallığı, savaş arabasını yabancı kavimlerin istilası sonrası tanımış, onlardan savaş arabası teknolojisini almışlardır. Mısır arkeolojik kalıntıları, savaş arabalarının görsellerini içeren zengin bir içeriğe sahip olduğundan, savaş arabalarına dair bilgiler elde etmemizi sağlamıştır. Mısır savaş arabalarının, rakipleri olan Hititlere göre farklı yapıldığı görülmüştür. Mısırlılar, manevra kabiliyetine yerine hıza önem vermiş, tekerleri kabinin arkasına yerleştirmişlerdir. Başlarda dört parmaklı tekerler zamanla altı parmak sayısına ulaşmış, kabinler tamamen hayvan derisi ile kaplanmışlardır. Mısırlılar, savaş arabasının yanlarına ok sadakları ve mızrak sadakları yerleştirmişler ve arabanın üzerindeki mürettebata kolaylıklar sağlamışlardır. Savaş arabaları XVIII. Hanedan döneminin vazgeçilmez silahı haline gelmiş ve Mısırlıların birçok savaşı kazanmasında etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

- Alp, S. (2000). *Hitit Çağında Anadolu*. İstanbul: Tübitak yay.
- Alparslan, M. (2002). “Artukka: Assuwa Ülkesi ve Lokalizasyonu”, *Anadolu Araştırmaları*, 16, 23-35.
- Alparslan, M. (2011). “Anadolu’nun Kayıp Başkenti Tarhuntaşşa”, *Aktüel Arkeoloji*, 21, 46-57.
- Anglim, S.- Jestice, P. vd. (2002). *Fighting Techniques of the Ancient World (3000 BC to 500 AD): Equipment, Combat Skills and Tactics*. New York: Thomas Dunne Books, St Martin’s Press.
- Bahar, H. (2005). “Tarhuntaşşa Araştırmaları 1994-2002”, *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 83-117.
- Beckman, G. (1995). *Hittite Diplomatic Text*. Atlanta: Scholar Press.

- Bierbrier, M.L. (1999). *Historical Dictionary of Ancient Egypt*. London: Scarecrow Press.
- Bourriau, J.D. (2000). The Second Intermediate Period (1600-1550 BC.). I. Shaw (Ed.). *The Oxford History of Ancient Egypt*. (172-207). Oxford: Oxford University Press.
- Bradford, A.S. (2001). *With Arrow, Sword and Spear: A History of Warfare in the Ancient World*. Westport, Connecticut: Praeger Publishers.
- Breasted, J.H. (1903). *The Battle of Kadesh, A Study in the Earliest Known Military Strategy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Breasted, J.H. (2001). *Ancient Records of Egypt I*, Chicago: University of Chicago Press.
- Bryan, B.M. (2000). The 18th Dynasty before the Amarna Period (1550-1351 BC.). I. Shaw (Ed.), *The Oxford History of Ancient Egypt* (207-264). Oxford: Oxford University Press.
- Bryce, T. (2005). *The Kingdom of the Hittites*. Oxford: Oxford University Press.
- Bryce, T. (2007). *Hittite Warrior*. New York: Osprey Publishing.
- Bryce, T. (2019). *Warrior of Anatolia: A Concise History of the Hittites*. London-New York: I.B Tauris.
- Burney, C.A. (2004). *Historical Dictionary of Hittites*. Toronto and Oxford: Scarecrow Press.
- Calver, A.M. (2013). Vehicle of the Sun: The Royal Chariot in the New Kingdom. A.J. Veldmeijer ve S. Ikram (Ed.). *Chasing Chariots Preceedings of the First International Chariot Conference 2012*, (45-72). Leiden: Sidestone Press.
- Carney, R. (2005). "The Chariot: A Weapon that Revolutionized Egyptian Warfare", *History Matters*, II, 1-10.
- Carter, H. ve Mace, A.C. (1977). *The Discovery of the Tomb of Tutankhamen*. New York: Dover Publications.
- Ceram, C.W. (2008). *Tanrılar Mezarlar ve Bilginler*. Hayrullah Örs (Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Chondros, T.G.- Milidoris, F.G. vd. (2016). "The Evolution of the Double Horse Chariot from the Bronze Age", *FME Transactions*, 44, 229-236.
- Cotterell, A. (2005). *Chariot: From Chariot to Tank, The Astounding Rise and Fall of the World's First War Machine*. New York: The Overlock Press.
- Dawson, D. (2001). *The First Armies*. London: Cassell.
- Edgerton, W.F. ve Wilson, J.A. (1936). *Historical Records of Ramses III. The Text in Medinet Habu 1-2*, Chicago: University of Chicago Press.
- Fields, N. (2006). *Bronze Age War Chariots*. New York: Osprey Publishing.
- Goetze, A. (1963). "Warfare in Asia Minor", *Iraq*, 25, 124-130.
- Grimal, N. (1992). *A History of Ancient Egypt*, I. Shaw (Çev.). Oxford: Blackwell.
- Gurney, O.R. (1990). *Hititler*. Pınar Arpaçay (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Günbattı, C. (2017). *Kültepe – Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür yay.

- Hackett, J. (1989). *Warfare in the Ancient World*. London: Sidgwick and Jackson.
- Hallo, W.W. ve Younger, K.L. (2003). *The Context of Scripture. Monumental Inscriptions from the Biblical World*. Leiden: Brill.
- Hamblin, W.J. (2006). *Warfare in the Ancient Near East to 1600 BC: Holy Warriors at the Dawn History*. London: Routledge.
- Healy, M. (1993). *The Warrior Pharaoh Rameses II and the Battle of Qadesh*. USA: Osprey Publishing.
- Hernandez, D. ve Roberto, A. (2014). "The Role of the War Chariot in the Formation of the Egyptian Empire in the Early 18th Dynasty", *Studien zur Altgyptischen Kultur*, 43, 109-122.
- Herslund, O. (2018). Text, Writing and Language of New Kingdom Egypt. A.J. Veldmeijer, S. Ikram (Ed), *Chariot in Ancient Egypt, The Tano Chariot, A Case Study (150-199)*. Leiden: Sidestone.
- Hornung, E. (2004). *Mısır Tarihi*. Zehra Aksu Yılmaz (Çev.). İstanbul: Kabcacı yay.
- Hotten, H. (1981). *Die Apologie Hattusilis III*. Wiesbaden: Harrasowitz.
- Jestice, P.G. (2010). *Ancient Egyptian Warfare*. New York: GS Learning Library.
- Keagen, J. (1995). *Savaş Sanatı Tarihi*. Fusun Doruker (Çev.). İstanbul: Gençlik yay.
- Klengel, H. (1999). *Geschichte des Hethitischen Reiches*, Köln: Brill.
- Laroche, E. (1971). *Catalogue des Textes Hittites (CTH)*. Paris: Klencksieck.
- Leick, G. (2010). *Historical Dictionary of Mesopotamia*. United Kingdom: The Scarecrow Press.
- Lichtheim, M. (1976). *Ancient Egyptian Literature: A Book of Readings 2*, Berkeley: University of California Press.
- Littauer, M.A. ve Crouwel, J.H. (1979). *Wheeled Vehicles and Ridden Animals in The Ancient Near East*. Leiden: Brill.
- Littauer, M.A. ve Crouwel, J.H. (1996). "The Origin of the True Chariot", *Antiquity*, 70, 934-939.
- Lorenz, J. ve Schrakamp I. (2011). "Hittite Military and Warfare", H. Genz, D.P Mielke (Ed.). *Insight into Hittite History and Archaeology (125-152)*. Leuven, Paris: Walpole MA.
- Macqueen, J.G. (2013). *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*. Esra Davutoğlu (Çev.). Ankara: Arkadaş yay.
- Messerschmidt, L. (1903). *The Hittites*. London: David Nutt.
- Moortgat, A. (1969) *The Art of Ancient Mesopotamia*. London: Paidon Press.
- Morkot, R.G. (2003). *Historical Dictionary of Ancient Egypt*. London: Scarecrow Press.
- Murnane, W.J. (1985). *The Road to Kadesh: A Historical Interpretation of the Battle Reliefs of Kings Sety I at Karnak*. Chicago: Illinois.
- Nardo, D. (2009). *Science, Technology and Warfare in Ancient Mesopotamia*. USA: Lucent Press.

- Oppenheim, A.L. (1967). *Letters from Mesopotamia*. Chicago: University of Chicago Press.
- Piggott, S. (1968). "The Beginnings of Wheeled Transport", *Scientific American*, 219/2, 82-90.
- Pinheiro, E.M.M. (2010). *The Origin and Spread of the War Chariot*, (Yüksek Lisans Tezi) Universidade Nova de Lisboa, Portugal.
- Pritchard, J. (Ed.). (1969). *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*. Princeton: PUP.
- Redford, D.B. (1992). *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times*. Princeton: Princeton University Press.
- Ricke, H.- Hughes, G.R., vd. (1967). *Beit el-Wali Temple of Ramesses II*. Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago Press.
- Sabbahy, L. (2013). Depictional Study of Chariot Use in New Kingdom Egypt. A.J. Veldmeijer ve S. Ikram (Ed.), *Chasing Chariots Proceedings of the First International Chariot Conference 2012*, (191-202). Leiden: Sidestone Press.
- Sabbahy, L. (2018). Context of Use and Iconography of Chariots in the New Kingdom. A.J. Veldmeijer ve S. Ikram (Ed.). *Chariot in Ancient Egypt, The Tano Chariot, A Case Study* (120-149). Leiden: Sidestone.
- Spalinger, A. (2005). *War in Ancient Egypt: The New Kingdom*. USA: Blackwell Publishing.
- Spalinger, A. (2013). Egyptian Chariots: Departing for War. A.J. Veldmeijer, S. Ikram (Ed.). *Chasing Chariots Proceedings of the First International Chariot Conference Cairo 2012*, (237-256). Leiden: Sidestone Press.
- Stillman, N. ve Tallis, N. (1984). *Armies of the Ancient Near East 3.000 BC to 539 BC*. England: Wargames Research Group.
- Trimm, C. (2017). *Fighting for the King and the Gods: A Survey of Warfare in the Ancient Near East*. Atlanta: SBL Press.
- Ünal, A. (2002). *Hititler Devrinde Anadolu 1*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yay.
- Ünal, A. (2013). "Eski Anadolu'da At, Hititçe Kikkuli At Eğitimi Metinleri ve Tavlaya Çekmek'le İlgili Teknik Bir Ayrıntı, *Çorum Kültür Sanat: Bilim, Kültür, Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi*, 14, 40-66.
- Van Dijk, J. (2000). The Amarna Period and the Later New Kingdom (1352-1069 BC). I. Shaw (Ed.). *The Oxford History of Ancient Egypt (265-307)*. Oxford: Oxford University Press.
- Wallenfels, R. (ed.) (2000a). *The Ancient Near East: An Encyclopedia for Students II*, New York: Charles Scribner's Sons.
- Wallenfels, R. (ed.) (2000b). *The Ancient Near East: An Encyclopedia for Students III*, New York: Charles Scribner's Sons.
- Weir, W. (2005). *50 Weapons That Changed Warfare*. USA: New Page Books.
- Williams, B. (2002). *Ancient Egypt War and Weapons*. Oxford: Harcourt Educations.
- Winter, I. (1985) "After the Battle is Over: Stele of the Vultures and the Beginning of Historical Narrative in the Art of the Ancient Near East". H.L Kessler ve S. Simpson (Ed.),

Pictorial Narrative in Antiquity and the Middle Ages (11-32). Washington, DC: National Gallery of Art.

Yadin, Y. (1963). *The Art of Warfare in Biblical Lands*. New York: McGraw-Hill Book.

CARİ AÇIK SORUNUNA KOBİ'LERİN DIŞ TİCARETTEN ALDIKLARI PAYI ARTIRMA STRATEJİSİ ETKİN BİR ÇÖZÜM OLABİLİR Mİ?

Dr. Öğr. Üyesi Ebru Gül YILMAZ

İstanbul Gelişim Üniversitesi

egyilmaz@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3610-4982

Dr. Öğr. Üyesi Emrah DOĞAN

İstanbul Gelişim Üniversitesi

emdogan@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9870-5719

Dr. Öğr. Üyesi Onur ÖZDEMİR

İstanbul Gelişim Üniversitesi

onozdemir@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3804-0062

ÖZ

Günümüzde kronikleşmiş cari açık, beraberinde getirdiği enflasyon, ekonominin daralması, işsizlik gibi pek çok sorun sebebiyle ülkeler için çözüm yaratma noktasında ciddi ve özellikle uzun vadeli stratejiler geliştirilmesini gerektiren önemli bir sorundur. Soruna çözüm geliştirmenin yolu ise açığın sürdürülebilir olup olmadığı ve ekonomik krize kadar varan sonuçlar doğurup doğurmayacağına ilişkin analiz; bir başka ifade ile cari açığın yapısının ve nasıl finanse edildiğinin belirlenmesi ile mümkündür. Çalışmanın çıkış noktası ise Türkiye için özellikle ekonomik liberalleşme sonrası artan cari açık sorununa çözüm öneri sunma çabasıdır. Bu motivasyonla, cari açığın yapısı ve finansman yöntemleri incelenmiş ve KOBİ'lerin ihracattan aldıkları payın artırılması önerisi geliştirilmiştir. Ampirik kısımda ise bahsi geçen önerinin teorik alt yapısını oluşturmak üzere KOBİ'lerin ihracattan aldıkları pay artışının cari denge üzerinde ne derece olumlu bir etkisinin olduğu analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla OECD ülkeleri verileri ele alınarak 2008-2018 dönemi için, KOBİ'lerin ihracat içerisinde aldıkları pay artışının, cari dengeyi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkileyeceği şeklindeki hipotez sabit etkili panel veri ve threshold regresyon modelleri kullanılarak test edilmektedir. Elde edilen tahmin sonuçlarına göre küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihracatındaki artış ile cari denge arasında tüm modellerde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı

bir korelasyonun mevcut olduğu görülmektedir. Bu çıktıya ek olarak ülkelerin yüksek teknoloji ürünlerine adaptasyonunun sağlandığı ve ihracatının yapıldığı erken dönemlerde cari işlemler hesabını yüksek teknoloji ihracatının negatif yönde etkilediği ancak ileri dönemlerde üretim sürecindeki artan entegrasyon ve üretkenlikteki artışa bağlı olarak mevcut ilişkinin pozitif bir yöne evrildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Cari Açık, KOBİ, İhracat, Sabit Etkili Panel Veri Yöntemi, Panel Eşik Regresyon Yöntemi*

JEL Kodu: F4, F41, F62

CAN THE STRATEGY OF INCREASING THE SHARE OF SMEs IN FOREIGN TRADE BE AN EFFECTIVE SOLUTION TO THE DEFICIT PROBLEM IN THE CURRENT ACCOUNT?

ABSTRACT

The recent chronic deficit in the current account is reckoned as an important issue that requires an amelioration of serious and long-term strategies to find solutions for countries over against inflation, shrinkage of the economy, and unemployment. The way to come up with those problems is to analyze whether the ongoing deficit in the current account is sustainable and whether it will lead to consequences up to the economic crisis, which also means that the solution is possible to determine the structure of the current account deficit and how it is financed. The starting point of the study is the effort to propose a solution to the deficit problem, especially after the economic liberalization process for Turkey. With this motivation, the structure of the current account deficit and its financing methods were investigated to a large extent together with a proposal that was argued to increase the share of SMEs in exports. In the empirical part, it has been pursued to analyze how positive effect of an increase in the share of SMEs in exports has on the current account balance over the 2008-2018 period to form the theoretical structure of the aforementioned proposal. In this sense, by considering the data of OECD countries, the hypothesis that the increase in the share of SMEs in exports has a positive and statistically significant effect on the current account balance is investigated towards the use of fixed effects panel data and threshold regression methods. The empirical findings imply that there is a positive and statistically significant correlation between the increase in exports of SMEs and the current account balance in all models. In addition to this output, the high technology exports affect the current account balance negatively in the early periods, but the conditions evolve in a positive direction due to an increase in the level of integration in the production process and the increase in productivity.

Keywords: *Current Account Deficit, SME, Exports, Fixed Effects Panel Data Method, Threshold Regression Method*

JEL Code: F4, F41, F62

GİRİŞ

Günümüzde Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ) tüm dünya ülkelerinin ekonomi içerisinde aldıkları pay ve yarattıkları katma değer ölçekleri sebebiyle değişen koşullara uyum noktasındaki esneklikleri, istihdama katkıları, kurumsal işletmelere hammadde ve yarı-mamul tedariki noktasında verdikleri destek açısından ayrı olarak inceleyip destekleri bir segment halini almışlardır. Ülke ekonomik büyüklüklerinden ve istihdamdan aldıkları pay ile dış ticaret içerisindeki rolleri açısından tüm dünya ülkeleri için son derece önemli olan KOBİ'lerin ülkelerin kronikleşmiş cari açık sorununa çözüm bulma yolunda dış ticaretten aldıkları payı artırmak üzere bir alt yapı oluşturmak çalışmanın ana motivasyonunu oluşturmaktadır. KOBİ'lerin ihracattan aldıkları payda artış yaratılması çözümü esasen Türkiye özelinde cari açığın yapısı ve finansman yöntemleri analiz edildikten sonra ortaya atılmıştır. Bu açıdan çalışmanın içeriği de öncelikli olarak Türkiye özelinde cari açığın yapısının analizi, KOBİ'lerin Türkiye ve OECD ekonomileri içerisindeki yeri ve KOBİ'lerin cari açığa etkisinin ampirik analizi şeklinde yapılandırılmıştır.

Türkiye'de 3,5 milyon KOBİ firması aktif bir role sahipken 2020 yılı itibarıyla toplam ihracatçı konumundaki KOBİ sayısının sadece 90,6 bin adet olması çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Türkiye ekonomisi liberalleşme politikalarını takiben sadece krizler sonrası yaşanan devalüasyon dönemlerinde cari fazla verebilmiş, bunun dışında her yıl cari açık problemini beraberinde getirdiği ekonomik kırılganlık olgusu ile birlikte yaşamıştır. Ancak iktisadi altyapının her ne kadar ihracata dayalı büyüme stratejisi izlediğine yönelik söylemleri doğrulayacak nitelikte akademik çalışmalar mevcut olsa da (Özcan ve Özçelebi, 2013: 1), ilgili modellere ithalat da eklendiğinde ihracatın büyüme üzerindeki pozitif etkisinin ortadan kalktığını gösterir çalışmaların da olduğunu belirtmek gereklidir (Gerni vd., 2008: 1). Bununla birlikte literatürde büyümenin ihracata, ihracatın ise ithalata bağlı olduğuna yönelik sonuçlar içeren çalışmalara da rastlanmaktadır. İlgili yazın genel olarak değerlendirildiğinde özellikle gümrük birliği sonrası dönemde ithalata dayalı büyümenin hâkim olduğu söylenebilir. Bu yapı da Türkiye ekonomisinin kronikleşen cari açık sorunu sebebiyle kırılgan hale gelmesi sonucunu beraberinde getirmektedir.

Cari açık sorununa yönelik çözüm önerisi olarak ise Türkiye'deki firma sayısının %99,8'ini oluşturan KOBİ'lerin dış ticarete etkin hale getirilmesi düşünülmüştür. Bu stratejiden hareketle çalışmanın ana amacı KOBİ'lerin dış ticaret içerisinde aldıkları payda meydana gelen artışın cari denge üzerindeki etkisini analiz etmektir. Böylece dünya gayri safi yurt içi hasılası (GSYH)'nın %72'sini oluşturan OECD ülkeleri verileri ele alınarak 2008-2018 dönemi için KOBİ'lerin ihracat içerisindeki pay artışının cari dengeyi istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde etkileyeceği şeklindeki ana hipotezin sınanması amaçlanmıştır.

KOBİ'lerin yarattığı katma değer büyüme ve milli gelir üzerine etkileri konulu sınırlı sayıda çalışma bulunurken cari denge üzerine etkilerini konu alan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamaktadır. 2019 yılı itibarıyla dünyadaki 193 ülke içerisindeki 100 ülkenin cari açık verdiği, açık veren bazı ülkelerin kronikleşen cari açık sorunu sebebiyle kur baskısı, üretimde ithalat girdisi yüksek olan ülkeler için kur baskısına bağlı enflasyon, enflasyona bağlı tüketim

de daralma, tüketimde daralmaya bağlı üretimde daralma ve bunun sonucu olarak büyümede istenilen düzeylerin yakalanamaması ve işsizlik gibi pek çok ekonomik sorunu yaşadıkları belirtilmelidir. Dolayısıyla cari açık sorununa çözüm yaratmaya yönelik olarak KOBİ'lerin ihracat içerisindeki payının artırılması temelindeki önerisinin teorik altyapısını oluşturmak üzere ortaya konulan mevcut çalışma literatürde bir ilk olması ve cari açığın yol açtığı pek çok ekonomik soruna da çözüm araması açısından önem arz ettiği düşünülmektedir.

Çalışmanın en önemli kısıtı ise KOBİ tanımının ülkeden ülkeye değişmesinin yanı sıra aynı ülkenin farklı kurumları tarafından tanımlamaların aynı kriterlerle yapılmaması ve zamana, ülkeye ve kurumlara göre farklılaşmasıdır. Bu zorluğu aşabilmek adına tüm ülkelerin ve kurumların kabul ettiği “çalışan sayısı” temelli OECD tanımlaması kriter olarak seçilmiş olup 1-250 arası çalışanı olan işletmeler KOBİ işletme olarak ele alınarak (Cusmano vd., 2018) çalışma dahilinde kullanılan veriler temin edilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerindeki temel çerçeve ise şu şekilde özetlenebilir: İkinci bölümde cari açık olgusunun etkileri, yapısı ve finansman yöntemleri incelenecektir. Üçüncü bölümde ülke ekonomileri içerisindeki KOBİ'lerin payları üzerinden çeşitli etkenler ele alınacaktır. Dördüncü bölümde ilgili konunun literatür içerisindeki yeri araştırılacaktır. Beşinci bölümde ise analiz kısmında kullanılacak veriler özetlenecek olup kullanılacak yöntemlerin içeriği açıklanacaktır. Altıncı bölüm ampirik bulguları özetlerken son bölüm sonuçların ele alındığı ve çeşitli politika önerilerinin sunulduğu kısmı oluşturmaktadır.

1. CARİ AÇIK: ETKİLERİ, YAPISI VE FİNANSMAN YÖNTEMLERİ

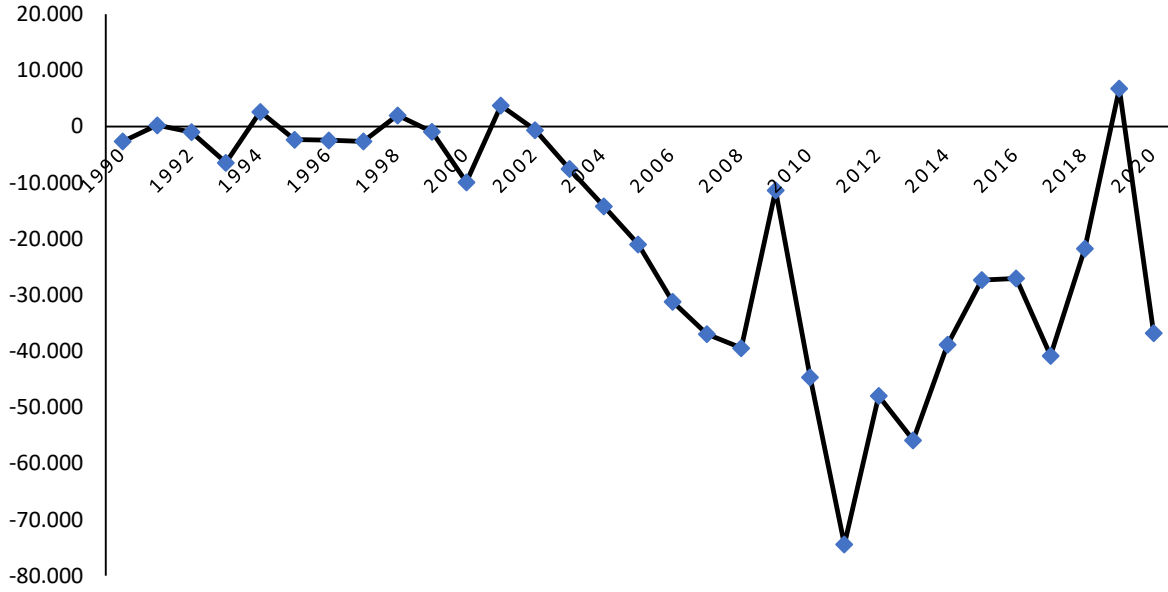
Hükümetler ülke genelinde iç ve dış dengeyi sağlayabilmek amacıyla üç temel unsur için hedefler belirlemekte ve bu hedefleri gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle ülkelerin iç dengesini sağlamak amacıyla tam istihdam ve fiyat istikrarı, dış dengeyi sağlamak için de cari denge unsurları dikkate alınmaktadır (Telatar, 2011: 1). Cari dengede verilen açığın kronikleşmesi yarattığı kur baskısına bağlı olarak enflasyon artışı, iktisadi büyümede yavaşlama ve işsizliğin yoğunlaşması gibi sorunlara yol açabilmektedir. Öte yandan cari dengedeki sürekli açık durumunun ekonomik krize yol açabildiğine dair de bazı çalışmaların mevcut olduğu belirtilebilir. Cari açığa yol açan döviz çıkışlarının hangi unsurların temini için kullanıldığı açığın uzun vadede krize yol açıp açmayacağı doğrultusunda önemli bir kriter olarak önem arz etmektedir. Teknoloji transferinin ve üretime dönük yatırım amaçlı döviz çıkışlarının katma değerli ürünlerin üretimi sonucunda iç-dış piyasalara satışların düzeyindeki artış ile sonuçlanacağından uzun vadede ülke ekonomisine olumsuz etkisi bertaraf edilmiş olacaktır. Ancak tüketim üzere gerçekleştirilen dış alımlar ise cari açık üzerinde telafi imkânı olmayan olumsuzluklara yol açabilmektedir. Bu noktada kuşkusuz dikkate alınması gereken bir diğer husus cari açığın hangi yöntemlerle finanse edildiği ve kullanılan finansman yönteminin sürekliliğinin sağlanabilme potansiyelidir.

2.1. Türkiye Cari Dengesinin Analizi

Türkiye yıllar itibarıyla sürekli dış ticaret açığı veren ve bu açığı net hizmet gelirleriyle kısmen telafi eden bir yapı sergilemektedir. Grafik 1'den görülebildiği üzere 1990-2020 arasındaki otuz bir yıllık süreç değerlendirildiğinde Türkiye ekonomisinin 1991, 1998, 2001 ve 2019 yılları

olmak üzere sadece dört yıl için cari fazla verdiği bunun dışında sürekli cari açık verdiği anlaşılmaktadır.

Grafik 1. Cari Dengenin Yıllar İtibarıyla Seyri, Milyon \$

Kaynak: World Bank, World Development Indicators

Cari açığın ne amaçla verildiğinin ve nasıl finanse edildiğinin ülke ekonomisi açısından önemi çalışmanın giriş bölümünde belirtilmiştir. Türkiye özelinde kronikleşen cari açığın yapısını analiz etmek üzere söz konusu açığın hangi ürün grubundan kaynaklandığının tespiti için 2020 yılı itibarıyla ithalat tutarı en yüksek 20 ürün grubu belirlenmiş olup söz konusu ürünlerin net ithalat miktarı hesaplanmak üzere ihracat tutarları ithalat tutarından çıkarılmıştır. Tablo 1'deki net ithalat/dış ticaret açığı yüzdesi üzerinden gerçekleştirilen analize göre 2020 yılı itibarıyla mineral yakıt net ithalatının 49,9 milyar dolar olan dış ticaret açığının %48,5'ine cari açığın ise %65,9'luk kısmına, kıymetli veya yarı kıymetli taş net ithalatının dış ticaret açığının %39,9'una cari açığın ise %54,2'sine, kazanlar net ithalatının ise dış ticaret açığının %17'sine cari açığın ise %23,2'sine denk geldiği görülmektedir.

Tablo 1. Ürün Grupları Bazında Net İthalatın Cari Denge Üzerinde Etkisi

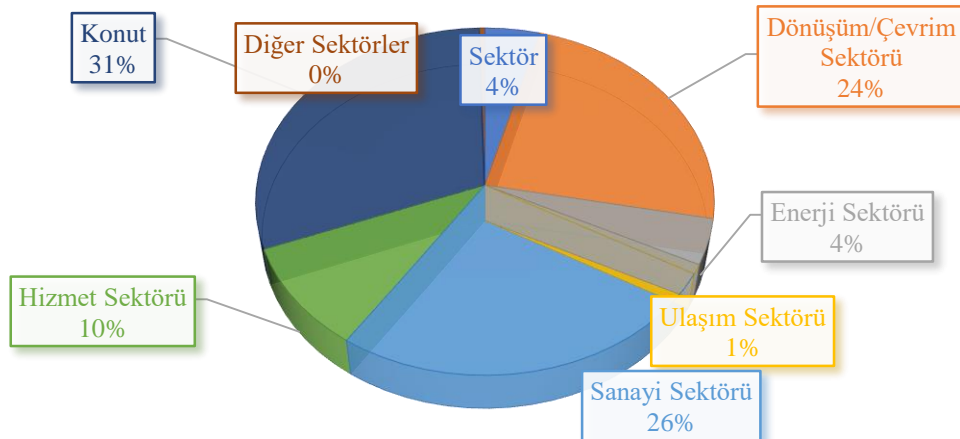
Fasıl No	Fasıl Açıklaması	İthalat	İhracat	Net İthalat	Net İth./Dış Tic. Açığı	Net İth./Cari Açık
27	Mineral Yakıtlar	28,9	4,7	24,2	%48,5	%65,9
71	Kıymetli veya Yarı Kıymetli Taşlar	26,6	6,7	19,9	%39,9	%54,2
84	Kazanlar	25,3	16,8	8,5	%17,0	%23,2
85	Elektrikli Makine ve Cihazlar	17,1	9,3	7,8	%15,6	%21,3
72	Demir ve Çelik	15,1	8,8	6,3	%12,6	%17,2

29	Organik Kimyasal Ürünler	5,9	0,6	5,3	%10,6	%14,4
39	Plastikler ve Mamulleri	11,7	6,9	4,8	%9,6	%13,1
90	Optik, fotoğraf	4,7	1,3	3,4	%6,8	%9,3
30	Eczacılık Ürünleri	4,9	1,8	3,1	%6,2	%8,4
10	Hububat	3,3	0,3	3	%6,0	%8,2
88	Hava taşıtları, uzay taşıtları vb.	3,8	0,9	2,9	%5,8	%7,9
12	Yağlı tohum ve meyveler	2,4	0,4	2	%4,0	%5,4
74	Bakır ve bakırdan eşya	3,2	1,6	1,6	%3,2	%4,4
38	Muhtelif kimyasal maddeler	2,4	1,2	1,2	%2,4	%3,3
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	2,5	1,4	1,1	%2,2	%3,0
76	Alüminyum ve alüminyumdan eşya	3,4	3,1	0,3	%0,6	%0,8
15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar	1,6	1,4	0,2	%0,4	%0,5
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	2,7	2,7	0	%0,0	%0,0
73	Demir veya çelikten eşya	2,5	6,3	-3,8	%-7,6	%-10,4
87	Motorlu Kara Taşıtları	15,3	22	-6,7	%-13,4	%-18,3

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı

Tablo 1'in geneli incelendiğinde cari açığın en önemli kaynağının mineral yakıt ve kıymetli veya yarı kıymetli taşlar olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca Grafik 2'den görüldüğü üzere mineral yakıtın en önemli kalemlerinden olan doğalgazın 2019 yılı itibarıyla kullanım alanları incelendiğinde ise %26'sının sanayi sektöründe üretime dönük olarak kullanıldığı görülmektedir. Doğalgazın konut içi kullanım oranı %31, dönüşüm sektörü kullanımı %24, hizmet sektörü kullanımı %10 ve diğer alanlarda kullanım oranı ise %9'dur.

Grafik 2: Sektörlere Göre Doğalgaz Kullanım Oranları-Türkiye

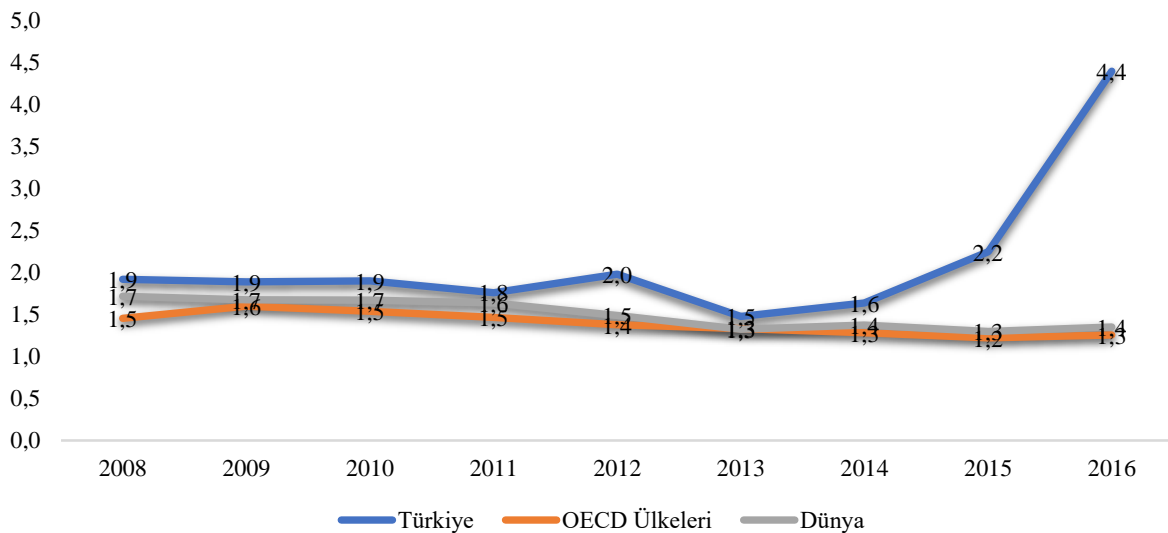

Kaynak: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu

Kronikleşen cari açığın yatırımlar çerçevesinde yüksek teknoloji ürün ihracatına yönelmesinin uzun vadede açığı yönetilebilir kılacağı ifade edilmelidir. Cari açık verilmesi açısından en yüksek etkili ürün grupları ve bu grupların üretimde kullanılma potansiyelleri inceledikten sonra, verilen açığın olumsuz etkisinin bertaraf edilebilecek alanlara yatırılıp yatırılmadığının tespiti için ülkenin yatırım oranları, araştırma ve geliştirmeye aktardığı kaynak ve yüksek teknoloji ürün ihracatı düzeyleri de analiz edilmelidir.

Grafik 3 incelendiğinde Türkiye'nin 2008-2016 dönemi için, özellikle 2014 ve sonrasında finansal olmayan yatırımların GSYH içindeki oranı açısından, dünya ve OECD ülkelerine göre ayrılmakta olduğu ve ortalama olarak bahsi geçen gruplardan daha yüksek oranlar realize ettiği görülmektedir. Türkiye'nin Finansal Olmayan Yatırımlar/GSYH oranı 2014, 2015 ve 2016 yılları için sırasıyla %1,6, %2,2 ve %4,4'tür.

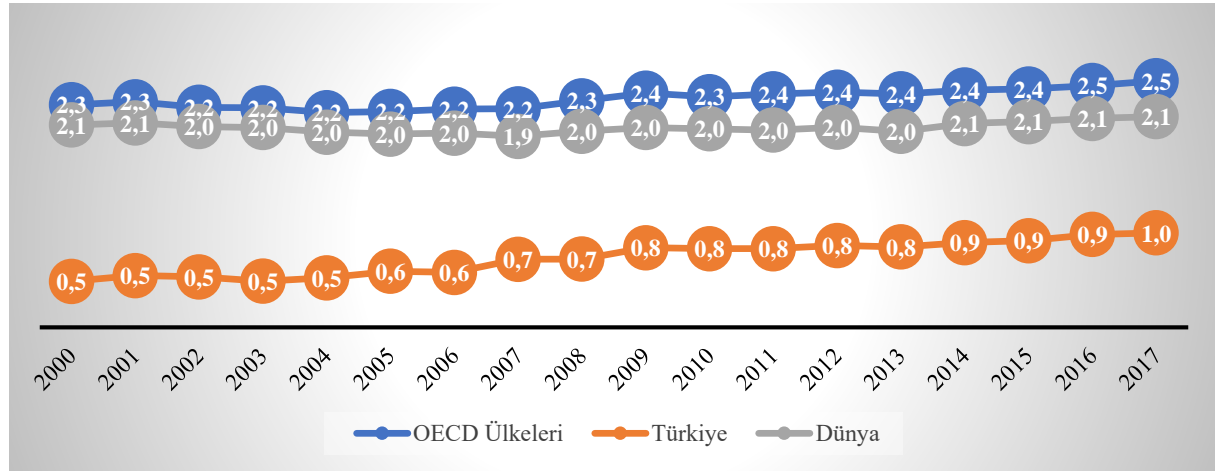
Grafik 3. Finansal Olmayan Yatırımların GSYH İçerisindeki Payı

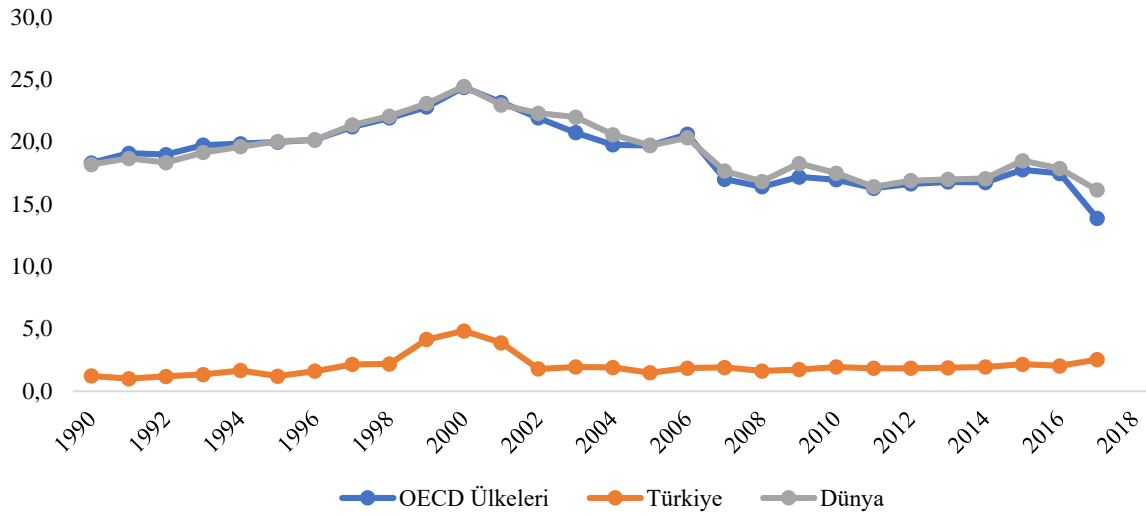
Kaynak: World Bank, World Development Indicators

Cari açığın dengelenmesi adına yapılan yatırımların katma değerli ürün üretim ve ihracatına yönlendirilmesi önem arz etmektedir. Bu açıdan Türkiye ile OECD ülkeleri ve dünya ortalaması karşılaştırmalı olarak araştırma ve geliştirme (AR&GE) giderlerinin GSYH'ye oranı ve yüksek teknoloji ürün ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı üzerinden analiz edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Grafik 4'ten görüldüğü üzere Türkiye için AR&GE giderlerinin GSYH içerisindeki payı 2000 yılındaki binde 5'ler düzeyinden 2017 itibarıyla %1 düzeyine gelmiş olsa da OECD ülkeleri ortalaması olan %2,5 ve dünya ortalaması olan %2,1'in halen oldukça altında yer almaktadır. Bu durum gerek yerel gerekse yurtdışı kaynakların aktarıldığı alanların halen yüksek katma değerli ürünlerin üretimine yönelik olmadığını ifade etmektedir.

Grafik 4. AR&GE Giderlerinin GSYH İçerisindeki Payı

Kaynak: World Bank, World Development Indicators

Grafik 5. Yüksek Teknolojili Ürün İhracatının Toplam İhracat İçerisindeki Payı

Kaynak: World Bank, World Development Indicators

Ancak mevcut olguyu netleştirebilmek adına son bir veri olan yüksek teknoloji ürünler ihracatının toplam ihracata oranının da analiz edilmesi gerekli görülmüştür. Bu doğrultuda OECD ülkeleri ve dünya geneli ile karşılaştırmalı olarak yüksek teknoloji ürün ihracatının toplam ihracat içindeki oranı analiz edildiğinde 1990 yılında %1,2 olan oranın 2017 yılı itibarıyla %2,5'e yükseldiği ancak OECD ülkeleri ortalaması olan %13,9'un ve dünya ortalaması olan %16,1'in halen oldukça altında olduğu Grafik 5'ten de izlenebildiği üzere net bir biçimde görülebilmektedir.

Belirtilen tüm etkenler bir bütün olarak değerlendirildiğinde Türkiye'nin ortaya çıkan cari açığı kullanım yerleri çerçevesinde uzun vadede ülke ekonomisine pozitif katkı sunacak şekilde bir ithalat ürün grup dağılımına sahip olmadığı, cari açığa sebep olan yatırımların yüksek katma değerli ürün üretimine ve AR&GE giderlerine yeterince kanalize edilemediği, tüm bunların

sonucu olarak ise cari açığın finansman yöntemlerine de bağlı olarak yapısal açıdan uzun vadede ülkeyi kırılgan kıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bahsedildiği üzere açığın yol açabileceği ekonomik sıkıntıların boyutu da açığın finansman yöntemleri de sorunun ana yapısı kadar önem arz etmektedir.

2.2 Cari Açığın Finansmanı

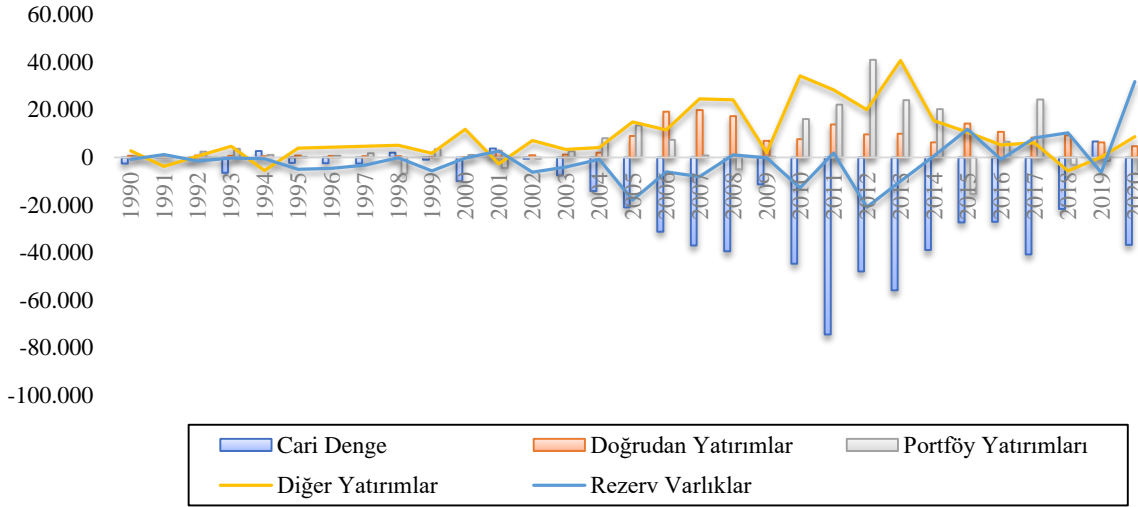
Cari açığın finansman yöntemleri ülke dışındaki yabancı kuruluşlardan borçlanma, sermaye piyasası araçlarına talep yaratma yoluyla yabancı yatırımcının hisse senedi veya tahvil-bono satın almasının sağlanması, yabancı yatırımcıların mal piyasalarına gerçekleştirdikleri doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ve Merkez Bankası rezervleri olarak belirlenebilir.

Cari açığın finansman yöntemi 1990-2020 dönemi için Türkiye özelinde analiz edildiğinde yıllar itibarıyla yöntemin değişiklik arz ettiği Tablo 2’de gözlemlenmekte ve Grafik 6 içerisinde resmedilmektedir. Belirtilen dönemin içerisinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından yayınlanan toplam net verileri dikkate alındığında toplam açığın %48’inin “Diğer Yatırımlar”, %32’sinin “Doğrudan Yatırımlar” ve %27’sinin “Portföy Yatırımları” ile dengelendiği, “Rezerv Varlıkların” ise negatif yönlü %8 oranında bir etkisi olduğu belirlenmiştir (TCMB, 2020). Bununla birlikte finansman unsurlarının hacimlerinin yıllar itibarıyla önemli oranda değişkenlik arz ettiği de gözlemlenmektedir. Özellikle 2019 ve 2020 yıllarında finansmanın ağırlıklı olarak rezervlerden karşılandığı ve gerek mal gerekse para piyasalarına olan yabancı yatırım düzeyinin düştüğü görülmektedir.

Tablo 2. Cari Açığın Finansmanı

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020
I. Cari Denge	-2.625	-2.339	-9.920	-20.980	-44.620	-27.314	-36.765
II. Sermaye Hesabı	0	0	0	0	-51	-21	-39
III. Finans Hesabı	-3.093	93	-12.581	-19.485	-45.131	-21.211	-39.859
<i>Doğrudan Yatırımlar</i>	-700	-772	-112	-8.967	-7.617	-14.167	-4.731
<i>Portföy Yatırımları</i>	-547	-270	-1.055	-13.457	-16.083	15.349	5.485
<i>Diğer Yatırımlar</i>	-2.742	-3.870	-11.768	-14.908	-34.240	-10.562	-8.751
<i>Krediler</i>	-1.870	-1.261	-12.984	-11.782	-10.354	-11.446	8.194
<i>Ticari Krediler</i>	-361	-1.486	-779	-2.686	-863	-1.247	2.823
<i>Rezerv Varlıklar</i>	896	5.005	354	17.847	12.809	-11.831	-31.862
IV. Net Hata/Noksan	-468	2.432	-2.661	1.495	-460	6.124	-3.055

Kaynak: TCMB

Grafik 6. Cari Denge Finansman Yöntemleri**Kaynak:** TCMB

Yabancı yatırımcının hem mal hem de sermaye piyasalarına yatırımlarını sürekli kılabilmek için ilgili ülke içerisinde politik ve ekonomik açıdan istikrarlı bir yapının oturmuş olması zorunluluk teşkil etmektedir. Aksi takdirde yabancı yatırımcı tarafından sağlanan döviz girdisinin sürekliliğini sağlamak imkânsız hale gelecektir. Bu noktada özellikle sermaye piyasalarına yapılan yatırımların, çok kısa ve yalın bir prosedürle, banka ya da yatırımın bulunduğu farklı bir finans kuruluşuna verilecek talimat tarihini takip eden iki gün içerisinde ülke dışına çıkabileceği hususunu belirtmekte fayda bulunmaktadır. Mal piyasalarına gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımlar sermaye piyasalarına yapılan yatırımlar kadar hızlı bir biçimde ülke dışına çıkamasa da ülke dışına çıkma kararı alındıktan sonra perakende sektöründe faaliyet gösteren yabancı yatırımcının 2-6 ay, üretim sektöründe faaliyet gösteren yabancı yatırımcının ise 1-2 yıl arasında çıkışının gerçekleştiğine Türkiye özelinde C&A, Debenhams, La Senza, Douglas (Tekin Acar) ve Honda gibi firmalar için tanık olunmaktadır. Merkez Bankası rezervleri söz konusu olduğunda ise rezervlerin de sınırsız bir kaynak olmadığı, serbest döviz politikası uygulayan ülkelerin merkez bankalarının açık piyasa işlemleri kanalıyla, rezervlerden karşılanmak suretiyle piyasaya döviz satmalarının ise süreklilik arz edemeyecek oluşu göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla cari açığın ana sebepleri üzerine yoğunlaşılmalı ve sürekli dış ticaret açığı veren ve bu açığı net hizmet gelirleriyle kapatamayan ülkeler özelinde katma değeri yüksek ürünlerin ihracatının artışının sağlanması yoluyla soruna kalıcı çözümler yaratmanın yolları aranmalıdır.

3. ÜLKE EKONOMİLERİ İÇERİSİNDE KOBİLERİN PAYI

KOBİ'ler gerek ülke ekonomileri için sağladıkları katma değer ve yarattıkları istihdam gibi ekonomik destek unsurları gerekse raporlama alt yapılarındaki zafiyet, öz kaynak yetersizliği, finansman yaratmada yaşadıkları güçlükler, nitelikli iş gücü istihdamında yaşadıkları sorunlar sebebiyle hem hükümetler hem de finans kuruluşları tarafından ayrı stratejiler geliştirilerek ele alınan bir segmenttir. KOBİ olma kriterleri dünya genelinde çalışan sayısı, ciro ve aktif

büyükliklere göre belirlenmekte ve böylece ülkeden ülkeye değişiklik arz etmektedir. Bununla birlikte, çalışan sayısı tüm ülkeler için ortaklaşan tek kriteri oluşturmaktadır. Faaliyet gösterdikleri ülkenin ekonomisine katkı potansiyelleri oldukça yüksek olan KOBİ'ler için tüm dünya genelinde uygulanan bazı destekler şu şekilde özetlenebilir:

- Finansmana erişimi kolaylaştırıcı devlet garanti modelleri
- Finansman maliyetlerini azaltmak üzere devlet faiz destekleri
- Kamu alımlarından daha fazla faydalanmalarını sağlayıcı önlemler
- Girişimcilik teşvikleri
- Dış ticarete daha fazla pay almalarını sağlayıcı destekler
- Bürokratik yükleri önleyici programlar
- İnovasyon destekleri
- Finansal danışmanlık destekleri
- Enerji ve çevre yatırımı destekleri

Tüm bu destekler ile çalışmaya konu olan Türkiye ve OECD özelinde KOBİ'lerin ekonomi içerisindeki konumu araştırmanın 3.1 ve 3.2 numaralı bölümlerinde daha derin bir biçimde ele alınmaktadır.

3.1 Türkiye ve KOBİ'ler

Tüm dünya genelinde olduğu gibi Türkiye için de stratejik önem arz eden KOBİ'lerin tanımı 2018'de güncellenmiş ve 125 milyon TL altı ciro ve 250 altı çalışan sayısına sahip işletmeler olarak belirlenmekte ve Tablo 3'teki şekilde özetlenmektedir. Türkiye'de yaklaşık 3,5 milyon KOBİ özellikleri taşıyan firma bulunmaktadır. KOBİ firmalar ülkede faaliyet gösteren firmaların %99,8'ini, GSYH'nın %62'sini, işgücünün %73,5'ini, ihracatlarının ise %55'ini oluşturmaktadır (TOBB, 2021). Ayrıca KOBİ'leri desteklemek üzere bankalar ve diğer finans kuruluşları KOBİ'ler için ayrı pazarlama, satış ve tahsis grup müdürlükleri oluşturmuş, KOBİ'lerin kendilerine has yapılarını değerlendirip, ihtiyaçlarına yönelik ürünler geliştirme yoluna gitmişlerdir.

Tablo 3. Türkiye İçin KOBİ Tanımı

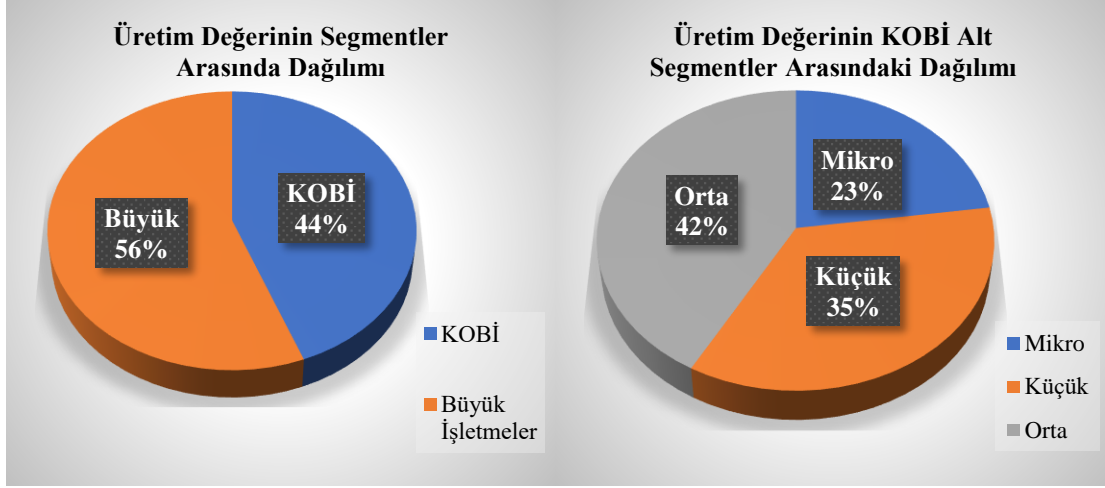
	Mikro İşletmeler	Küçük İşletmeler	Orta Büyüklükte İşletmeler
Çalışan Sayısı	<10	<50	<250
Yıllık Ciro	<TRY 3 Milyon	<TRY 25 Milyon	<TRY 125 Milyon
Aktif Büyüklük	<TRY 3 Milyon	<TRY 25 Milyon	<TRY 125 Milyon

Kaynak: Türkiye Odalar Borsalar Birliği

Tüm bu gelişmeler sonucunda 2009 yılında 465 milyar TL olan KOBİ toplam üretim değeri 2019 yılında 2 trilyon 340 milyar TL düzeyine yükselerek tüm segmentler içerisinde %44 paya sahip olmuştur. KOBİ alt segmentleri değerlendirildiğinde ise yine KOBİ üretim değerlerinden alınan pay açısından orta büyüklükteki işletmelerin %42, küçük işletmelerin %35 ve mikro işletmelerin %23 paya sahip oldukları görülmektedir. Bu doğrultuda Grafik 7'de 2019 yılı

itibarıyla üretim değerlerinin farklı segmentlere göre dağılımı hem KOBİ ve büyük işletmeler hem de KOBİ alt segmentleri için ayrı olarak özetlenmektedir.

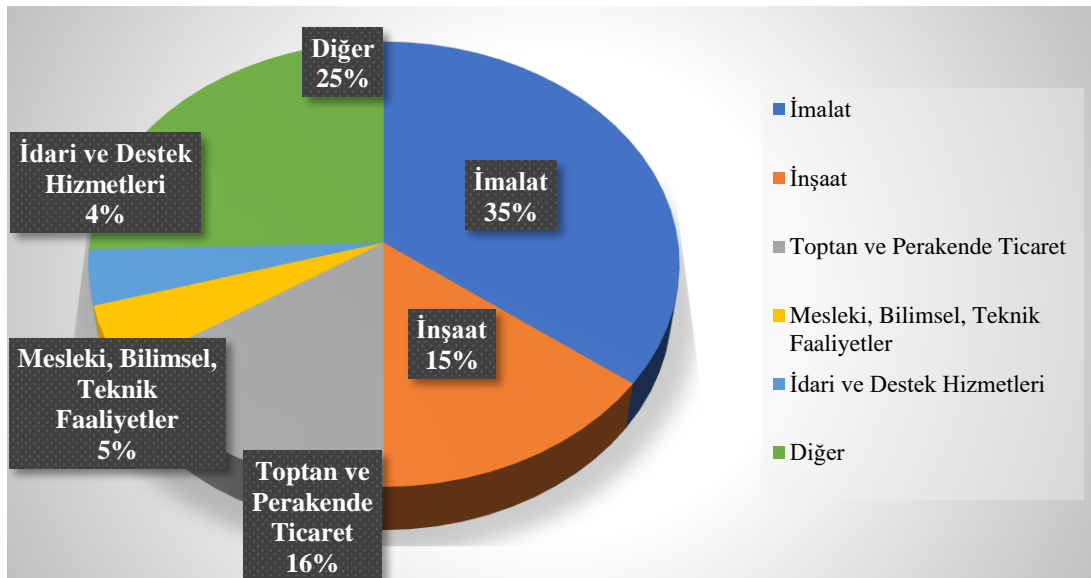
Grafik 7. 2019 Yılı İtibarıyla Üretim Değerlerinin Segmentlere Göre Dağılımı

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Grafik 8 incelendiğinde ise KOBİ'lerin faaliyet alanları için 2019 yılı itibarıyla ilk üç sektörün paylarının %35 ile imalat, %16 ile toptan ve perakende ticaret ve %15 ile inşaat olduğu görülmektedir. Büyük işletmelerle karşılaştırıldığında üretim toplam değerinin %52'sinin imalat sektörü kaynaklı olduğu, söz konusu oranın KOBİ'ler için %35 düzeyinde kaldığı, KOBİ'lerin toptan ve perakende ticarete yarattıkları üretim değeri oranı olan %16'nın büyük işletmelerin söz konusu sektör üretim değeri payı olan %8'in iki katı olduğu anlaşılmaktadır. 2009-2019 dönemi değerlendirildiğinde ise büyük işletmelerin imalata, KOBİ'lerin ise toptan ve perakende ticarete ağırlık verdikleri görülmektedir (TUİK, 2020:20).

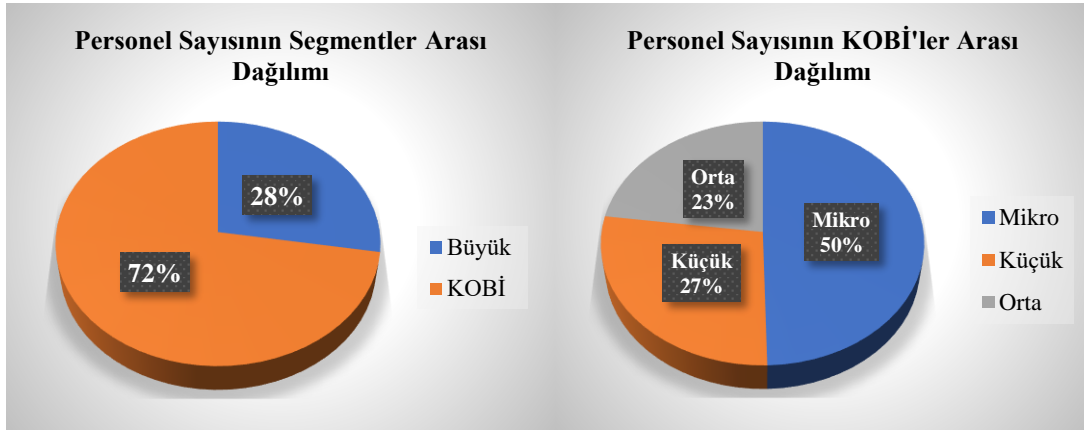
Grafik 8. 2019 Yılı İtibarıyla KOBİ Üretim Değerlerinin Sektörel Dağılımı

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Grafik 9'da ise personel sayılarının segmentlere göre dağılımı incelendiğinde KOBİ'lerin toplam personelin %72'sini, büyük işletmelerin ise %28'ini istihdam ettikleri görülmektedir. KOBİ'ler arasında personel sayılarının dağılımına bakıldığında ise %50 ile en büyük paya mikro işletmelerin sahip olduğu, küçük işletmelerin payının %27, orta büyüklükteki işletmelerin payının ise %23 olduğu görülmektedir.

Grafik 9. 2019 Yılı İtibarıyla Personel Sayısının Segmentler Arasında Dağılımı

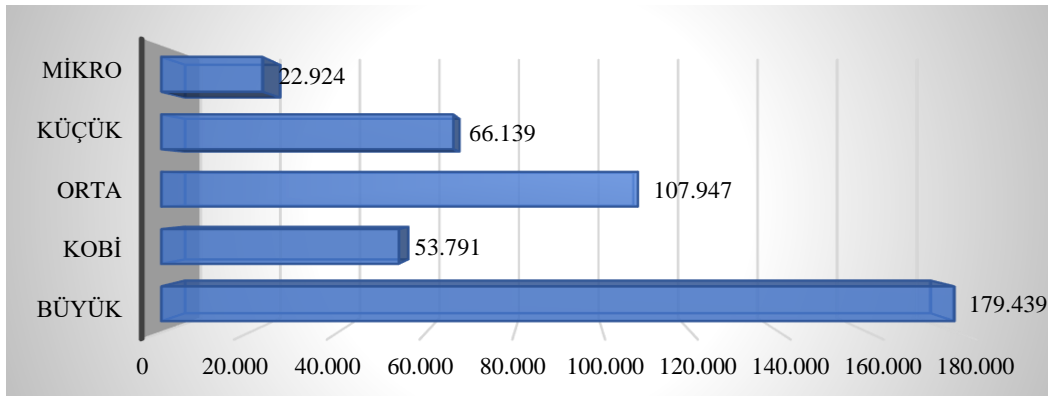

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

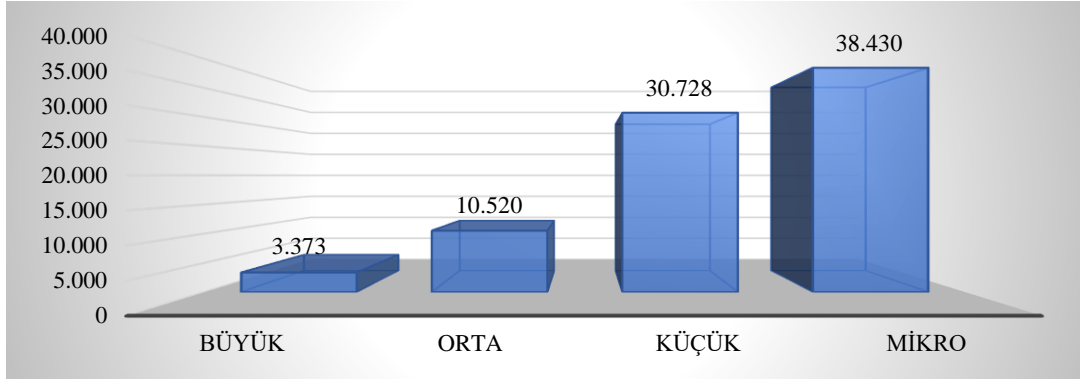
İstihdam edilen personelin %72'sini oluşturan KOBİ'lerin yaratılan üretim değerinin %44'üne sahip olmaları katma değeri yüksek ürün üretimi-satışı noktasında büyük işletmelere göre daha geri bir noktada oldukları ve verimlilik düzeylerinin daha düşük olduğunu ifade etmektedir. Esasen KOBİ'lerin personel sayısının %72'sine sahipken, personel maliyetlerinin %48,2'sini oluşturuyor olmaları da görece sofistike ürünlerin üretim ve ticaretini gerçekleştiren büyük işletmelerin aynı zamanda nitelikli işgücünü de istihdam ediyor oluşu sonucuna bizleri ulaştırmaktadır (TUIK, 2020: 20).

Grafik 10'da ise segmentler bazında çalışan başına katma değer verileri analiz edildiğinde, ortalama personel başına katma değer rakamının KOBİ'ler için 53,8 bin TL, büyük işletmeler için ise 179,4 bin TL olduğu görülmektedir.

Grafik 10. Segmentler Bazında Çalışan Başına Katma Değer

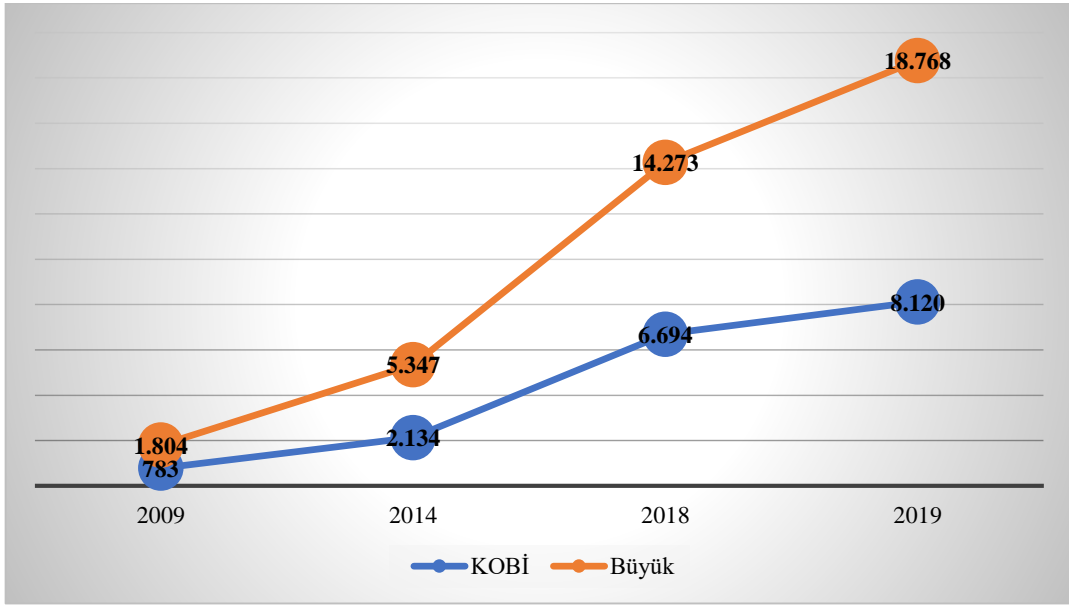
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Grafik 11. 2019 Yılı İtibarıyla Segmentlere Göre İhracat Yapan Firma Adedi

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Ülke dış ticaretinde KOBİ'lerin yeri açısından değerlendirildiğinde 2019 yılı itibarıyla ihracat yapan 83 bin adet firmanın %96,3'ünün KOBİ segmentinden olduğu buna karşılık, 65 milyar \$ ile toplam ihracatın %36,5'ini gerçekleştirdikleri Grafik 11'deki şekliyle görülmektedir. Gerçekleştirilen KOBİ ihracat tutarının %58,4'ünü ticaret ve %37,5'ini sanayi sektörü gerçekleştirmektedir. İhracatın %46'sı Avrupa, %36,5'i ise Asya kıtasına yönelik olmuştur. Ayrıca Irak, Almanya, Birleşik Krallık ve ABD sırasıyla en fazla ihracat yapılan ülkeleri oluşturmaktadır (TUİK, 2020:32). İthalat verileri dikkate alındığında 2019 yılı itibarıyla 67,2 bin adet ithalatçı firmanın %94'ünü teşkil eden 63 bin adet KOBİ ithalatçı firma olduğu, toplam ithalatın ise %21,7'sini oluşturan 43 milyar \$'ın KOBİ firmalar tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir (TUİK, 2020:37).

Yıllar itibarıyla AR&GE harcamalarının segmentlere göre gelişimi incelendiğinde KOBİ'lerin 2009 yılında 783 milyon TL olan AR&GE harcamalarının %937 oranında artışla 8, 1 milyar TL'ye yükseldiği görülmektedir. Her ne kadar bu ivmelenme olumlu karşılansa da büyük ölçekli firmaların cirolarının binde 4'ünü, KOBİ'lerin ise binde 1,8'ini AR&GE harcamaları oluşturduğu göz önüne alındığında KOBİ'lerin bu alanda bir gelişim alanına sahip olduğu söylenebilir. Grafik 12 AR&GE harcamalarının 2009-2019 arası değişimini KOBİ ve büyük işletmeler özelinde özetlemektedir.

Grafik 12. AR&GE Harcamaları (Milyon TL)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

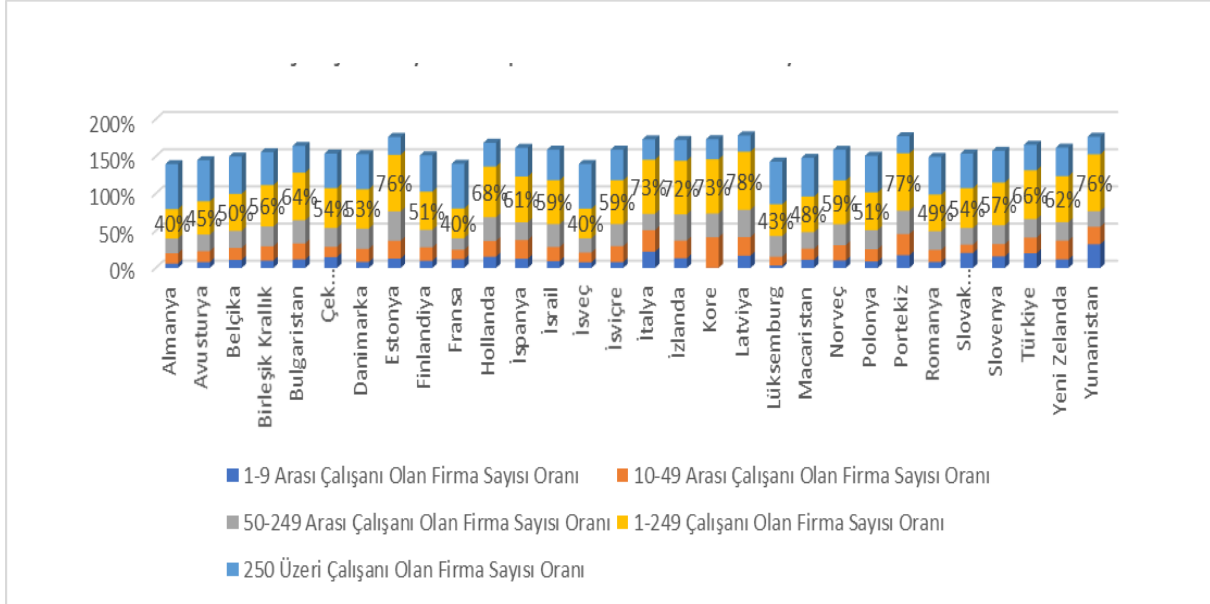
Sonuç olarak KOBİ'lerin toplam firma ve personel sayısının büyük çoğunluğunu oluşturdukları buna karşılık, ihracat ve üretim değerinden aldıkları payın aynı ölçülerde olmadığı; bunlara bağlı olarak personel başına düşen katma değer oranının büyük işletmelerle karşılaştırıldığında oldukça düşük düzeylerde olduğu gözlemlenmektedir. Araştırmanın literatür bölümünde bu yapıya neden olan ve KOBİ'ler açısından güçlük olarak kabul edilebilecek unsurlara dair bir inceleme de yapılacak olup tüm bu unsurlar göz önüne alınarak bir çözüm önerisi geliştirilmeye çalışılacaktır.

3.2 OECD Ülkeleri ve KOBİ'ler

Dünyadaki firma sayısının %90'ını oluşturan KOBİ'ler, dünya ekonomisinin %40'ını ve işgücünün 50'sini oluşturan bir iş kolu olarak tüm dünya ülkeleri için ayrı stratejiler ve destek paketleri oluşturacak kadar önemli bir iş kolu haline gelmiştir. Tarihsel açıdan bakıldığında dünya genelinde KOBİ'lerin desteklenmesine yönelik kuruluşların oluşumu ve hibeler, sübvansiyonlu krediler, vergi muafiyetleri gibi destek paketlerinin uygulanmasının başlangıcı 1940'lara kadar gidebilmektedir. Devlet destekli olarak yönetilen KOBİ destek kuruluşları Japonya'da 1948'de, ABD'de 1953'te, Hindistan'da 1954'te, Türkiye'de ise 1976 yılında kurulmuştur. KOBİ'lere dünya genelinde verilen destekler 1980-1990 yılları arasında çeşitlenmiş ve derinleşmiştir. (OECD, 2004: 10). Tüm bu yapısal desteklerin sonrasında OECD ülkelerinde istihdamın %31'inin mikro, %18'inin küçük, %21'inin orta büyüklükteki işletmeler olmak üzere toplam %70'inin KOBİ segmentteki işletmeler tarafından yaratıldığı bir yapı oluşmuştur (OECD, 2018: 10-12). Bununla birlikte, faaliyet gösteren firma sayısının %99'unu oluşturan KOBİ'lerin yaratılan katma değerde %50 ile %60 arası bir orana sahip oldukları görülmektedir (Cusmano vd., 2018: 7). Ayrıca kayıt dışı üretim ve istihdam dikkate alındığında KOBİ'lerin istihdamdan aldığı payın %80'lere, üretim değerinden aldıkları payın ise %70'lere

ulaştığı görülmektedir (OECD, 2004:11). Bu durum Grafik 13'te net bir biçimde özetlenmektedir.

Grafik 13. Çalışan Sayısı Gruplarına Göre Firma Sayısı Oranları

Kaynak: OECD

OECD kurumu bahsi geçen mevcut katma değerleri ve potansiyelleri ile KOBİ'leri değerlendirmiş ve KOBİ'leri sahip oldukları potansiyellerine ulaştıracak sürdürülebilir politikalar ortaya koymayı hedeflemiştir. Bununla birlikte mevcut politikaları KOBİ'lerin teknolojiyi benimsemelerinin teşvik edilmesi, veri koruma ve siber güvenlik konusunda KOBİ farkındalığının artırılması, KOBİ'ler arasında BİT-Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının yaygınlaştırılmasının teşviki olarak belirlemiştir. Tüm bu politikaların uygulanması noktasında eğitim ve danışmanlık modellerinin kurulması benimsenmiştir (Cusmano vd., 2018: 12).

4. LİTERATÜR TARAMASI

Öncelikle mevcut literatür içerisinde KOBİ'lerin ekonomi içerisinde faaliyet alanlarındaki artışın, bir başka ifade ile GSYH içerisinde aldıkları pay ve/veya ihracattan aldıkları pay artışının cari denge üzerindeki etkilerine yönelik çok fazla sayıda çalışmaya rastlanmamaktadır. Sınırlı sayıda çalışma ise KOBİ'lerin ekonomik büyümeye etkisini incelemektedir. Beck vd. (2005)'nin gerçekleştirdikleri çalışmada sıradan en küçük kareler yöntemi kullanılarak 45 ülke mercek altına alınmaktadır. 1990-2000 yılları arasında söz konusu 45 ülke için gerçekleştirdikleri analizde KOBİ sektörünün büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişkinin varlığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Beck vd. (2005)'nin dışında KOBİ'lerin ekonomiden aldıkları payın büyüme veya milli gelir üzerine etkilerini ampirik olarak inceleyen bir başka çalışmaya rastlanmamakla birlikte, Türkiye özelinde gerçekleştirilen çalışmalarda KOBİ'lerin ülke ekonomisi içerisindeki payının ortaya konulması ve faaliyet gösterirken karşılaştıkları sorunların ifade edildiği görülmektedir.

Örneğin, Ay ve Talaşlı (2007) KOBİ'lerin ihracatta karşılaştıkları güçlükleri kurumsal işletmelerle kıyaslandığında organizasyon ve yönetim yapılarının yeterince etkin olmamalarına, ölçek ekonomileri açısından yüksek maliyet düzeylerine sahip olmalarına, dış ticaret ile ilgili teknik bilgi yetersizliğine, teşvik sisteminin yeterli olmamasına, bürokratik sebeplere ve ekonomik istikrarsızlığa bağlı olarak açıklamaktadır.

Bozkurt ve Tunç (2018) ise Antalya ilinde faaliyet gösteren 119 firma özelinde anket yoluyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında, KOBİ'lerin dış ticaret konusunda karşılaştıkları en büyük sorunların, döviz kurlarındaki hareketlilik, ülke ekonomisindeki istikrarsızlık, devlet desteğinin yetersizliği ve dış ticaret mevzuatında sıklıkla meydana gelen değişiklikler olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Yalman vd. (2015) Sivas ilinde yer alan 46 firma ile gerçekleştirdikleri anket yöntemli çalışmada KOBİ'lerin dış ticaret konusunda yaşadıkları en önemli sıkıntıları dış pazardaki güçlü rakiplerin mevcut olması, döviz piyasalarındaki hareketlilik, devlet teşviklerinin yetersizliği ve nitelikli personel eksikliği olarak belirlemektedir.

Knight (2001)'a ait çalışmada ise OECD verileri çerçevesinde KOBİ'lerin dış ticaretten aldıkları payda dünya genelinde gerçekleşen ivmelenmede uluslararası girişimcilik oryantasyonunun KOBİ firmaların dış ticaret performanslarının kilit unsuru olduğunu, bu noktada ise stratejik yetkinlik, teknoloji edinimi ve uluslararasılaşma hazırlığının en önemli itici güçler arasında rol oynadığı belirtilmektedir.

Lejarraga (2014) yüzden fazla gelişmekte olan ülke üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında KOBİ'lerin uluslararası pazarda büyük işletmelere göre daha az aktif olduklarını, mikro segmentte faaliyet gösteren imalatçı KOBİ'lerin hizmet sektöründe faaliyet gösteren KOBİ'lere göre iki kat, orta büyüklükteki imalatçı KOBİ'lerin hizmet sektöründe faaliyet gösteren KOBİ'lere göre dört kat daha fazla dış ticaret payına sahip olduklarını belirtmiştir. Aynı çalışmada KOBİ'lerin dış ticaret yapma noktasında engel olarak gördükleri unsurların alt segmentler bazında farklılaştığını ortaya koymuştur: Mikro işletmeler elektrik maliyetlerini-%20, finansal kaynaklara erişimi-%20, kayıt dışı faaliyet gösteren firmaların yarattığı haksız rekabeti-%14, vergi oranlarını-%9, nitelikli işgücü istihdamında yaşanan güçlükleri-%6 oranında sorun olarak tanımlarken, orta büyüklükte bir işletmenin finansal kaynaklara erişimi-%14, kayıt dışı faaliyet gösteren firmaların yarattığı haksız rekabeti-%13, elektrik maliyetlerini-%12, vergi oranlarını-%12, nitelikli işgücü istihdamında yaşanan güçlükleri-%10 oranlarında engel olarak tanımladıklarını belirlemiştir.

Leonidou (1995, 1998, 2004)'nun ihracat bariyeri sınıflandırması modeline dayalı olarak literatür taraması sonucunda KOBİ'lerin ihracat yapma engelleri konusunda içsel bariyerleri bilgi birikimi yavaş ve kademeli olduğu için bilgi eksikliği, kaynak kısıtlamaları, ürün, ürün fiyatlandırması, dağıtım kanalı ve lojistik olarak; dışsal bariyerleri ise yeni pazarda bilinmeyen teknikler/prosedürler, iletişim engelleri ve ödemelerin yavaş tahsil edilmesi, hükümetlerden sınırlı yardım ve teşvikler ve düzenleyici çerçevenin kısıtlayıcı rolü, farklı pazarlarda çeşitli müşteri gereksinimleri olarak belirlemiştir. Ayrıca çözüm önerisi doğrultusunda KOBİ'lerin üretim süreçlerini standartlaştırmaya ve uyum maliyetlerini düşürmeye yardımcı olacak küresel

gereksinime dayalı ürünler geliştirmesi gerektiği, stratejik ittifakların oluşturulmasının dağıtım ve lojistik maliyetlerinin düşürülmesine yardımcı olacağı, prosedür engellerini ise kısmen yönetsel deneyimle ve kısmen de danışmanlık firmalarının yardımı ve ayrıca eğitim ve tanıtım programlarına aktif katılım sağlanması ile aşılabileceği şeklinde belirtilen etkenler temelinde sıralanmaktadır (Narayan, 2015).

Khattak vd. (2011)'nin Pakistan özelinde derinlemesine mülakat tekniğiyle gerçekleştirdikleri çalışma sonuçları ise şu şekilde özetlenebilir: İç engeller ve dış engeller olmak üzere iki tip ihracat engeli vardır. Bu çalışmanın bulguları iç engellerin dış engellerden daha etkili olduğunu göstermiştir. İç engeller arasında işlevsel engeller, pazarlama engelleri, enerji krizleri ve çevresel engeller bulunmaktadır. Enerji krizleri kıtlık ve yüksek ücretli elektrik, gaz ve diğer enerji bileşenlerini içermektedir. Yüksek elektrik, gaz ve petrol oranları üretim maliyetini artırmaktadır. Çevresel engeller, ihracatçı ülkenin siyasi, ekonomik, sosyal ve teknolojik sorunlarını içermektedir. Ekonomik sorunlar, ülkedeki kötü ekonomik koşulları ve dalgalanan döviz kuru risklerini kapsamaktadır. Kötü ekonomik koşullarda ihracatçıların yatırım yapması çok zordur çünkü KOBİ'ler her zaman fon sıkıntısı ile karşı karşıya kalmaktadır. Politik sorunlar arasında ihracatçı ülkelerdeki siyasi istikrarsızlık veya sıkı ihracat kuralları ve düzenlemeleri ile yüksek gümrük vergileri bulunmaktadır. Ayrıca tarife dışı engeller ithalatçıların güvenini sarsmakta ve sözleşme imzalamaktan çekince yaratmaktadır. Sosyo kültürel engeller arasında aşına olunmayan yerel iş uygulamaları ve yabancı sözlü, sözlü olmayan dillerin eksikliği yer almaktadır. Ev sahibi ülke ile ihracatçı ülke kültürleri arasındaki farklılıklar, ihracat sürecine uyum sağlanamamasına neden olmaktadır. Pazarlama engelleri ürün, fiyat, dağıtım ve promosyonla ilgili sorunları içermektedir. İşlevsel engeller ise KOBİ'lerin kapasitesiyle ilgilidir, yani işletme sermayesi eksikliği, üretim kapasitesi ve yetersiz personel sorununu kapsamaktadır. Bunlar arasında ihracatla uğraşmak için yönetsel zamanın olmaması, ihracat için yetersiz/egitimsiz personel, ihracat için fazla üretim kapasitesinin olmaması ve ihracatı finanse etmek için işletme sermayesi eksikliği bulunmaktadır.

5. VERİ VE METODOLOJİ

Çalışmada OECD ülkelerinde KOBİ'lerin ihracat içerisinde aldıkları pay artışının cari işlemler dengesi üzerindeki etkileri farklı yöntemler doğrultusunda analiz edilmektedir. Bu kapsamda çalışmada kullanılan veriler 2008-2018 dönemi için IMF veri tabanı ve Dünya Bankası veri tabanından elde edilmektedir. OECD ülkelerinde KOBİ'lerin ihracat içerisinde aldıkları pay artışının cari işlemler dengesi üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışmadaki regresyon analizi panel eşik değer (threshold regression), dönüştürülmüş en küçük kareler (Fully Modified Ordinary Least Squares-FMOLS), dinamik en küçük kareler (Dynamic Ordinary Least Squares-DOLS) ve sabit etkili panel veri yöntemleri ile gerçekleştirilmektedir.

İlk olarak, söz konusu yöntemlerden panel eşik regresyon yöntemi, regresyonun örnekleme üzerindeki tüm gözlemler arasında aynı mı yoksa farklı sınıflara mı ayrıldığına tespit edilmesinde kullanılmaktadır. Tong (1983) tarafından ileri sürülen ve Hansen (1999) tarafından geliştirilen eşik regresyon analizi ile bireysel etkilere ve gözlemlere sahip $\{y_{it}, q_{it}, x_{it} : 1 \leq i \leq n, 1 \leq$

$t \leq T$ dengeli paneller için bir tahmin yöntemi oluşturulmuştur. Buna göre i bireysel etkileri, t zamanı, y_{it} bağımlı değişkeni, q_{it} eşik değişkeni, x_{it} ise dışsal regresörlerin k boyutlu vektörünü ifade etmektedir. Eşik regresyon modelleri gözlemlenen bir değişkenin değerine göre bireysel gözlemlerin sınıflara ayrılabilceğini belirtmektedir (Altıntaş ve Koçbulut, 2019: 637). Buna göre olası bir eşik değere sahip olan model Denklem (1)'deki gibi ifade edilebilir:

$$y_{it} = \mu_i + \beta'_1 \chi_{it} I(q_{it} \leq \gamma) + \beta'_2 \chi_{it} I(q_{it} > \gamma) + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

1 no'lu denklemde yer alan $I(\cdot)$ gösterge fonksiyonunu, γ eşik değerini ve $\varepsilon_{it} \sim (0, \sigma^2)$ bağımsız ve özdeş dağılmış hata terimini temsil etmektedir. q_{it} 'nin γ 'dan büyük veya küçük olmasına göre β_1 ve β_2 gibi eğim parametreleri iki ayrı rejime ayrılmaktadır. 1 no'lu denklem alternatif olarak Denklem (2)'deki gibi yeniden yazılabilir:

$$y_{it} = \begin{cases} \mu_i + \beta_1 x_{it} + \varepsilon_{it}, & q_{it} \leq \gamma \\ \mu_i + \beta_2 x_{it} + \varepsilon_{it}, & q_{it} > \gamma \end{cases} \quad (2)$$

Hansen (1999) model tahmininde ilk olarak bireysel etkileri (μ_i) ortadan kaldırmanın yolunun bireye özgü spesifik etkilerin yok edilmesi olduğunu ifade etmektedir. Bunun için de Denklem (1)'in zaman indeksi (t) üzerinden ortalaması alındığında Denklem (3)'teki ifade ortaya çıkmaktadır:

$$\bar{y}_i = \mu_i + \beta' \bar{x}_i(\gamma) + \bar{\varepsilon}_i \quad (3)$$

Buradan hareketle gerekli düzenlemeler ve fark işlemleri alınarak Denklem (4)'teki eşitliğe ulaşılmaktadır:

$$y_{it}^* = \beta' x_{it}^*(\gamma) + \varepsilon_{it}^* \quad (4)$$

4 no'lu eşitlikte $y_{it}^* = y_{it} - \bar{y}_i$, $x_{it}^*(\gamma) = \chi_{it}(\gamma) - \bar{x}_i(\gamma)$ ve $\varepsilon_{it}^* = \varepsilon_{it} - \bar{\varepsilon}_i$ 'yi temsil etmektedir. Bu eşitlik 5 no'lu eşitliğe denk gelmektedir:

$$Y^* = X^*(\gamma)\beta + \varepsilon^* \quad (5)$$

Herhangi bir (γ) değeri için eğim katsayısını temsil eden β sıradan en küçük kareler yöntemi (OLS) ile 6 no'lu eşitlikteki gibi tahmin edilmektedir:

$$\hat{\beta}(\gamma) = (X^*(\gamma)'X^*(\gamma))^{-1}X^*(\gamma)'Y^* \quad (6)$$

Hansen (1999) tarafından geliştirilen yöntemde Denklem (1) bağılı olarak tek bir eşik değere sahip olan modeli ifade etmektedir. Öte yandan eşik değer anlamlılığını sınamak amacıyla $H_0: \beta_1 = \beta_2$ hipotezi kurulmaktadır. Söz konusu hipotez F istatistik değerleri yardımıyla sınanarak modelin doğrusal olup olmadığı belirlenmektedir (Wang, 2015: 123; Altıntaş ve Koçbulut, 2019: 639).

KOBİ'lerin ihracat içerisinde aldıkları pay artışı ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişkinin incelenmesinde kullanılan ampirik model ise Denklem (7) yardımıyla gösterilebilir:

$$y_{it} = u_i + \beta_1 \tilde{\pi}_{it} I(\tilde{\pi}_{it} \leq \gamma_1) + \delta X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

Mevcut eşitlikte yer alan model tek eşik modeli temsil etmektedir. y_{it} bağımlı değişkeni, yani i ülkesinin t dönemindeki cari işlemler dengesini, ε_{it} hata terimini, u_i ülkelere özgü sabit etkileri, $\tilde{\pi}_{it}$ dışsal eşik değişkeni olan KOBİ'lerin ihracat içerisinde aldıkları payı ve $I(.)$ gösterge fonksiyonunu ifade etmektedir. Ayrıca γ_1 eşik modelinde KOBİ'lerin ihracat içerisinde aldıkları pay için eşik parametrelerini temsil ederken, X_{it} ise kontrol değişkenlerden oluşan vektörü ifade etmektedir.

Öte yandan çalışmada kullanılan bir diğer yöntem olan Phillips ve Moon (1999) tarafından geliştirilen FMOLS yöntemi ile Kao ve Chiang (2001) tarafından geliştirilen DOLS yöntemi serilerin OLS yöntemiyle tahmin edilmesi durumunda sapmalı sonuçların önlenmesi amacıyla analize dahil edilmiştir. FMOLS yöntemi içsellik ve otokorelasyon problemini parametrik olmayan bir yaklaşımla düzeltirken, DOLS yönteminde değişkenler gecikmeli değerleriyle alınarak oto korelasyon giderilmekte ve tutarlı tahmin yapılması mümkün olmaktadır (Vergil ve Ayaş, 2009: 105; Üçler ve Kızılkaya, 2014: 36). Bu yöntemlerden biri olan FMOLS yöntemi bireysel kesitler arasında heterojenliğe önemli ölçüde izin vermektedir. Ayrıca sabit terim, hata terimi ve bağımsız değişkenlerin farkları arasında oluşabilecek korelasyonları da hesaba katmaktadır (Kök ve Şimşek, 2006). Pedroni (2001) ve Phillips ve Moon (1999) tarafından geliştirilen FMOLS yöntemi aşağıdaki panel regresyon modeline dayanmaktadır:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta x_{it} + \mu_{it} \quad (8)$$

$$x_{it} = x_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

9 numaralı denklemde ifade edilen y_{it} bağımlı değişkeni, x_{it} bağımsız değişkenleri ve α_i ise sabit etkileri ifade etmektedir (Nazlıoğlu, 2010: 99; Gülmez, 2015: 24). Diğer taraftan DOLS yöntemi ise eşitlik 10'daki regresyon modelinin tahminini gerektirmektedir (Taasim vd., 2020: 26):

$$y_{it} = \alpha_i + \beta x_{it} + \sum_{k=-K_i}^{K_i} \mu_{it}^* \quad (10)$$

Bu regresyon modelinde $-K_i$ ve K_i sırasıyla öncül ve gecikme sayılarını ifade etmektedir.

Son olarak, analizde kullanılacak bir diğer yöntem olarak sabit etkili panel veri modeli Denklem (11)'deki yapı doğrultusunda tahmin edilmektedir:

$$Y_{it} = \bar{\beta} + \alpha_i + \beta_{2it}X_{2it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (11)$$

11 numaralı denklemde $\bar{\beta}$ sabit terimi, $\bar{\beta} + \alpha_i$ ise i 'ninci birime özgü sabit terimi belirtmektedir. Ayrıca α_i gözlemlenemeyen birime özgü etkileri ifade ederken i 'ninci birim için ortalama sabit terimden ayrı olduğu durumu göstermektedir. Bu açıdan yorumlamak gerekirse panel veri modelinde kullanılan yöntemin sabit veya rassal etkili olması gerektiği α_i 'nin temsil ettiği gözlemlenemeyen birime özgü etkileri kapsayan terime bağlı bulunmaktadır.

Sabit veya rassal etkili tahmincilerin tercihi açısından α_i 'nin tahmin edilen sabit bir parametre veya herhangi bir dağılım sonucu elde edilen stokastik bir değişken olduğuna bakılarak bir model seçimi yapılmaktadır. İlk olarak, yatay kesit boyutun rassal bir çekimden gelmemesi α_i

için değerlendirmede mevcut parametrenin tahmin edilen sabit olduğu sonucuna varılmaktadır. İkinci olarak, panel boyutunun ana kütlede rassal olarak seçilmesi ise α_i için rassal bir hata bileşeni olarak değerlendirmeyi ön plana almaktadır. Ayrıca her iki model arasındaki seçim yönteminin tahmin edilmesindeki amaç doğrultusunda da ele alınabilmektedir. Son olarak, açıklayıcı değişkenler ile gözlemlenemeyen birime özgü etkileri betimleyen parametre arasındaki korelasyonun varlığı da model seçiminde temel bir kriter olarak değerlendirilmektedir. Eğer belirtilen durumda korelasyon varsa sabit etkiler tahmincisi tutarlı kabul edilerek sabit etkili model tercih edilmektedir. Tam tersi durumda ise tahminciler tutarlı olup her iki modelde kullanılabilir. Ancak ilk belirtilen duruma göre rassal etkili tahmincinin daha etkin tahmin sonuçları ortaya çıkaracağı kabul edilebilmektedir. Hausman testinin varlığı bu olguya dayanmaktadır (Tatoğlu, 2016: 167).

6. AMPİRİK BULGULAR

Çalışmanın bu kısmında OECD ülkelerinde KOBİ'lerin ihracat içerisinde aldıkları payın cari işlemler dengesi üzerindeki etkileri panel eşik değer, FMOLS, DOLS ve sabit etkili panel veri yöntemleri kullanılarak sınanmakta ve elde edilen ampirik bulgular özetlenmektedir. Buna göre elde tahmin sonuçlarına Tablo 5 ve Tablo 6'da yer verilmektedir. Bilindiği üzere FMOLS ve DOLS yöntemleri değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünlük ilişkisinin varlığı durumunda ilişkinin yönünün ve derecesinin belirlenmesi amacıyla kullanılabilir. Bu nedenle çalışmada tahmin sonuçlarına geçmeden önce çalışmada ele alınan değişkenlerin eşbütünlük olup olmadığının tespit edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda uzun dönemli değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesinde Kao Panel Eşbütünlük testi kullanılmaktadır. Kao (1999) tarafından geliştirilen panel eşbütünlük testi sıfır hipotezinin seriler arasında eşbütünlük bir ilişkinin olmadığını gösteren hata kalıntıları için DF ve ADF testlerine dayanmaktadır. Elde edilen eşbütünlük sonuçlarına Tablo 4'te yer verilmektedir. Tablo 4'te yer verilen Kao Panel Eşbütünlük testi sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Tablo 4. Kao Panel Eşbütünlük Sonuçları

Kao Panel Eşbütünlük Testi	t-istatistiği	Olasılık Değeri
ADF	-4.557	0.00***

Not: Tabloda *** işareti ilgili test istatistiğinin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 5'te ise çalışmanın ilgili hipotezinin test edilmesi doğrultusunda farklı modellerden yararlanılarak tahmin sonuçları özetlenmektedir. Buna göre elde edilen tahmin sonuçlarına göre yüksek teknoloji ürünlerinin toplam ihracat içerisindeki değeri ile cari işlemler dengesi arasında negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki varken yüksek teknoloji ürünlerinin toplam ihracat içerisindeki değerinin karesi ile cari işlemler dengesi arasında pozitif bir ilişkinin varlığı mevcut bulunmaktadır. OECD ülkelerinde yüksek teknoloji ürün ihracatının toplam ihracattaki payı başlangıçta düşük seyrederken katma değeri yüksek olan üretim yapısına geçildikçe yüksek teknoloji ihracatının cari işlemler dengesini pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Öte yandan

toplam faktör verimliliği, finansal kurumlara erişim ve kriz değişkeni, cari işlemler dengesini istatistiki olarak anlamlı ve negatif yönde etkilerken geliri temsilen kullanılan GDP değişkeninde görülen artışlar ise cari işlemler dengesini pozitif yönde etkilemektedir. Bununla birlikte çalışmanın konusunu oluşturan küçük ve orta boyutlu işletmelerin ihracat toplamı değişkeni her üç modelde de cari işlemler dengesini pozitif olarak etkilemektedir. Ayrıca 7 no'lu eşitlik çerçevesinde elde edilen eşik regresyon modeli sonuçları KOBİ'lerin ihracat içerisinde aldıkları pay ve cari işlemler dengesi arasında doğrusal bir ilişkinin bulunmadığını göstermektedir. Bununla birlikte rejime bağlı etkiyi gösteren katsayıların her ikisi de pozitiftir. Bu sonuca göre hem eşik değer altında ($SME \leq 8.793$) hem de eşik değer üzerinde ($SME > 8.793$) KOBİ'lerin ihracat içerisinde aldıkları pay, cari işlemler dengesini incelenen OECD ülkelerinde pozitif etkilemektedir. Ayrıca marjinal etkileri gösteren marjinal büyüklüğüne bakıldığında ise KOBİ'lerin ihracat içerisinde aldıkları pay artışının cari işlemler dengesi üzerindeki pozitif etkisi eşik değer üzerinde daha düşüktür. Elde edilen bu sonuç KOBİ'lerin ihracat içerisinde aldıkları pay artışının cari işlemler dengesi üzerindeki pozitif marjinal etkisinin eşik değer üzerinde azalma eğilimi gösterdiği şeklinde değerlendirilebilir. Dolayısıyla çalışmada elde edilen bulgular neticesinde küçük ve orta boyutlu işletmelerin ihracatının yüksek katma değerli ürün ihracatı şeklinde kanalize edilmesi halinde cari işlemler dengesi açığının kapatılması sürecine büyük katkı sağlanacağı belirtilebilir.

Tablo 5. FMOLS ve DOLS Modeli Tahmin Sonuçları

CAB	Model (1) FMOLS	Model (2) DOLS	Model (3) THRESHOLD
Log_SME	1.696 (0.750)**	1.698 (0.820)**	8.793< 8.793=> 5.378 4.254 (0.847)*** (0.727)***
Log_High_Tech	-31.098 (9.998)***	-27.283 (9.634)***	-29.872 (6.989)***
Log_High_Tech^2	1.890 (0.615)***	1.680 (0.586)***	1.841 (0.425)***
Trade_Open	0.080 (1.794)	-0.180 (1.873)	-0.008 (0.0135)
TFP	-31.988 (6.391)	-43.066 (6.179)***	-43.624 (4.475)***
Fin_Ins_Access	-0.096 (0.031)***	-0.150 (0.0319)***	-1.354 (0.0233)***
Log_GDP	12.774 (5.055)**	11.183 (5.266)**	7.581 (3.858)*
Crisis	-0.38 (0.66)	-0.940 (0.540)*	-0.763 (0.392)*
R ²	0.80	0.78	-
Eşik Değer Parametresi	-	-	8.793
Eşik Değer Parametresi p-değeri	-	-	0.06*
Gözlem Sayısı	352	352	352
Ülke Sayısı	32	32	32

Not: Standard hata değerleri parantez içerisinde gösterilmektedir. * 10%, ** 5% ve ***1% düzeylerindeki anlamlılık derecelerini ifade etmektedir. Kullanılan değişkenlerin açılımı şu şekildedir: *Log_SME*: Logaritmik ölçekte küçük ve orta boyutlu işletmelerin ihracat toplamı;

Log_High_Tech: Logaritmik ölçekte yüksek teknoloji ürünlerinin toplam ihracat içerisindeki değeri; *Log_High_Tech^2*: Logaritmik ölçekte yüksek teknoloji ürünlerinin toplam ihracat içerisindeki değeri karesi; *Trade_Open*: Ticari açıklık endeksi; *TFP*: Refah-temelli toplam faktör verimliliği endeksi; *Log_High_Tech*TFP*: *Log_High_Tech* ve *TFP* değişkenlerine ait etkileşim değişkeni; *Fin_Ins_Access*: Finansal kurumlar için erişilebilirlik endeksi; *Log_GDP*: Logaritmik ölçekte Gayri Safi Yurtiçi Hasıla; *Crisis*: Kriz Kukla değişkeni (2008 ve 2009 = 1; geri kalan yıllar 0).

Son olarak, cari işlemler hesabını etkileyen değişkenlerin analizinde kullanılan yöntem olarak sabit etkili model seçilmiş olup analiz sonuçları Tablo 6'da belirtilmektedir. Hem birimler hem de değişkenler çerçevesinde ilgili yöntemin kullanılmasının ardında yatan temel neden ise sabit terimin seçili birimler boyunca değişen doğrusal bir yapıya sahip olmasıdır. Bu açıdan araştırmanın temel hipotezinin istatistiksel olarak anlamlılığının test edilmesi için farklı modeller izlenmektedir. Öncelikle, elde edilen tahmin değerlerine göre küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihracatındaki artış ile cari işlemler hesabı arasında tüm modellerde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir korelasyonun mevcut olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, ülkelerin yüksek teknolojili ürünlere adaptasyonunun sağlandığı ve ihracatının yapıldığı erken dönemlerde cari işlemler hesabını yüksek teknoloji ihracatının negatif yönde etkilediği ancak ileri dönemlerde üretim sürecindeki artan entegrasyon ve üretkenlikteki artışa bağlı olarak bu ilişkinin pozitif bir yöne evrildiği görülmektedir.

Öte yandan refah-temelli toplam faktör verimliliği, finansal kurumlara erişim ve kriz değişkenlerinin cari işlemler dengesini negatif yönde etkilediği; toplam ulusal geliri temsilen seçilen GSYH değişkeninde görülen artışların ise cari işlemler dengesini pozitif yönde etkilediği belirtilmelidir. Mevcut değişkenlere ek olarak analizin bir diğer ayırt edici noktası kullanılan etkileşim terimleri dolayısıyla elde edilen tahmin sonuçları olmuştur. İlk olarak, refah-temelli toplam faktör verimliliği ve yüksek teknoloji ihracatı için oluşturulan etkileşim terimi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunarak cari işlemler hesabını artıran bir yapıya sahiptir. Diğer bir ifadeyle, elde edilen tahmin sonucu yüksek teknoloji ihracatı ile refah-temelli toplam faktör verimliliği artışının bir arada iktisadi süreç içerisinde yer almasının cari işlemler hesabı artışını beraberinde getireceğini göstermektedir. İkinci olarak, kriz değişkeni ve GSYH değişkeni için oluşturulan etkileşim terimi de cari işlemler hesabını pozitif yönde etkilemekte ve kriz zamanlarında toplam üretimde yaşanacak artışın cari işlemlerde kriz nedeniyle oluşacak negatif etkiyi pozitif bir yapıya dönüştüreceğini belirtmektedir. Son olarak, kriz değişkeni ve küçük ve orta boyutlu işletmelerin ihracatını temsil eden değişken için oluşturulan etkileşim teriminin de cari işlemler hesabını pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Bu tahmin sonucunun ardında yatan teorik neden ise kriz dönemlerinde oluşabilecek negatife etkilerin çeşitli ekonomik teşvik yöntemleri sayesinde küçük ve orta boyutlu işletmelerin ihracatının desteklenmesi ile hafifletilebileceği ve cari işlemler hesabını pozitif yönde etkileyebileceği şeklinde belirtilebilir.

Sonuç olarak, sabit etkili yöntem sonuçlarına bağlı olarak elde edilen tahmin değerleri cari işlemler hesabını etkileyen birçok değişkenin var olduğunu göstermekte ve temel olarak küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihracat artışlarının her bir regresyon tahminindeki istatistiksel

anlamlılığı çerçevesinde cari işlemler hesabını pozitif yönde etkilemesinin önemini vurgulamaktadır.

Tablo 6. Sabit Etkiler Yöntemine Bağlı Tahmin Sonuçları

	Model (1)	Model (2)	Model (3)	Model (4)	Model (5)	Model (6)	Model (7)	Model (8)	Model (9)	Model (10)
Log_SME	2.328*** (0.294)	2.164*** (0.277)	1.973*** (0.211)	1.801*** (0.234)	1.941*** (0.216)	2.126*** (0.292)	1.668*** (0.298)	1.698*** (0.339)	1.704*** (0.341)	1.931*** (0.446)
Log_High_Tech		-24.227*** (3.841)	-17.144** (5.765)	-33.091*** (4.028)	1.231 (1.019)	-36.067*** (3.473)	-29.841*** (3.460)	-27.284*** (3.681)	-27.679*** (3.679)	-28.510*** (3.482)
Log_High_Tech^2		1.477*** (0.219)	1.014** (0.401)	2.006*** (0.232)		2.222*** (0.192)	1.842*** (0.221)	1.680*** (0.240)	1.711*** (0.231)	1.764*** (0.218)
Trade_Open			0.048 (0.029)	0.036 (0.022)	0.053** (0.023)	0.010 (0.013)	0.008 (0.013)	-0.002 (0.010)	-0.014* (0.007)	-0.010 (0.008)
TFP				-35.070** (12.454)	-35.207** (12.739)	-36.249*** (9.192)	-45.838*** (10.254)	-43.067*** (9.561)	-42.255*** (9.326)	-41.585*** (9.268)
Log_High_Tech*TFP					0.000*** (0.000)					
Fin_Ins_Access						-0.159*** (0.025)	-0.166*** (0.027)	-0.151*** (0.019)	-0.139*** (0.015)	-0.143*** (0.016)
Log_GDP							13.206*** (3.470)	11.183*** (2.868)	10.927*** (2.855)	10.089*** (2.784)
Crisis								-0.941* (0.475)	-1.123* (0.594)	-1.073* (0.576)
Log_GDP*Crisis									1.642** (0.607)	
Log_SME*Crisis										1.608** (0.707)
Sabit	-23.184*** (3.497)	71.946*** (18.767)	44.785* (21.800)	141.728*** (30.314)	-2.327 (20.028)	160.828*** (25.081)	-1.355 (43.248)	9.942 (38.110)	13.428 (38.153)	22.949 (37.763)
Düzeltilmiş-R ²	0.0287	0.0559	0.0822	0.2708	0.2391	0.3609	0.3829	0.3930	0.4113	0.4055
Gözlem Sayısı	352	352	352	352	352	352	352	352	352	352
Ülke Sayısı	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32

Not: Standard hata değerleri parantez içerisinde gösterilmektedir. * 10%, ** 5% ve ***1% düzeylerindeki anlamlılık derecelerini ifade etmektedir. Tüm modellerde sabit etkili panel veri yöntemine bağlı regresyon sonuçları çerçevesinde elde edilen kümelenmiş dirençli standart hatalar parantez içerisinde belirtilmektedir. Her bir regresyon tahmininde birimler için kukla değişken kullanılmıştır. Kullanılan değişkenlerin açılımı şu şekildedir: *Log_SME*: Logaritmik ölçekte küçük ve orta boyutlu işletmelerin ihracat toplamı; *Log_High_Tech*: Logaritmik ölçekte yüksek teknoloji ürünlerinin toplam ihracat içerisindeki değeri; *Log_High_Tech^2*: Logaritmik ölçekte yüksek teknoloji ürünlerinin toplam ihracat içerisindeki değeri karesi; *Trade_Open*: Ticari açıklık endeksi; *TFP*: Refah-temelli toplam faktör verimliliği endeksi; *Log_High_Tech*TFP*: *Log_High_Tech* ve *TFP* değişkenlerine ait etkileşim değişkeni; *Fin_Ins_Access*: Finansal kurumlar için erişilebilirlik endeksi; *Log_GDP*: Logaritmik ölçekte Gayri Safi Yurtiçi Hasıla; *Crisis*: Kriz Kukla değişkeni (2008 ve 2009 = 1; geri kalan yıllar 0); *Log_GDP*Crisis*: *Log_GDP* ve *TFP* değişkenlerine ait etkileşim değişkeni; *Log_SME*Crisis*: *Log_SME* ve *Crisis* değişkenlerine ait etkileşim değişkeni.

SONUÇ

Günümüzde kronikleşen cari açık sorunu dünya ülkelerinin yarısının çözüm arayışında olduğu bir alandır. Zira sorun beraberinde işsizlik, enflasyon, büyümede yavaşlama ve resesyon gibi farklı ekonomik sorunları da beraberinde getirmektedir. Cari açığın ülke ekonomileri için sorun teşkil edecek noktada olmasının tespiti, açığın kaynaklarının neler olduğu ve nasıl finanse edildiği ile yakından ilişkilidir. Ülkelerin teknoloji transferi yapmak üzere gerçekleştirdikleri cari açık ile tüketime yönelik cari açığı ya da istihdam üzerinde pozitif etkisi olan doğrudan yabancı yatırımlar ile finansman ve merkez bankası rezervleriyle dengelenen açıkları aynı

şekilde değerlendirmek hatalı olacaktır. Bu bakış açısıyla gerçekleştirilen analiz sonucunda, Türkiye'nin cari açık sorunu için kalıcı çözüm yaratma ihtiyacı duyulmuş ve bu minvalde, sayısı 3,5 Milyonu aşan KOBİ'lerin ülke ihracatı içerisindeki pay artışının, kalıcı bir çözüm olup olamayacağı motivasyonuyla çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, OECD ülkeleri özelinde, 2008-2018 dönemi baz alınarak, KOBİ'lerin ihracat içerisinde aldıkları pay artışının, cari dengeyi istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde etkileyeceği şeklindeki hipotez sabit etkili panel veri ve threshold regresyon modelleri kullanılarak sınanmıştır. Çalışmada elde edilen tahmin sonuçlarına göre, küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihracatındaki artış ile cari denge arasında tüm modellerde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ülkelerin yüksek teknoloji ürünlere adaptasyonunun sağlandığı ve ihracatının yapıldığı erken dönemlerde cari işlemler hesabını yüksek teknoloji ihracatının negatif yönde etkilediği ancak ileri dönemlerde üretim sürecindeki artan entegrasyon ve üretkenlikteki artışa bağlı olarak mevcut ilişkinin pozitif bir yöne evrildiğidir. Bununla birlikte küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihracatındaki artış ile cari denge arasında pozitif marjinal etkisinin eşik değer üzerinde azalma eğilimi gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla elde edilen bu sonuç ülkelerin yüksek teknoloji ürünlere adaptasyonunun sağlanmasıyla birlikte küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihracatındaki artışın cari denge üzerindeki olumlu etkisini sürdürmekle birlikte bu oranın azaldığı şeklinde değerlendirilebilir.

Çalışmada elde edilen bulgular neticesinde küçük ve orta boyutlu işletmelerin ihracatının yüksek katma değerli ürün ihracatı şeklinde kanalize edilmesi halinde cari işlemler dengesi açığının kapatılması sürecine büyük katkı sağlanacağı belirtilebilir. Bu bağlamda elde edilen çıktılar, cari dengeyi iyileştirici politikaların geliştirilmesi aşamasında küçük ve orta boyutlu işletmelerin ihracatını teşvik edici yönde geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, H. ve Koçbulut, Ö. (2019). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme: OECD Ülkeleri için Dinamik Panel Eşit Etki Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(3), 629-648.
- Ay H. M. ve Talaşlı E. (2007). Türkiye'de KOBİ'lerin İhracattaki Yeri ve Karşılaştıkları Sorunlar. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3, 173-184.
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. ve Levine, R. (2005). SMEs, Growth, and Poverty: Cross-Country Evidence. *Journal of Economic Growth*, 10, 199-229.
- Bozkurt Ö. Ç ve Tunç H. (2018). KOBİ'lerde Dış Ticaret Sorunları: Antalya İli Örneği. *International Journal of Management Economics and Business*. 14(2): 381-398
- Cusmano, L., Koreen, M. ve Pissareva, L. (2018). *2018 OECD Ministerial Conference on SMEs: Key Issues Paper*. OECD SME and Entrepreneurship Papers, No. 7, Paris: OECD Publishing.

- Gerni, C., Emsen Ö. S. ve Değer M. K. (2008). İthalata Dayalı İhracat ve Ekonomik Büyüme: 1980-2006 Türkiye Deneyimi. 2. *Ulusal İktisat Kongresi*, 20-22 Şubat 2008, DEÜ İİBF İktisat Bölümü, İzmir.
- Gülmez, A. (2015). OECD Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ve Hava Kirliliği İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 18-30.
- Hansen, B. E. (1999). Threshold Effects in Non-Dynamic Panels: Estimation, Testing, and Inference. *Journal of Econometrics*, 93(2), 345-368.
- Kao, C. (1999). Spurious Regression and Residual-Based Tests for Cointegration in Panel Data. *Journal of Econometrics*, 90(1), 1-44.
- Kao, C. ve Chiang, M. H. (2001). On the Estimation and Inference of a Cointegrated Regression in Panel Data. *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels*, In: Badi H. Baltagi, Thomas B. Fomby, R. Carter Hill (Eds.), Bingley: Emerald Group Publishing.
- Khattak J. K., Arslan M. ve Umair M. (2011). SMEs' Export Problems in Pakistan. *E3 Journal of Business Management and Economics*, 2(5), 192-199.
- Knight A. G. (2001). Entrepreneurship and Strategy in the International SME. *Journal of International Management*, 87(3), 155-171.
- Kök, R. ve Şimşek, N. (2006). Endüstri-İçi Dış Ticaret, Patentler ve Uluslararası Teknolojik Yayılma. *Türkiye Ekonomi Kurumu Uluslararası Ekonomi Konferansı*, 11-13.
- Lejárraga, I., Rizzo, H. L., Oberhofer, H., Stone, S. ve Shepherd, B. (2014). Small and Medium-Sized Enterprises in Global Markets: A Differential Approach for Services? *OECD Trade Policy Papers*, No. 165, Paris: OECD Publishing.
- Leonidou, L. C. (1995). Empirical Research on Export Barriers: Review, Assessment, and Synthesis. *Journal of International Marketing*, 3(1), 29-43.
- Leonidou, L. C. (1998). Organizational Determinants of Exporting: Conceptual, Methodological, and Empirical Insights. *Management International Review*, 38, Special Issue, 7-52.
- Leonidou, L. C. (2004). An Analysis of the Barriers Hindering Small Business Export Development. *Journal of Small Business Management*, 42(3), 279-302.
- Narayan, V. (2015). Export Barriers for Small and Medium-sized Enterprises: A Literature Review based on Leonidou's Model. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 3(2), 105-123.
- Nazlıoğlu, Ş. (2010). *Makro İktisat Politikalarının Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri: Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkeler için bir Karşılaştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

- OECD (2004). Promoting Entrepreneurship and Innovative SMEs in a Global Economy Towards a More Responsible and Inclusive Globalisation. *2nd OECD Conference of Ministers Responsible For Small And Medium-Sized Enterprises (SMEs)*: 10.
- OECD (2018). *Structural and Demographics Business Statistics Database*. September 2018, Paris: OECD Publishing.
- Özcan, B. ve Özçelebi, O. (2013). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli mi? *Yönetim ve Ekonomi*, 20(1), 1-14.
- Pedroni, P. (2001). Fully Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels. *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels*, In: Badi H. Baltagi, Thomas B. Fomby, R. Carter Hill (Eds.), Bingley: Emerald Group Publishing.
- Phillips, P. C. ve Moon, H. R. (1999). Linear Regression Limit Theory for Nonstationary Panel Data. *Econometrica*, 67(5), 1057-1111.
- Taasim, S. I., Pinjaman, S. ve Albani, A. (2021). Does Energy Consumption and Trade Openness Contribute to Economic Growth in the East Asian Growth Area? *International Journal of Energy Economics and Policy*, 11(2), 23.
- Tatoğlu, F. Y. (2016). *Panel Veri Ekonometrisi*. 3. Basım, İstanbul: Beta Basım Yayın.
- TCMB (2020). *Ödemeler Dengesi İstatistikleri*.
- Telatar E. (2011). Türkiye'de Cari Açık Belirleyicileri ve Cari Açık-Krediler İlişkisi. *Bankacılar Dergisi*, 78, 22-34.
- Tong, H. (1983). *Threshold Models in Non-Linear Time Series Analysis*. Lecture Notes in Statistics, No.21, New York: Springer-Verlag.
- TÜİK. (2020). *KOBİ İstatistikleri Raporu (2009-2019)*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- Üçler, G. ve Kızılkaya, O. (2014). Kadın İstihdamının Boşanma ve Doğurganlık Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bölgesel Panel Veri Analizi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2/2), 28-43.
- Vergil, H. ve Ayaş, N. (2009). Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. *İktisat, İşletme ve Finans*, 24(275), 89-114.
- Wang, Q. (2015). Fixed-Effect Panel Threshold Model Using Stata. *The Stata Journal*, 15(1), 121-134.
- Yalman İ. N., Türkoğlu M. ve Yalman Y. (2015). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Dış Ticaret Politikalarının Önemi. *International Conference On Eurasian Economies. SESSION 4C: Uluslararası Ticaret II*. 461-468.

GÜRPINAR'IN, ROMAN ÜZERİNE DÜŞÜNEN TİYATROSU İSTİĞRAK-I SEHERİ'DE GERÇEKÇİLİK ARAYIŞI VE KARİKATÜRİZASYONU

Nur YILMAZTÜRK DAĞASLANI

Yüksek Lisans Öğrencisi

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı

nuryilmazturk@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4134-6190

ÖZ

Hüseyin Rahmi Gürpınar, roman türünde olduğu gibi eleştiri türünde de üretken bir yazardır. Çeşitli dergi ve gazetelere yazdığı yazılar, dilinin kıvraklığı ve akıcılığı sebebiyle oldukça ilgi çekicidir. Bunlardan biri de Menemenlizade Tahir'in *Sergüzeşt* romanının tefrika edilen bir bölümü için yazdığı *İstiğrak-ı Seherî* adlı eleştiri yazısıdır. Bu makalenin amacı, Gürpınar'ın *İstiğrak-ı Seherî* yazısı içerisindeki baskın unsurların değerlendirilmesi aracılığıyla, onun romantizme karşı realizmi savunmasındaki temel kıstasları tespit etmektir. Bu kıstasların tespiti için, Gürpınar'ın değerlendirmesinde izini sürebileceğimiz unsurlar olan gerçekçilik, orijinallik arayışı, tefrika roman, anlatıcı-yazar ayrımı, karikatürize etme ve karnaval atmosferi ele alınmıştır. Bu unsurların incelenmeye çalışıldığı bu yazının iddiası ise Gürpınar'ın orijinallik arayışını ve eleştirdiği konular için asıl yıkıcı etkiyi oluşturan karikatürize etmesini gölgeleyen unsurun, gerçekçiliğe saplantılı diyebileceğimiz şekilde bağlı kalmak olduğudur.

Anahtar kelimeler: *Gürpınar, gerçekçilik, karikatürizasyon*

GURPINAR'S REALISM SEEKING AND CARICATURE IN İSTİĞRAK-I SEHERİ, THE THEATER THINKING ON THE NOVEL

ABSTRACT

Hüseyin Rahmi Gürpınar is a productive writer in the genre of criticism as well as in the genre of novels. His articles for various magazines and newspapers are quite interesting due to the agility and fluency of his language. One of them is Menemenlizade Tahir's critique titled *İstiğrak-ı Seherî*, which he wrote for a serialized part of his novel *Sergüzeşt*. The aim of this article is to determine the basic criteria in his defense of realism against romanticism, through the evaluation of the dominant elements in Gürpınar's *İstiğrak'ı Seheri*. For this reason, realism, search for originality, serialized novel, narrator-author distinction, caricature and carnival atmosphere, which we can trace in the evaluation of Gürpınar, are discussed throughout the

discussion. The claim of the article is this: The thing that overshadows Gurpınar's search for originality and caricature is his obsession with realism.

Keywords: *Gurpınar, realism, caricature*

GİRİŞ

Türk romanı, oluşum döneminde, gerçekçi olma-olmama tartışmalarının gölgesinde şekillenmiştir. Tanzimat romancıları, kendilerinden önceki hikâyecilik geleneğini gerçekçi olmadığı iddiasıyla eleştirirler. Bu hikâyeye ve romancılar daha sonra, özellikle “hayaliyyun-hakikiyyun” tartışmaları bağlamında, gerçek dışı olmakla eleştirileceklerdir. Örneğin Namık Kemal, *Celal Mukaddimesi*'ndeki (Yetiş, 1996: 349) meşhur roman tanımlamasını yaparken *Aslı ile Kerem, Ferhat ile Şirin, Muhayyelat* gibi eserleri gerçeklikten uzak olmaları itibarıyla roman kapsamı dışında bırakır. Gerçekçiliğin dozunun arttığı ve bilimselin gerçek olarak tanımlandığı *realist-natüralist* bakış açısında ise *romantik*'ler, dolayısıyla da romantik sayılan Namık Kemal gibi romancılar gerçeklikten uzak olmaları iddiasıyla eleştirilir. Özlük, *Fantastik Roman* adlı eserinde bu konuyla alakalı olan şu bilgiyi aktarır: “Menemenlizâde Tahir Efendi, hayaliyyun-hakikiyyun tartışmalarında Beşir Fuat'ın kendisine sarf ettiği muarız sözleri hak etmediğini ispatlamak için Muhayyelat'ı örnek vererek edebiyatımızı ‘mugayır-i hakikat ve rahne-i hikmet-i edebiyat olacak kasideler, gazellerle doldurma yahut Muhayyelat-ı Aziz Efendi gibi romanlar yazma’ fikrinde bulunmadığını söyler.” (2011: 65). Görüldüğü gibi, gerçekliğe bakış açısı değişse de gerçekçi olmama iddiasıyla eleştirmenin modası devam etmiştir.

Bu, aslında doğal bir süreçtir. Dünya edebiyatına baktığımızda, ortaya çıkan edebî ürünler bağlamında olmasa da fikrîsel anlamda benzer bir gelişim çizgisini izleyebiliriz. Eco bu konuda şöyle söyler: “Her düşünme tarzı, kendini rasyonel olarak değerlendiren bir başka düşünme tarzının tarihsel modeli tarafından irrasyonel olarak görülmüştür.” (2003: 36). Ancak gerçeklik vurgusunun, zaman içerisinde şekil değiştirmekle birlikte, etkisini kaybetmeden uzun yıllar hem edebî metin hem edebî eleştiri bağlamında baskın olmasının, edebiyatı kendi geleneğinden koparma ve sürecin doğal gelişim seyrini sekteye uğratma ile sonuçlanma ihtimali vardır. Bu ihtimal, gerçekliğin, Türk edebiyatı içerisinde uzun yıllar başat vurgu olarak etkisini sürdürmesine çok yönlü bakmayı gerektirmektedir.

Gerçeğin edebî metindeki seyrini genel hatlarıyla izlemeye devam edeceğiz olursak 18. yüzyılın bilimsel gelişmeleriyle aklın ve bilimin hükümlürlüğü altında şekillenen ve edebiyata da genel anlamda bu şekilde yansıyan gerçek, 20. yüzyıldan sonra ciddi bir kırılmayla karşımıza çıkar. Her dönemin gerçeği bir önceki döneme göre bir kırılmadır aslında ama yeni gerçek, bir önceki gerçekten ne kadar uzaklaşsa ve gerçek dışı olarak tanımlansa da, bu tanımlamalar yeni gerçeğin, gerçeklik olarak tanımlanmasına engel olamamıştır. Bunun görünen en uç örneği - belki de içinde yaşanan zamanı tanımlama çabasında olduğu için- postmodern gerçekliktir. Bir yabancılaşma olarak tanımlanan bu gerçeğin yansıdığı edebî metinlerle ilgili yapılan şu şekildeki tanımlamalar elbette kaçınılmazdır: “Zamanla gerçeklikten uzaklaşıp romanı bir oyun şekline dönüştüren postmodern roman...” (Sağlık, 210: 253). Ancak “Yeni sanat, yeni bir gerçekliğin ürünüdür, yeni bir gerçeklik anlayışının estetik düzlemdeki yansımasıdır.” (Ecevit,

2016: 31) şeklindeki tanımlamalar ise bize hâlâ gerçek dışının değil gerçeğin içerisinde olduğumuzu söyler. Yani insanın gerçekle ilişkisi, gerçek dışı olanı bile gerçeklik üzerinden açıklamanın kaçınılmazlığı paradoksuyla var olmaya devam etmektedir. En nihayetinde gerçek, yüzyıllar boyunca şekil değiştirerek, kendi zıddını üretecek ama varlığını sürdürmeye devam edecektir.

Bu değişimin erken kavranması ise edebiyatta ve sanatta belki de sıçramaların daha belirgin ve kendine has olmasına sebep olacaktır. Oysa Türk edebiyatında, edebiyatçının gerçekle olan karmaşık ilişkisi, uzun yıllar, genelde tek bir bakış açısı üzerinden değerlendirmeye tabi tutulmuştur: Bu bakış açısını “gerçeği kavrayamamak” şeklinde özetleyebiliriz. Gerçeğin Türk edebiyatındaki seyrini derinlemesine incelemek bu yazının kapsamı dışındadır ancak çarpıcı olması bakımından Tanpınar’ın, Aziz Efendi’nin *Muhayyelat*’ını değerlendirirken, *Muhayyelat*’ın lüzumsuz yere ağırlaştığını ve *Binbir Gece Masalları*’na döndüğünü söylemesi ve bunu “realite terbiyesinin yokluğu”na bağlamasını zikretmekle yetineceğiz (2003: 26).

Gürpınar da “hayaliyyun-hakikiyyun” tartışmaları döneminin aktif bir yazarıdır ve oyunu her zaman realist-natüralist bir gerçeklikten yana kullanır. Yani onun gerçekçiliği, realizm-natüralizm akımlarına uygun olarak bilimsel bir gerçekçiliktir. Bununla birlikte, Gürpınar, genellikle edebiyatımızın natüralist kalemi olarak anılır. Ancak o, halkı eğitmek için yazmaktadır. Bu bağlamda da natüralizmden çok realizme yakındır. Zira realizm ile natüralizm arasındaki en belirgin fark, realizmin gerçekçi tasvirin yanında ideal olanı da vermesidir. Kantarcıoğlu, Lukacs’ın bu konudaki görüşünü şöyle aktarır: “Ona göre de, natüralizm tasvir etmekle yetinirken, gerçekçilik tarihi oluş süreci içinde gerçekle ideali birleştirmektedir.” (2009: 159). Bununla birlikte Gürpınar’ın içinde bulunduğu dönem tartışmalarında her iki akım gerçekçilik ve bilimsel olma ortak yönleriyle değerlendirilmiş olmalı ki bu akımlar çoğu zaman birbirinin yerine kullanılıyor gözükmektedir. Gürpınar da iki akım arasındaki farkı vermek gibi bir kaygı taşımaz ve bu akımları birbirinin yerine kullanır. Bu yazıda da, iki akımın farkına değinilmeksizin, Gürpınar’ın izinden gidilerek, adı geçen akımların yalnızca gerçekçi ve bilimsel olma yönleri göz önünde bulundurulmuştur.

Gerçeğin seyrinin bu kısa değerlendirmesinden sonra Gürpınar’ın İstiğrak-ı Seherî (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 229-251) adlı yazısı iki başlık altında incelenmeye çalışılacaktır.

1. Gönle Dokunmanın Yegâne Yolu Olarak Gerçekçilik

Gürpınar, Menemenlizâde Tahir Efendi’nin *Sergüzeşt* isimli romanının *Güneş* gazetesinde tefrika edilen bölümünü değerlendirme sebebini şöyle açıklar:

Bir zamanlar Beşir Fuat Nadir, Hüseyin Efendi, Besim Ömer Paşa ve kardeşi Aziz Bey Güneş adında bir dergi çıkarıyorlardı. Ne güzel ve kıymetli bir dergiydi o. Bilmem kaçınıcı sayısında Menemenlizâde Tahir Bey’le Beşir Fuat Bey arasında edebi bir tartışma açıldı. Beşir Fuat, Zola’nın izinde, ‘Realist’; Tahir Bey ise Romantik lirik bir adam. Dava büyüdü. O yazar, bu yazar. Mustafa Reşit Bey’le Beşir Fuat Bey benim de bu hususta düşüncemi sordular. Ben de söyledim. Bu düşündüklerini yaz dediler. İstiğrak-ı Seherî adıyla komedyaya diye yazdığım yazı Tercüman’da yayınlandı. İlk ünüme vesile olan bu yazıdır (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2006: 34).

Gürpınar'ın, gerçeğin ve bilimsel olanın izini adeta bir dedektif gibi sürdüğü İstiğrak-ı Seherî, bir eleştiri yazısıdır ancak kısmen tiyatro gibi tasarlanmıştır ve beş başlıktan oluşur. Başlıklar şunlardır: Komedi I Perde, Bir Sergüzeşt, Bitiş, Birinci Tablo, İkinci Tablo, Rica. Gürpınar, ilk bölümde yazısının oluşum sürecini şöyle açıklar (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 229-230): İstiğrak'ı Seherî'nin anlatıcısı, yağmurlu bir günde evde iken arkadaşı M Bey gelir ve bu yağmurlu günde yapılacak çok keyifli bir şey bulunduğunu söyler. *Sergüzeşt*'in *Güneş* gazetesinde çıkan ilgili bölümünden bahseder. Anlatıcı, başta, Menemenlizâde Tahir Efendi gibi ciddi bir adamın eserinden böyle bir komedi çıkarma fikrine karşı çıkar, böyle bir eserin neşe değil acı vereceğini söyler. M Bey ise bu fikre karşı çıkar ve bu eserin çok komik olduğunu iddia eder. Daha yazının başındaki bu iddiada, gönle dokunmak için gerçekçi olmak gerektiği, gerçekçi olamayan eserin ya da kişinin ciddiyetinin komediye dönüşeceği düşüncesini görürüz. Zaten Gürpınar'ın tüm değerlendirmesine hâkim olan da bu gerçekçi tasvir düşüncesi ve gerçekçi olmayanın karikatürize edilmesi olacaktır. Yani yazının başında, yazıya hâkim olacak iki unsurun işaretlerini de görürüz.

Bir Sergüzeşt başlığını taşıyan bölümde ise Gürpınar, ele aldığı romanın ilgili kısmını neredeyse satır satır inceler. Bitiş başlığını taşıyan bölümde, romanın bundan sonraki kısımlarının da aynı saçmalar, aynı hurafelerle dolu olduğunu söyler. Son iki kısımda ise tam bir tiyatro sahnesi kurulur ve bir roman bölümünden çıkartılan bu komedinin sahneye nasıl konulacağı bir tiyatro metnindeki gibi tarif edilir. Özellikle bu son iki kısımda *Sergüzeşt* adeta bir vodvile dönüştürülür.

Gürpınar'ın, gerçekçilik düşüncesini ve bu düşünceyi bilimsel verilerle açıklama ısrarını ilk defa, Menemenlizâde'nin, gökyüzüne bakmayı yüksek hissiliğe bağlamasını eleştirdiği kısımda görürüz (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 231-232). Gürpınar'a göre gökyüzüne gerçekleri anlamak amacıyla bakılır ve aksini iddia etmek tam bir komedidir. Böylece Gürpınar, neyi karikatürize edip komediye dönüştüreceğini de formülize etmiş olur. "Yükseklik ve hakikatin düşmanı bulunan soğuk hayali şâirler" (Tanrıkulu ve Tanrıkulu: 2001: 232) sözlerinden ise tüm romantikleri hedef aldığı anlaşılabilir. Bu ifadeler ilginçtir. Çünkü genellikle soğukluk ve duygusuzlukla itham edilen romantikler değil realistlerdir. Ama burada da yine duyguları harekete geçirmenin yolu olarak gerçekçi tasvir düşüncesini görürüz. Gürpınar'a göre gönle girmek, okurda bir duygu oluşturmak için gerçekçi olmak gerekir. Bu düşüncesini Uşaklıgil'i değerlendirdiği başka bir yazısında da görürüz. Uşaklıgil'in eserleri, ona göre, "...bizi hassas damarımızdan saran bir kudret..." tir (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2006: 53). Tabii ki onun göz yaşartıcısı etkisi de gerçekçiliğinden gelir. Bu düşüncelerin benzerini Uşaklıgil'in roman değerlendirmelerinde de görmekteyiz. O da göz yaşartıcı olmayı gerçekçiliğe bağlar. (Uşaklıgil, 2018: 80-81). Yani dönemin iki önemli realist kaleminin bu değerlendirmelerinden anlaşıldığı üzere, gerçekçilik sadece gerçekleri ortaya koymak anlamına gelmez. Etkileyici olmanın, gönle dokunmanın yolu da gerçekçi olmaktan geçer.

Gürpınar'a göre Menemenlizâde'nin benzetmeleri de bilimsel değildir. *Sergüzeşt*'te seher vaktinin ışıkları, sabaha kadar uyumamış âşığın mahur gözlerine benzetilir (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 234). Ama bu benzetmede Gürpınar'a göre uygunluk yoktur. Çünkü ona göre mahur, gözkapaklarının hafifçe kapalılığına denir; nuru, ışığı azalmış gözlere denmez

(Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 235). Burada Gürpınar'ın gözden kaçırdığı bir şey vardır: *Sergüzeşt*'te bu ışığı azalmış vakit, "mahzun" olarak tanımlanır (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 234); bu bağlamda âşığın gözü seherin mahzunluğuna benzetilmiş olmaktadır. Yani burada, Gürpınar'ın eksik bir değerlendirmesi de söz konusudur.

Gürpınar, benzetmelerini bilimsel bulmadığı böyle bir romandan komedi çıkarma isteğinin bir sebebini de şöyle açıklar:

Osmanlı şiirlerinin çoğu başka dile çevrilecek olursa, saçma sapan bir takım manalar çıkıyor. Birçokları bu manaları da bulamayarak, büsbütün manasız kalıyorlar. Acaba şairlerimizin garip hayalleri bir tiyatro sahnesi üzerinde oynanacak olsa ne şekil alacak?.. İşte ben bunu merak ettim (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 230-231).

Bir deney hissiyatı uyandıran bu istekdeki lisan-eser karşılaştırması dikkate değerdir. Şöyle ki, bir dil, başka dile çevrildiğinde komik olan kelimeleri dolayısıyla eleştirilemez. Aksine, bu durum her dilin kendi içerisinde anlam kazanan bir yapısı olduğunu gösterir ve bir yönüyle de ulusal kavramına işaret eder. Gürpınar, *Sergüzeşt* romanını başka bir edebî türe çevirerek komik bir sonuç elde edeceği kanaatindedir. Bir eser, her türlü farklı biçime çevrilmek zorunda değildir; lisan örneğinde olduğu gibi bu durum eserin gücünü ya da zayıflığını göstermez. Ancak Gürpınar'ın burada lisan ile edebî eseri karşılaştırması akla, ulusal ve onun zıddıymış gibi algılanan evrensel kavramlarını getirir. Yani Gürpınar'ın *Sergüzeşt*'te arayıp da bulamadığı, evrensellik diyebiliriz. Aslında Gürpınar bu durumu eleştirisi boyunca çeşitli vesilelerle dile getirir. Menemenlizâde Tahir'i kişisel olanı genelleştirmekle suçlar. Bu duruma çare olarak ise evrenseli yakalama formülü olarak gördüğü bilimsel tutumu önerir. Örneğin "...gece yarılarında göğün kâinatın haline bakılsın. Ne görülür? Hiç!.." (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 233) diyen Menemenlizâde Tahir'in gece gökyüzünde bir şey göremeyişini, düşünce ve bakışının kavrayışsızlığına verir. Bunun ne kadar yanlış olduğunu ispatlamak için de "*bilginlerden bir zat*" (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 233) dediği astronom Camille Flammarion'ın eserinden alıntı yapar. Bir astronomdan alıntı yapması ise bizde, Gürpınar için kıymetli olanın, gözlem yapmak için bakmak olduğu düşüncesini uyandırır. Gözleme verilen önem, ulusal-evrensel ilişkisine yapılan göndermeler ya da bilimi çare olarak sunma şeklinde özetleyebileceğimiz tüm bu tutumlar realizm-natüralizm akımlarının etkisini oldukça açık bir şekilde göstermektedir.

Bununla birlikte Gürpınar, kişisel olanı genelleştirmekle suçladığı Menemenlizâde Tahir'in yaptığı bir genellemeyi neredeyse takdir eder. *Sergüzeşt*'te, sevgiliden ayrı kalmak cinnetten beter bir hal olarak tanımlanır. Gürpınar bu durumun herkes için geçerli olabileceğini söyleyerek, bu genellemeyi, neredeyse takdir edecekken, bunu, malumun ilanı olarak görür; herkes tarafından bilinenin tekrar zikredilmesiyle alay eder (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 245). Gürpınar, şimdiye kadar, kişisel olarak bile kabul edilemez gördüğü tecrübeleri genelleştirmesi dolayısıyla eleştirdiği yazarı, şimdi de herkesin malumu olan şeyi ilan etmesiyle eleştirir. Yani Gürpınar, *Sergüzeşt*'te takdir edilecek pek de bir yan göremez.

Gürpınar, çıplak göz ile elde edilen tecrübeyi de yeterli bulmuyor gözükmektedir. Değerlendirmenin ilerleyen kısımlarında Menemenlizade Tahir'in mehtabın renginin gümüş olduğunu bilmeyişine şaşıracaktır. Bir gün önce mehtap olmadığını söyleyip bir gün sonra pencereden giren ay ışığından bahseden yazarı ise “Romanda tasvir yapmaya yalnız zevk sahibi olmak gerekmez, buna ayrıca fen hakkında bilgi sahibi olması da gereklidir.” (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 246) diyerek eleştirir. Eleştiride bilimsellik öyle bir noktaya gelir ki Gürpınar, mevsim normallerinin dışında seyreden havayı bile bilimsel olmamak yönünden eleştirecekmiş hissiyatı uyandırır.

Bununla birlikte Gürpınar'ın göz ardı ettiği bir gerçek vardır: Gökyüzünde gece bir hiç gören, astronomi bilgisi eksik Menemenlizâde değil bir roman kişisidir. *Sergüzeşt*'te ele aldığı bölümünü neredeyse satır satır inceleyen Gürpınar, eleştirilerini romana ya da roman kişisine değil roman yazarına yöneltir. Ona göre gökyüzünde bir hiç gören, sevdiği karşısında titreyen, sevdiğini tuhaf şekilde tasvir eden vs. bir roman kişisi değil Menemenlizâde Tahir Efendi'dir. Gürpınar, *Sergüzeşt* için “Tahir Efendi gibi yüksek düşünceleri kaleme alan bir şairin romanı” (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 231) diyerek yazarı değil eseri eleştireceği vehmine kapılmamıza yol açar ama genel tutumu öyle olmaz. Bunu, özellikle Menemenlizâde'ye hitap ettiği şu kısımda net olarak görürüz: “Gelelim yine Menemenlizâde'ye: Tahir Beyefendi hayırlı ihtarına dikkat buyurunuz da (Paratöneri) ihmal etmeyiniz kardeşim.” (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 241).

Gürpınar, roman kişisini roman yazarıyla bir tuttuğu bu noktada realizm-natüralizm akımlarının düştüğü yanılgıya düşer. Bu yanılgının temelinde, hayatın bir laboratuvar ortamı gibi algılanması yatmaktadır. Gürpınar, roman kişisini, gerçek hayatta var olan bir kişi gibi değerlendirir. Bu değerlendirmeye roman yazarıyla anlatıcısını bir tutma eklenince, roman kişisinin gerçekliği bir adım ileri taşınır ve roman kişisi gerçekten yaşayan birine dönüşür. Bu fikre, yukarıda zikrettiğimiz, kişilerin hareketlerini düzenleyen mekanizmaların bir makine gibi belirli kurallara bağlı işlediği varsayımı eşlik edince, romanda, kendi başına, birbirinden bağımsız gibi görülen olayların, tam da bu özelliklerinden dolayı oluşturdukları üçüncü anlam gözden kaçır. Söz gelimi, bir romanda, tutarsız davranışlar sergileyen bir roman kişisinin, tutarsız bir kişiliğinin olduğu ima ediliyor olabilir. Ancak değerlendirme, yazarın, insana dair gözlem yeteneğinin olmadığı yorumuyla sınırlı tutulursa, birbiriyle çelişkili iki davranış ya da olayın meydana getirdiği bu üçüncü anlam gözden kaçacaktır. Yapay laboratuvar ortamında dahi çoğu zaman kestirilemez olan sonuçlar, insan davranışları söz konusu olduğunda kolayca kestirilebilir olmaktan oldukça uzaktır. Yani yetiştiği ortamı, aldığı eğitimi analiz ederek insanın davranışlarının ya da yapacağı seçimlerin kolayca yordanabileceği düşüncesi bir vehimden ibarettir. Kraldan çok kralcı olmak gibi, hayatın sahip olduğundan daha kuralcı olarak hayatın aynası olmaya çalışmak ise sonuç itibarıyla gerçekten uzaklaşmak anlamına gelecektir. Bu, Eagleton'ın “*miyop ampirizm*” (2017: 38) ifadesiyle dikkat çektiği duruma benzemektedir. Bununla birlikte Gürpınar, zaten romanın tamamını ele almaz, onun niyeti romanı değerlendirmek değil, romanın ele aldığı kısımdan hareketle bir parodi çıkartmaktır.

Roman yazarının, anlatıcıyla bir tutulması konusunda Eco, şöyle söyler: “Birinci tekil şahıs ağzından yazılan kitaplar, saf okuru, ben diyen kişinin yazar olduğuna inanmaya yönelir.”

(1995: 20). *Sergüzeşt* birinci tekil şahıs ağzından yazılmış olsa da Gürpınar'ı Eco'nun bahsettiği saf okur saymak zordur. Bu sebeple Gürpınar'ın, bilinçli bir seçim yaptığı sonucuna varabiliriz. Onun gayesi ele aldığı romanı eleştirmek değildir. O, eleştirilerini doğrudan Menemenlizâde'ye, hatta Menemenlizâde'yi de aşarak, onu dâhil ettiği zümreye yönelir. Bu zümre, Gürpınar'ın yukarıda zikrettiğimiz “Yükseklik ve hakikatin düşmanı soğuk ve hayali şairler...” (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 232) ifadesinde de görüleceği gibi romantiklerdir. *Sergüzeşt*, Gürpınar'ın romantizmi eleştirmesi, romantizme karşı realizmi savunması için bir araçtır. Gürpınar aslında gökyüzüne feyzalmak için bakan romantik ile gökyüzüne astronomi bilgisiyle bakan realisti karşılaştırır. Hatta ona göre manasız olan bu gökyüzüne bakışı eleştirmede bir adım ileri gider ve romantikler için “...su içerken başını yukarı kaldırıp gökyüzüne bakan horoz...” (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 232) benzetmesini kullanır. Bu noktada, gerçeğin değişmez olduğuna inancın ve bilimsel veriye imanın derecesi fark edilebilir.

Tüm bunlarla birlikte göz ardı edemeyeceğimiz bir gerçek de Gürpınar'ın, romanda orijinallik arayışındır. Basmakalıp ifadeler ve emek verilmemiş sanatkârlık onun eleştiri oklarından kurtulamaz. Bu konuda haklıdır da ama sorun şuradadır ki çözüm olarak gerçekçilik ve bilimselliği sunar. Kullanılmaktan eskimiş ifadelerden rahatsızlık duyan Gürpınar'ın, eleştiri boyunca bu iki unsura saplanıp kalması orijinallik arayışını gölgede bırakır. Orijinallik arayan yazar kendisini realizm-natüralizm kışkacına soktuğu noktada bir çelişki ile karşı karşıya kalır. Bu çelişkiyi somutlaştırmak için, Gürpınar'ın farklı yazılarında dile getirdiği bazı fikirlere değinmek yerinde olacaktır.

16 Mart 1920 tarihinde *İkdam* gazetesinde yayınlanan “Tenkit” başlıklı yazısında şöyle der: “Pek düzgün şeyler de yavan oluyor... Eskimiş kurallardan silkinen, şahlanan, sağından solundan özgürlük arayan yetenekli, tatlı yaramaz kalemleri severim...” (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 1998: 265-266). 1939'da Naci Sadullah ile yaptığı söyleşide ise şu ifadeleri kullanır: “Roman okuyamıyorum çünkü başlar başlamaz, işin nereye varacağını kestiriyorum: Bu da hilesi bilinen bir hokkabazlığı seyretmek gibi tatsız bir şey oluyor.” (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2006: 107). Bu ifadelerde, Gürpınar'ın, sınırları aşma ve kalemini özgürce oynatma konusuna verdiği önem açıkça görülmektedir. Ayrıca, birçok yazısında ya da söyleşisinde Servetifünun topluluğuna dâhil olmayışını özgür olma isteğiyle açıklar.¹ Ancak edebî olana bakış açısındaki bu özgürlük ve sınır tanımazlık, eser değerlendirmesine damgasını vuran gerçekçilik ve bilimsellik isteği ile çelişir. Romanda tahmin edilemeyen sonların, bilimin ışığında birçok şeyin kestirilebilir olduğu düşüncesiyle yakalanması zordur. Gerçekçi olma iddiasında olan bir romandan, bazı bilimsel verilere sadık kalması beklenebilir ancak bahsi geçen gerçekçilik her

¹Hüseyin Rahmi Gürpınar, bu konudaki görüşünü birçok yazısında belirtmiştir. Bunlardan birinde şöyle der: “Tevfik Fikret'le komşuyduk. Sokakta selamlaşırız. O Servet-i Fünun'u yönetiyordu. Bir gün bana Siyret Bey'le haber göndermiş: ‘Niçin bizimle çalışmıyor?’ demiş. Aralarında Hüseyin Cahit, Ahmet Şuayip, Halit Ziya vardı. Onların arasına girmek bir sorundu. Bir kanun içine girmek demektir. Hâlbuki ben daima bağımsız ve özgür olmak isterdim.” (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2006: 57).

zaman etkileyciliğe ya da orijinalliğe giden yol değildir. Hatta bazen tam tersi bile iddia edilebilir.

Gürpınar, orijinal olacağım diye her şeyi mübah görmeye de karşıdır. Bu konuda şöyle der:

Bu deliliğin kanları, dimağları bozan kırk bir derecelik humması şu kelimededir: (orijinal) olmak ve orijinal olmak birbirine benzememek demektir. Dünya ediplerinden, şairlerinden her biri tünelerinden başka başka makamlarda öterlerse tezat, tenafür ve ahenksizlik ile kopacak curcunayı tasavvur ediyor musunuz? Bu konserde flütü tersinden üfleyenler, kemanı bekçi sopasıyla çalanlar, piyanoyu ayak parmaklarıyla kurcalayanlar, hallaç yayını viyolonsel yapanlar hâsılı sanatı karnavala çevirenler alkışlanacak. Kim akıl ve şuur hududunun öte tarafına çıkabilirse, kim zekâsının okuyla maverayı delebilsen, kim eski tegaddi usulüdür diye ağzını bırakıp burnundan yemeğe başlarsa, kim saçmanın ekstrasıyla konuşup yazarsa yeni sanatın harika tipini yaratmış olacak (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 1998: 279).

Bu cümleler 1924'te İkdam gazetesinde yayımlanan biz yazısına aittir. Bu ifadelerdeki *karnaval* tanımlaması olumsuz anlamda kullanılmış olsa da oldukça dikkat çekicidir. Mihail Bahtin 1940'ta tamamladığı doktora tezinde, romanı, karnaval kavramıyla ilişkilendirecek ve roman değerlendirmelerine damgasını vuran karnaval kavramını edebiyat dünyasına kazandıracaktır.² Gürpınar'ın, romanla ilgili oldukça isabetli olan bu değerlendirmesi, onun keskin değerlendirme gücünü göstermektedir ancak kalıplarla düşünme, romanı var olduğu şekliyle görme ve ortaya koyma potansiyeli taşıyan bu değerlendirmeyi, romanın nasıl olmaması gerektiği hakkında söyleme dönüştürmüş ve tespit, yerini, olumsuz tenkide bırakmıştır. Oysa Gürpınar, edebî ya da eleştirel yazılarında gücünü bu karnavallıktan ve onun sağladığı şenlikten alır. Yazılarında karnavallıktan güç alan Gürpınar'ın bu karnavallığı eleştirmesi de bize yazarla eseri arasında hiç de doğrusal olmayan bir ilişki olduğu ve ikisinin ayrı değerlendirilmesi gerektiği gerçeğini gösterir. Bununla birlikte, her ne kadar bir şeyin kıskacından çıkıp başka bir şeyin kıskacına giriyor gibi görünse de Gürpınar'ın –ve diğer realistlerin- eleştirilerinin, döneminde, roman geleneğinde bir kırılma yarattığı gerçeği göz ardı edilemez. Ayrıca, bu yazının kapsamı dışında olsa da, Gürpınar gibi eleştirel romancıların, romanlarında, sınırları zorladıkları da unutulmamalıdır. Mihail Bahtin, geçmişte romana getirilmiş çeşitli tanımlamalardan bahsederken bu tanımlamaların, bir tür olarak romanın canlı evriminin ayrılmaz bir parçası olduğunu söyler (2017: 163). Bahtin'in bu görüşü doğrultusunda, Türk edebiyatında, realist bakış açısıyla romana getirilen eleştirilerin, tüm olumlu ve olumsuz yönleriyle, roman gelişiminin ayrılmaz parçası olduğu söylenebilir. Bu tutum, türlerin gelişiminin hatta daha geniş perspektiften bakılırsa hayatın işleyişinin doğal bir parçasıdır denilebilir.

Sergüzeşt'ten alıntılanmış ve Gürpınar'ı özellikle kızdıran bir bölüm vardır. Ona “Yuha!” (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 246) çektiren bu bölüm şöyledir: “Ruhu en ziyade işgal eden gözdür. Göz kapandıkça zihin harici âlem ile ilişkisini keser. Yalnız kendi sakladıkları ile meşgul

²Sibel İrzık'ın yazdığı önsöz için bkz. (Bahtin, 2017: 24)

olur. Bu zaman ruhun rahat edeceği zamandır. Ağlar, güler, üzülür. Bu sebeptendir ki şairler şiir söylemek için böyle zamanı seçerler.” (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 246). Bu kızgınlığın sebebi muhtemelen, romancılığını bilim dışı saydığı Menemenlizâde'nin ruh ve beden mevzularında böyle rahat konuşmasıdır. Gürpınar'a göre bunlar bilimsel konulardır. Gürpınar, şairin saçmalamayı ruha kadar sürdürdüğünü söyler ve onu Beşir Fuat'ın hışmına havale eder. Çünkü ruh mevzuları psikolojiye ait mevzulardır ve ancak uzmanı tarafından doğru olarak değerlendirilebilir. Bu noktada bir eleştiriyi de *Güneş* gazetesinin sahibi Beşir Fuat'a yapar. Böyle bir fen adamının bu saçmaları yayınlamasına hayret eder. *Güneş* gazetesinin batışını da bu tarz yayınlarına bağlar (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 247).

Gürpınar'ın, bu tarz eserlerin gazetenin kapatılmasına sebep olduğunu söylemesi, romanın durağanlığını kendi içerisinde eleştirmekten çok, bu durağanlık sebebiyle, okurun nabzını tutamamasını eleştirdiği izlenimini uyandırmaktadır. Dolayısıyla eleştirilen de *tefrika* edilmeye uygun olmadığı halde bu romanın tefrika edilmesidir. Tefrika roman ise kendi içerisinde değerlendirilmesi gereken özelliklere sahiptir. Bu noktada, romanın doğal gelişiminin kilometre taşı olarak görülen tefrika eser meselesini kısaca ele almak gerekmektedir.

Eco'nun, televizyonu ele aldığı yazısında canlı çekimlerle ilgili yaptığı şu değerlendirme, tefrika romanlar hakkında konuşmak için bir imkan sunmaktadır: “Demek ki, burada öykünün açılması yarı yarıya bir sanat etkisi ise, bir yanı sıra da doğal bir olgudur. Sonuç, kendiliğindenlik ile becerinin (artifice) garip bir karışımı olacaktır; burada beceriklilik kendiliğindenliği belirleyip seçecektir; buna karşılık, kendiliğindenlik de yapaylığa hem düşünülüp tasarlanması ve hem de gerçekleştirilmesi bakımından yol gösterecektir.” (1992: 148). Tefrika romanların belirli periyotlarla sunuluyor oluşu, iki kapak arasında sınırları çizilmeden okuyucuyla buluşan bir yapıyla karşı karşıya kalındığı anlamına gelir. Yani Eco'nun ifade ettiği “kendiliğindenliği” oluşturan, burada, tefrika edilme sürecinin bizatihi kendisidir. Ama bu doğal süreci yöneten ve sonucu etkileyen de yine Eco'nun ifadesiyle “beceri” olacaktır. Yani, tefrika romanı yöneten sadece sürecin gereklilikleri değildir. Bu gerekliliklerin zorlayıcılığına rağmen, ortaya başarılı bir eser çıkması hususunda yazarın becerisi de iş başında olacaktır. Hatta bu durum sırf o metni başarılı kılmakla kalmayıp durumu farklı bir açıdan görmeyi ve değerlendirmeyi zorunlu kılacağından yeni tarzları ortaya çıkartma potansiyeline sahip olacaktır.

Bu noktada okurun metinle aşırı bir bağ kurma durumunu da değerlendirmeye dâhil etmemiz gerekir. Tefrika durumunda, okurun, yapıyla özdeşleşme yoğunluğu daha fazla olacaktır. Çünkü tefrika edilen bir romanda okurun metinle hemhal olma süresi, iki kapak arasında sınırları çizildikten sonra okuyucuyla buluşan bir romana göre daha uzundur. Gazetenin tüm unsurları, tefrika romanı belirli oranda yönlendirir. Ancak satışa doğrudan etki ettiği için okur beğenisi bu unsurların belki de en önemlisidir ve okur, sürece, yapıyla en üst düzeyde özdeşleşmiş olarak dâhil olur. Tüm bu hususları değerlendirdiğimizde karşımıza çıkan ilk şey zorunlu olarak “sürükleyicilik” olacaktır. Mackay bu konuda şöyle söyler: “Tefrika halinde basım aynı zamanda, on dokuzuncu yüzyıl edebiyatının sayfa çevirten merak uyandırma özelliğini açıklamaktadır; okuru bir sonraki kısım için geri gelmeye teşvik eden kurmaca şaşırtmalarıyla bunu yaratır.” (2018: 141). Yani tefrika roman geleneği, merak unsurunun ve sürükleyiciliğin

en üst düzeyde olmasını gerekli kılar. Bu durumda zaten *Sergüzeşt* romanı bu durağan yapısıyla, tefrika edilmeye pek uygun değildir. Yani *Sergüzeşt*'in, gazetenin tirajına zarar vermesi ya da kendi tefrika sürecinin yarıda kesilmesi, onun, inandırıcılıktan değil sürükleyicilikten uzak olmasıyla ilgili olur.

Tefrika edilme bahsini kapatmadan önce değinilmesi gereken diğer bir konu ise, Gürpınar'ın bu eleştiri yazısının da bir gazetede yayınlanacak olmasıdır. Bu durumda medya unsurlarının, romancıyı etkilediği gibi eleştirmeni de etkilemesi muhtemeldir. Gürpınar ele aldığı romanı eleştirirken tıpkı bir romancı gibi, okura göstermek istediği şeye dair bir seçim yapar. Gürpınar'ın arzusu bu romandan bir komedi çıkartmaktır. Bu sebeple ele aldığı romana, bir komediye malzeme olabilmesi gözüyle bakar. Yani Gürpınar'ın seçimi, yazısını, gerçek bir komediye dönüşürken gerçek bir eleştiriden uzaklaştırır. Komediye dönüştürmenin en iyi yolu ise aslında natüralizm ya da realizme değil pratik ve hızlı hayata aykırı her unsuru karikatürize etmektir. Bunu yaparken akıcı, kıvrak ve alaycı bir dil kullanır. Ele aldığı eseri eğlendirici diyerek aşağılar ama kendisi de ortaya eğlendirici bir eser koyar. Gürpınar'ı bu paradokstan zihinsel olarak kurtaran ise muhtemelen kendi eserinin başarılı olduğunu düşünmesidir. Yani Gürpınar iğneleyici, alaya alan, küçük düşüren bir metin kaleme alır ve bunda da gayet başarılıdır. Oysa *Sergüzeşt*, ciddi olma iddiasındayken gülünç duruma düşmüştür. Gülünç duruma düşmesi ise gerçek dışı olmasından kaynaklanır. Yani güldürmekle gülünç duruma düşmek arasındaki fark iki eser arasındaki fark olarak karşımıza çıkar ve Gürpınar'ın parodisinin yolunu açar. Onun parodisine damgasını vuran ise karikatürize etmedir.

2. Gerçek Dışının Karikatürü

Mizahın hem yapıcı hem yıkıcı gücüne dikkat çeken Bahtin, ortaçağın mizah kültürünün hazırladığı biçimler için şöyle der: “Yerleşik iktidar ve resmi kültürü alaşağı edip yenilediler.” (2017: 113). Gürpınar da İstiğrak-ı Seherî isimli yazısında mizahın unsurlarını romantiğin iktidarını sarsmak için kullanır. En fazla kullandığı yöntem ise karikatürize etmedir. Gürpınar, *Sergüzeşt*'te gerçek dışı bulduğu neredeyse her unsuru karikatürize eder. Zaten niyetini en başta ifade etmiştir: *Sergüzeşt*'ten bir komedi çıkarmak (Tanrıku ve Tanrıku, 2001: 230). O, romantik edebiyatın temsilcisi olarak gördüğü *Sergüzeşt*'i, ciddi bir eleştiri yazısıyla değerlendirmeyi; komikleştirme ya da karikatürize etmenin otoriteyi sarsmaktaki gücünün belli ki farkındadır. Parla'nın ifadesiyle mizahın “bozguncu alaycılık” (2018: 59) işlevinden faydalanır. Ancak bu iktidarı sarsma sürecinin tümünde, aklın hâkimiyetini işe koşma ve her şeyi akılcılıkla açıklama sebebiyle yeni bir iktidar kurmuş olur: Bu, Gürpınar'ın son derece ustalıklı kullandığı hatta gelişimine katkı sağladı yöntem kullanılarak sarsılacak olan akılcılığın iktidarındır.

Bergson, *Gülme* isimli kitabında karikatür sanatının, hayatın içerisinde var olan ve kimi zaman duyumsanmayacak kadar belirsiz bulunan çarpıklığın yakalanıp herkesin görebileceği hale getirilmesi olduğundan bahseder ve bu boyutlarla oynamanın bir çarpıtma olduğunu söyler (2014: 19-20). Gerçek bir görüntüyü çarpıtmak onu bir anlamda alışılmış gerçeklikten uzaklaştırmak anlamına gelir. Duyguların şiirsel ifadelerini çarpıtmak içinse, bu şiirsel ifadeleri salt gerçekliğe dönüştürmek iyi bir yöntemdir. Şiirsel olan, alışılmış gerçekliğe yaklaştıkça şiirsel gerçekten uzaklaşacağı için komik olacaktır. Şöyle ki: *Sergüzeşt* anlatıcısı, sevdiği kızın

duygularını anladığı an için "...gözüme bir dürbün tutulmuş sandım." (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 243) ifadelerini kullanır. Gürpınar ise, bu durumu tam olarak karikatürleştirir ve anlatıcısı, sahnede, gerçekten sevdiğinin gönlüne dürbün tutup hislerini tek tek söyler şekilde tasvir eder (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 249).

Tabii ki bu yaklaştırma sırasında boyutlarla oynama ya da duygusal durumların davranıştaki yansımalarını delilik şeklinde gösterecek tarzda bir tekrardan faydalanma söz konusudur. Şöyle ki: Gürpınar, sahneye taşıdığı *Sergüzeşt*'in âşık anlatıcısını, sahnede, mehtap saçlı, şafak yüzlü korkunç sevdiğiyle karşılaştırır ve âşık anlatıcısının bundan sonraki halleri tam bir cinnet anı gibi çizilir. Bu da süreci tersten işleterek de olsa karikatürize etmek anlamına gelir. Sonuç itibarıyla de komiğe hatta komiğin en yıkıcı diyebileceğimiz türü olan karikatüre ulaşılır.

Gürpınar bunu yaparken bir de sanki ele aldığı metin doğal bir komikliğe sahipmiş gibi davranmaktadır. Böylelikle, ele aldığı metinde zaten var olan komediye sadece açığa çıkardığı izlenimini uyandırır ve iki kazancı birden elde eder: Birincisi, daha başlarken söylediği, bu tarz eserlerin artık komik olduğu düşüncesini açık bir şekilde ortaya koymak; ikincisi ise doğallığa yaklaştığı ölçüde komiğin etkisini artırmaktır. Böyle ustalıklarla inşa ettiği eleştirisini gölgeleyen şey ise yukarıda da söylediğimiz gibi gerçeği ve bilimsel olanı neredeyse saplantılı şekilde çözüm olarak önermesidir. Çünkü komiğin esnekliği böyle bir katılığı kaldırmaz. Zupancic, *Komedi: Sonsuzluğun Fiziği* adlı eserinde, Bergson'un gülme ile ilgili felsefesinden bahsederken şöyle söyler: "Nitekim komik olan, daima hayatın, canlılığın pürüzsüz akışına bir duraklamayı ima eder; katılık ve otomatizmin esneklik ve itkiye galebe çalmasıdır..." (2011: 109). Bu galebe çalışı içerisinde buldurması bakımından Gürpınar'ın eleştirisi potansiyel bir karikatür olma yoluna girer ancak yukarıda bahsedilen katı tutum, *Sergüzeşt*'e yazılan bu eleştirinin doğal olarak akmadığı, zaten baştan belli olan bir yargı etrafında şekillendiği hissiyatını uyandırır. Gürpınar niyetini baştan beri gizlememiş olsa da, onun bu taraflı tutumu, akışta bir kesinti oluşturarak yazının gücünü zayıflatır.

Gürpınar, değerlendirmesinin belkemiğini oluşturan karikatürize etmeyi, zaman zaman kendi yazdığı beyitlerle destekler. Yer yer Karagöz-Hacivat diyaloglarını andıran bu beyitler, Gürpınar'ın, ele aldığı esere ve yazara en büyük darbesi olarak yorumlanabilir. Şöyle ki, Gürpınar, Menemenlizâde'yi romancı saymaz, ona şair diye hitap eder. Romancılığını beğenmediği yazarın, şairliğini takdir ediyor gözükmektedir ancak yazdığı komik beyitlerle, *Sergüzeşt* tarzı eserlerin otoritesini sarsarken "şair" Menemenlizâde Tahir'in de otoritesini sarsar. Örneğin Menemenlizâde'nin sözlerinin gerçeğe uygun olmadığını anlatmak için şöyle bir beyit söyler: "Ger seçmezse eşyayı gözlerin / İşte böyle saçma olur sözlerin." (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 237). Böylelikle Gürpınar, romancılığıyla ilgi değerlendirme yaparken dahi şair diye hitap ettiği Menemenlizâde'nin şairliğini de ince bir dokunuşla alaya alır.

Gürpınar, *Sergüzeşt*'i karikatürize etmeye şöyle başlamıştır: "O halde Menemenlizâde'nin bir bakışta aklını alan güzel kızın güzelliği şöyle: Ak saçlı, kırmızı yüzlü, doksanlık bir bakireye benzemesi lazım." (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 235). Bu sözler, Namık Kemal'in divan

edebiyatı değerlendirmesini anımsatır.³ Ancak Gürpınar, bu karikatürize edişi düz yazı formatında yapmayı yeterli bulmaz ki bunu, bir de kendi söylediği bir beyitle destekler: “Saçların ak çehre kırmızı / Cadu musun ey şâirin kızı?” (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 236).

Divan edebiyatında sevgilinin cadıya benzetilmesine sıkça rastlanmaktadır. Ancak divan edebiyatından farklı olarak buradaki cadı, güzelliğinin sihriyle büyümez. Ak saçları ve kırmızı yüzüyle masallardaki çirkin cadıları hatırlatır. Yani burada *Sergüzeşt* yazarının otoritesi sarsılmaya devam ederken bir hedefin de divan geleneği olduğu söylenebilir. Gürpınar'ın, Bahtin'in hem neşeli hem yok edici olması yönüyle zıt değerli diye tanımladığı gülmenin gücünden (2017: 174) faydalanarak, çok daha köklü bir geleneği hedef alması gayet olasıdır. Gürpınar, divan edebiyatında klişeleşmiş ve usandıran benzetmelerin roman türüne taşınmasından belli ki rahatsızdır. Bunu zaten, Tahir Efendi'nin, *Sergüzeşt*'te, sürekli mehtaptan, şafaktan, seherden söz ettiğini söylediği kısımda, Şeyh Vasfi'nin bir şiirinde doksan dokuz tane ehl-i dil ifadesi sayan bir latifecinin örneğini vererek belli eder (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 240-241). Böylelikle söylediği beyitler üçüncü bir işlevi daha yerine getirmiş olur: divan edebiyatı eleştirisi.

Divan edebiyatını eleştiren Gürpınar, divan edebiyatının hakkını veremeyenleri daha da sert eleştirir. Gürpınar'ın, gülmenin tüm unsurlarıyla otoritesini sarsıp, kendisiyle aynı konuma getirdiği “yüksek edebiyat”a karşı sesinin tonu eleştirisinin sonuna doğru değişmiştir: “Ey henüz dört kere dördün ne ettiğini bilmeyip de aruzun vezinle içinde boğulmaya çalışan genç şairler! Şairlik üç dört (failatun)u bir sıraya dizmek değildir. Bu hakikati size anlatmak deveye hendek atlatmayla da asla kıyas edilemez. Çünkü çok develer hendek atlar da siz yine o cehalet çukurundan çıkamazsınız.” (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 246).

Romantiğin otoritesini sarmanın hizmetine sunduğu tüm yöntemler ve üslup değişikliklerinin haricinde, Gürpınar'ın, *Sergüzeşt*'i eleştirmek için başvurduğu yollardan ikisi oldukça dikkat çekicidir: Bunlardan birincisi, *Sergüzeşt*'teki sevgiliyi Beyoğlu'ndaki alüftelere benzettiği kısımdır. *Sergüzeşt*'teki âşığın, sevdiği kızın basit bir el sallamasına yüklediği anlamın garipliğini göstermek için, bu el sallayışta bir ismet görmeyi Beyoğlu'daki alüftelerde ismet aramaya benzetir. Bu benzetme başlı başına gariptir ancak Gürpınar'ın, burada, kendi düşüncesinin hilafına davranıyor görünmesi benzetmeyi daha da ilginç kılar. Çünkü Gürpınar, romanlarında, kadın konularını sıklıkla ele alır ve Moran'a göre “Toplumdaki yasaların, törelerin, ahlak anlayışının, özellikle kadınlar aleyhine işlediğini göstermek ister.” (2018: 122). Ancak Gürpınar, Menemenlizâde'nin, hayat pratiklerini yanlış anladığını ispatlama fikrine

³Bilindiği gibi Namık Kemal, divan edebiyatını şu şekilde değerlendirir: “Divânlarımızdan biri mütâla'a olunurken insan; muhtevî olduğu hayâlâtı zihninde tecessüm ettirse etrafını maden elli, deniz gönüllü, ayağını Zuhal'in tepesine basmış, hançerini Merih'in göğsüne saplamış Memduhlar, feleği tersine çevirmiş de kadeh diye önüne koymuş; cehennemi alevlendirmiş de dağ diye göğsüne yapıştırmış; bağırdıkça arş-ı a'lâ sarsılır; ağladıkça dünya kan tufanlarına gark olur âşıklar, boyu serviden uzun, beli kıldan ince, ağzı zerreden ufak, kılıç kaşlı, kargı kirpikli, geyik gözlü, yılan saçlı ma'sûkalarla mâl-â-mâl göreceğinden kendini devler, gulyâbaniler âleminde zanneder.” (Yetiş, 1996: 345).

öylesine saplanmıştı ki, kendisi de diğer uca kayar. Anlatıcı da eleştirmen de küçük bir hareketten büyük bir sonuç çıkarmanın yanlışına düşerler ama burada anlatıcının düştüğü yanlış daha makul karşılanabilir çünkü o bir roman kişisidir. Böyle hissetmemeli diye bir savunma getirilemez. Bununla birlikte Gürpınar'ın anlam çıkarışı, ahlaki gönderme de yaptığı için ileri gidilmiş görünmektedir. Toplumun kabullerini çoğu yerde eleştiren Gürpınar, bir romantığın itibarını sarsmak adına, kadınları töhmet altında bırakan bir yorum yapmaktan çekinmez.

Gürpınar'ın bu kendi hilafına olan tutumunu, ikinci olarak, *Sergüzeşt*'in gerçekliğe aykırılığını göstermek için halk edebiyatı türlerini kullanmasında görürüz. Örneğin, Gürpınar, bir bakışta âşık olmayı gerçekçi bulmadığı için *Sergüzeşt*'i, *Kerem ile Aslı* hikâyesine benzetir. Yine *Sergüzeşt*'in âşık anlatıcısının bir taraftan kaçmak bir taraftan sevgilisine kavuşmak hissiyatı içinde oluşunu garip bulur. Ona şöyle hitap eder: “(Pompei)’de değiliz âşık! Burada kadınlara naz erkeklere niyaz âdettir. Yoksa romanımızın bu parçası da (Yusuf-Züleyha) hikâyesinden mi alınmıştır.” (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 238). Halk edebiyatı türlerine yapılan benzetmelerden en ilginç ise *Sergüzeşt*'teki âşığın (Gürpınar'ın ifadesiyle şairin) gönlünün Karagöz oynatıcısı Hayalî'ye benzetilmesidir (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2001: 247). Çünkü Gürpınar, bir söyleşisinde, kendisinden romanlarını tefrika ederken öz Türkçeleştirmek isteğinde bulunan gazeteye şu cevabı verdiğini söyler: “... rica ederim benim ‘Karagöz’lerime frak giydirmeyin!” (Tanrıkulu ve Tanrıkulu, 2006: 106). Yani İstiğrak-ı Seherî’de olumsuz bir benzetmenin unsuru olarak kullanılan Karagöz, belli ki Gürpınar'ın gözünde o kadar olumsuz bir anlama sahip değildir. Hem kadın meselesi hem de Halk Edebiyatı benzetmesi ile ilgili örnekler bize dönem tartışmalarında romantizme karşı realizmi savunmanın, realist yazarlar için ne anlama geldiğini özetler mahiyettedir.

SONUÇ

Bu yazıda, Gürpınar'ın bir roman değerlendirmesi olan İstiğrak-ı Seherî adlı yazısı, öne çıkan bazı kavramlar eşliğinde değerlendirilmiştir. Bu kavramlardan, bu yazının odak noktasını oluşturan ve ayrı başlıklar halinde ele alınan iki tanesi gerçekçilik ve karikatürize etmedir. Bu yazıdaki diğer tartışmalar da bu iki kavram etrafında şekillenmiştir.

Gerçekçilik kavramının, İstiğrak-ı Seherî bağlamında değerlendirmesine geçmeden önce, gerçeğin, Türk edebiyatındaki kısa seyrine değinilmiş ve ardından bu kavram, Gürpınar'ın roman incelemesindeki bakış açısını belirlemesi bağlamında ele alınmıştır. Buna göre:

Değerlendirme yöntemlerinden biri olabilecek gerçekliğin tek değerlendirme yöntemi olarak belirlenmesi, roman gibi çok yönlü bir türü incelemede, bakış açısını daraltmıştır. Aynı düşüncenin bir uzantısı olarak roman anlatıcısıyla yazarının aynıymış gibi değerlendirilmesi kurgusal olan roman kişisine gerçek bir kişiymiş gibi bakmayı bir adım ileri taşımış ve roman kişisini gerçek bir kişiye dönüştürmüştür. Bu dönüşme, realizm-natüralizm akımlarında da dikkat çeken, kişilerin davranışlarının oldukça öngörülebilir olduğu varsayımıyla birleştiğinde ise yine çok yönlü bir türün malzemesi olan insanın ve bu türe kattığı çok yönlülüğün tam olarak değerlendirilememesiyle sonuçlanmıştır.

Gürpınar'ın orijinallik arayışının da gerçeklik vurgusunun gölgesinde kaldığı ve tek bir kavram ışığında orijinalin yakalanamayacağı ortaya konmaya çalışılmıştır. Sürükleyicilik ve

etkileycilikle bağlantılı olarak tefrika roman ele alınmış, tefrika romanın gerekliliklerinin, iki kapak arasında tamamlanmış olarak okur karşısına çıkan romanın gereklilikleriyle aynı olmayabileceği ifade edilmiştir.

Gürpınar'ın, *Sergüzeşt*'in gerçeklikten uzak olduğunu ortaya koymak için kullandığı bir yöntem olarak karikatürize etme ikinci başlık olarak ele alınmıştır. Buna göre:

Komedinin ve komedi unsurlardan özellikle karikatürize etmenin, ciddi türlerin otoritesini sarsmadaki rolü dikkat çekicidir. Gürpınar'ın, *Sergüzeşt*'i karikatürize ederken beyitlerden destek alması, beyitlere divan edebiyatı ve bahsi geçen romancının şairliğinin de eleştirisi işlevini yüklediğinden, eleştirisinin gücünü arttırmıştır.

Sonuç olarak, Gürpınar'ın değerlendirmesini, kendi niyeti doğrultusunda güçlü kılan, gülmenin unsurlarından faydalanması ve bu unsurlardan karikatürize etmeyi oldukça başarılı şekilde kullanmasıdır. Üslup olarak değerlendirebileceğimiz karikatürize etmenin gücünü zayıflatan ise gerçekçiliğin değerlendirmede neredeyse tek kıstas olarak belirlenmesidir. Yani çok yönlü bir bakış açısı gerektiren bu üslup, eleştirisinin içeriğinin sadece gerçeklik arayışına indirgenmesinden olumsuz etkilenmiştir. Bununla birlikte, romanın doğal seyri sayabileceğimiz uçlardaki değerlendirmelerin romanı geliştirip onun organik yapısını oluşturan süreçler olduğu unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Bahtin, M. (2017). *Karnavalın Romanı - Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*. Cem Soydemir (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Bergson, H. (2014). *Gülme - Gülüncün Anlamı Üzerine Deneme*. Devrim Çetinkasap (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Eagleton, T. (2017). *Edebiyat Kuramı – Giriş*. Tuncay Birkan (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Ecevit, Y. (2016). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim.
- Eco, U. (1992). *Açık Yapıt*. Yakup Şahan (Çev.). İstanbul: Kabalıcı.
- Eco, U. (1995). *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*. Kemal Atakay (Çev.). İstanbul: Can.
- Eco, U. (2003). *Yorum ve Aşırı Yorum*. Kemal Atakay (Çev.). İstanbul: Can.
- Kantarcıoğlu, S. (2009). *Edebiyat Akımları-Platondan Derrida'ya*. İstanbul: Paradigma.
- MacKay, M. (2018). *Roman Nedir?*. Fazilet Akdoğan Özdemir (Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.
- Moran, B. (2018). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I - Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*. İstanbul: İletişim.
- Özlük, N. (2011). *Türk Edebiyatında Fantastik Roman*. İstanbul: Hiperlink.
- Parla, J. (2018). *Don Kişot'tan Bugüne Roman*. İstanbul: İletişim.
- Sağlık, Ş. (2010). *Popüler Roman Estetik Roman*. Ankara: Akçağ.

- Tanpınar, A. H. (2003). *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan.
- Tanrıkulu, A. ve Tanrıkulu, G. (ed.) (2001). *Hüseyin Rahmi Gürpınar - Gazetecilikte Son Yazıları 1 - Basın ve Basın Özgürlüğü*. Özgür Yayınları: İstanbul.
- Tanrıkulu, A. ve Tanrıkulu, G. (ed.) (2006). *Hüseyin Rahmi Gürpınar - Gazetecilikte Son Yazıları 4 - Söyleşiler ve Paul Bourget'den Çevirdiği Andre Corneli Romanı*. Özgür Yayınları: İstanbul.
- Tanrıkulu, A. ve Tanrıkulu, G. (ed.) (1998). *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Mektupları ve Tiyatro Eleştirileri*. Özgür Yayınları: İstanbul.
- Uşaklıgil, H. Z. (2018). *Hikâye*. İstanbul: Dergâh.
- Yetiş, K. (ed.) (1996). *Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*. İstanbul: Alfa.
- Zupancic, A. (2011). *Komedi: Sonsuzun Fiziği*. Tuncay Birkan (Çev.). İstanbul: Metis.

SANS TOIT NI LOI FİLMİNDE FLANÖRYEN GÖSTERGELER

İrem Nur KURAL

Yüksek Lisans Öğrencisi

Yıldız Teknik Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Anabilim Dalı, Sosyoloji Bölümü

iremnkural@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5567-668X

Doç. Dr. Şerif ESENDEMİR

Yıldız Teknik Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Anabilim Dalı, Sosyoloji Bölümü

serifesendemir@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7862-5540

ÖZ

Çalışmanın amacı, kentsel mekân içerisinde varlığını sürdüren flanör karakterinin Agnès Varda sinemasına yansıyan göstergelerini tespit edip, bu göstergelerin filmde hangi bağlamlar ile izleyiciye aktarıldığını ortaya koymaktır. Araştırmanın bağlamı Fransız Yeni Dalga sinemasının oluşum süreci, dönemin hâkim sinema anlayışı ve Agnès Varda'nın hayatı üzerinde şekillendirilmiştir. Araştırması yapılacak yönetmen olarak Varda'nın seçilmesinin ilk sebebi, araştırmacının, Fransız sineması ve yönetmene olan ilgisi, ikinci olarak ise, literatürdeki boşluğu gidermektedir. Varda hakkında yapılmış çalışmalara bakıldığında daha çok feminist perspektif ile ele alınmış kadın çalışmaları mevcuttur. Yönetmenin sinema dünyasında büyük bir feminist olmasının yanı sıra filmlerinde kullandığı hayal gücü ve anlatım biçimi de oldukça dikkat çekicidir. Flanör kavramının inceleneceği film olarak *Yersiz Yurtsuz* (Sans toit ni loi)¹ seçilmiştir. Agnès'in geniş filmografisinin arasından flanöryen göstergeleri incelemek için *Sans toit ni loi* filminin seçilmesinin sebebi, filmin ana karakteri Mona'nın "flanör" kahramanının aksine kent değil de kır yaşamında var olmasıdır. Araştırma ve inceleme, "Agnès Varda'nın *Sans toit ni loi* filminde flanöryen göstergeler nasıl işlenmiştir?" sorusundan hareketle yapılmıştır. Çalışmada içerik analizi ve görsel analiz tekniği kullanılmıştır. Baudelaire ve

¹ Filmin orijinal adı *Sans toit ni loi*'dir. İngilizce'ye çevrilmiş hali, *Vagabond*, Türkçe'ye ise *Yersiz Yurtsuz* veya *Çatisız Kurlsız* olarak tercüme edilmiştir.

Benjamin'in flanör hakkındaki düşüncelerinin temelinde, film sahnelerinden analiz edilmiş kodlar daraltılarak "erkek egemenliği", "yalnızlık" ve "bağımsızlık arayışı" temalarına gidilmiştir. Çalışmanın sonucunda bu temaların filmde nasıl işlendiği açıklanmıştır.

Anahtar kelimeler: Fransız Yeni Dalga Sineması, Agnès Varda, Flanör, Görsel Analiz

FLÂNEURIAN SIGNS IN THE MOVIE SANS TOIT NI LOI

ABSTRACT

The aim of the study is to determine the indicators of the flâneur character, which continues its existence in the urban space, reflected in the Agnès Varda cinema, and to reveal the contexts in which these indicators are conveyed to the audience. The context of the research is shaped on the formation process of French New Wave cinema, the dominant cinema concept of the period and Agnès Varda's life. The first reason for choosing Varda as the director to be researched is the researcher's interest in French cinema and the director, and secondly, it fills the gap in the literature. When we look at the studies on Varda, there are more women's studies that are handled with a feminist perspective. In addition, being a great feminist in the world of cinema, the director's imagination and expression style in her films is also quite remarkable. *Vagabond* (Sans toit ni loi)² has been chosen as the movie that will analyze the concept of flâneur. Among Agnès's wide filmography, the reason why the film *Vagabond* was chosen to examine the flâneurian indicators is that the main character of the film, Mona, exists in rural life, not in the city, unlike the "flâneur" heroine. The research and analysis are based on this question: How are the flâneurian signs processed in Agnès Varda's *Vagabond* movie? Content analysis and visual analysis techniques were used in the study. On the basis of Baudelaire and Benjamin's thoughts on flâneur, the codes analyzed from the movie scenes were restricted to the themes of "male dominance", "loneliness" and "the quest for independence". As a result of the study, how these themes were explained in the film was revealed.

Keywords: French New Wave Cinema, Agnès Varda, Flâneur, Visual Sociology

GİRİŞ

Son zamanlarda sosyoloji literatüründe kültürel çalışmalar artmaktadır. Sanat sosyolojisi, edebiyat sosyolojisi, müzik sosyolojisi ve sinema sosyolojisi gibi alanlar yavaş yavaş yerini bulmaktadır. Sinema sosyolojisi bağlamında, Fransa sinemasına olan ilgi son zamanlarda artmış ancak yapılan çalışmalar bu ilgiyi karşılar nitelikte olmamıştır. Sinemada çok önemli bir yeri olan ve kendinden sonraki çalışmalarını gerek görsel gerek işitsel referanslarla etkilemiş bir çağ denilebilecek Fransız Yeni Dalga dönemi, şimdi olduğu gibi zamanında da pek çok yönetmeni etkilemiş ve film yönetmenliğine teşvik etmiştir. Lanzoni (2011: 209) 1950'lerin ortalarında durgunluk yaşayan egemen düzene tepki olarak ortaya 1958-59 yıllarında Fransız Yeni Dalga sinemasının doruk noktasına ulaştığını vurgulamıştır.

² *Sans toit ni loi* is the original title of the movie. *Vagabond* is the title of the movie in English and *Yersiz Yurtsuz* or *Çatisız Kuralsız* are in Turkish.

Yapılmış çalışmalara bakıldığında, uluslararası literatürde Varda ile ilgili yapılmış çeşitli çalışmalara, röportajların toplandığı eserlere rastlanmaktadır. Ancak Türkiye’de Agnès Varda ile ilgili pek çalışma bulunmamaktadır. Çalışılan konular genelde Agnès’in filmlerini feminist çerçeveden izleyen filmlerdir. 2018 yılında Türkçe’ye İngilizce’den çevrilmiş, Nebula yayınlarından çıkmış olan Lauren Elkin’in *Flanöz: Şehirde Yürüyen Kadınlar* başlıklı kitabı 12 bölümden oluşan ve Paris, New York, Tokyo, Venedik ve Londra üzerinden flanözlüğü incelemiş bir yapıttır. Bu yapıtın dokuzuncu bölümünde Elkin, girişte Agnès’ten bahsederek *Cléo de 5 à 7* filminin analizini yapar. Bu çalışmada ise flanöryen göstergeler bağlamında Agnès’in *Sans toit ni loi* filminin görsel analizi yapılmıştır. Konuyla ilgili oluşmuş literatürden farklı olarak bu çalışma, görsel materyallerden yararlanıp, Baudelaire’in *Modern Hayatın Ressamı* ve Benjamin’in *Pasajlar* metinleri bağlamında flanör kavramı çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmanın araştırma sorusu; “Agnès Varda’nın *Sans toit ni loi* filminde flanöryen göstergeler nasıl işlenmiştir?” olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın evreni olarak seçilen Fransız Sineması, aşamalı olarak Agnès Varda filmleri üzerinden *Sans toit ni loi* filmi olarak daraltılmıştır. Özellikle *Sans toit ni loi* filminin seçilmesinin sebebi, filmin barındırdığı flanöryen göstergelerin kentsel mekândan ziyade kırsal mekânda bir gezginin üzerinden işlenmiş oluşudur. Filmin ana karakterinin bir kadın olmasına rağmen çalışmanın başlığında ve kuramsal çerçevesinde kelimenin dişil hali olan flanöz kelimesinin kullanılmamasının sebebi, kavramın kuramsal çalışmalarda flanör olarak temellenmesidir. Ancak, filmin analizi yapılırken, dişil karakter ele alındığı için kavramın dişil hali kullanılmıştır.

Çalışmanın amacı, nitel analiz deseni temelinde görsel analiz tekniği ile *Sans toit ni loi* filmindeki flanöryen imgeleri ortaya koymaktır. Bunun yanı sıra flanör kahramanının beraberinde getirdiği kişiliği ve kişide meydana gelen değişimleri filmin sahnelerinden yararlanarak analiz etmektir. Belgesel fotoğrafçılıkla gelişmiş olan görsel sosyoloji; Agnès Varda’nın kurgu filmlerinden çok belgesel tarzındaki filmleriyle adını sinema tarihine yazdırmış olması ve asıl mesleğinin fotoğrafçılık oluşu, çalışma açısından büyük önem arz etmektedir.

Çalışmanın tekniği olarak, görsel düşünce, sosyoloji literatürüne yeni keşif ve bakış açılarına öncülük eder. Çalışılmak istenilen konuları, görsel sosyoloji dışında bir teknikle yapamayacağınız verilerin varlığı çalışmayı yapacak kişiyi görsel analize itecektir (Harper, 2012: 56). Sosyolojik bir yaklaşım olarak görsel sosyoloji Harper’a göre, araştırma sırasında ortaya çıkan veya üretilen fotoğraf gibi görsel imgelerin veri olarak toplumsal olguları incelemek ve açıklamak amacıyla kullanmasında temellenmektedir (Harper, 1988: 55). Örneğin, bir fotoğrafın alt metnini okumak amacıyla yola çıkılan çalışmanın yöntemi ister istemez görsel analizi içerecektir. Ya da Picasso’nun *Guernica*’sını tarihsel bağlam ve göstergeler eşliğinde okumak için eninde sonunda geçilecek yol görsel analizdir.

Sosyoloji alanında görsel analiz ile yapılmış çalışmalar arasında Grady’e göre ilk sırada 1979 yılında yazdığı *Gender Advertisements* başlıklı çalışma ile Goffman gelmektedir. Goffman çalışmasında reklamların, ideolojik boyutunu ele almıştır (Grady, 2001: 95).

Günümüzde görsel veriler gençlik kültürü, göç, ırk ve etnisite, cinsiyet ve kimlik, sağlık, küreselleşme gibi pek çok alanda yapılan araştırmalarda toplumsal imgeleri açığa çıkarmak

amacıyla, aile resimleri kartpostallar, resimler, belgesel filmler, çeşitli fotoğraf arşivleri, harita gibi belgelerden yararlanmaktadır (Pauwels, 2010: 551).

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.Fransız Yeni Dalga Sineması

Sinema, pek çok sanatı birleştiren ve içeren ayrı bir sanat dalıdır. Farklı sanat dallarını kendi içerisinde barındırma ve kendi kurgusuyla en güzel veya en kötü biçimiyle izleyiciye aktaran sanat biçimidir (Wollen, 2017: 9). Bir müziği filmin sahnesine yerleştirebilir, durağan bir sahnede müziği dinleterek sinema özelliğini geri planda bırakıp müzik öne çıkarılabilir. Kendinden bir parça olan başka bir sinema filmi bünyesinde izleyiciye aktarabilir. Bir ressamın tablolarına yer verebilir, yalnızca fotoğraflarla oluşturduğu bir kurguyu barındırabilir. Sinemada yenilik ihtiyacından ve tekdüzeliğe bir isyandan ortaya çıkan Fransız Yeni Dalga Sineması adında da vurgulandığı üzere eski sinema anlayışının yıkımının temsili niteliğini taşımaktadır. Odabaş'ın, (2006) sınıflandırmasına göre, Fransız Yeni Dalga sinemasının oluşumu ve yayılımında aşağıda sıralanan dört hareket etkili olmuştur:

İlki IDHEC³ ve Marcel L'Herbier desteklerinden beslenmiştir. 1943 yılında Marcel L'Herbier tarafından kurulan, Yüksek Sinema Araştırmalar Enstitüsü, hükümet tarafından, sinema ve uzamları ile ilgili araştırmalar yapılması için kurulmuş bir eğitim kurumudur. Burada verilen eğitim sayesinde sinema dünyasında yer alan sinemacılar, sinema endüstrisine hâkim olanların yanı sıra sinemayı sanat niteliğiyle kavramış kişiler olarak sanat dünyasında yerlerini almaya başlamışlardır.

İkinci olarak André Bazin'in öncülüğünde 1951 yılında Cahiers du Cinéma adı altında sinema üzerine yazılar yazdıkları bir dergi çıkarmaları etkili olmuştur. Bazin, düşünceleriyle hareketin başlamasına büyük katkı sağlayacak pek çok yönetmeni etkilemiştir. Bu yönetmenler arasında dergide yazar olan isimler de vardır: Claude Chabrol, François Truffaut, Jean-Luc Godard, Jacques Rivette ve daha pek çokları. Fransız Yeni Dalga sinemasından önce var olan İtalya'da gelişen Yeni Gerçekçilik akımının içerik ve biçim kuralları, hareketin felsefesinin oluşmasında etkili olmuştur. Cahiers du Cinéma'nın merkezine yerleştirilen yaratıcı yönetmenler politikası (politique des auteurs) anlayışı, sinema kuramları içerisinde yer alarak yapılmış sinema filmlerinde kendini değişik biçimlerde göstermiştir.

Üçüncü olarak, Henri Langlois ve Georges Franju'nun kurmuş olduğu Fransız Sinematek'i filmlerin yaygınlaşması ve hareketin yayılımı için oldukça önemli bir nitelik taşımaktadır. Zamanla sinematek arşivine pek çok film kazandırılmış, bu filmler gösterilmiş ve kitleler tarafından ilgiyle izlenmiştir.

Dördüncü ve son olarak, 1952 yılında hükümetin onay verdiği yardım yasası ile birlikte, her yıl en iyi kısa filmlere verilen ödüller ile beraber, Fransız Sineması'nda büyük değişimler meydana

³ L'Institut Des Hautes Études Cinématographiques

gelmiştir. Kısa filmler ve belgeseller ile maddi açıdan rahatlayan genç yönetmenler, uzun metraj filmleri yine de düşük bütçelerle ortaya koyup, sonraki nesillere başarılı çalışmalar bırakabilmişlerdir.

Truffaut, Fransız Yeni Dalga'yı "gençliklerinde film yapmaya karar veren insanlardan oluşan bir grup olarak" tanımlamıştır (Gramont, 2010: 57).

Bir film yönetmeni olmadan önce Fransız film eleştirmeni olan François Truffaut, 1969 yılında New York Times'da çıkan bir röportajında şu sözleri kullanarak Yeni Dalga'yı nitelemiştir. "Yeni Dalga? "1959'da üç aylık dönemde Alain Resnais'nin *Hiroshima Mon Amour*'u, Chabrol'ün *The Cousins*'ı, Marcel Camus'nün *Orfeo Negro*'su ve *400 Darbe* çıktı. Bu bir olaydı. Otuz yıl sonra Yeni Dalga'dan bahsetmeksizin sinema tarihini yazmak imkânsız hale gelecek" (Gramont, 2010: 57). Yeni Dalga döneminden bahsetmeksizin bugün sinema konuşuyor olmak, tarihin büyük etkilerinin olduğu bir olayı atlamak gibi olacaktır. Oluşum zamanından günümüze kadar yapılmış tüm filmlerde kendinden öncekilerin etkisini görmek mümkündür. Bu oluşum sürecinde Yeni Dalga'nın çok büyük etkisi vardır.

1.2.Agnès Varda'nın Yaşamı ve Sinemadaki Konumu

Bu çalışmada Varda'nın hayatı ve filmografisi *Agnès Varda: Interviews* başlıklı T. Jefferson Kline (2014) tarafından düzenlenen kitaptan, kitabın basımından sonrası için ise Varda'nın filmlerinden ve MUBİ ile IMDB arşivinden derlenmiştir. Otobiyografisi kendi filmlerinde bulunabilecek Agnès Varda; filmlerindeki anlam, derinlik, dil ile ve asıl mesleği olan fotoğrafçılık aracılığıyla zenginleştirdiği filmleriyle adını sinema tarihine altın harflerle kazımıştır. Fransız yeni dalga sinemasının hatta auteur sinemasının mihenk taşı olan Agnès Varda, ölümüne dek 50'ye yakın film ortaya koymuştur. 1928 yılında Brüksel'de doğan Varda, Fransız bir anne ve Yunan bir babadan dünyaya gelmiştir. 5 kardeşin üçüncüsü olan Varda'nın 18 yaşında değiştirdiği gerçek adı Arlette'dir. Bir süre Belçika'da yaşayan aile sonradan Fransa'nın güneyine, Sète'ye taşınmıştır. Sète'de öğrenimine başlayan Varda, küçük yaşlarda müzikle de ilgilenmiştir. 1943'te ailecek Paris'e taşınmışlardır ve Paris'te Lise eğitimini tamamlamıştır.

Annesinin hediyesi olan Rolleiflex marka fotoğraf makinesini eline almasıyla, ileride başarılı işler ortaya koyacağı fotoğrafçılık alanındaki ilk adımını atmıştır. Ecole du Louvre'ün fotoğrafçılık kurslarına kaydolup, hevesini eğitimle pekiştirmiştir. 1948 yılında Sorbonne'da edebiyat ve psikoloji okurken Gaston Bachelard'dan aldığı dersler, O'nun ileriki çalışmalarını etkilemiştir. Ecole du Louvre'de sanat tarihi okuyarak ve akşam okulunda fotoğrafçılık derslerine giderek eğitimine devam etmiştir. Galleries Lafayette'de Noel dönemi boyunca çocuklar ve Noel babanın fotoğraflarını çektiği bir işte çalışmıştır. Ardından Jean Vilar, Agnès'i Avignon'a tiyatro topluluğunun fotoğraflarını çekmesi için davet etmiştir. 1951'de Théâtre National Populaire'in resmi fotoğrafçısı olarak işe başlamıştır. Takip eden yıllarda Varda, hayatının sonuna kadar yaşayacağı rue Daguerre'ye taşınmıştır. Yeni dalga hareketinin öne çıkan isimlerinden biri olan Alan Resnais'le tanışması, 1954 yılında Jean-Luc Godard, François Truffaut, Jacques Doniol-Valcroze, Claude Chabrol ve Éric Rohmer'in dahil olduğu ve Yeni Dalga hareketinin içinde şekilleceği *Les Cahiers du Cinéma* üyeleriyle tanışmasını sağlamıştır.

Sinema tarihine adını yazdıran ve büyük ödüller kazanmış olan Agnès'in film yapmaya başlamasında Resnais'nin payı çok büyüktür. Röportajlarında ve kendi filmlerinde de defalarca bahsettiği bir konu vardır: Tahmin edilen aksine film çekmeye başlamadan önce hiç film izlemiyor oluşu. Resnais'nin Agnès'i Fransa'nın en iyi yönetmenleriyle tanıştirmasının ardından, 1955 yılında O'nun Cinémathèque, rue de Messine'i keşfetmesine ve Dreyer'in *Vampyr* filmini izlemesine de vesile olur. Agnès'in *Cléo de 5 à 7* filminde de rol alan Antoine Bourseiller'den Rosalie adında bir kız çocuğu olur. Ancak Antoine, çocuğuna bakmayı reddeder ve sonradan tanışacağı ve hayatının aşkı olacak olan Jacques Demy ile kızını büyütür. 1958 yılında tanıştığı Jacques Demy ile 1962 yılında evlenir ve evlendikten on yıl sonra Mathieu adında bir oğulları olur. Oldukça üretken bir yaşam süren ve hayatının son dönemlerine kadar üretmeyi bırakmayıp, ilhamını kaybetmeyen Varda, 29 Mart 2019 tarihinde hayatını kaybetmiştir.

Hayatı boyunca yaptığı seyahatleri filme dönüştürerek, film yapmak için seyahat ederek sinema çizgisini koruyan bir isim olan Varda'nın filmografisi, politik, dram, belgesel, romantik kategoriler barındırmaktadır. Agnès, tüm sinema yaşamına toplamda 23 uzun metraj, 19 kısa metraj ve 5 televizyon programı sığdırmıştır. Varda'nın belgesel olmayan filmlerinde dahi belge niteliğinde öğelere rastlamak mümkündür. Her filmine kendinden bir parça katan Agnès, kendi sanatı ile sinema tekniklerini birleştirerek yapıtlarını ortaya koymuştur. Hayatına girmiş olan insanlara, seyahat ettiği yerlere, yaşadığı bölgeye, kendi mahallesinde yaşayan komşularına dahi filmlerine yer vermiş, yapıtlarını oluştururken etkileşime girdiği canlı-cansız her varlığı filmlerine konu etmiştir. Filmleriyle pek çok ödül sahibi olmuş, beğeni toplamış, başarısını ortaya koymuştur.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1.Modern Hayatın Kahramanı Olarak Flanör

Sinemanın ortaya çıkışından günümüze kadar kent, sinemada set görevi görmüş ve ana mekânlardan biri olmuştur. Filmin kurgusunu, gidişatını ve konusunu etkileyen yegâne faktörlerden biridir kent. Hem kendini filme konu etmesinden kaynaklı hem de konu edindiği filmin gösterim mekânından kaynaklı olarak kent, çoğu durumda filmler üzerinde yadsınamayacak bir etkiye sahiptir.

Birbirlerini var etme biçimleri karşılıklı olan kent ve sinema, birbirleri için vazgeçilmezdir. Sinema filmleri pek çok konuda olduğu gibi kentler konusunda da kolayca gidilip görülemeyen kentlerin izleyiciye sunulması noktasında kültürel aktarım malzemeleridir (Kirel, 2018: 68). Kent içerisinde varlığını sürdüren birey olarak kuramsal yazında yer alan *flâneur* kavramı, hem kentsel mekânda sinema filmleri noktasında hem de sinemaların gösterim mekânı olan kent noktasında önem taşımaktadır.

Modern dünyanın getirisi olan Baudelaire ve Benjamin'in düşüncelerinde var olan flanör kavramının temeli, Baudelaire'in *Modern Hayatın Ressamı* başlıklı yapıtında yatmaktadır. Flanör, sinema için de oldukça önemli bir mekân olarak modern kent hayatının içerisinde, gündelik hayat içindeki diğer kahramanlarla bir arada bulunan bir kahramandır. O'nun metinlerinde, kentte var olan kahramanlar ve modern sanat arasındaki derin bağlantı, estetiğin,

akademinin dayattığı olgu olmasının dışında temellenmektedir. Böyle bir düşünce varlığında Baudelaire'in kahramanları Bohemya kent ortamında var olmuştur.

Baudelaire, Flanör'ü *Modern Hayatın Ressamı* yapıtında ilk olarak, Lassalle-Bordes'un *La Mort de Cléopâtre* adlı tablosunun bulunduğu sergide ilgisizce dolaşan biri olarak ortaya çıkarır (Baudelaire, 2017: 128).

Oluşturduğu ve kalabalıklar içerisinde konumlandığı kahramanları, sanat ile ilişkileri arasından var etmiştir. Bir gözlemci ya da filozof olarak nitelendirdiği flanörü, Baudelaire (2017: 204); bir ressama, şaire, romancıya yaklaştırmış, her ulusun bu kahramanlara sahip olduğunu vurgulamıştır.

Baudelaire'in Bay G.⁴ üzerinden işlediği, flanör kahramanı; kalabalıklar içerisinde bir dünya insanıdır. Tüm dünya düzenini anlayabilen ve dünyaya mal olmuş kişi olarak bu kahraman, bir gezgin ve kozmopolittir. Benliğini oluşturan unsur meraklı oluşudur (Baudelaire, 2017: 205-208). “Nasıl ki kuş havada, balık suda yaşarsa, o da kalabalıklarda yaşar. Aşk, işi, gücü kalabalıklardır. Kusursuz flanör için, tutkulu gözlemci için, ahalinin orta yerini, hareketin gelgit noktasını, gelip geçici ile sonsuzun arasını mesken tutmak müthiş bir keyiftir” (Baudelaire, 2017: 210).

Baudelaire, Constantin Guys'ı hayatı gözlemeleme eylemi içerisinde öyle bir yere koyar ki artık O, somutlaşmış bir flanör tanımına karşılık gelir; O'nun hayatı seyretmekle işe başladığını ve hayatın fantastik gerçekliğini durmaksızın özümlediğini vurgulamıştır. Guys'ı yalnızca bir sanatçı değil daha geniş anlamda bir dünya insanı olarak tarif eden Baudelaire, dünya insanının tüm dünya düzenini anlayan ve tüm dünyaya mal olmuş insana karşılık geldiğini vurgulamıştır (Baudelaire, 2017: 217).

Benjamin'in Baudelaire'e atıfla anlattığı metinlerinde ise flanör; belirli kentsel mekânlarda var olmuş bir kahramandır. Pasajlar, panoramalar, dünya fuarları, iç mekân, Paris caddeleri ve kentteki barikatlardan yola çıkarak, bağlamını bu mekânlar üzerinde kurarak flanörü okuyucuya açıklamıştır.

Hausmann politikalarıyla kentte şekillendirilmiş geniş kaldırımli yollar, Paris'te inşa edilmiş pasajlar, flanörün başlıca var oluş mekânlarıdır. Benjamin, Paris pasajlarının flanör açısından önemini ele alabilmek için resimli bir Paris rehberine atıfta bulunur.

“Endüstriyel lüksün yeni sayılabilecek bir buluşu olan pasajlar, bina kitlelerinin arasından geçen, üstü camlar örtülü mermer kaplı geçitlerdir; bina sahipleri bu türlü spekülasyonlar konusunda aralarında uzlaşmaya varmışlardır. Işığı yukarıdan alan bu geçitlerin iki yanında en şık dükkanlar yer almaktadır; böylece bu türden bir pasaj kendi başına bir kent, küçük bir dünya demektir” (Benjamin, 2020: 131).

Pasajlar, cadde ve iç mekân arasında bulunan bulvarı iç mekâna dönüştürebilmenin hikâyesidir. Flanör, bu hikâyede kendini evinde hissederek varlığını sürdürür. Pasajlar, bulvarlar dünya sinemasında pek çok kez mekân olarak tercih edilmiştir. Özellikle Fransa, pasajların doğduğu ülke olduğu için Fransız sineması açısından ayrı bir önemi vardır. Agnès Varda'nın hem eşi hem de yönetmen olan Jacques Demy, *Lola* (1961) adlı filminde, 1843 yılında inşa edilen

⁴ Constantin Guys.

Pommeraye Pasajı'nı mekân olarak seçmiştir. Görsel 1'deki sahne, Varda'nın Agnès'in Plajları (2008) filminde fotoğraf karesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görsel 1: Yönetmenliğini Jacques Demy'nin yaptığı *Lola* (1961) filminde pasaj sahnesi, 01:18:48.

Baudelaire ve Benjamin'in metinlerinde kullandığı flânör (flâneur) kelimesi, flânöz (flâneuse) kelimesinin eril hali olan Fransızca bir kelimedir. Flânör kelimesinin ilk kullanımı, 1585'te "amaçsızca gezinen insan" anlamında "flana" kelimesinden zamanla değişerek Baudelaire'in metinlerine kadar gelmiştir (Elkin, 2018: 18, 21). Kelimenin kullanımı bazı çevrelerce kabul görmüş, bazılarınca kullanımı tercih edilmemiştir. Griselda Pollock, kelimenin eril bir figürü temsil ettiği hatta dişil flânör olamayacağı gerekçesiyle kullanımı reddetmiştir (Pollock, 1988: 71'den aktaran Elkin, 2018: 19). Kelimenin kullanımını reddeden diğer düşünürlere göre de gerekçe tıpkı Pollock'un sunduğu gibi "flânörün eril bir yapıya sahip olduğu" yönündedir. Ancak bunun sebebi, kadın karşıtlığı bir bakış açısı sergilemek amacıyla olmayabilir. Flânörlüğün gerektirdiği, sokaklarda aylak aylak gezme edimini gerçekleştirmek, günümüz kentlerinin bazı bölgelerinde bile sağlıklı olmazken, eril tahakkümün hâkim olduğu bir dünya içerisinde bu edimi gerçekleştirmenin dişil bireye ait olamayacağı görüşünden ileri gelmektedir. Analizi yapılacak olan *Sans toit ni loi* filminin karakteri dişil bir karakter olduğu için çalışmanın devamında kelime, flânör değil de flânöz olarak işlenmiştir.

3. SANS TOÏT Nİ LOÏ FİLMİNDE FLANÖRYEN GÖSTERGELER

3.1.Filmin Künyesi

Yönetmen: Agnès Varda

Senaryo: Agnès Varda

Yapımcı: Ciné-Tamaris

Yıl: 1985

Oyuncular: Sandrine Bonnaire, Macha Méril, Stéphane Freiss, Yolande Moreau, Patrick Lepczynski, Yahiaoui Assouna, Joël Fosse, Marthe Jarnias, Laurence Cortadellas ve Nîmes bölgesinin yerlileri

Süre: 105 dakika

3.2.Filmin Özeti

Film; özgür ruhlu, gezgin ve Fransız bir genç kız olan Mona Bergeron'un ölümünü konu alan bir filmidir. İlk sahne Mona'nın bir hendekte cansız bedeninin toprak işçisi tarafından

görülmesiyle başlar. İşçi, polisi çağırır ve ölüm hakkında araştırma başlar. Mona'nın ölümü, seyahati sonunda soğuktan donarak gerçekleşmiştir. Kimliği tespit edilemeyen ceset, kimsesizler mezarlığına götürülür. Ardından izleyici, Mona'nın ölümünden iki hafta öncesine götürülerek, izleyiciye Mona'nın kim olduğu, ölümünün nasıl gerçekleştiği hakkında bilgi verilmektedir. Film boyunca izleyici, Mona'nın otostop çektiği arabalardaki adamlar ve kadınlarla konuşmalarını, karnını doyurabilecek kadar nasıl para kazandığını, kimleri sevdiğini, kimlerden rahatsız olduğunu, ölüm anına nasıl geldiğini feminist bir dil aracılığıyla seyrederek. Mona'nın tüm serüvenini izlettiren film, aynı zamanda, yolculuğu süresince iletişimde bulunduğu insanların Onunla geçirdikleri vakit kadarıyla insanların aklında nasıl bir kişiliği olduğu hakkındaki izlenimlerini aktarır.

Yollarda tanıştığı insanların kimisi onu, özgür, ne istediği bilen, hippie olarak anlatırken, kimisi de varlığını yitirmiş, serseri olarak anlatmaktadır. Mona, filmin başından sonuna doğru değişim geçirmektedir. Söz konusu değişim, en belirgin olarak çiftlikte geçirdiği süreçten sonra gerçekleşmektedir. Başlangıçta kendini özgür bir gezgin olarak tanımladığını hissederiz. Ancak filmin ortalarında bu durum dönüşüme uğrar ve Mona kendini anlatırken gezginliğinin sebebinin mecburiyetten olduğunu ifade eder. Başlangıçtaki kayıtsız ve umursamaz tavırları, filmin sonuna doğru biçim değiştirir ve Mona, olaylar karşısındaki kayıtsızlığını kaybeder.

Her alanın meta haline geldiği kent yaşamından koparak kendini yollarda özgür hisseden Mona, flanöz kişiliğiyle özdeşleştirilebilir. Baudelaire metinlerinde anlatılan Paris'in kalabalık sokaklarında gözlem yapan flanörden farklı olarak Mona, Fransa'nın kırsal bölgelerini deneyimlemektedir.

Şehirlerde gezen aylak ve etrafi gözlemleyen kadın olarak flanöz olmanın getirilerinden biri olarak "erkek egemenliği", flanörlüğün oluşum süreçlerinden biri olarak "bağımsızlık arayışı", kentlerde flanör olmanın beraberinde getirdiği "yalnızlık" temaları, film bağlamında ele alınacak temalardır.

3.2.1. Erkek Egemenliği

Film sahnelerinden elde edilen "erkek egemenliği ile verilen savaşım" noktasına ulaştıran kodlar, kategoriler ve temalar; çalışmada analiz edilmiştir. "tek başına dolaşan bir kız, çok kolay", "otostop çeken bir kız arabasına alan adamın niyeti farklıdır", "buralarda tek başına dolaşan kızlar çok nadirdir", "bazı işler kadınlara göre değildir", "erkeklerin yaşadığı yerde kadın istemiyorlar", "erkeklerin arasında çalışmak", "ormanda tecavüze uğramak", "kadın bedeninin ödeme biçimi olarak algılanışı" söylemleri üzerinden kodlar, bu kodlar üzerinden "kadının tek başına güvende olmayışı" ve "iş bölümünde toplumsal cinsiyet eşitsizliği" gibi ifadelerden çeşitli kategoriler oluşturulmuştur. Nihayetinde "erkek egemenliği" teması ortaya çıkarılmıştır.

Görsel 2: Bayan Landier, Mona'yı ormana bıraktıktan sonra, 01:01:08 (Varda, 1985).

Görsel 2'de "Onu orada bırakamazsın. Orman güvenli değildir." replikleri okunurken, sahnede gösterilen, Mona'nın ormana girişi ve arkadan gelen iki adam, Mona için tehlikenin resmini çizmektedir. Ardından bu adamlardan biri gelip Mona'nın üzerine atılır. Filmde gösterilmese de Mona'nın adama görmek istemediği bir muamele karşısında direnç gösterdiği açıkça bellidir.

Görsel 3: Paulo'nun Mona'yı anlatışı, 00:05:54 (Varda, 1985).

Flanörün herkesi izleme, gözlemlene ve bunu yaparken fark edilmeme özelliği, söz konusu gözlemci flanöz olduğunda değişir. Flanözün, flanörün aksine gözlem yaparken fark edilmeme gibi bir özgürlüğü söz konusu değildir (Özsoy, 2012: 304). Filmin ilk sahnelerinde kendi aralarında sohbet eden bir arkadaş grubunun arasından Paulo isimli karakter şunları söyler:

Paulo: *Evet, bir seferinde gerçek bir çıplak kız bulmuştuk ama o tırstı. O gün plajda, ben hazırdım. Tek başına bir kız. Çok kolaydı.* (00:05:46-00:05:55).

Paulo ve arkadaşı sahilden geçerken Mona'nın çıplak şekilde denizden çıktığını görürler ve kendi arkadaş ortamlarında o anı Görsel 3'teki şekliyle anlatırlar. Bu sahneden hareketle bir flanöz olarak Mona'nın kadınlığı sebebiyle görünmezliğinin olmadığı ve özgürlüğünün bir erkeğin özgürlüğüne kıyasla kısıtlı olduğu anlaşılmaktadır.

Görsel 4: Tamircinin Mona'ya bakışı, 00:15:37 (Varda,1985).

Hegemonik erkeklik, erkekler için ayrıcalıklar sağlayan, bu ayrıcalıkları meşru kılan, kadınların ise bu ayrıcalıklara boyun eğmesiyle sonuçlanan, ataerkil düzen anlayışına dayanmaktadır. Sabit ve değişmez bir yapıya değil, kültürden kültüre değişen, çeşitli bağlamlarda farklı tezahürleri olan bir yapıya sahiptir (Hearn vd., 2016). Mona'nın kırsal bölgelerde tek başına dolaşması, kentte tek başına dolaşmasından daha farklıdır. İssiz ve tenha sokaklarda tek başına dolaşan Mona, çok fazla insanın ve kadının olmadığı bölgelerde karşılaştığı eril bireyler karşısında savunmasız konumda kalmıştır. Yolculuğu esnasında çok kısa süre çalışıp bir gece kamp yaptığı yerde, O'na iş ve para veren Görsel 4'teki tamirci, Mona'dan bu iyiliğinin karşılığını O'nunla birlikte olarak almak istemiştir. Film süresince bu gibi durumlarla Mona pek çok kez karşı karşıya kalmıştır. Mona ile birlikte olduktan sonra, O'nun hakkında konuşan tamirci şu sözleri Mona'nın söz konusu durumdan rahatsızlığını göstermektedir:

Tamirci: *Bana ellerimin kirli olduğunu söyledi. Hayır, tam olarak dediği bu değildi. Dedi ki: "Senin kirli bir beynin var."* Sinir (00:17:46-00:18:01).

Görsel 5: Mona hakkında izlenimlerini aktaran insanlar, 01:08:39 (Varda, 1985).

Dilsel pratikler ile beraber söylemsel olarak inşa edilen toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kendini gündelik yaşam pratiklerinde sıklıkla ortaya koyan olgulardan biridir (Cengiz vd., 2004: 54). Bir flanöz hakkında olan ve yolculuğu sırasında flanözün insanlarla iletişimini ortaya koyan bu filmin baş karakteri Mona'nın, insanların gözünde yalnızca dişil birey olduğu için büyük ölçüde damgalandığını göstermektedir. Mona hakkında izlenimlerini aktaran Görsel 5'teki çift arasında aşağıdaki diyalog geçmektedir:

Adam: *Kış günü kamp yapan bir kız görmek biraz tuhaf. Ama zaman değişti. Florence'e bak. Oğlanlardan daha beter. Motosiklete binmek istiyor.*

Kadın: *Bekle. İyi bir çocukla karşılaştığında düzelir.*

Adam: *O kampçı gibi savrulup gitmesin de... (01:08:40-01:08:59)*

Adam ve kadın arasında geçen diyalog, Mona üzerinden işlenerek kadınları, aşağılayıcı ve kadınların “nasıl bir insan olduğuna” partnerleri üzerinden karar verici bir mekanizma içermektedir. Adamın, kendi kızının motosiklete binmek isteğine bakışı, ataerkil toplum yapısının beraberinde getirdiği kalıplaşmış eril söylemlerden beslenen bir anlayışa işaret etmektedir. Bununla beraber, eşinin de kendi kızının “iyi bir çocukla karşılaştığında düzeleceği” görüşü, annenin -bir kadın olarak bile- “kadınlar, eril partnerleri olmadan kendilerini gerçekleştiremezler” kalıp yargısına inandığını göstermektedir.

3.2.2. Bağımsızlık Arayışı

Filmde baskılayıcı unsurlar ile savaşımla noktasına ulaştırılan kodlar, kategoriler ve temalar analiz edilmiştir. “Uyuşturucu kullanımı”, “aykırılık”, “anomik kişilik”, “çalışmayı sevmeme”, “başına buyruk olma”, “patronlardan nefret etme”, “gezgin”, “serseri” söylemleri üzerinden kodlar, bu kodlar üzerinden de “marjinalite” ve “baskıdan kaçış” kategorileri oluşturulmuştur. Nihayetinde “bağımsızlık arayışı” teması ortaya çıkarılmıştır.

Kalabalıklara, siyasete, kentin sıkışıklığına, modern yaşamın getirdiği ve yaşattıklarına isyan niteliğinde yola çıkışı ile Mona, Agnès’in flanözüdür. İnsanın, özgürlük ve bağımsızlığa ulaşmak için kendine inşa ettiği aldırılmazlık felsefesi her türlü baskı ve bağımlılıktan kurtulmayı hedef bilir. Bu düşünce beraberinde toplumsal uzlaşma dahil olmamayı ve çileci bir yaşam tarzını getirir (İspir, 2012: 62). Filmin ana karakteri olan Mona Bergeron’un, kentin keşmekeşinden uzaklaşarak, bağımsız haliyle sokaklarda bir gezgin olması teorik olarak özgürlükçü felsefeye denk düşmektedir. Mona’nın içinde bulunduğu bu durum, filmin ilk 10 dakikasında bir evden su istediği sahnede evin kızı ve annesi arasında geçen bir konuşma aracılığıyla şu şekilde iletilir:

Kız: *Uzaklara gitmeliyim. Su isteyen şu kız... O özgür. Nereye isterse gidiyor.*

Annesi: *Ona her gün yemek veren bir annesi var mıymış?*

Kız: *Bazen yemek daha iyidir. Özgür olmak isterdim. Özgür olmak (00:10:37-00:10:50).*

Benjamin (2020: 148)’e göre; işi gücü olmayan birinin kimliğine bürünerek gezinen flanör, iş bölümünü de protesto eder. Flanörün bu özelliği filmin geneli itibarıyla Mona’nın yaşam felsefesiyle oldukça örtüşmektedir.

Filmde, denk geldiği bir çiftlik evine giren Mona, küçük bir aileyle tanışır. Çiftlikteki adamla sohbetleri sırasında adam, Mona’ya çiftlik işlerinde görev ve karşılığında kalacak yer verir. Mona’nın davranış biçimlerinden hoşnut olmayan çiftçi, Mona’ya çıkışır ve karşılığında Mona şunu söyler:

Mona: *Senin yaşamın da benimki kadar kirli. Sadece daha fazla çalışıyorsun. Ben eğer çalışsaydım, senin gibi yaşamazdım. Sekreter olmaktan nefret ettim. O patronlardan, yollarda başka bir patron bulmak için kaçmadım (00:40:04-00:40:14).*

Kendini, kendinden başka birine bağlı olarak görmeyen ve istediğini istediği zaman yapabilmek hedefiyle yollara düşen flanöz, bağımlı olduğu koşullar dahilinde bağımsızlığını sürdürmek için çabalamaktadır. Tüm film boyunca, Mona, yalnızca temel gereksinimlerini karşılamak için

çabalamış ve hiçbir yere, bireye bağımlı/bağlantılı kalmamıştır. Temel gereksinimleri (ısınma, barınma, beslenme) haricinde uyuşturucu ve müzik, O'nun kaçış noktası olmuştur.

Görsel 6: David ve Mona, 00:22:47 (Varda, 1985).

Mona, karşı cinsle kurduğu ilişkilerinde de bağımsızlık düşüncesinden farklı bir yol izlememiştir. Bauman'a (2012: 12, 13) göre, "ilişki" karşılıklı bağlanmayı temsil ederken, "ağ", bağlanmaktan ziyade bağlantıda kalmaya işaret etmektedir. Kahramanın film boyunca David adlı karakterle kurduğu ilişki bağlılıktan çok bağlantısaldır. Mona, David ile metruk bir evde saklanmaktadır. Bir gece eve giren hırsızlar David'e saldırır ve Mona evi terk eder. Olaydan sonra David Mona'yı aşağıdaki sözlerle anlatır:

David: *Bende ot varken çok nazikti. Ben tükenince, dayak yediğimde ayrılıp gitti. Radyomu yürütmediği için şanslıydım. Ona göz koymuştum. Evcimen biri olduğumu sanmıştım. Kalmayı sevenlerden* (00:27:42-00:28:03).

Hâkim olan anlayışa karşı gelmek, dikte edilene uyum göstermemek, anomik bir yaklaşım sergilemek de diktadan kaçış olarak film bazında yorumlanmıştır. Mona'nın, Bayan Landier ile tanıştığı, konuştuğu sahneler sınıf ayrımı bağlamında oldukça dikkat çekicidir. Bu ayrım, film boyunca vurgulanan Mona'yı dışlayıcı, O'nu marjinal kılan öğeleri dışarıda bırakmayı içermektedir. Onun "pis, bakımsız, hippie, serseri, sürtük, plansız, amaçsız, çürümüş biri" olduğunu vurgulayan söylemler, Bayan Landier ile karşılaştığında da gösterilmektedir. Landier, arkadaşı ile telefonda konuşurken Mona'dan bahseder. Arabasına bir çeşit serseri olan bir otostopçu aldığını söyler. Mona'nın kötü koktuğunu, O'na iğrenç geldiğini ancak bu durumun O'nu etkilediğini, O'nun pis kokusuna alıştığını arkadaşına anlatır. Landier ile arabada giden Mona, kadının sorduğu soruları cevaplarırken sorular akabinde neden gezdiğini anlatır. Mecbur olduğu, evi olmadığı, ailesinin de yokluğunu vurgulamaktadır. Landier, Mona'ya yemek ısmarlar ve O'nu daha yakından tanımaya çalışır.

Görsel 7: Bayan Landier ve Mona kafede otururken, 00:46:27 (Varda, 1985).

Görsel 7’de görülen sahnede Landier ve Mona’nın sosyal sınıfları açık bir şekilde gözükmemektedir. Mona bira içerken, Landier kahve yudumlamaktadır. Mona’nın elleri temiz değilken, kadının elleri temiz ve bakımlı gözükmemektedir. Mona’nın kıyafetinin kolları yıpranmışken, Landier’in kıyafetinin ütülü ve temiz olduğu göze çarpmaktadır. Sahne, iki sınıfın farklılığını temsil etmektedir. Bu temsil sisteminde Barthes’ın vurguladığı gibi (2016: 34) fotoğraf karesinde izleyiciyi içine çeken an bünyesinde yalnızca duygusal bir anlam değil belirti ve göstergeler de barındırmaktadır. Böylece fotoğraflar, tıpkı bu film karesinde olduğu gibi hissedip gözlemlenerek temsil sistemi içermektedir.

3.2.3. Yalnızlık

Filmde yer alan, “evini sırtında taşımak”, “özgürlük seçip yalnızlık elde etmek”, “sürekli yeni yerlerde yaşamak”, “kimseyle derin bağlar kuramamak”, “evsizlik”, “rüzgârda savrulmak”, gibi söylemler üzerinden kodlara, bu kodlar üzerinden “sıgımlıcağ yer/kişi arayışı” ve “yalnızca günü kurtarma” kategorilerine ulaşılmıştır. Nihayetinde “yalnızlık” teması ortaya çıkarılmıştır. Mona’nın tanıştığı çiftçi ile arasında geçen diğer bir diyalog da şu şekildedir:

Çiftçi: *Belki sen benden daha özgürsün. Ben özgürlükle yalnızlık arasında bir orta yol seçtim.*

Mona: *İnsanlar uzun süre canımı sıktı. Ama bu artık sona erdi.*

Çiftçi: *Sonsuz özgürlüğü seçmişsin ama sonsuz yalnızlık elde etmişsin. Gitme zamanı geldiğinde kendini parçalarsın. Yok olmaya baş koyarsın. Yaşamak istiyorsan durmalısın. Yollarda kalan arkadaşlarım, şimdi öldüler. Kalanlarsa ikiye ayrıldılar: Alkolikler ve esrarkeşler. Çünkü yalnızlık en sonunda onları yedi bitirdi (00:34:30-00:35:10).*

Kendi arkadaşlarından gördüklerini ve onların yaşantılarını Mona’ya anlatarak aslında sonunun da nasıl olacağı hakkında O’na yardımcı olmak istemiştir. Her ne kadar amacı yol göstermek olsa da Mona, çiftçiye hayatı boş vermiş bir insanı anımsatmaktadır. Hatta çiftçi, Mona’nın varlığını yitirdiğini, O’nun yok olduğunu bir sonraki sahnede söyler.

Görsel 8: Mona, çiftçinin arkasından bağırırken, 00:37:22 (Varda, 1985).

İlerleyen sahnelerde çiftçi, Mona'ya çalışarak çiftlikte kalması için ortam hazırlar. O'na patates ekebileceği toprağı ve kendi evlerinin dışında kalabileceği bir karavan gösterir.

Çiftçi: *Sana bir yatak verdim. Bir de ocak var, rahat edersin. Gelen olursa peynir satabilirsin. Bu şekilde, biz de daha rahat ederiz. Nasıl sürüleceğini biliyor musun?*

Mona: (Karavanın içine bakıp atıyla uzaklaşan çiftçinin arkasından bağırarak) *Bu daha iyi. Siz üçünüz ve sürü, fazla kalabalıktı. Bana göre değildi* (00:37:00-00:37:24).

Çiftçi ve Mona arasında geçen bu diyalog, çiftçinin Mona'yı ev içerisinde istemediğini göstermektedir. Filmin diğer sahnelerinde de Mona'nın tembelliğini vurgulayarak bundan şikâyet etmektedir. Ancak Mona'yı ev dışına atarak, O'nun yalnızlığını hem izleyiciye hem de Mona'ya tekrardan hatırlatmıştır.

Filmin genelinde göze çarpan noktalardan biri de “radyo” nesnesinin sıklıkla kullanışıdır. Film boyunca 6 adet radyo sahnesi tespit edilmiştir. Mona, bindiği arabalarda radyo sorup, girdiği çoğu mekânda müzik dinlemek istemiştir.

Görsel 9: Müzik kutusuna para atarken, 00:13:40 (Varda, 1985).

Görsel 9'da gösterilen sahnede, eline zar zor geçen parayı girdiği kafedeki müzik kutusuna atarak kafenin barında selamlaştığı bir gencin ısmarladığı sandviçi yer. Mona'nın her ortamda müzik dinleme isteği, O'nun sığınağı ve bir nevi kaçış metodu olarak yorumlanabilir. Yaşadığı hayattan, zorluklardan ve kalabalıkların içindeki yalnızlığından kaçarak, sığındığı, kendini bulduğu bir liman gibi gösterilmektedir.

Mona, otostop çektiği bir arabada tanıştığı Yolande karakteriyle eve gider. Yolande, zengin bir büyükanneye bakıcılık yapan, sevgilisi olan ancak kendini yalnız hisseden bir kadındır. Büyükanne ise varlıklı ancak yalnız yaşayan bir kadındır. Mona ise, “yollarda gezen, parasız,

yalnız” bir genç kızdır. Üç karakterin de ortak noktasının yalnızlık oluşu ve filmin bir kısmında aynı çatı altında bulunmaları dikkat çekici niteliktedir.

Görsel 10: Mona ve büyükanne, 01:20:54 (Varda,1985).

Mona ve Yolande’yi birleştiren bir nokta daha vardır. Mona, Bayan Landier ile konuşurken bakıcılık yapmak isteyebileceğini söylemiştir. Yolande ise bakıcılık yapmaktadır. Arabasına alıp çalıştığı eve getirdiği Mona, Yolande evden çıkınca, Görsel 10’da da görüldüğü gibi O’nun önlüğünü giyip etrafı temizlemeye ve yaşlı kadınla sohbet etmeye başlar. Mona’nın bakıcı rolüne bürünmesi, belki de O’nun hayalini çok kısa bir süreliğine gerçekleştirmesine yardımcıdır.

Görsel 11: Mona’nın ölümü, 01:39:52 (Varda, 1985).

Tıpkı yaşantısı gibi Mona’nın ölümü de yapayalnız ve çaresizce gerçekleşmiştir. Civarda çalışan bir çiftçi tarafından bulunan ceset, polise ihbar edilmiş ve Mona Bergeron’un soğuktan donarak öldüğü söylenmiştir. Film, Mona’nın ölümü araştırılarak başlanmış, sonu ölümüyle bitmiştir. Tüm hikâye boyunca, O’nun flanöz olarak tanıştığı insanlar, ölümünün araştırılması amacıyla kanıt niteliği taşımıştır. Varda, gerçek bir ölümü araştırırcasına, Mona’yı en son nerde gördüklerini, onunla nasıl karşılaştıklarını ve onun hakkında ne düşündüklerini soruşturmuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Fransız Yeni Dalga sinemasının ortaya çıkışı ile şekillenen yeni sinema anlayışı sinema çevrelerini büyük oranda etkisi altına almıştır. Yeni Dalgayla birlikte gelen, sinemayı sanat eseri haline getiren auteur kuramının da etkisi çok büyüktür. Kendi yetiştirilme tarzından, eğitim hayatından ve arkadaş çevresi etkileşimlerinden doğan ve tüm bu kuramsal perspektifi filmlerinde hissettiren Agnès Varda, sinema tarihine adını altın harflerle kazımıştır. Gerek

filmlerinde kullandığı sinematografik perspektiflerden olsun, gerek felsefi-sosyolojik bakış açılarından olsun gerekse politik duruşundan, Varda, bu bileşenlerin her birini filmler aracılığıyla bir araya getirerek sanat eserleri oluşturmuştur. Üretmekten ve hayal gücünden asla vazgeçmeyen Agnès, belki kasıtlı belki de kasıtsız, kültürel çalışmalara sosyolojik olarak incelenebilecek pek çok film bırakmıştır.

Çalışmada ele alınan 1985 yapımı *Sans toit ni loi* filmi, Baudelaire'in *Modern Hayatın Ressamı* ve Benjamin'in *Pasajlar* başlıklı metinlerine dayandırılarak incelenmiş ve temalara ayrılmıştır. Film, erkek egemenliği, bağımsızlık arayışı ve yalnızlık temalarıyla sınırlandırılmıştır. Filmde, Mona'nın tek bir mekânda yalnız olamayacağı anlayışı, tek başına bir şeyler başaramayacağı düşüncesi ve kadının cinsel obje olarak görülmesi gibi kodlar, erkek egemenliği temasını ortaya çıkarmıştır. Mona'ya yapılan hippie, serseri, uyuşturucu bağımlısı gibi nitelermeler ve onun çalışma hayatındaki tahakkümden kaçışı bağımsızlık arayışı temasının oluşmasını sağlamıştır. Genel anlamda Mona'nın tüm yol boyunca tanıştığı kişilerle derin ilişkiler kurmaması, çıkar ilişkileriyle insanlara yaklaşması (yalnızca temel ihtiyaçlarını karşılamak için), bir hendekte yalnız ve ölü olarak bulunması gibi göstergeler yalnızlık temasını oluşturmaktadır.

Agnès, filmin ana kahramanı olan Mona'yı, tanımlanan flanörlerden farklı olarak, kent mekânlarından ziyade Fransa'nın kırsal bir bölgesi olan Boulbon'daki gezgin flanöz biçiminde var etmiştir. Mona, tıpkı bir flanör gibi, yol boyunca tanıştığı her karakterde kendisi hakkında izlenimler bırakmış, tanıştığı insanları gözlemlemiştir. Mona, her ne kadar kayıtsız gibi gözükse de serüveni boyunca tanıştığı, gözlemlediği, yaşadığı insanlar hayatına bir biçimde dokunmuş ve yolculuk boyunca O'nu etkilemiştir. Bir flanöz olarak onları yalnızca uzaktan gözlememiş, O da karşılaştığı insanların hayatlarında bir biçimde yer edinmiştir.

Mona'nın bir çukurda hayatını kaybedişi, flanöz olarak hayatta kalamayışı bir noktada flanör kelimesinin eril bir kelime olduğunu destekler niteliktedir. Ancak söz konusu durum yine de salt anlam olarak kentte avare biçimde gezinen ve etrafı gözlemleyen dişil kişinin varlığını reddetmeyi, göz ardında bırakmayı gerektirmez. Flanözler her zaman vardı ve var olmaya da devam edeceklerdir.

KAYNAKÇA

- Barthes, R. (2016). *Camera Lucida: Fotoğraf Üzerine Düşünceler*. Reha Akçakaya (Çev.). İstanbul: Altıkırkbeş.
- Baudelaire, C. (2017). *Modern Hayatın Ressamı*. Ali Berktaş (Çev.). İstanbul: İletişim.
- Bauman, Z. (2012). *Akışkan Aşk*. Işık Ergüden (Çev.). İstanbul: Versus.
- Benjamin, W. (2020). *Pasajlar*. Ahmet Cemal (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cengiz, K., Tol, U.U., Küçükural, Ö. (2004). Hegemonik Erkekliğin Peşinden, *Toplum ve Bilim*. 101.
- Elkin, L. (2017). *Flanöz: Şehirde Yürüyen Kadınlar*. Doğan Dilçun Doğan (Çev.). İstanbul: Nebula.
- Grady, J. (2001). Becoming a Visual Sociologist. *Sociological Imagination*. 38 (1/2).

- Gramont, S. (1969). Homo Cinematicus'un Hayat Tarzı. Ronald Bergan (Der.). Ebru Kılıç (Çev.). *François Truffaut* içinde (s. 44-63). İstanbul: Agora.
- Harper, D. (1988). Visual Sociology: Expanding Sociological Vision. *The American Sociologist*. 19. doi: 10.1007/BF02692374
- Harper, D. (2012). *Visual Sociology*. Londra: Routledge.
- Hearn, J., Aboim, S., Howson, R. (2016). Hegemonic Masculinity. George Ritzer (Ed.). *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, içinde. Oxford, 2016. doi:10.1002/9781405165518.wbeosh022.pub2
- İspir, N. (2012). Aldırmazlık Felsefesi: Kinik Flanörler. Hüseyin Köse (Der.). *Flanör Düşünce* içinde (s. 59-78). İstanbul: Ayrıntı.
- Kırel, S. (2018). *Kültürel Çalışmalar ve Sinema*. İstanbul: İthaki.
- Kline, T.J. (2014). *Agnès Varda: Interviews*. University Press of Mississippi.
- Lanzoni, R. F. (2011). *Başlangıcından Günümüze Fransız Sineması*. Ertan Yılmaz (Çev.). İstanbul: Küre.
- Odabaş, B. (2012). Yeni Gerçekçi ve Yeni Dalga Sinemaları'nda Kentsel Tema. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. 0 (24). doi:10.17064/iüifhd.8383
- Özsoy, D. (2012). Bir Flâneuseün Portresi: George Sand. Hüseyin Köse (Der.). *Flanör Düşünce* içinde (s. 303-320). İstanbul: Ayrıntı.
- Pauwels, L. (2010). Visual Sociology Reframed: An Analytical Synthesis and Discussion of Visual Methods in Social and Cultural Research. *Sociological Methods & Research*. 38 (4). doi: 10.1177/0049124110366233
- Varda, A. (Yönetmen), (1985). *Sans toit ni loi* [Sinema filmi]. Fransa: Ciné-Tamaris.
- Varda, A. (Yönetmen), (2008). *Les Plages D'Agnes* [Sinema filmi]. Fransa: Ciné-Tamaris.
- Wollen, P. (2017). *Sinemada Göstergeler ve Anlam*. Zafer Aracagök, Bülent Doğan (Çev.). İstanbul: Metis.

Çevrimiçi Kaynaklar

- IMDB. Agnès Varda. Erişim tarihi: 17.06.2021. Erişim adresi: <https://www.imdb.com/name/nm0889513/>
- Les Plages D'Agnes* Filmi. Erişim tarihi: 20.05.2021. Erişim adresi: <https://mubi.com/tr/films/the-beaches-of-agnes>
- MUBİ. Agnès Varda. Erişim tarihi: 17.06.2021. Erişim adresi: <https://mubi.com/tr/search/films?query=agnes%20varda>
- Sans toit ni loi* Filmi. Erişim tarihi: 15.05.2021. Erişim adresi: <https://mubi.com/tr/films/vagabond>

**FACTORS RESPONSIBLE FOR CURRENT ACCOUNT DEFICITS IN TURKEY:
SHORT-TERM CAPITAL INFLOWS, ENERGY IMPORTS OR GOLD IMPORTS?**

İsmail Erkan ÇELİK

Assistant Professor,

Doğuş University

Faculty of Economics and Administrative Sciences

Department of Economics

erkancelik@dogus.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2274-0750

Melih Sefa YAVUZ

Research Assistant

Beykent University

Faculty of Economics and Administrative Sciences

Business Administration

sefayavuz@beykent.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1085-5304

ABSTRACT

This study investigates the effects of gold imports, energy imports and short-term capital inflows on current account deficits using Turkish quarterly data for the period 1996Q1–2021Q1. To this end, first, the current account deficit model is built based on the literature review and estimated using the autoregressive distributed lag (ARDL) model. Then the presence of cointegration among relevant variables is tested by employing bounds testing, and then the error correction model is estimated. The bounds testing results indicate cointegration among current account deficits, gold imports, energy imports, portfolio investment, foreign direct investment, reel effective exchange rate, real gross domestic products, openness, and financial development. The empirical findings of this study reveal that while gold imports play a significant deteriorating role on Turkish current account deficits in the short and in the long term, energy imports and portfolio investment only have a short-term effect. Furthermore, appreciation of Turkish currency seems to increase current account deficits only in the long term; it has no short-term effect. Interestingly, the openness proxy, which is being used as a

measure of international trade integration of a country to the world economy, exerts no effect on current account deficits neither in the long-term and nor in the short-term.

Keywords: *Current Account Deficits, ARDL Bounds Testing, ECM.*

JEL Code: F30, F32, G10, E60.

INTRODUCTION

Current account deficits have always been a hot topic of policy discussions in Turkey. As well known, current account deficits are the main reason behind the economic crisis in developing countries. In particular, the Turkish economy has experienced chronic current account deficits (CAD) over its history with a few years' exceptions. It can be said that the CAD problem of the Turkish economy became more pronounced, especially after the January 24, 1980 decisions that involved the open economy transformation policies. Moreover, with the financial liberalization policies began in 1989, the share of capital flows in current transactions increased sharply. Inevitably, the growth of the economy put pressure on energy imports and CAD due to the country's dependence on oil imports. When the CAD (% GDP) variable of Turkey between 1995-2020 periods is examined, it is negative except for the years 1998 (0,725), 2001 (1,864), 2019 (0,888) (Bari, 2021). Except for the aforementioned three years, the country has consistently run a CAD deficit. When the data in the related period is examined excluding gold and energy, a positive balance is seen in the current account, excluding a few periods. In terms of the Turkish economy, short-term capital movements, gold, and oil imports are seen as important factors in terms of CAD.

In the literature, a number of factors have been suggested as determinants of current accounts deficits in Turkey. Yücel (2003) found that the changes in the growth rate, exchange rate, terms of trade, and central bank reserves were essential determinants of the current account balance for the Turkish economy. Erkiliç (2006), on the other hand, argued that the most important and statistically significant variables responsible for CADs are real exchange rate, growth rate, and CAD of the previous period. Erdogan and Bozkurt (2009) have concluded that the exchange rate, M2 money supply, exchange rate uncertainty, inflation, and the export-import coverage ratio have a significant effect on the CADs. However, it has been stated that the most critical determinants affecting CAD are oil prices and the ratio of exports to imports. In the results of the research conducted by İrhan et al. (2011), the depreciation of the real exchange rate had strongly and significantly improved the trade balance, while the domestic real income negatively affected the trade balance. However, as a result of the increase in external real income, the trade balance has improved significantly, while no significant effect has been observed on crude oil prices. Gacener Atış and Saygılı (2014) found that the growth rate and terms of trade are the most important factors affecting Turkey's CAD.

The study of Topalli and Doğan (2016) states that the most important determinants of the CAD in Turkey are energy consumption, openness ratio, gross domestic product, exchange rate, and investments. According to Korucu Gümüsoğlu and Alçın (2019), a positive and significant relationship was found between capital flows and CAD. A negative and meaningless relationship was found between capital flows and foreign direct investments. According to the

findings of Yurdakul and Cevher (2015), the variable that has the highest impact on the CAD/GDP is the real effective exchange rate, followed by the growth rate, energy imports, and openness. The variable with the least impact is foreign direct investment. Barbaros et al. (2020) found that short-term capital inflows cause CADs, and 10% increase in short-term capital inflows increases the CAD by 3.47%.

As seen above, although different factors have been used to examine the reasons behind chronic CADs in Turkey, the impact of gold imports on CAD has not been investigated yet in the available empirical literature. Additionally, most of the existing studies on the subject examined the impact of only a small number of determinants of CAD.

This study estimates CA model which involves important factors, including gold imports employed in the literature. The rest of this study is organized as follows. Section 2 reviews the empirical literature on the determinants of current accounts deficits. Section 3 introduces data and the methods employed in the empirical analysis in this paper. Section 4 provides estimation results obtained from ARDL CAD model. Section 5 concludes.

1. DETERMINANTS OF CURRENT ACCOUNT DEFICITS: EMPIRICAL LITERATURE REVIEW

In the CAD literature, several studies aim to investigate the underlying factors behind the CADs. Bitzis et al. (2008) examined the factors affecting the CAD in the Greek economy in their study. As a result, they concluded that the budget deficit, oil prices, and real effective exchange rate had a positive effect on the CAD, while the interest rate, transportation prices and foreign trade balance had a negative effect on the CAD.

Demirbaş et al. (2009) analysed the relationship between oil prices and CAD for Turkey for the period 1984-2008. Cointegration and VECM methods were used in the analysis and the results of the study showed that an increase in oil prices increased the CAD.

İrhan et al. (2011) analyzed the determinants of the trade balance of the Turkish economy in the period of 1990:Q1-2007:Q3. Researchers used the contemporaneous ARDL-based bounds test to examine the existence of a long-run cointegration relationship between the variables. The estimation results showed that while the depreciation in the real exchange rate strongly and significantly improved the trade balance, domestic real income negatively affected the trade balance, the increase in external real income led the trade balance to improve strongly. No significant effect of crude oil prices was observed.

Demir (2013) tried to analyze the nature and direction of the relationship between industrial production, CAD and energy imports employing cointegration, error correction model and Granger causality test within the scope of VAR analysis for the Turkish economy over the period 1987-2012. According to the findings, the direction of causality in Turkey is one-way causality goes from industrial production and energy imports to the CAD.

Yurdakul and Cevher (2015) examined the causality relationships between the macro variables affecting the CAD in the Turkish economy and the variables of CAD/GDP, growth rate, real effective exchange rate, foreign direct investment, openness and used energy imports. In the

study, conditional and partial Granger causality test was applied by using quarterly data covering 2003:1-2014:2 periods. The results of the study show that the variable that has the most impact on the CAD/GDP is the real effective exchange rate, followed by the growth rate, energy imports and openness. It has been determined that the variable with the least effect is foreign direct investments.

Uysal et al. (2015) applied Johansen cointegration analysis based on the VAR model established by using the growth, energy consumption, and CAD data of 1980-2012. In addition, impulse-response analysis and variance decomposition were performed on the variables. As a result of the analysis, it was concluded that the variables act together in the long run in Turkey.

Topalli and Doğan (2016) investigated the CAD dynamics and sustainability of the Turkish economy in the period 1990:Q1-2014Q2 using the Markov-switching method. According to the results of the research, the variables that affect the CAD the most are energy consumption, openness ratio, gross domestic product, exchange rate and investments.

Kurniadi et al. (2018) analyzed the CAD in Indonesia using the Error Correction Mechanism (ECM) approach between the quarters 2000:1-2015:4. The results of the study show that CAD is negatively affected by real gross domestic product in the long run, while CAD is positively affected by real gross domestic product, real effective exchange rate, and open economy in the short run. It is adversely affected by inflation.

Sarıtaş et al. (2018), using CAD, growth rate, and energy import data, within the scope of VAR (Vector Autoregression Model) model, impact-response analysis, Granger causality analysis, and variance decomposition tests were applied. According to the findings obtained in the study, it has been determined that energy imports are the granger cause of the CAD. The results of the impulse-response analysis show that a shock in energy imports affects GDP positively and significantly for two periods. In the variance decomposition tests related to the CAD variable, it was concluded that energy imports had the highest share in explaining the CAD, while growth had a lower share compared to energy imports.

Korucu Gümüšoğlu and Alçın (2019) investigated the effects of short-term capital flows and foreign direct investments on CAD using the vector autoregression (VAR) model and impulse responses in their study. In the research, they used the 1998-2015 quarterly data of the Turkish economy. As a result, while a positive relationship was found between capital flows and CAD, they found a negative and meaningless relationship between capital flows and foreign direct investments.

Ağır et al. (2020) examined the relationship between energy consumption, economic growth and CAD by using Turkey's annual data for the period 1974-2015. VAR analysis was used in the study. According to the results of the analysis, it has been determined that the CAD is caused by energy demand, contrary to economic growth.

Sahoo et al. (2020) examined the effects of gold and oil exports on the CAD in the Indian economy using linear cointegration techniques for the 37-year period between 1980-2017. The findings of the study revealed a positive and significant effect between crude oil imports and

current account balance (CAB). It was concluded that there is a negative and significant relationship between gold imports and CAB.

Aka (2020) tried to identify the determinants of the CAD in Turkey by using the 1990-2018 annual data and the least-squares method. The findings of the study show that the ratio of exports to imports, foreign direct and portfolio investments decrease the CAD, while the openness ratio increases the CAD.

Baş and Kara (2020) examined the relationship between CAD and macroeconomic factors such as real GDP, real effective exchange rate index, crude oil prices, and interest rate (O/N) with 2003:Q4-2018:Q2 data in Turkey. According to the findings of the study conducted using the ARDL limit test, it has been determined that macroeconomic factors and the CAD are cointegrated in Turkey. It has been determined that there is a statistically and economically significant relationship between economic growth (GDP) and CAD in the long run and a statistical relationship between the interest rate (O/N) and crude oil prices and CAD variables in the short run.

2. THE MODEL AND THE DATA

This section introduces the empirical CAD model, dataset and methodology employed in estimation of the model. Having reviewed the literature in previous section, CAD can be modelled as a function of gold imports, energy imports, portfolio investment, and control variables. The control variables of the model include real effective exchange rate, real gross domestic product, openness proxy and financial development proxy. In this respect, the empirical CAD model is constructed as follows:

$$CAD_t = \beta_0 + \beta_1 GM_t + \beta_2 EM_t + \beta_3 PI_t + \beta_4 FDI_t + \beta_5 REX_t + \beta_6 RGDP_t + \beta_7 OP_t + \beta_8 FD_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

where,

CAD_t : Current account balance as a percentage of GDP

GM_t : Net gold imports as a percentage of GDP

EM_t : Net energy imports (crude oil and gas) as a percentage of GDP

PI_t : Portfolio investment as a percentage of GDP.

FDI_t : Long-term capital inflows as a percentage of GDP

REX_t : Logarithm of Reel effective exchange rate

$RGDP_t$: Logarithm of Real Gross Domestic Product

OP_t : Openness proxy defined as the ratio of total trade (export plus imports) to GDP.

FD_t : Financial development proxy measured by the ratio of M2 money supply to GDP

ε_t : Stochastic error term.

The data used in the empirical analysis of equation (1) involves quarterly time series data for the period 1996Q1-2021Q1. It is obtained from Central Bank of Turkey's electronic data delivery system. The sample period is determined by the availability of the data. The data subject to empirical analysis is seasonally adjusted.

Unit root tests

The first step in econometric analysis with time series data is to determine the level of integration of series because regression with non-stationary variables may lead to spurious regression. In particular, the ARDL approach will produce meaningless results if series included in the mode is integrated of second order (that is I(2) series)..

This study uses three different unit root tests, the Augmented Dicker-Fuller (ADF), the Philips-Perron (PP) and the Kwiatkowski, Phillips, Schmidt, and Shin (KPSS) test namely, to determine whether variables subject to empirical analysis is non-stationary or to determine the integration level of series. It is worth tho mention that the null hypothesis of the ADF and the PP tests is that a series has a unit root, the null hypothesis for KPSS test is that a series is stationary. Table 1 presents results from the unit root tests.

The findings of unit root tests show that while CAD, EM, FD, OP, RGDP variables are I(1) variables (they become stationary at the first difference), FDI, GM and PI variables are I(0) variables that they are stationary at level according to all three unit root tests. However, REX variable is I(1) variable according to ADF and PP tests but KPSS test indicate that it is I(0) variable.

Table 1. Unit Root Test Results

VARIABLE	LEVEL			FIRST DIFFERENCE			INFERENCE
	ADF	PP	KPSS	ADF	PP	KPSS	
CAD	-1.907(9)	-2.575(8)	0.439(9)***	-4.197(8*)	-7.916(9)*	0.098(9)	I(1)
EM	-2.264(0)	-2.380(2)	0.579(8)**	-9.977(0)*	-10.000(4)*	0.113(5)	I(1)
FD	-1.356(0)	-1.281(9)	1.173(8)*	-11.511(0)*	-11.630(5)*	0.078(12)	I(1)
OP	-1.300(0)	-0.768(25)	1.032(8)*	-9.683(0)*	-9.851(6)*	0.240(54)	I(1)
RGDP	1.191(1)	1.647(12)	1.190(8)*	-14.234(0)*	-14.473(3)*	0.348(10)	I(1)
REX	-2.507(0)	-2.528(19)	0.300(8)	-7.564(3)*	-11.959(5)*		I(0) or I(1)
FDI	-6.839(0)*	-6.890(4)*	0.181(5)				I(0)
GM	-4.730(0)*	-4.677(3)*	0.226(7)				I(0)
PI	-2.922(3)**	-5.565(8)*	0.246(4)				I(0)

Note: *, **, *** indicate statistical significance at 1%, 5%, and 10% level respectively. Figures in parenthesis represent the lag length based on SIC (Schwarz Information Criteria) in ADF regression, Bandwidth (Newey-West automatic) using Bartlett kernel in PP and KPSS tests.

ARDL bounds testing for cointegration

Having found that some of the variables subject to empirical analysis are non-stationary and they are integrated of different orders, the Engle and Granger (1987) or Johansen (1988; 1995) and Johansen and Juselius (1990) multivariate cointegration techniques cannot be used to test for long-run relationship among variables in equation (1). When variables are I(0) or I(1) or a combination of both, ARDL cointegration method (or bound cointegration technique) developed by Pesaran and Shin (1999) and Pesaran, Shin and Smith (2001) provides robust and efficient estimates in testing for cointegration.

ARDL model has many advantages over alternative cointegration methods (Nkoro and Uko, 2016; Nurudeen, 2017): (i) the ARDL technique enables us to handle the dynamic nature of time series adequately allowing each variable having different optimal lags; (ii) it provides robust estimates for a cointegration relationship in small samples as well; (iii) the ARDL model assumes a single reduced form relationship between the dependent and independent variables; (iv) and allows to estimate both long-run and short-run parameters of the model simultaneously.

To test for cointegration using ARDL method, we first constructed an appropriate ARDL model as given in Equation (2) below. As seen from Equation (2), the ARDL model is a linear time series model in which the dependent variable is formulated as a function of lagged values of dependent variable and both contemporaneous and lagged values of independent variables. Table 2 presents the estimation results of Equation (2). The lag length of both dependent and independent variables in Table 2 is determined by using Akaike Information Criterion (AIC).

$$CAD_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i CAD_{t-i} + \sum_{j=1}^k \sum_{l_j=0}^q \beta_{j,l_j} X_{j,t-l_j} + \varepsilon_t \quad (2)$$

where ε_t is stochastic error term, α_0 is a constant term, α_i 's are the coefficients of lags of dependent variable, and β_{j,l_j} 's are coefficients of independent variable at time t and $t - l_j$. $X_t = (GM_t, EM_t, PI_t, FDI_t, REX_t, RGDP, OP_t, FD_t)'$ represents independent variables in equation (1).

Table 2. ARDL Model Estimation Results

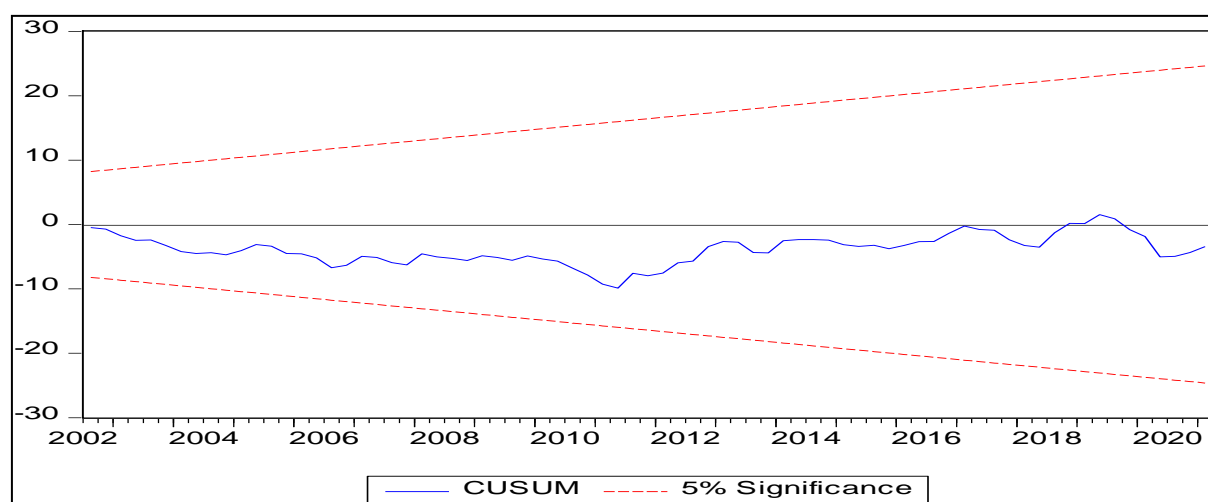
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic
CAD(-1)	0.681*	0.063	10.811
EM	-0.527***	0.293	-1.799
EM(-1)	0.425	0.264	1.609
GM	-0.967*	0.187	-5.165
GM(-1)	0.328***	0.203	1.620
PI	0.114	0.136	0.843
PI(-1)	-0.039	0.128	-0.303
PI(-2)	-0.273**	0.133	-2.056
FDI	-0.068	0.048	-1.428
FDI(-1)	-0.073	0.053	-1.369
FDI(-2)	-0.062	0.052	-1.176
FDI(-2)	0.159*	0.054	2.970
RGDP	-18.744*	6.333	-2.960
RGDP(-1)	8.453	6.182	1.367
RGDP(-2)	-2.861	4.587	-0.624
RGDP(-3)	-1.687	4.902	-0.344
RGDP(-4)	15.777*	4.883	3.231
REX	-4.160*	1.279	-3.254
OP	0.077	0.048	1.608
FD	-0.091*	0.021	-4.350
FD(-1)	0.067*	0.023	2.934
C	16.696***	8.614	1.938
Diagnostic Statistics			
R-squared	0.912877	ARSQ	0.888482

S.E. of regression	0.941026	HET HARVEY(21)	18.45919
F-statistic	37.42137*	RESET F TEST	0.292
BP SERIAL Kİ(2)	1.163311	JB NORMALITY	1.14004

Note: *, **, *** indicate statistical significance at 1%, 5%, and 10% level respectively. Heteroscedasticity (21) is tested using Harvey Test.

The examination of diagnostic statistics in Table 2 shows that the ARDL model explains about 91% of change in dependent variable CADs. The error terms of the model have no sign of autocorrelation or heteroscedasticity. Jaque-Berra test indicates that error terms are normally distributed and the RESET test imply that the estimated model stability. Since the CUSUM plot in Figure 1 shows that the cumulative sum of recursive residuals are within the boundaries, it also confirms that the model is stable.

Figure 1. Plot of Cumulative Sum of Recursive Residuals

To test whether the variables of the model given in Equation (2) is cointegrated, we estimated the long-run form of the ARDL and applied bounds testing. The long-run form of the ARDL model can be written as follows:

$$\Delta CAD_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^n \theta_{1i} \Delta CAD_{t-i} + \sum_{i=0}^n \theta_{2i} \Delta X_{t-i} + \lambda_1 CAD_{t-1} + \lambda_2 X_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (3)$$

where Δ is difference operator. The null hypothesis in the ARDL bounds test is that the level variables in Equation (3) (CAD_{t-1} and X_{t-1}) are not cointegrated and the alternative hypothesis says that there is cointegration among these variables. If the computed F-statistic is greater than the upper bound (I(1)), critical values provided by Pesaran et al. (2001), the null hypothesis of no cointegration is rejected and we conclude that the variables of the model are cointegrated implying that there exists a long-run relationship among these variables. But if the computed F-statistic is smaller than the lower bound (I(0)), critical values, the null hypothesis of no cointegration cannot be rejected.

Table 3 provides bounds testing results. Examination of Table 3 shows that the null hypothesis of no level relationship among the variables of equation (3) is rejected at 1% level of significance by F-statistic and rejected at 2.5% level of significance by t-statistic. Combining these two findings, we conclude that there is a long-run relationship among the variables of CAD model according to the ARDL bounds testing.

Table 3. ARDL Bounds Test Results

F-Bounds Test				t-Bounds Test				Significance Level
Test Statistic	Value	I(0)	I(1)	Test Statistic	Value	I(0)	I(1)	
F-statistic	5.1027*	1.95	3.06	t-statistic	-5.0645	-2.57	-4.4	10%
		2.22	3.39			-2.86	-4.72	5%
		2.48	3.7			-3.13	-5.02	2.5%
		2.79	4.1			-3.43	-5.37	1%

Note: *, ** indicate statistical significance at 1% and 2.5% levels. I(0) and I(1) shows lower bound and upper bound asymptotic Critical Values respectively.

3. RESULTS AND DISCUSSIONS

The ARDL bound test results have shown that there is cointegration between CADs and their determinants in the previous section. Having confirmed the presence of a long-run relationship among variables in Equation (1), we estimated the autoregressive distributed lag-error correction (ARDL-EC) model given in Equation (3). This section presents the estimates obtained from the ARDL-ECM model on the long-run and short-run determinants of CADs. Table 4 presents the long-run and short-run estimates of Equation (3).

Examination of Table 4 provides a number of insights into the determinants of CADs in Turkey. First, the coefficient of lagged error correction term is negative and statistically significant, indicating that deviations in current account balance adjust to its long-run equilibrium level. As well known, the presence of a long-run relationship among variables implies the existence of an error correction mechanism. The coefficient of is also called as the speed of adjustment term and is equal to -0.319. This figure implies that the speed of adjustment is slow and that about 32% of deviation in the current account balance will be corrected within one quarter.

Secondly, the results show that, in the long run, the coefficients of only three variables (GM, REX, FD) out of eight determinants of CADs assume statistically significant coefficients. According to findings in Table 4, in the long run, a rise in gold imports, reel effective exchange rate, and financial development cause CADs increase in Turkey. The fact that an increase in REX and GM deteriorate CADs is reasonable since an increase in REX implies an appreciation of Turkish currency, and traditionally Turkish people use gold as a saving instrument. However, it is surprising that the deepening of financial development also leads to the worsening of CADs. This might be because the Turkish financial markets are still small in size compared to global financial markets; they could not achieve full integration to both world financial and real markets. It is also surprising that energy imports (EM), short-term (PI) and long-term (FDI) capital inflows, trade openness (OP), and production level (RGDP) do not seem to have a significant effect on CADs in the long run. Among these variables, although they are statistically not significant, the coefficients of OP and RGDP assumed negative signs implying that increases in the level of production and international trade may play a positive role in reducing CADs.

Table 4. Long-run and Short-run Results of ARDL model

Panel A: Long-run Coefficients-Dependent Variable is CAD			
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic
EM	-0.322	0.684	-0.471
GM	-2.001*	0.699	-2.864
PI	-0.620	0.460	-1.347
FDI	-0.136	0.345	-0.393
RGDP	2.940	3.107	0.946
REX	-13.040*	4.431	-2.943
OP	0.240	0.155	1.555
FD	-0.077*	0.025	-3.066

Panel B: Short-run Coefficients-Dependent Variable is ΔCAD			
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic
C	16.696*	2.274	7.343
ΔEM	-0.527*	0.236	-2.233
ΔGM	-0.967*	0.142	-6.787
ΔPI	0.114*	0.117	0.974
ΔPI(-1)	0.273*	0.118	2.317
ΔFDI	-0.068*	0.040	-1.729
ΔFDI(-1)	-0.098*	0.039	-2.502
ΔFDI(-2)	-0.159*	0.037	-4.276
ΔRGDP	-18.744*	5.164	-3.630
ΔRGDP(-1)	-11.229*	3.335	-3.367
ΔRGDP(-2)	-14.090*	3.482	-4.046
ΔRGDP(-3)	-15.777*	4.169	-3.784
ΔFD	-0.091*	0.019	-4.753
ECT_{t-1}	-0.319*	0.045	-7.129

Diagnostic Statistics			
R-squared	0.685	F-statistic	13.883*
Adjusted R-squared	0.636	Durbin-Watson	1.931
Heteroscedasticity (21)	18.459	Funtional form: RESET test	0.292
Autocorrelation test (2)	1.1633	Normality: Jarque-Berra test	1.140

Note: *, **, *** indicate statistical significance at 1% and 5% and 10% levels. Δ is the first difference operator. Autocorrelation test is the Breusch-Godfrey LM test. Heteroscedasticity is tested using Harvey test.

Thirdly, the Panel B of Table 4 presents short-run coefficients of the model given in equation (3). It is worth mentioning that the dependent variable in the short-run (long-run) part of the ARDL-EC model is the first difference (level) of CADs variable (ΔCAD). The results show that, in contrast to long-run determinants of CADs, all right hand side variables except REX and OP have a statistically significant effect on the CADs in the short-run. Reel effective exchange rate, although it has a negative a statistically significant effect on the level of CADs, it does not have any short-run effect on the first difference of CADs. There is also no short-run relationship between ΔCAD and international trade openness variable ΔOP. Financial development (ΔFD) and gold imports (ΔGM) variables have a statistically significant and negative effect on CADs (ΔCAD) in the short-run as observed in the long-run case. However, energy imports (ΔEM), foreign direct investment (ΔFDI), economic groth (ΔRGDP), and

portfolio investment (ΔPI) variables have a negative (only ΔPI has a positive effect) and significant effect on CADs (ΔCAD) only in the short-run.

Fourthly, examination of the diagnostic statistics associated with CAD model in Table 4 indicates that the estimated model is stable and passes diagnostic tests including normality, autocorrelation, heteroscedasticity and functional form. The coefficient of determination of ARDL-EC model shows that approximately 69% of the change in dependent variable is explain by independent variables given in Panel B of Table 4.

CONCLUSION

This study investigated the determinants of CADs using the autoregressive distributed lag-error correction model for Turkish data over the period of 1996Q1 to 2021Q1. Considering the time-series properties of the study, first, the integration level of variables is determined using unit root tests of ADF, PP, and KPSS. Having found that the dataset is composed of I(0) and I(1) variables, we used the ARDL bounds testing to test for cointegration at the second step. Then we estimated the CAD model using the ARDL-EC model to examine both the long-run and short-run determinants of CADs. The results of the study have shown that while gold imports, energy imports and short-term and long-term capital inflows have statistically significant and deteriorating (improving effect in case of portfolio investments) effect on CADs, among these variables only gold imports have a statistically significant and negative effect on CADs. The other two important variables that have a significant and negative effect on CADs in the long term are real effective exchange rates and financial development. Interestingly, openness proxy, which is being used as a measure of international trade integration of a country to the world economy, exerts no effect on CADs neither in the long-term and nor in the short-term.

REFERENCES

- Ağır, H., Özbek, S., & Türkmen, S. (2020). Türkiye’de cari işlemler dengesinin dinamikleri: VAR analizi. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 57-66.
- Aka, K. (2020). Cari açığı belirleyen faktörler: Türkiye ekonomisi üzerine ampirik bir uygulama. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(5), 1571–1583.
- Barbaros, M., Kalaycı, S., & Bakır, D. (2020). Türkiye’de sıcak para girişleri ve cari açık arasındaki ilişki, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(4), 2462-2477.
- Bari, B. (2021). “Sustainability of current account deficit in Turkish economy”. 311-322. In economic social and business issues evidence from developing world. Eds. Jamil, S. T., Dikmen, F.H., & Köktaş, A.M. *Ijopec Publication*, UK.
- Baş, G., & Kara, M. (2020). The effects of macroeconomic factors on current account deficit: A time series analysis for Turkey. *International Journal of Social Science Research*, 9 (1), 36-47.

- Bitzis, G., Paleologos, J. M., & Papazoglou, C. (2008). The determinants of the Greek current account deficit: The EMU experience. *Journal of International and Global Economic Studies*, 1(1), 105-122.
- Demir, M. (2013). Enerji ithalatı cari açık ilişkisi, var analizi ile Türkiye üzerine bir inceleme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(9), 2-27.
- Demirbaş, M., Türkay, H., & Türkoğlu, M. (2009). Petrol fiyatlarındaki değişmelerin Türkiye'nin cari açığı üzerine etkisinin analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 14(3), 289-299.
- Engle, R. and Granger, C. (1987). Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276. <http://dx.doi.org/10.2307/1913236>.
- Erdoğan, S., & Bozkurt, H. (2009). Türkiye'de cari açığın belirleyicileri: Mgarch modelleri ile bir inceleme. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(84), 135-172.
- Erkılıç, S. (2006). *Türkiye'de cari açığın belirleyicileri*, T.C. Merkez Bankası, İstatistik Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlik Tezi, Ankara.
- Gacener Atış, A., & Saygılı, F. (2014). Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicilerinin Ampirik Analizi, *Sosyoekonomi*, 2014-1, 87-104.
- İrhan, H. B., Alacahan, N. D., & Korap, L. (2011). An empirical model for the Turkish trade balance: New evidence from ARDL bounds testing analyses, *Ekonometri ve İstatistik*, 14, 38-61.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.
- Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration - With applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Korucu Gümüsoğlu, N., & Alçın, S. (2019). The impact of capital flows on current account deficit for Turkey, *Journal of Life Economics*, 6(1), 21-34, DOI: 10.15637/jlecon.6.003.
- Kurniadi, A.P., Aimon, H., & Sentosa, S. U. (2018). On the sustainability of current account deficits in Indonesia: Error correction mechanism approach. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 8(5), 215-221, <http://dx.doi.org/10.29322/IJSRP.8.4.2018.p7734>.
- Nkoro, E., & Uko, A. K. (2016). Autoregressive Distributed Lag (ARDL) cointegration technique: application and interpretation, *Journal of Statistical and Econometric Methods*, 5(4), 63-91.
- Nurudeen, A. (2017). Does Okun's law exist in Nigeria? Evidence from the ARDL bounds testing approach. *Contemporary Economics*, ISSN 2300-8814, University of Finance

- and Management in Warsaw, Faculty of Management and Finance, Warsaw, 11(2), 131-144.
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1999). *An autoregressive distributed lag modeling approach to cointegration analysis*. In S. Strøm (Ed.), *Econometrics and economic theory in the 20th century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium*. *Econometric society monographs* 31, 1-31). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289- 326.
- Sahoo, M., Mallick, H., & Mahalik, M. K. (2020). What deteriorates India's current account balance: crude oil imports or gold imports?, *Applied Economics Letters*, 27(13), 1107-1111, DOI: 10.1080/13504851.2019.1673294.
- Sarıtaş, H., Genç, A., & Avcı, T. (2018). Türkiye'de enerji ithalatı, cari açık ve büyüme ilişkisi: Var ve Granger Nedensellik analizi. *The International Journal of Economic and Social Research*, 14(2), 181-199.
- Topalli, N., & Doğan, İ. (2016). The structure and sustainability of current account deficit: Turkish evidence from regime switching, *The Journal of International Trade & Economic Development*, 25(4), 570-589, DOI: 10.1080/09638199.2015.1090472.
- Uysal, D., Yılmaz, K.Ç., & Taş, T. (2015). Enerji ithalatı ve cari açık ilişkisi: Türkiye örneği. *Anemon MŞÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 63-78.
- Yurdakul, F., & Cevher, E. (2015). Determinants of current account deficit in Turkey: The conditional and partial granger causality approach, *Procedia Economics and Finance*, 26, 92-100.
- Yücel, Y. (2003). *Dynamics of the current account of balance of payments in Turkey?*, 7. İktisat Kongresi, ODTÜ, Ankara.